

Siskáné Szilasi Beáta - Halász Levente

Boldogulni itthon vagy külföldön

Boldogulni itthon vagy külföldön

Legújabb trendek a magyarországi kivándorlásban

Szerkesztette: Siskáné Szilasi Beáta - Halász Levente

MISKOLC, 2018

Boldogulni itthon vagy külföldön

Legújabb trendek a magyarországi kivándorlásban

Siskáné Szilasi Beáta – Halász Levente (szerk.)

Boldogulni itthon vagy külföldön?

Legújabb trendek a magyarországi kivándorlásban

Szerkesztette
Siskáné Szilasi Beáta – Halász Levente

Miskolci Egyetem
Földrajz – Geoinformatika Intézet

Miskolc
2018

© Siskáné Szilasi Beáta és Halász Levente, 2018

ISBN: 978-963-358-154-4

A mű és annak minden része a szerzői jogok értelmében védett. Bármiféle, a szerzői jogvédelmi törvény szűk határain kívül eső felhasználás kizárólag a kiadó hozzájárulásával lehetséges, anélkül büntetendő. Ez vonatkozik a kivonatok formájában történő hasznosításra is, különös tekintettel a sokszorosításra, mikorfilmes rögzítésre, valamint az elektronikus rendszerekben tárolásra és feldolgozásra.

Minden jog fenntartva!

Lektorálta: Dr. Fekete Iván C.Sc. – A Közgazdaságtudomány kandidátusa

Felelős kiadó: Miskolci Egyetem Földrajz – Geoinformatika Intézet

Borítóterv: Sebő Ildikó

Tördelés: Halász Levente

Borítófotó: Halász Levente

A borítón szereplő „*Búcsú a tengerésztől*” elnevezésű szobor Alexander Tokarev odesszai művész 2002-ben készült alkotása.

A kötet az OTKA K 109449 pályázat támogatásával valósult meg.

„Talán csak a távolság mutatja meg, mennyire hiányozhat valami.
Talán messzire kell utazni, hogy kiderüljön, milyen becses is az a hely,
ahonnan elindultunk.”

Jodi Lynn Picoult

Tartalom

Előszó (<i>Siskáné Szilasi Beáta</i>)	12
Migrációt magyarázó szocioökonómiai elméletek (<i>Halász Levente</i>)	16
Az elméletek időbeni fejlődése és fókuszai	16
Az új társadalomba történő integráció jellemzői	19
A kelet- és közép-európai emigráció jellemzői (<i>Halász Levente</i>)	23
Balti államok a migráció tükrében	26
2007-ben csatlakozott országok (Románia és Bulgária) esete	28
A lengyelországi, csehországi és szlovákiai kivándorlás jellemzői	30
A magyarok kivándorlásának időbeli hullámvázása (<i>Siskáné Szilasi Beáta – Halász Levente</i>)	34
Migrációs potenciál, migrációs szándék Magyarországon (<i>Siskáné Szilasi Beáta</i>)	38
A migrációs szándék mértékének térbeli egyensúlyeltolódásai Magyarországon	40
Szociodemográfiai és gazdasági magyarázatú szelektív migráció (<i>Siskáné Szilasi Beáta – Halász Levente</i>)	48
Nemi arányok változásainak okai, jellemzői	48
A már kivándorolt és kivándorolni szándékozó magyarok kor szerinti megoszlása ..	50
A családi állapot alapján tapasztalható különbségek	51
Iskolai végzettség szerinti szelektivitás	52
A remigráció jellemzői	55
Magyar kivándorlók célországai, időben változó trendek (<i>Siskáné Szilasi Beáta – Halász Levente – Vadnai Péter</i>)	56
Németország, Egyesült Királyság és Ausztria az elmúlt évtized legvonzóbb befogadó országai	57
Kivándorlás, mint életstratégia – szubjektív jól-lét szintjei külföldön (<i>Siskáné Szilasi Beáta – Halász Levente</i>)	64
A kivándorlási szándék mögött megbúvó taszító és vonzó tényezők	74
A magyarok erősödő migrációjának makrogazdasági hatásai (<i>Halász Levente</i>)	78

A fiatalok kivándorlási szándékának jellegzetességei és a fő motivációforrások (<i>Siskáné Szilasi Beáta – Halász Levente</i>)	86
A kivándorlási szándékozó fiatalok demográfiai jellemzői	87
A kivándorlási szándék erőssége és időtartama	88
A kivándorlási szándékot és a célországválasztást befolyásoló tényezők és földrajzi megoszlásuk	89
Összefoglalás (<i>Siskáné Szilasi Beáta – Halász Levente</i>)	94
Migrációs burok és migrációs potenciál (<i>Sik Endre</i>)	106
A migrációs burok	106
A migráció mint válság és a migrációs burok	109
A migrációs potenciál fogalma	110
A migrációs potenciálra ható tényezők	111
Az első kísérlet	115
A második kísérlet	117
A harmadik kísérlet	121
A negyedik kísérlet	122
Összefoglalás helyett továbbgondolást elősegítő feltételezések	125
A mobilitás posztiszocialista sajátosságai–középiskolás diákok és egyetemisták körében (<i>Dabasi Halász Zsuzsanna – Lipták Katalin</i>)	128
Bevezetés – A szocialista örökség nyomai	128
Anyag és módszertan	130
Eredmények ismertetése	132
Jó anyagi lehetőségek vizsgálata a középiskolások körében	132
Mobilitásra való ösztönzés a szűkebb anyagi lehetőségek ellenére	133
A középiskolások körében	133
Az egyetemisták körében	134
Utazási szokások a szocializmusban nevelkedett szülőknél	135
A középiskolások szemével	135
A szocialista múlt nyomai már nem látszódnak az egyetemisták körében	135
A magyarok megítélése külföldön, a szocialista múlt nyomai – középiskolás szemmel	137
„Társadalmi emlékezet” a bejövő egyetemista hallgatónál	137
Összegzés	139
A fiatalok mobilitásának feltérképezése – a MOVE projekt magyarországi kérdőíves adatfelvételének eredményei (<i>Dabasi Halász Zsuzsanna – Kiss Julianna</i>)	142
Bevezetés	142
Módszertan	143
Szociodemográfiai adatok	144
A mobilitás fő jellemzői	145
Támogató csatornák, információforrások	148
Nemzetközi aktivitás	150

Munkavállalás, karriertervek.....	153
Viselkedés, identitás és jövőkép.....	153
Összegzés	155
 Lakókörnyezeti tényezők és munkavállalási célú mobilitás (<i>Berényi László</i>).....	158
Bevezetés.....	158
A mobilitás környezeti szempontjai	159
Vizsgálati módszer és minta	160
Mobilitási minták	161
Lakókörnyezeti tényezők szerinti eredmények	162
Következtetések	166
 Vándorláspolitikától a cirkulációs politikáig (<i>Illés Sándor</i>)	168
Bevezetés.....	168
Területi mobilitási formák és rendszerek	171
Bevándorlás és cirkuláció	171
Turizmus és cirkuláció.....	172
Ingázás és cirkuláció.....	173
Visszavándorlás és cirkuláció	174
Cirkulációs politikák területi keretei – lehetőségek, javaslatok és ajánlások	176
Mátrix	176
Vándorlási és cirkulációs vándorlási politikák lehetőségei.....	178
Összegzés	181
 Az Európa felé irányuló nemzetközi migráció néhány földrajzi jellegzetessége (<i>Kocsis Károly – Sansumné Molnár Judit – Bottlik Zsolt</i>)...	188
Bevezetés.....	188
Az európai migrációs krízis: motivációk és küldő országok	188
Az EGT felé irányuló nemzetközi migráció főbb útvonalai (2014–2016)	192
Az EGT-be irányuló nemzetközi migráció főbb célterületei	195
Összegzés	196
 Migrációs hajlandóság, migrációs szándék és a megvalósulás esélye (<i>Gödri Irén</i>).....	199
Bevezetés.....	199
A migrációs döntés folyamata	201
Migrációs hajlandóság – tervek – komoly tervek.....	204
A migrációs szándék létrejöttét befolyásoló főbb tényezők	210
A migrációs szándék megvalósulása	214
 Ábrák és táblázatok jegyzéke	219
 A könyv szerzői.....	222

Előszó

Siskáné Szilasi Beáta

A címben is megjeleníteni kívántuk azt a bizonytalanságot, melyet az utóbbi évekre jellemző, egyre intenzívebbé váló magyarországi kivándorlás vizsgálata során tapasztaltunk. Valóban, az empirikus kutatás alapján is minden esetben felvetődött a kérdés, vajon itthon vagy külföldön jobbak-e az életfeltételek és a boldogulás esélyei. A kivándorlással kapcsolatos folyamatok egyrészt vizsgálhatóak szekunder és primer statisztikai adatokkal, másrészt a kutatásunkba tudatosan integráltunk szubjektív tényezőket. A legösszetettebb faktor a boldogság, ezt számos egyéni és társadalmi jellemző határozza meg. A statisztikai elemzések során – és ezzel nem árulunk el újdonságot – a gazdasági faktor erősítette leginkább a kivándorlási szándékot. Azt azonban, hogy a kivándorlási döntést, amennyiben megvalósul, sikeresnek vagy sikertelennek ítéli meg valaki, már számos szubjektív tényező befolyásolja, vagyis, hogy a jelenlegi lakóhelyén, legyen az Magyarországon, vagy külföldön, boldognak érzi-e magát az ember. Az OTKA kutatásban feltett kérdésekre, melyek a társadalomföldrajz számos kutatási területéhez kapcsolódtak, a 2013–2017 közötti időszakban folytatott szakirodalmi, statisztikai elemzések, empirikus vizsgálatok és interjúk segítségével kerestük a válaszokat.

A 2013 őszén indult kutatás eredményei az elmúlt négy év során számos változást mutattak ki, alátámasztva azokat a mikro- és makrofolyamatokat, melyek az utóbbi időben Magyarországot jellemezték, vagyis a kivándorlás fokozódó ütemét, a résztvevők szociokulturális körülményeinek átalakulását, a kapcsolati háló, a migrációs burok jelentőségének növekedését és a remigrációt.

A több, mint négy éves kutatási program során számos hazai és nemzetközi konferencián mutattuk be eredményeinket, valamint 25 cikk született, amelyeket jómagam és szerzőtársaim (Sansumné Molnár Judit (a kutatás korábbi vezetője), Dudás Gábor, Gál-Szabó Lajos, Halász Levente, Kóródi Tibor, Mohos Mária, Vadnai Péter) készítettünk a magyarországi kivándorlás jelenkori folyamatairól. A kutatás kezdete óta két fontos jelenséget regisztráltunk, egyrészt a külföldön munkát vállalók és boldogulást keresők aránya látványos mértékben és folyamatosan nőtt, másrészt a kivándorlásban egyre intenzívebben vesznek részt a fiatalok és a nők. A téma aktualitását és jelentőségét talán szükségtelen magyarázni, hiszen valamennyiünknek van olyan rokona, ismerőse, barátja, egykori osztálytársa, aki rövidebb-hosszabb ideje külföldön él. A főbb kérdések, melyek már a kutatás tervezésekor felvetődtek, és amelyekre a könyv első részében választ kívánunk adni, a következők:

- Milyen tényezők (társadalmi, gazdasági, politikai, magánéleti stb.) állnak a növekvő kivándorlási szándék és gyarapodó számú valós emigráció mögött?
- Vajon a társadalom mely szociodemográfiai csoportjai érintettek legnagyobb mértékben, tehát milyen fokú a migráció szelektivitása?
- Beszélhetünk-e területi különbségekről a tekintetben, hogy hazánk egyes térségei (város-vidék, nyugat-kelet, fejlett és alulfejlett területek dichotómiái) mennyiben érintettek az elvándorlásban?
- A kivándorolni szándékozók mely célországokat részesítik előnyben? Mit mutatnak a statisztikai adatok a magyar bevándorlókról az egyes országokban?
- Hogyan élnek a hazánkból az utóbbi évtizedben kivándoroltak külföldön, mennyire teljesedtek be elvárásaik, karrierterveik, szándékukban áll-e (és ha igen, mikor) visszatérni Magyarországra?
- Milyen társadalmi-gazdasági következményei lehetnek jelen elvándorlási hullámnak Magyarország esetében?

Ahhoz, hogy a fenti kérdésekre releváns válaszokkal szolgáljunk, többféle adatforrás elemzésére és többirányú primer kutatásra volt szükségünk. A vizsgálatok során a hivatalos statisztikai adatokat jellemző bizonytalanság miatt számos adatforrást használtunk, egyrészt statisztikai adatbázisokat (IMF, World Bank, EUROSTAT, ENSZ, KSH stb.), valamint a korábbi kutatások adatait (SEEMIG, NKI Életünk fordulópontjai, TÁRKI stb.). Ezeken túlmenően három adatbázist alakítottunk ki a Miskolci Egyetem Földrajz – Geoinformatika Intézet hallgatóinak közreműködésével.

Az első az itthon élő magyarok kivándorlási szándékának vizsgálatára irányult. Az alapot egy korábbi online kérdőív eredményei adták, a teljes magyarországi adatbázist online és terepi kérdőíves adatgyűjtéssel hoztuk létre (n=9876). Bebizonyosodott, hogy a fiatal korosztály tagjai hasonló eséllyel választanak itthoni vagy külföldi munkahelyet és lakhelyet. A kérdések segítségével arra is választ kaptunk, hogy a kivándorlási szándék mögött főként gazdasági és pénzügyi (pl.: elégtelen munkakörülmények), és egyre inkább politikai okok állnak. A korábbi kutatások során vázolt főbb célországok tekintetében kevés változás tapasztalható, az egyre szerteágazóbb, ezáltal a kivándorlást könnyítő kapcsolati hálók segítségével a magyarok továbbra is Németországot, az Egyesült Királyságot, Ausztriát és az Egyesült Államokat választják.

A másik két felvételezés a már külföldön élő magyarokat célozta meg. (1) Az online kérdőíves vizsgálat a külföldön élők életminőségére, a boldogulásukra, a jövőbeli terveikre, a remigráció feltételeire fókuszált (n=245). (2) Az adatbázist kiegészítettük a külföldön lévő diaszpórák tagjaival készített interjúkkal, ami az egyéni életutak közötti különbségeket tartalmazza, valamint információval szolgál a kapcsolati hálók, a migrációs burokok jellegzetességei, a szubjektív jól-

lét, végül az otthoniakkal történő kapcsolattartás tekintetében. Az adatbázisok segítségével felmértük, hogy milyen körülmények között élnek külföldön a Magyarországról kivándoroltak, és feltártuk, milyen feltételek mellett jönnének haza. A kötetben azzal is foglalkozunk, vajon milyen előnyöket és hátrányokat jelent rövid és hosszú távon az egyre aszimmetrikusabb magyar társadalmi és gazdasági struktúrákra az intenzívebbé és általános életstratégiává váló kivándorlás.

Annak érdekében, hogy a téma iránt érdeklődők számára minél szélesebb körű, inter- és multidiszciplináris kutatási eredményeket felsorakoztató kitekintést tegyünk, a kötet első részében a már említett OTKA kutatásunk eredményeit, főbb megállapításait közöljük, a második részhez pedig hasonló témákkal foglalkozó neves kutatók járultak hozzá tanulmányaikkal.

Migrációt magyarázó szocioökonómiai elméletek

Halász Levente

A migráció egyértelműen szelektív folyamat, amelyet kor, nem, szocioökonómiai státusz, kvalifikációs szint, emellett számos „puhább” tényező (pl. szocializációs háttér, a befogadó társadalomról kialakított kép és meglévő tudás, belső értékrend, családi kötelék) befolyásol. A szelektivitást számos a 20. század folyamán megfogalmazott migráció-specifikus diskurzus magyarázza és értékeli.

Az elméletek időbeni fejlődése és fókuszai

A neoklasszikus gazdasági teória (Sjaastad, 1962; Todaro, 1976) értelmében a globális vándorlási folyamatok a munkaerő világméretű keresleti és kínálati rendszeréhez köthetők. Ennek keretében a munkaerőhiánnyal küzdő fejlett országok, régiók relatíve magasabb bérekkel csábítják az alacsonyabb fejlettségi fokon lévő nemzetek aktív korú lakosait. A migráció következményeként általában a tőkeszegény országokban csökken a munkaerő-kínálat, ezzel párhuzamosan növekedésnek indulnak a bérek, míg a tőkegazdag térségben a munkaerő-kínálat növekszik és a kereseti színvonal esik vissza, ezáltal a folyamat egyensúlyi állapot kialakulásához vezet (Borjas, 1987). Érdekes módon a munkaerőben gazdag országokból a munkaerőben szűkölködők felé irányuló munkaerő-áramlás a tőkeberuházások mozgásának ellentettje, ugyanis a tőkében gazdag országokból a szegényebb periféria felé irányul. A szegény országok relatív tőkehiánya vonzást gyakorol magas megtérülési rátájának köszönhetően a befektetésekre. Sőt, a mozgó tőkével együtt humán tőke is érkezik. Magasan képzett munkások, vezető beosztású menedzserek, felsőfokú végzettséggel rendelkezők és egyéb szakképzettségű munkavállalók vándorolnak – főképp ideiglenes jelleggel – fejlett országokból az alulfejlettekbe, akik – képzettségük révén – magas hasznot húznak a humán tőke terén deficitese környezetben (Todaro – Maruszko, 1987).

A mobilitás új ökonómiai megközelítésének kulcseleme értelmében a migrációs döntéseket nem elkülönült egyének, hanem családok vagy háztartások hozzák, akik nem csupán jövedelmük maximalizálására törekednek, hanem a kockázatok, kudarcok esélyének csökkentésére is (Taylor, 1986; Stark, 1991). Míg egyes családtagokat gazdasági tevékenységük a helyi gazdasághoz köti, mások képesek külföldi munkaerőpiacon szerencsét próbálni, ahol a bérek és a foglalkoztatási körülmények kisebb-nagyobb mértékben eltérnek a hazaiaktól.

Ha helyben romlik a gazdaság teljesítőképessége és csökken a tevékenységek jövedelmezősége, a háztartások számára magasabb összegű anyagi támogatás prognosztizálható a külföldön dolgozó családtag felől. Fontos megjegyezni, hogy a nemzetközi migráció és a helyben történő munkavállalás vagy termelés egymással párhuzamosan létező lehetőségek sőt, a háztartások erősen érdekelték abban, hogy a migrációs folyamatba és a helyi tevékenységekbe egyaránt részt vegyenek. (A helyi gazdasági tevékenységből származó jövedelem növekedése valójában emelheti a migráció vonzerejét, a migráció segítséget nyújthat a helyi tevékenységekbe történő befektetést korlátozó tőkehiány és a kockázatok leküzdéséhez.) Mindazonáltal a kibocsátó térségekben bekövetkező esetleges gazdasági fejlődés nem mérsékli a nemzetközi migrációra nehezedő nyomást, ugyanis a nemzetközi vándorlás nem gyengül törvényszerűen azáltal, hogy csökkennek az országok közötti bérkülönbségek. Ezt magyarázandó továbbra is fennmarad a migrációs érdekeltség, ha az egyéb piacok a küldő országokban hiányoznak, tökéletlenek, vagy kiegyensúlyozatlanok (Massey, 1993; Sik, 2012).

A szegmentált munkaerőpiac (Piore, 1979) elmélete globális és kontinentális szinten a kapitalista országok által kiépített duális gazdaságokat hangsúlyozza a munkaerő erősödő migrációja okaként. A fejlődésben előljáró államok elsődleges piaca a magas presztízsű biztonságos munkát, munkakörülményeket keresők számára, míg másodlagos piaca az alacsonyabb kvalifikációval rendelkezők számára biztosít elhelyezkedési lehetőséget. Piore szerint a bevándorlás nem indokolható a küldő országokban működő taszító tényezőkkel (az alacsony bérekkel vagy a magas munkanélküliséggel), arra a fogadó országokban kialakult vonzó tényezők adnak releváns magyarázatot (pl. a külföldi munkavállalók iránti krónikus és csillapíthatatlan kereslet) (Galasi – Sik, 1979). A bevándorlók munkája iránti, a belső működésből fakadó kereslet az ipari társadalmak és gazdaságaik négy alapvető jellegzetességéből következik: strukturális infláció, motivációs problémák, gazdasági dualizmus, munkaerőpiac demográfiai egyensúlytalanságai.

Portes – Walton (1981), Castells (1989) és Sassen (1988) vilárendszer-elmélete szerint a nemzetközi migráció a globális kapitalizmus mellékterméke. A posztindusztriális ipari fejlődés strukturális gazdasági problémákat generált, amelyek taszítótényezőkként jelennek meg a fejlődő (fél)periféria országainak lakói számára és egyre nagyobb tömegek választják a fejlett gazdaságú magterületeket hosszú távú letelepedésre. A vilárendszer-elmélet értelmében a migráció természetes következménye azoknak az egyensúlytalanságoknak, amelyekhez a kapitalista fejlődés vezet (Wallerstein, 1983; Stiglitz, 2012). Ahogy a kapitalizmus a világnak egyre nagyobb részét és a népességnek növekvő hányadát integrálta a globális gazdaságba, amint a periféria térségeinek földjére, nyersanyagára és munkaerejére a világpiac „rátette a kezét”, szükségszerűen megindultak a migrációs áramlások, és ezek egy része külföldre

vezetett (Massey, 1988). A világgazdaság irányítása néhány városban (globális városok) összpontosul, ahol a bankok, a pénzügyi, adminisztratív, K+F+I szolgáltatások koncentrálnak (Castells, 1989; Sassen, 1991). Ezekben a metropoliszokban grandiózus gazdagság és magasan képzett munkaerő összpontosul, ez pedig jelentős keresletet teremt a képzetlen munkaerő iránt.

Sik (2012) úgy véli, a migráns hálózatok olyan interperszonális kapcsolatoknak a láncolatát jelentik, amelyek az elvándorlók, korábbi migránsok és a nem-migránsok között szövődnek a kibocsátó és a célországban, a rokonsági, barátsági kötelékeken és az eredeti közösséghez fűződő szálakon keresztül. Ezek erősítik a nemzetközi vándorlás volumenét azáltal, hogy csökkentik a költözködés költségét és kockázatát, illetve növelik a migráció várható anyagi hozadékát és a beilleszkedés esélyeit. A nexusok a társadalmi tőke egyik formájává válnak a külföldre munkavállalási vagy tanulási szándékkal költöző emberek számára (Bourdieu, 1980). Ha az ún. láncmigráció értelmében a bevándorlók száma eléri egy kritikus mértéket, a hálózatok terjedésével párhuzamosan csökkennek a mozgás költségei és kockázatai (Sik, 2012). Ez pedig növeli a migráció növekedésének valószínűségét, tehát újabb mozgáshoz vezet, ami viszont tovább szélesíti a hálózatot. (Taylor, 1986; Massey – Garcia España, 1987; Massey, 1990).

A legújabb elméletek interpretációjuk fényében (Massey, 1993) a migrációs mozgást nem csak a hálózatok bővülése és a migránsokat támogató intézmények fejlődése, hanem az is fenntartja, hogy a jövőbeni migrációs folyamatok valószínűsége folyamatosan nő. Az indítékok összegződnek (kumulálódnak) amikor minden egyes vándorlással összefüggő cselekedet módosítja azt a társadalmi összefüggést, amelyben a következő, migrációra vonatkozó döntés megszületik, így nő a további migráció esélye (Sik, 2012). Ezt a folyamatot nevezik kumulált okságnak.

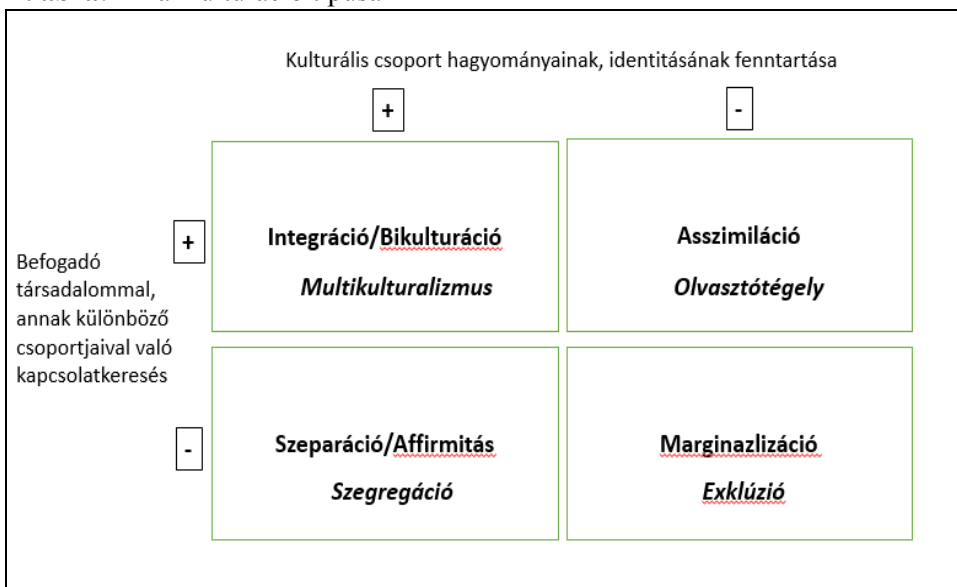
Ahogy nő a migráció gyakorisága egy közösségen belül, úgy változik értékrendje és kulturális felfogása, növelve ezáltal is a jövőbeni migráció valószínűségét. A fejlett ipari gazdaságban szerzett tapasztalatok maguknak a migránsoknak az ízlését és motivációját alakítják át (Piore, 1979). Hiába rendelkeznek pusztán pénzkeresési szándékkal a kivándoroltak, és gondolják kezdetben, hogy csak egy szűk cél elérése érdekében tesznek egy kirándulást, keresnek egy kis pénzt. A migrációt követően megváltozik képük a társadalmi mobilitásról, a befogadó társadalmakról, a fogyasztói társadalom ízlésvilágáról és életstílusáról, amit nehéz elérni az otthoni béreken keresztül. Aki tehát már egyszer elvándorolt, az nagy eséllyel ismét vállalkozik erre, és annál nagyobb egy újabb utazás esélye, minél több külföldi tapasztalatot gyűjtött. A migráció gyökereket ereszt az adott közösségben élő emberek viselkedésében, és a migrációval összefüggő értékek a közösség értékrendjének részévé válnak (Reichert, 1982). A külföldi letelepedésről és állásokról összegyűjtött – főként – pragmatikus tudás egyre szélesebb társadalmi rétegek, különböző nagyságú,

elhelyezkedésű, komplexitású közösségek számára válik hozzáférhetővé, ennek következtében a kint élők értékei, attitűdjei és viselkedési mintázatai alapjaiban véve befolyásolják a küldő régió szociodemográfiai, pszichológiai és a háztartások, közösségek, egyének szintjén lévő gazdaság jellemzőit (Massey et al., 1987; Alarcón, 1992).

Az új társadalomba történő integráció jellemzői

Az akkulturáció – amelyet a szociológia, a kulturális antropológia, pszichológia, társadalomföldrajz közösen vizsgál – kulturális és pszichoszociális változások összessége, amelyek kultúrák huzamosabb ideig tartó találkozásakor gerjesztődnek mind az egyénben, mind a csoportban. A domináns kultúrával találkozáskor a kisebbségbe tartozó közösségek kultúrájában, szokásaiban, társadalmi intézményeiben változások keletkeznek. Az individuum szintjén a mindennapi viselkedés, az attitűd, valamint a pszichológiai és fiziológiai jól-lét terén is alapvető transzformációk következnek be, tulajdonképpen direkt és indirekt másodlagos szocializációs folyamatként is értelmezhető.

1. ábra: Az akkulturáció típusai

Forrás: Berry (2003) alapján saját szerkesztés

Az akkulturáció folyamata az emberek a sajátjuktól eltérő kultúrával történő kapcsolat okán fellépő szociokulturális változásokat, azok minőségét, mélységét jelenti. (Berry, 2003; Berry et al., 2006) Eszerint a másik kultúrával való találkozás, az abba való „elmerülés” tekintetében négy stratégia különböztethető

meg, ezek pedig két dimenzió alapján szelektálhatóak; egyrészt a kisebbségi, eredeti kulturális identitás megtartásának vagy visszautasításának foka, másrészt a befogadó domináns közösség kulturális karakterének adaptációja vagy elutasítása terén (lásd az 1. ábrán).

- Integráció/bikulturáció: Az egyén amellettt válik a befogadó társadalom tagjává, hogy saját szociokulturális jellemzőit, identitását megőrzi.
- Asszimiláció: Az egyén feladja hozott/örökölt kulturális identitását és belesimul a befogadó társadalomba, kizárólag annak karaktereit adaptálja.
- Szeparáció/Affirmitás: Az egyén ragaszkodik saját kulturális identitásának megtartásához, ezáltal tudatosan elutasít bármilyen kapcsolatot, integrációt az őt befogadó társadalommal. Ennek hatására jönnek létre a gyakran térben is elkülönülő etnikai enklávék.
- Marginalizáció: Az akkulturáció patológiás válfaja, amelyre jellemző az egyén által mind saját, mind a befogadó társadalom kulturális identitásának elutasítása, ezáltal a fokozatos és végleges kirekesztődés.

A különbségtétel alapját a kisebbségben lévő kulturális csoport hagyományainak, identitásának fenntartása, valamint a befogadó társadalommal, annak különböző csoportjaival való kapcsolatkeresés is képezheti. Ennek értelmében, ha pozitívan, vagy negatívan viszonyul az egyén, integrációról (pozitív, pozitív), szeparációról (pozitív, negatív), asszimilációról (negatív, pozitív), vagy marginalizációról (negatív, negatív) beszélhetünk.

Arends-Tóth, van de Vijver és Fons J. R. (2004) állítják, hogy az akkulturáció négy fokozata nagyban eltérhet a tekintetben, hogy az immigráns magán- vagy közösségi, munkahelyi életszféráját vizsgáljuk.

Gyakori eset a munkahelyen, szabadidős tevékenység során explicite tapasztalható integráció vagy asszimiláció, míg a magánéletben teljes a szeparáció, bármilyen domináns kulturális hatást tudatos visszautasítanak.

La Framboise et al. (1993) kritikával illeti Berry rigorózan megkülönböztett csoportjait, ugyanis azt a látszatot keltik, mintha az akkulturáció statikus jelleggel rendelkezne. Állításuk szerint a kultúrák vegyülése, a kisebbségi és domináns kultúrák közötti átmenet dinamikus változó koevolúciós folyamat számos szociokulturális, pszichológiai jellegzetességgel, amelyeket lehetetlen konkrétan behatárolni, mesterséges halmazokhoz rendelni.

Berry (2003; 2006) a befogadó társadalom akkulturációs stratégiáit, az immigránsokkal kapcsolatos elvárásait, attitűdjét is megkülönbözteti.

- Multikulturalizmus: Adott társadalom értékeli és erősíti a szociokulturális diverzitást.
- Olvasztótégely: A társadalomra az ott élők, oda érkezők teljes asszimilációja, identitásvesztése jellemző.
- Szegregáció: A helyi társadalom a különböző kulturális identitású etnikai csoportok tudatos elkülönítését támogatja.
- Exklúzió: A helyi társadalom régi-új tagjaira a teljes marginalizáció, identitásválság, individualizáció jellemző.

Bourhis (1997) egy ötödik stratégiát is elkülönít, az individualisztikus, kizárólag az egyéni választáson alapuló, a kulturális csoportokhoz való kötelező tartozás szükségességét elvitató álláspontot.

A Berry-féle modellnek megfelelően az etnikai-kulturális identitás lehet integrált vagy bikulturális/multikulturális, szeparált, asszimilatív és marginális. Sőt, Bourhis terminusával individualisztikusnak is nevezhető, hiszen az egyén számára nem fontos a csoporthoz való tartozás (Phinney, 2003).

Kramer a kibocsátó és befogadó közösségek természetének előzetes vizsgálatát nélkülözhetetlennek tartja. Kramer dimenzionális eredményközpontú és disszociációs elmélete fényében a kulturális különbségeket a kultúrák közötti idiolikus, szimbolikus és jelzések terén tapasztalható kommunikációval magyarázza.

A kulturális fúzió, valamint kultúrák közötti keveredés elmélete egyrészt az immigránsok domináns szociokulturális környezeti akkulturációját vizsgálja a tekintetben, hogy mennyire veszik át a befogadó közösség identitásmintázatait, valamint milyen mértékben tartják meg saját (kisebbségi) kulturális jellemzőiket. Ezzel párhuzamosan azonban a többségi társadalom is átvesz, beépít számos kulturális mintázatot, attitűdöt, szimbólumot saját kulturális miliójébe, létrehozva egy dinamikusan változó – fuzionált – interkulturális identitást. (Kramer, 2012)

Gudykunst és Kim (2003) az interkulturális adaptációt felfelé és előre vivő folyamatként értelmezi, amely a beérkező teljes asszimilációja (elméletileg a legmagasabb fokú adaptáció) irányába ható változásokat idéz elő. Az akkulturációnak köszönhetően az immigránsok reszocializálódnak a többségi kultúrába annak érdekében, hogy funkcionálisan is hosszú távon sikerüljön a beilleszkedés. Állításuk szerint az akkulturáció szempontjából utópikus vagy ideális immigráns transzkulturális identitással rendelkező interkulturális/univerzális személy. Véleményük alapján ez az új ideális típusú személy és társadalom, amit a lehető legtöbb eszközzel (pl. tömegtájékoztató, iskolai

oktatás) legkomplexebb módon kell támogatni, segíteni kulturális adaptációját, reszocializációját.

A kultúrák közötti folyamatos érintkezés eredményeként mind természetesen úton, kifejezetten lassan kialakuló, mind gyorsan, tudatosan irányított módon kulturális cserekapcsolatok jönnek létre. Utóbbi egyik válfaja a kulturális kisajátítás (Schneider, 2003). Ennek során tudatosan erősítik a kisebbségi kultúrából érkezők számára különböző importált kulturális elemek (nyelv, öltözködés, viselkedés, zene) adaptálását. Emiatt a jelenséget gyakran negatívan értékelik és „kulturális lopásként” aposztrofálják. Másik típusa a kulturális imperializmus (Alexander, 2003), amikor a domináns kultúra vagy nyelv promotálása történik a teljes asszimiláció implicit céljának tudatában. A kulturális imperializmus megnyilvánulhat aktív, formális politikák alkalmazásával, valamint kulturális felsőbbrendűség állandó érzékeltetésével egyaránt.

A kelet- és közép-európai emigráció jellemzői

Halász Levente

Az OECD és az Nemzetközi Valutaalap becslései alapján az elmúlt negyed évszázad folyamán nagyjából 20 millió fő, tehát a népesség 5,5%-a hagyta el a kelet- és közép-európai makrotértséget gazdasági okokból, ideiglenes elvándorlás, vagy állandó letelepedés céljából. Legdrasztikusabb népességszám-csökkenést a délkelet-európai államok szenvedték el, amelyek az 1990-es lakosságszám 15-16%-át elvesztették (ld. 2. ábra). A térség egyéb országaiban a tendencia szintén súlyos, (bár nem ilyen volumenű), átlagosan évente fél-egy százaléka vándorol el a lakosságnak. A kelet- és közép-európaiak elsősorban jobb munkalehetőségeket, vonzóbb egzisztenciát, megbízható karrierutakat és magasabb fizetést óhajtanak. A gazdasági migránsok többsége közepes vagy magas társadalmi státuszú, képzett (pl. orvos, építész, mérnök, tanár vagy professzionális szakmunkás) és jóval fiatalabb a hazai átlagéletkornál. A térségbeli országok népességének korcsoportonkénti megoszlásával összehasonlítva a kivándoroltak között kétszeres, háromszoros a fiatalok aránya és kétszeres, háromszoros az egyetemi végzettséggel rendelkezők rátája is.

Az Európai Unió egészét és az individuumot tekintve ez a folyamat többnyire pozitív hozadékkal jár, ezzel szemben az egykori Vasfüggönytől keletre levő térség országainak Nyugat-Európához történő felzárkózását egyértelműen lassítja. Az IMF elemzése szerint 25 év alatt a nyugat- és észak-európai irányú kivándorlás a posztoszocialista térségbeli országok esetében 7 százalékponttal alacsonyabb reál-GDP növekedést okozott, mint amelyet migráció nélkül termelhettek volna (Atoyan et al., 2016). Minél kevésbé hatékonyak és következetesek a kormányok és minél megbízhatatlanabbak az intézmények (amelyek a jogállamiságot, az elszámoltathatóságot, valamint a korrupció elleni harcot biztosítják), annál biztosabb a fiatalok és képzettek elvándorlása. (World Economic Outlook, 2017¹; World Bank Development Indicators²) Az emigráció következtében a lakosság elöregedésének üteme felgyorsul, így nagyobb nyugdíjkiadásokkal és szociális terhekkal szükséges számolni. A gazdasági növekedés mérséklődése pedig adó- és járulékemeléseket von(hat) maga után. Ez az alulfoglalkoztatottságot még inkább erősítheti, súlyosbodhat a

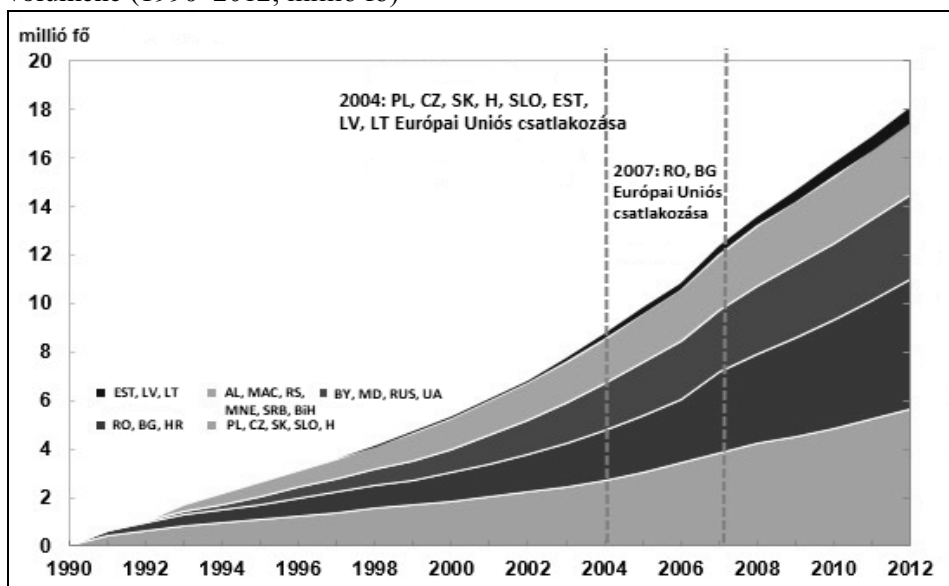
¹ <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/02/weodata/index.aspx>

² <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

munkaerőhiány, az emigráció mértéke pedig intenzifikálódhat, ezzel az ördögi kör bezárult.

A BNI Intellinews 2017-es számításai szerint 2030-ig a legnagyobb népességsökkenés (10,4%-os) Lettorszában prognosztizálható, öt követi Bulgária (9,2%), majd Románia (6%) népességszám-csökkenése. 2050-es demográfiai állapotokat tekintve a helyzet még vészjóslóbb: Bulgária népessége 23,4, Lettorszáké 22,2, Románia, Lengyelország és Litvánia lakosságszáma is 15 százalékponttal csökkenhet. Amint az 1. táblázat mutatja, 2100-ra annak ellenére, hogy a világ népessége 11,1 milliárd főre növekszik, a kelet- és közép-európai makrorégióban több állam is legalább 40 százalékpontos népességvesztést szenvedhet el. Bulgária, Lengyelország és Lettország lesz a legrosszabb helyzetben, mivel ezekben az államokban az elvándorlás mellett az alacsony születési arányszámok is nagyon komoly problémákat fognak okozni. Fontos megjegyezni, hogy a felsorolásból kimaradtak a legsúlyosabb demográfiai apály által jellemezhető térségbeli országok, közülük Moldova, Albánia, Macedónia, Koszovó és Ukrajna helyzete látszik legkritikusabbnak 50 százalékpontos (vagy magasabb) csökkenéssel.

2. ábra: A kelet- és közép-európai térség régióinak kumulált emigrációs volumene (1990–2012; millió fő)

Forrás: Atoyan, R. et al. (2016): *Emigration and Its Economic Impact on Eastern Europe*. p. 9. alapján saját szerkesztés

1. táblázat: A kelet- és közép-európai országok migrációs jellemzői

Ország	Népesség hány százaléka él külföl- dön 2015;%	Fő célor- szágok	Migráció- nak köszön- hető népes- ségszám- változás 90/16;%	Munka- nélküli- ségi ráta 2016; %	GDP növeke- dés üteme 2016 harmadik és negyedik negyedévé ben (%)	Migráció- nak köszönhe-tő népesség- szám- változás 2100-ra %
Litvánia	18,9	UK	-14,2	8,2	0,8	-37%
Lettország	17,1	RUS	-3,8	9,6	0,1	-40%
Románia	17,5	I	-16,3	6,4	1,6	-38%
Bulgária	16,5	TR	-15	7,1	0,7	-48%
Észtország	15,1	RUS	+0,3	6,8	1,7	-32%
Lengyelország	11,5	D	-9,9	6,3	-0,1	-43%
Csehország	8,8	D	-5	4,1	0,4	-17%
Szlovákia	6,3	CZ	-3	10,2	0,7	-20%
Magyarország	6	D	-1,5	5,6	-0,8	-34%

Adatok forrása: ENSZ népesedési statisztikák (2015), Eurostat munkanélküliségi statisztikák (2016), Nemzeti statisztikai hivatalok szolgáltatatta GDP adatok (2016), BNE Intellinews becslés, <http://metrocosm.com/mapping-eu-immigration/>

Balti államok a migráció tükrében

Litvánia népességszáma 1990 óta 3,6 millióról 3 millióra, Lettországé 2,6 millió főről 2 millióra, az észak-európai jóléti államok fejlődési útját követő Észtország pedig 1,5 milliós lakosságszáma 1,3 millióra csökkent (Litván, lett és észt statisztikai hivatalok adatai³). Az Eurostat és a BNE Intellinews⁴ 2017-es előrejelzései szerint 2030-ig Lettország a 2010-es népességszám 10%-át, Litvánia a 8,6%-át, Észtország a 4,5%-át veszíti el. (Ild. 1. táblázat) A demográfiai krízis mögött – hasonlóan más poszt szocialista térségbeli államokhoz – a csökkenő fertilitási ráták (a reprodukcióhoz szükséges 2,1 gyermek/nő helyett 2010-2015 között 1,2-1,5 gyermek született), az elöregedő társadalom, valamint a növekvő ütemű gazdasági okból bekövetkező emigráció áll. Az évtizedek óta nem tapasztalt népességszám-csökkenést még az Oroszország, Ukrajna, Fehéroroszország és Moldova irányából történő látványos volumenű bevándorlás sem képes ellensúlyozni. A térségbeli országok migrációs

³<https://worldview.stratfor.com/article/baltics-emigration-and-demographic-decline>

⁴ <http://www.intellinews.com/moldova-bulgaria-poland-albania-and-latvia-to-lose-more-than-40-of-their-populations-by-2100-124034/?source=bulgaria>

érdekessége a nem csupán gazdasági, hanem etnikai okból bekövetkező lakóhely-változtatás. A balti államok legfrissebb népszámlálási adatai szerint jelenleg Lettorszáiban 560.000, Észtországban 320.000, Litvániában 175.000 orosz él. Arányuk a Szovjetunió felbomlásakor lényegesen magasabb volt (Riga népességének több mint fele orosznak vallotta magát 1991-ben), azonban az elmúlt három évtized folyamán több százezren hagyták el a baltikumi államokat a célból, hogy a szomszédos FÁK országokba (döntően Nyugat-Oroszországba), vagy Észak- és Nyugat-Európába költözzenek.

A balti országok lakosainak exodusa gyakorlatilag a makrotérsegbeli vándorlási folyamatokkal párhuzamosan zajlott/zajlik. A 2004-es EU integrációt követően szinte azonnal, ezerszámra hagyták el hazájukat főként fiatal és középkorú lakosok. 2006-2008-ra az irreális mértékű emigráció mérséklődött, ugyanis azon baltikumi lakosok, akik anyagilag, egzisztenciálisan, képzettségüknek, nyelvtudásuknak, külföldi kapcsolati hálójuknak köszönhetően el tudták hagyni a térséget, elköltöztek. A folyamat mérséklődése azonban kérészerűtlennek tűnt, ugyanis a gazdasági világválság kirobbanásával ismételt tömegek döntöttek a rövidebb-hosszabb idejű kivándorlás mellett.

2010 jelentette a választóvonalat a Baltikumot sújtó emigráció volumene szempontjából, ekkortól kezdve három különböző migrációs út különíthető el: A gazdaságilag legerőtlenebb Litvániából 1990 óta 680.000 ember emigrált. A helyzet kifejezetten kritikussá 2009-ben és 2010-ben eszkalálódott, ekkor két év során 83.000 ember hagyta el az országot, azonban egy évvel később 40.000 visszatért (Stankuniene, 2013). Ennek fő oka a litván egészségbiztosítási rendszer régóta esedékes szigorítási célzatú reformja. Azon litván állampolgároknak, akik nem jelentik be a kivándorlás eszmei időpontját, kint tartózkodásuk alatt is kötelezően fizetniük kell egészségügyi hozzájárulást. Ennek következtében a hirtelen megfontolásból kivándoroltak háromnegyede hazatért – papíron – az országba. Azóta évente átlagosan 30-50.000 ember vándorol el és a remigráció mértéke itt a legszerényebb (évente cca. 6.500 fő). A közelmúltban, 2014-ben volt tapasztalható a legmérsékeltebb kivándorlás (35.000 fő), míg 2016-ban 50.000-en választottak külföldi célországot letelepedésük számára. A kivándorlást választók nagy része nyomós gazdasági, egzisztenciális indokkal rendelkezett, ugyanis 85%-uk minimum egy éve munkanélküli státusszal rendelkezett (Litván Statisztikai Hivatal, 2017)⁵. A litvánok számára legkedveltebb célországok az Egyesült Királyság (itt telepedik le minden második litván), Írország, Norvégia, Németország és Spanyolország. A kivándorlók 72%-a 15-44 év közötti, 52%-uk nő, 25%-uk rendelkezik felsőfokú végzettséggel, 50%-uk pedig középiskolaival⁶.

⁵ <https://www.stat.gov.lt/en> (Litván Statisztikai Hivatal)

⁶ <http://123.emn.lt/en/> (European Migration Network)

Lettországot hasonlóan erős exodus terheli, mint Litvániát. A jelenlegi trendeket figyelembe véve az ország népessége 2060-ra 1,6 millióra csökken, amely egy millió fővel kevesebb az ország függetlenedéskori értéknek. A világválság kezdetén évente 40.000 fő hagyta el Lettországot. Habár az említett dinamizmus lanyhult, máig megállíthatatlan az emigráció, évente 15-17.000 fő vándorol el a Lett Statisztikai Hivatal adatai szerint⁷. 2010 óta két év, 2013 és 2015 tűnt ki látványos kivándorlással. Egyes számítások szerint 2010 és 2013 között 9 százalékponttal csökkent a nemzeti össz-kibocsátás főként az agyelszívás következtében (Engberson – Jansen, 2013). A lett emigránsok kétharmada 35 év alatti, közel 60%-uk nő, 24%-uk rendelkezik diplomával. A kivándoroltak között egyre nagyobb a fiatalok és képzettek aránya, akik fontos jellemzője, hogy hosszú távra vagy örökre tervezik az ország elhagyását. (Hazans, 2013) A lettek számára is az Egyesült Királyság és Írország állnak a kivándorlási célországok rangsorának élén, ugyanis ezek nyitották meg munkaerőpiacaikat azonnal az ország 2004-es Uniós integrációja után. Rajtuk kívül a földrajzi közelség okán Finnország és Svédország is kiemelkedően fontos letelepedési célpont.

Az észti gazdaságot és társadalmat is megrendítette a folyamatos kivándorlás, bár kisebb mértékben, mint a tőle délre lévő balti országokat. Ennek legfőbb oka egyrészt a konszolidált gazdaság: a térség legmagasabb átlagbérei (2017-ben a Swedbank számításai szerint⁸ Észtországban az átlagkeresetek adózás előtti értéke 1242 euró, Lettországon 927 euró, Litvániában 838 euró volt) és a megbízható és magas minőségű szociális, egészségügyi és oktatási rendszerek. Másrészt 2008-2009-ben az ország kormánya gyorsan és hatékonyan reagált a pénzügyi sokkra, így a gazdaság kevésbé rendült meg, többek között a munkanélküliség sem ugrott oly drasztikusan, mint a déli szomszédoknál: Észtországban 10%-ot ért el a gazdasági mélyrepülés legnehezebb periódusában, míg Lettországon 13,1%, Litvániában 13,3%-ot súrolta (Eurostat munkanélküli statisztikák⁹). Az alacsony szintű emigrációt az a tény is magyarázza, hogy Finnország két órányira (80 km) fekszik Észtország kikötővárosaitól, így több tízezer fő ingázik – napi, heti, havi rendszerességgel – az északi szomszédhoz, akik nem sorolhatóak az emigránsok közé. Az Eurostat számításai értelmében Észtország foglalkoztatottjainak 3,2%-a ingázik napi, heti rendszerességgel a szomszédos országokba, amely érték háromszorosa az EU 0,9%-os átlagának. (Hasonló helyzet alakult ki, mint az osztrák határhoz közeli magyar megyék esetében!) Észtországot a 20 és 39 év közötti korcsoportba tartozók hagyják el legnagyobb számban, a kivándorlók 60%-a férfi, 40%-a nő (Kaska, 2013). A „baltikumi kis tigris” kivétel a tekintetben is, hogy 2015-től kezdve

⁷ <http://www.csb.gov.lv/en> (Lett Statisztikai Hivatal)

⁸ <http://www.adaur.ee/swedbank-flash-comment-estonia-rapid-wage-growth-continues/>

⁹ http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics/hu

folyamatosan többen vándorolnak be, mint ki: az elmúlt két-három esztendőben évi 15.000 fő érkezik és 13.800 költözik el – véli az Észti Statisztikai Hivatal¹⁰. Az emigránsok 58%-a Finnországot választja letelepedés céljából, második helyezett pedig az Egyesült Királyság (9%). Mellettük a 320.000 fős orosz kisebbség tagjai közül nagy számban költöznek a szentpétervári várostérségbe. Fentebb részletezett konszolidált, előremutató társadalmi, politikai és gazdasági helyzet eredményeként a három balti állam közül itt telepednek le legtöbben a térségbeli országokból: a bevándorlók legnagyobb része finn, lett, litván és orosz.

2007-ben csatlakozott országok (Románia és Bulgária) esete

Románia és Bulgária 2007-es EU-integrációját követően egyrészt a 2004-ben csatlakozott új tagországok (Málta és Magyarország kivételével), másrészt Finnország és Svédország azonnal megnyitotta munkaerőpiacát a két államból érkezettek előtt. Őket 2009-ben Magyarország, Dánia, Portugália és Görögország követte, majd 2012-ben Írország és Olaszország. A többi tagország kivárta a 2013. december 31-i időpontot, ameddig differenciált fokozatú szigorral korlátozhatták saját nemzeti munkapiacaik kapuinak kitérését. (Daborowski, 2014). Ennek köszönhetően eltérő célország-preferencia jellemezte a hullámokban meginduló román és bolgár lakosok emigrációját. Jelenleg Olaszország és Spanyolország mellett egyre nagyobb népszerűsége tesz szert az Egyesült Királyság (ahová 2012 és 2015 között megkétszereződött a letelepedők aránya: 210.000 főről több mint 450.000 főre növekedett – tudatja a The Guardian)¹¹, öt Németország és Franciaország követi.

Románia fokozatos gazdasági erősödése ellenére (a pénzügyi válság előtt 7-8,5%-os, 2015-ben 3,4, 2016-ban 4,8 százalékpontos GDP növekedés jellemezte¹²) egyre mélyebbre jut a demográfiai és szociális krízis állapotában. Egyfelől az ország kevesebb, mint 20 milliós népességéből 8,9 millió fő szegénységben vagy a szegénység kockázatában él (Ciupureanu – Roman, 2015), másfelől alacsony a gyermekvállalási kedv, harmadrészt karakterét tekintve az Európai Unióban kirívó mértéket ölt az emigráció, olyannyira, hogy a világ 20 legnépesebb külhoni diaszpórával rendelkező országcsoportját gazdagítja 2015 óta. Világbanki becslések alapján Európán belül a 4,9 milliós brit, a 4,4 milliós lengyel és a 4 milliós német külföldön élő diaszpórák után negyedik a rangsorban a maga 3,5-4 milliós ideiglenes vagy végleges letelepedés mellett döntő emigráns tömegével. Ez a jelenlegi román népesség 17%-a, így

¹⁰ <https://www.stat.ee/en> (Észti Statisztikai Hivatal)

¹¹ <https://www.theguardian.com/uk-news/2017/oct/11/number-of-romanians-and-bulgarians-in-uk-rises-413000>

¹² <http://www.insse.ro/cms/en> (Román Statisztikai Hivatal)

számban ugyan nem, de mértékében elérte a térség történelmileg legmobilabb etnikumának (lengyelek) kivándorlási dinamikáját. A kritikus helyzetre bizonyíték, hogy 2000 és 2015 között a háborús konfliktusok sújtotta Szíria 13,1%-os értéke után a román diaszpóra aránya nőtt leginkább (7,3 százalékponttal) (ENSZ statisztikák¹³; Bechir, 2016)¹⁴.

A kivándorlás üteme az EU csatlakozást követően vált drasztikussá és megállíthatatlanná. 2003-ban 95.000 román élt „csak” Itáliában, míg Spanyolországban 65.000 (Mereuta, 2013), ahová elsősorban a nyelvi rokonság okán költöztek. Jelenleg a két favorizált célországban csaknem két és fél millió román tartózkodik ideiglenesen vagy telepedett le véglegesen (Olaszországban 1,2 millió, Spanyolországban 1,1 millió fő). A legfőbb befogadó országokat Németország (650.000 fő), az Egyesült Királyság (200.000 fő) és Franciaország (200.000 fő) követi. A gazdasági világválság az Unió 2004 előtt csatlakozott országai közül viszont épp azokat érintette leginkább (PIGS államok), amelyek a román emigránsok fő célterületei, így a kényszerű remigráció helyett nagy számban választottak nyugat-európai országokat letelepedésük helyszínéül. A kivándorlók negyede – hasonlatosan a térség más posztszocialista országához – rendelkezik felsőfokú végzettséggel. Az agyelszívás súlyát illusztrálja, hogy Romániában az orvosok száma évente 2 százalékponttal csökken (Alexis, 2011), így jelenleg több mint 10%-nyi az egészségügyi szférában lévő dolgozói deficit. A magasan képzettek mellett kiemelkedően magas az alacsony szintű kvalifikációjuk aránya, akik főként kétkezi munkát vállalnak a befogadó országokban. Az elmúlt években egyre fiatalabb korosztály választotta a kivándorlást, 46%-uk 20-34 év közötti és többségük itt (is) nő (Mereuta, 2013).

A posztszocialista térség országai közül arányait tekintve egyértelműen Bulgária a legnagyobb vesztes. Míg a rendszerváltozás évében több mint 9 millióan éltek az országban, napjainkban 7 millióra csökkent a népességszám. Az alacsony fertilitás mellett a – főként – 2007 óta felerősödött emigráció áll a demográfiai erózió hátterében. A Bolgár Statisztikai Hivatal¹⁵ közlése szerint az elmúlt években 30-35.000 fő hagyta el az országot, akik fele 20 és 39 év közöttiek, míg 15%-uk még a 20. életévüket sem töltötték be. A bolgárok számára földrajzi okok miatt Görögország jelenti a legfontosabb célországot, ahol jelenleg 320.000-en dolgoznak. Magas számban emigrálnak Bulgáriából Spanyolországba (260.000 fő), Németországba (230.000 fő), az Egyesült Királyságba (100.000 fő) és Olaszországba (100.000 fő).

¹³ <https://esa.un.org/miggrmprofiles/indicators/files/Romania.pdf>

¹⁴ <http://cursdeguvernare.ro/romania-enters-the-top-20-states-with-the-largest-diaspora-according-to-the-un-report-on-migration.html>

¹⁵ <http://www.nsi.bg/en> (Bolgár Statisztikai Hivatal)

A lengyelországi, csehországi és szlovákiai kivándorlás jellemzői

Lengyelország vezeti az egykori Vasfüggönytől keletre fekvő térség emigrációs rangsorát. Az országból a 19. század óta nem vándoroltak el annyian, mint az Uniós csatlakozást követően. A jelenlegi emigráció fő célországai az Egyesült Királyság, Németország, Franciaország és Írország. A Sueddeutsche Zeitung becslése szerint¹⁶ 2004 óta 2,2-2,7 millió lengyel hagyta el rövidebb, hosszabb időtávra (vagy örökre) a hazáját, ez a lengyel népesség 7,5%-a (Kaczmarczyk, 2013). 2010-ben és 2011-ben, valamint 2014 óta az emigráció fokozódása tapasztalható, évente megközelítőleg 300.000-en távoznak az országból. A Lengyel Statisztikai Hivatal¹⁷ adatai szerint 1000 lengyeltől 52-54 fő élt vagy él külföldön.¹⁸ Derűre ad okot, hogy az ország gazdasági izmosodása, a bérek általános emelése (jelenleg az EU átlagbérek 75%-át kapják a lengyelek) miatt erősödik a remigráció is. Természetesen a lengyel kivándorlás sem egyforma ütemben bonyolódott az elmúlt másfél évtizedben. Az EU integrációt követően gyorsulás, majd a világválság éveiben egyértelmű stagnálás és remigráció következett be. A célországválasztást vizsgálva az Egyesült Királyság áll a „rangsor” élén. Jelenleg csaknem egy millió lengyel él itt, így 2016 óta nem az Indiából vagy Pakisztánból, hanem a Lengyelországból érkezők képezik a legnépesebb bevándorló csoportot, ennek következményeként a lengyel mérték világpolitikai hatásúvá vált. Hatalmas, tömegszerű bevándorlásuk miatt a nagyvárosok ingatlanárai az egekbe szöknek, magas fertilitásuk okán hozzájárulnak az óvodai és iskolai várólisták hosszabbodásához és őket is felelőssé teszik a Brexit miatt (Obádovics, 2017). Fontos megemlíteni a német-lengyel határ menti ingavándor-forgalmat. Lengyelországból napi szinten 150-170.000 fő ingázik szomszédos országokba, közülük 130.000 Németországba.

Csehországból¹⁹ legnagyobb számban Németországba költöznek, ezen kívül az Egyesült Királyság és Írország kedvelt célpont. A cseh emigráció „űdítő” kivétel a posztoszocialista térség más országaival szemben, ugyanis üteme szinte semmit sem változott az elmúlt másfél-két évtizedben. Ennek hátterében egyrészt a csehek kelet- és közép-európai átlaghoz viszonyítva magasabb életszínvonala, a folyamatos gazdasági növekedés, az EU törzsterületéhez való földrajzi (és kulturális) közelség áll, másrészt a csehek között legnagyobb Beke

¹⁶ <http://www.sueddeutsche.de/wirtschaft/mindestlohn-studie-millionen-bekommen-zu-wenig-1.3843810>

¹⁷ <http://stat.gov.pl/en/>

¹⁸ Obádovics (2017) komparatív becslése értelmében, abban az esetben, ha a magyarok kivándorlási üteme hasonlítana a lengyelekéhez, jelenleg 9,8 millió fő helyett 9,2 millióan élnének Hazánkban.)

¹⁹ <https://www.czso.cz/csu/czso/home> (Cseh Statisztikai Hivatal)

(2017) szerint az euroszkepticizmus és az euró bevezetése ellen is látványosan ágálnak. Ennek ellenére probléma a munkaerőhiány, amelyre bizonyíték, hogy az ország ipari létesítményeiben több, mint 160 ezer munkahely áll jelenleg üresen, ezen kívül az ország fejlődésének alapját jelentő autóipar és kiszolgáló iparágak gazdasági konjunktúra-érzékenységek.

Szlovákiában²⁰ is küzdenek az erőteljes kivándorlással. Jelenleg nagyjából 340-370.000 szlovák, tehát a lakosság 6,3%-a él külföldön, nagy részük 2004 óta hagyta el otthonát. Legtöbbjük Csehországban, Németországban, Magyarországon és Ausztriában telepedett le. Az ország kis területe, az osztrák fővároshoz (mint jelentékeny munkaerővonzó központ) való közelsége miatt a nem szlovák munkaerőpiacon dolgozó és nem szlovákiai oktatási intézményekben tanuló ingázók tömege a V4 térségbeli országok között kiemelkedő. A szlovák kivándorlási adatokat mindazonáltal lényegesen alacsonyabbak, mint a valós értékek, ugyanis Pozsony hármas határ menti elhelyezkedése, valamint Bécshez való közelsége miatt arányaiban többen ingáznak külföldre, mint például Lengyelországból vagy Magyarországról.

²⁰ <http://www.statistics.sk/> (Szlovák Statisztikai Hivatal)

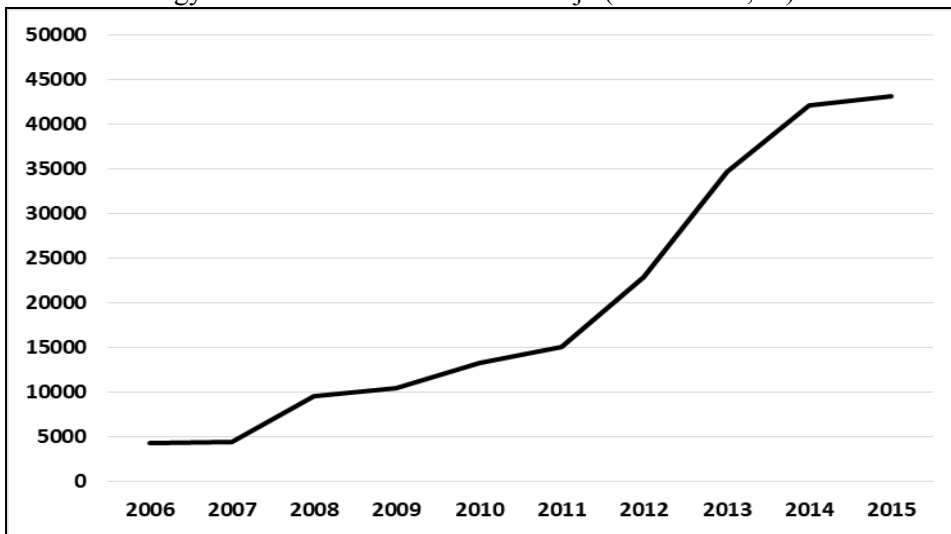
A magyarok kivándorlásának időbeli hullámozása

Siskáné Szilasi Beáta – Halász Levente

A magyarok munkavállalási és tanulási célú elvándorlásának időbeli alakulása eltér a kelet- és közép-európai térség társadalmát érintő dinamikus erősödő emigrációtól. Hazánkat a 2004-es EU csatlakozást megelőző évtizedben csekély ütemű elvándorlás jellemezte köszönhetően a fokozatosan javuló munkaerőpiaci stabilizációnak, a 2000-es évtized első felének 6% körüli kifejezetten alacsony munkanélküliségnek, ezzel párhuzamosan a javuló foglalkoztatásnak és az évi 3-5%-os GDP-növekedésnek.

Ez a tendencia a 2008-ban kezdődő globális gazdasági válság időszakáig sem mutatott döntő növekedést sőt, a primer statisztikákban az tükröződik, hogy változást igazán csak 2011-et követően látunk (3. és 4. ábra). A 2007-2011 közötti időszakban mégis egyértelműen felsejlik az a nagyságrendi változás, amikor a kivándorlók száma évi 5.000 főről 15.000 főre nőtt. Az igazán dinamikus emelkedés az ezt követő időszakra jellemző, ami során 2015-re a kivándorlók száma csaknem elérte az évekénti 45.000-et.

3. ábra: A magyarok kivándorlásának tendenciája (2006–2015; fő)

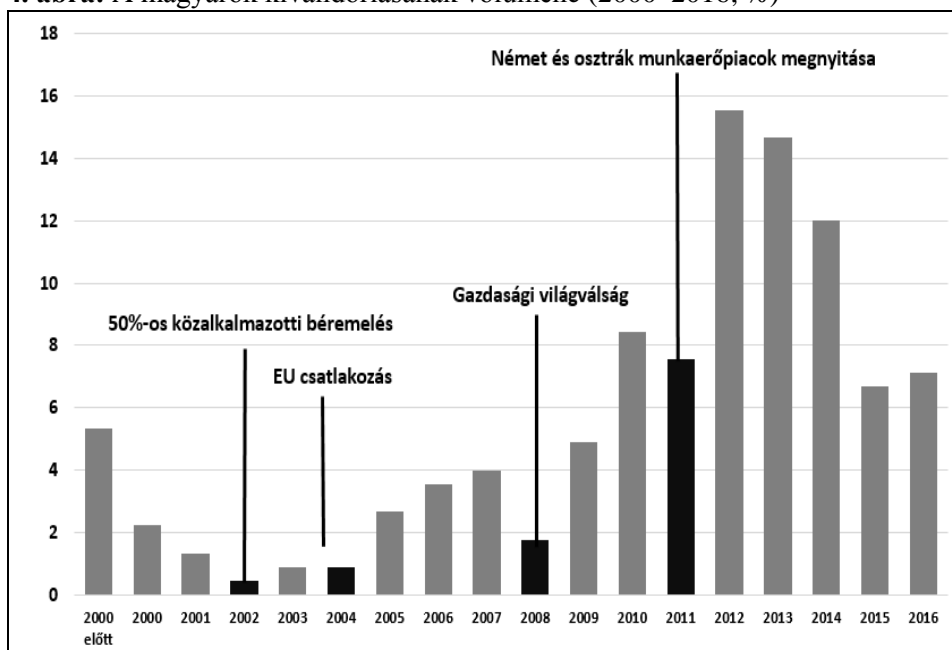

Adatok forrása: Eurostat (*Migration and migration population statistics, 2017*)

A kint élő magyarok által megadott adatok is alátámasztják a kivándorlás váltakozó ütemét, emellett azt is, hogy az utóbbi években mennyivel nagyobb mértékű volt ez a folyamat.

A konszolidálódott gazdaság kardinális (elő)feltétele a reálbérek alakulása, amely a magyar gazdaságtörténet leggrandiózusabb egyszeri béremelése, a 2002-ben bevezetett és 800.000 munkavállalót érintő 50%-os közalkalmazotti béremeléseknek és a minimálbér adómentessé tételének eredményeképp érzékelhetően javult. A 2004-ben és 2007-ben csatlakozott posztoszocialista országokból az integrációt megelőzően már megindult az intenzív emigráció főként Európa fejlett gazdaságú térségeibe, ennek ellenére a magyar munkapiac kevésbé reagált a kínáló lehetőségekre, látható a 4. ábrán. A 2008-tól eszkalálódó gazdasági és hitelválság Románia és Bulgária kivételével térségi szinten lefékezte az emigráció ütemét, viszont a lassulás csak átmenetileg jelentkezett, ugyanis 2010 után az EU munkapiacának bővülése jelentős változást, munkapiaci sokkhatást eredményezett (Hárs, 2012; 2016). Ezt követően az egykori Keleti Blokk államaiban ismét határozottan növekedni kezdett a kivándorlás mértéke, amelyet erősített a 10% feletti szinten stagnáló munkanélküliség és alacsony foglalkoztatottság.

4. ábra: A magyarok kivándorlásának volumene (2000–2016; %)

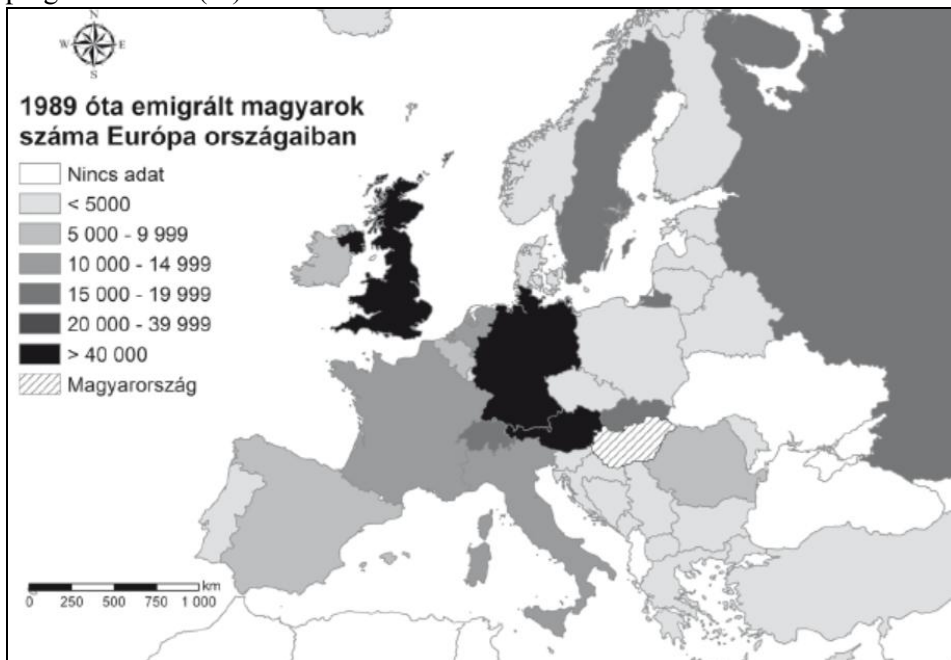

Adatok forrása: Online kérdőív a külföldön élő magyarok körében (n=245)

A jelenség térségi szinten homogenizálódott, így a magyarokat jellemző visszafogottság, megfontoltság halványodott és az elvándorlás intenzitása megközelítette a többi új tagországban a csatlakozáskor és azt követően tapasztalható mértéket. (A migráns népesség állományának éves átlagos növekedési aránya – a hazai népességhez képest – napjainkban közel akkora, mint például Lengyelországban és Szlovákiában volt 2004-ben, azonban elmarad a fékezhetetlenül erőteljes baltikumi, romániai és bolgár exodustól). A Massey-féle kumulatív okság elméletet magyarázatként használva a későn indult migráció halmozott okainak együttese gyorsította fel az elvándorlás kultúrájának a terjedését Magyarországon. A 2011-től tapasztalható és a demográfiai helyzetet súlyosbító exponenciális növekedést – a közelmúltban zajló hazai és nemzetközi kutatások (pl. SEEMIG, Munkaerőpiaci Tükör, Társadalmi Riport), illetve saját kérdőíves felmérésünk eredményei alapján – hosszan elnyúló stagnálás, lassú javulás követ. 2012-től évi több mint 100.000 fő vándorolt ki Magyarországról igaz, nagy a fluktuáció mértéke és egyes célországok preferálása is eltérő sőt, országos szinten különböző erősségben, de látványosan zajlik a remigráció is. Ezek az adatok azonban a „kettős” életet élő magyarokat nem veszik számításba, akik akár ingáznak, akár ideiglenes, esetlegesen eltérő hosszúságú periódusokból álló cirkulációs munkát végeznek (Castro-Martín – Cortina, 2015; Galgóczi et al., 2012). A KSH munkaerőpiaci felmérése szerint 2013-ban 98.000 fő tartozott abba a csoportba, akik külföldön regisztrált munkavállalók, azonban nem számolták fel magyarországi háztartásukat.

A magyar munkavállalók regisztrálása és megjelenése a tükörstatisztikákban számos bizonytalansággal terhelt, mivel nem azonos kategóriákkal és besorolási lajstrommal működnek az egyes célországok nyilvántartó rendszerei sem. Sok esetben a célországok eltérő időszakokra és gyakorisággal regisztrálják az adott időpontban ott élő külföldieket. A Világbank népszámlálásokon alapuló adatai szerint 462.000 magyar élt külföldön 2011-ben, ebből az OECD-országokban csaknem 400.000-en (Bodnár – Szabó, 2014). Az ENSZ 2015-ben kiadott statisztikai összefoglalója értelmében 2010-ben 551.000 magyar élt külföldön, és ez a szám 2015-re csaknem 596.000-re nőtt. Az adatbázis 5 éves bontásban tartalmazza az adatokat 1990-től, így lehetőséget ad arra is, hogy időbeli elemzéseket, változásokat is kimutassunk. Az 5. ábrán az 1989 óta emigrált magyarok számát láthatjuk Európa országaiban. A földrajzi mintázat hasonló a kutatás során megjelölt célországok gyakorisági mintájához, a magyarok Németországban, Ausztriában és az Egyesült Királyságban képviseltetik magukat legnagyobb számban.

5. ábra: Az 1989 óta kivándorolt Magyarországon született magyar állampolgárok száma (fő)

ENSZ statisztikák (2017) alapján szerkesztette Vadnai Péter

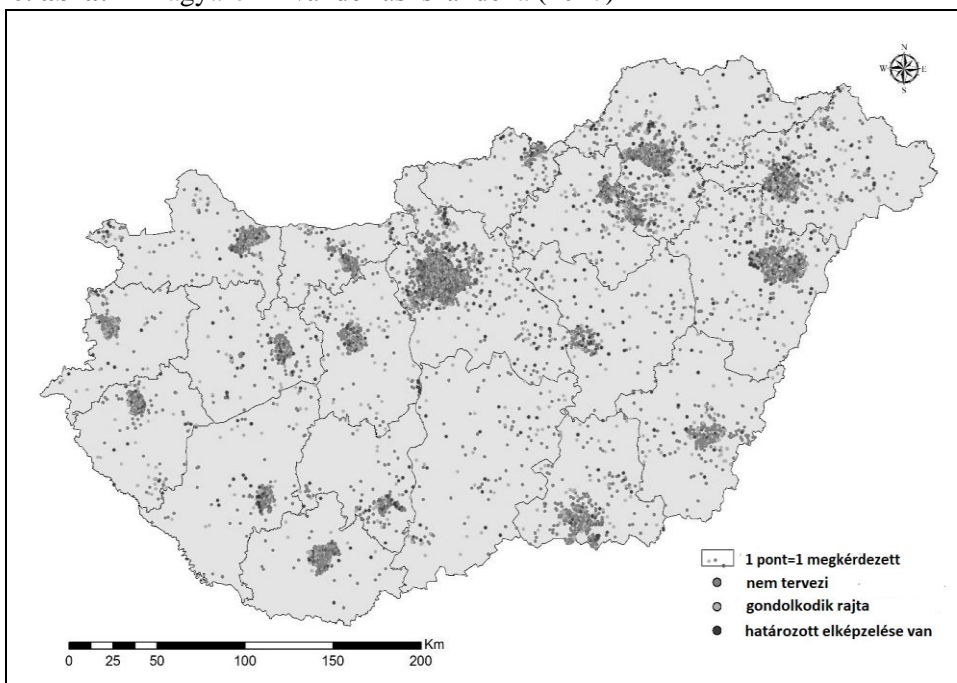
Migrációs potenciál, migrációs szándék Magyarországon

Siskáné Szilasi Beáta

A kivándorlás mértékének előrejelzésében, vagy a kivándorlás jövőbeni volumenének meghatározásában fontos szerepet kapnak azok a vizsgálatok, amelyek a migrációs potenciált, avagy a migrációra való hajlandóságot mérik. Számos hazai analízis foglalkozott a témával (többek között a TÁRKI Monitor- és Omnibusz felvételei 1993-tól folyamatosan, a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének „Migrációs tervek Magyarországon a 18-40 évesek körében” empirikus felmérései). Kutatásunk egyik fő iránya is az volt, hogy területi mintavétellel igyekezzünk felmérni a magyarok kivándorlási szándékát, erre hoztuk létre az első online és terepi kérdőíves felvételezés eredményeit tartalmazó adatbázisunkat (részletesebben lásd az Előszóban).

A migrációs potenciál (migrációs szándék) a külföldi munkavállalásra, a kivándorlásra való szándékot és tervet méri fel (Sik – Szeitl, 2016), mintegy annak a lehetőségét, hogy valaki elképzelhetőnek tartja a közeli vagy távoli jövőben, hogy az országot elhagyja. A szándék erősségének meghatározása nehézségekbe ütközik, mivel a kérdőívben megjelenő kérdésekre adott válaszok alapján egy hozzávetőleges aránymutatót arra nézve kapunk, hogy a vizsgálati népesség tagjainál mekkora azok részaránya, akik migrációt terveznek (Sik – Szeitl, 2016), azonban arra, hogy ez a szándék ténylegesen megvalósul-e, nem. A kutatásunk során a kérdések kialakításakor a lehetséges kérdezési technikák közül a leghatározottabb megfogalmazást használtuk („tervezi-e”), és ezen belül is kategóriákat alakítottunk ki a szándék komolyságának meghatározására. Az általunk vizsgált népesség területi eloszlását, valamint a négy kivándorlási szándékkategória szerinti („nem tervez kivándorlást”, „gondolkodik a kivándorlásról”, „határozottan tervezi a kivándorlást”, valamint a „már külföldön él”) besorolását a 6. ábrán láthatjuk.

6. ábra: A magyarok kivándorlási szándéka (2017)

Kérdőíves felmérés (n=9876) eredményeinek alapján szerkesztette Vadnai Péter

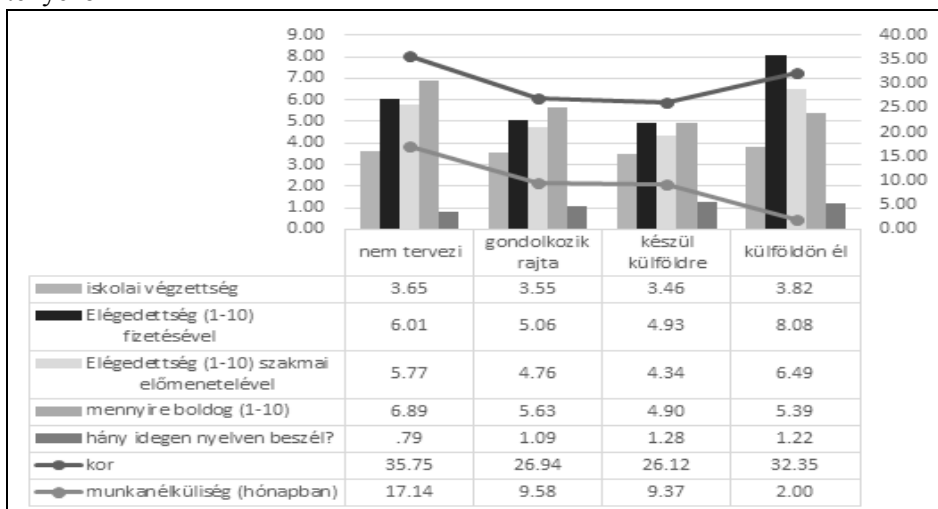
A migrációs potenciál meghatározásának javítására a megbízhatóság szerint megkülönböztethető nyers és tisztított migrációs potenciál kategóriákból (Gödri, 2016), mi az utóbbi kialakítására törekedtünk. Annak érdekében, hogy a kutatás belső érvényességét javítsuk – vagyis azt, hogy a vizsgálat a migrációs szándék komolyságára mennyire precízen fókuszál – számos szűrő funkciójú, kiegészítő jellegű kérdést fogalmaztunk meg. Ezek közé tartozik például; munkavállalás vagy tanulási cél áll a migrációs szándék mögött, rövid vagy hosszú távra, esetleg örökre tervezi a kivándorlást, mely országba, régióba, településre költöznének. Ezáltal jobban elválasztható a biztos szándékkal bírók és a bizonytalanok, latolgatók kissé homályos csoportja. A szándékot tekintve a 'nem tervez kivándorlást' kategóriában közel azonos (férfi: 42,6%, nő: 43,3%) megoszlást kaptunk. Mindkét nem gyakorlatilag ugyanolyan arányban rendelkezik kevésbé határozott szándékkal (férfi: 37,8%, nő: 36,9%). A határozott szándék ('határozott elképzelése van') már teljesen azonos (férfi és nő: 19%) arányokat mutatott. Hangsúlyozandó, hogy a kivándorlás mellett döntő nők nagyobb arányban nem függetlenek, hanem párral, gyermekekkel, családtagokkal közösen hagyják el az országot és számukra lényegesebb a fogadó országban már kialakított kapcsolati háló (Knörr, 2000). Sőt egyre több esetben párjuk után költöznek a külföldi egzisztenciális bázis megszilárdítását követően. Összességében kutatásunk alátámasztja, hogy az utóbbi években a nők

kivándorlásban való részvétele az előző időszakokhoz képest növekedett. A jelenség több tényezővel magyarázható, egyrészt a nők társadalmi megítélésének és szerepvállalásának változásával (egyéni karrier, munkaerőpiaci státusz, családi elvárások), másrészt a kapcsolati háló bővülésével és harmadrészt az intézményi rendszer erősödésével, ami a külföldi munkavállalás megbízhatóságát és biztonságát is növelte.

A fenti kategóriák kialakításával tehát az volt a célunk, hogy a migrációs szándék határozottságát jobb közelítéssel mutathassuk be, mivel a szándék és a megvalósulás között jelentős eltérések lehetnek. A kérdőívben szereplő kérdésekre kapott válaszok közül a szándék szerinti besoroláshoz számos objektív és szubjektív mutatót is figyelembe vettünk (7. ábra). A kivándorlási szándékot befolyásolhatja az iskolai végzettség (a munkavállalás lehetősége függ a célszág munkaerőpiaci folyamatitól is), a kor (a fiatalabbak mobilabbak), a nyelvtudás, valamint az is kiválthatja a komolyabb szándékot, ha valaki tartósan munkanélküli. A döntésre azonban hatással van még számos szubjektív tényező, így például a fizetéssel, vagy az előmenetellel való elégedettség, valamint a boldogság is. A 7. ábra alapján érdekes megfigyelni, hogy amikor az első nagyobb mintavételt követően kialakításra kerültek a kategóriák, már kirajzolódtak az egyes csoportok jellemzői, vagyis akik kevésbé tudnak nyelvet, elégedettebbek a helyzetükkel, vagy az idősebb korcsoporthoz tartoznak, nem terveztek kivándorlást a felvételezéskor.

A mutatók segítségével kialakított csoportok tagjairól azonban mindössze azt jelenthetjük ki, hogy hajlandóságot mutatnak, avagy nem mutatnak a kivándorlásra. A megvalósulást, vagyis a tényleges kivándorlást számos további tényező befolyásolhatja, ilyen a tervek időbeni átalakulása, például váratlan akadályok felmerülése (Gödri, 2016), vagy a kibocsátó és befogadó országok makrogazdasági jellemzőinek változása. A migrációs hajlandóság tehát még csak a kivándorlás, külföldi munkakeresés fontolgatásának tekinthető, ahhoz, hogy a döntést és a tényleges tervezést követően végbemenjen a megvalósulás cselekvésre van szükség (Gödri, 2016). További segítséget jelenthet a migrációs potenciál erősségének meghatározására, ha a tervezett migráció időtávjára kérdezzük rá, vagyis megvizsgáljuk, hogy rövid távú munkavállalásról, hosszú távú munkavállalásról, avagy kivándorlásról beszélhetünk az adott válaszcsoport esetében.

7. ábra: Magyarok kivándorlási szándékát befolyásoló objektív és szubjektív tényezők

Kérdőíves felmérés (n=5354) eredményeinek alapján saját szerkesztés. Az eredeti ábrát lásd: Molnár J. et al. (2015): Legújabb trendek a magyarországi kivándorlásban. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, 12 (1), pp. 27-38.

A TÁRKI által végzett vizsgálatok is alátámasztják, hogy a kivándorlást tervezők aránya alatta marad a rövid, vagy hosszú távú munkavállalást tervezők arányának, ami azt jelenti, hogy a migrációs szándékkal jelentkezők nagyobb része csak időszakos külföldi tartózkodást tervez (TÁRKI Monitor- és Omnibusz felvételek, 2010-2015)²¹. Kutatásunk során az időtávot a szándék komolyságának meghatározására használtuk fel, vagyis akik nem adtak meg időtávot, nem kerültek bele a határozott tervezők csoportjába. Összességében azt mondhatjuk, hogy a migrációs potenciál értéke a gondolkodók körében 10-20%, míg a komolyan tervezők esetében 5-10% között mozgott a vizsgálati mintában.

A migrációs szándék mértékének térbeli egyensúlyeltolódásai Magyarországon

A migrációs potenciál nemcsak időben változik, hanem a területi eloszlás, a földrajzi mintázat is átalakul. Ahhoz, hogy a kivándorlási szándék térbeli mintázatát vizsgálhassuk, kialakítottunk egy mutatót, mely a szándék komolyságát veszi alapvetően figyelembe. A kivándorlási szándék indexe (Emigration Intention Index /EMINI) a következő formában került kidolgozásra:

²¹ http://old.tarki.hu/hu/news/2015/kitekint/20150811_migracio.html

$$EMINI = \frac{(0,25 \cdot Bsz) + (0,5 \cdot Hsz) + (1,0 \cdot Ké)}{N_{va}} \cdot 100$$

ahol

Bsz=Bizonytalan kivándorlási szándék

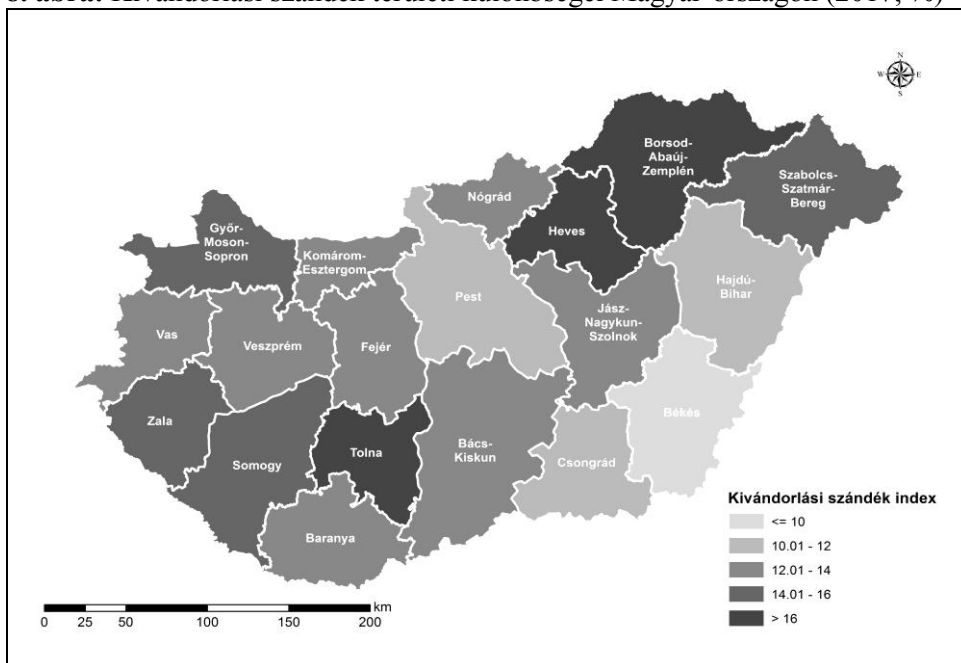
Hsz= Határozott kivándorlási szándék

Ké=Külföldön él

N_{va} =Válaszadók száma

A kivándorlási szándék az EMINI alapján legerősebben Északkelet Magyarország megyéiben (Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg), valamint Tolna, Somogy, Zala és Győr-Moson-Sopron megyéknél jelent meg 12,01-16 közötti és fölötti értékekkel (8. ábra). Pest megye értéke alacsony ugyan, azonban ha Budapestet külön vizsgáljuk, a legerősebb elvándorlási szándékot kapjuk. A kivándorlási szándék indexe Békés megyében adta a legalacsonyabb értéket (kevesebb, mint 10). A térbeli mintázat alátámasztja, hogy a rendszerváltozás óta átalakuló gazdasági folyamatok következtében azokban a megyékben erőteljes a kivándorlási hajlandóság, melyek a bányászati/ipari összeomlások elszenvedői voltak, vagy a fejlődés sodorvonalából kiestek. A mezőgazdasági területeken élők jóval visszafogottabb szándékot mutatnak, hiszen egyrészt a munkájuk területhez kötött, másrészt az utóbbi években nagyobb létbiztonságot sikerült elérniük a támogatások révén.

8. ábra: Kivándorlási szándék területi különbségei Magyar-országon (2017; %)

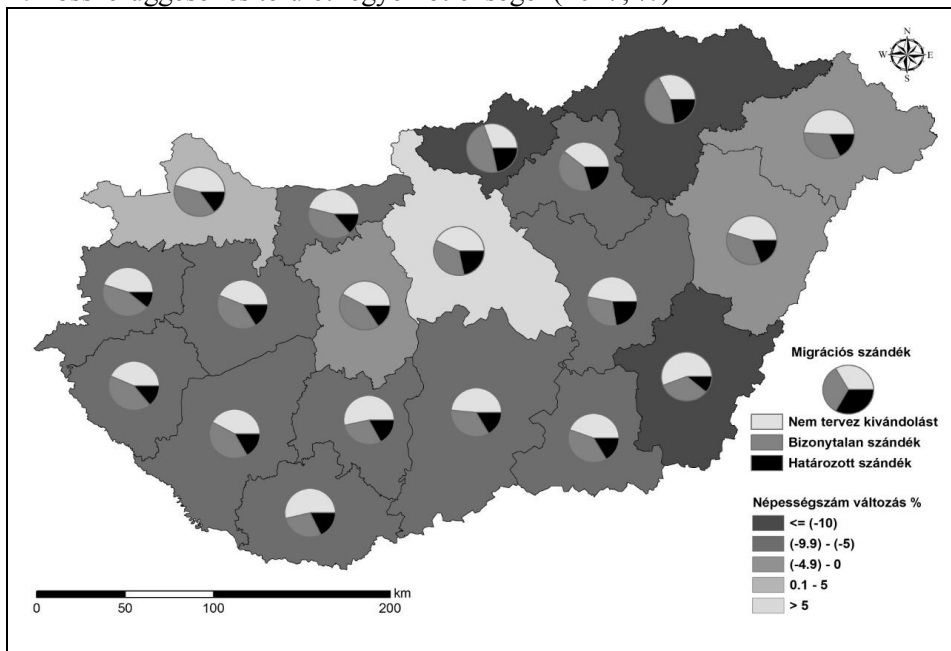
Kérdőíves felmérés (n=9876) eredményeinek alapján szerkesztette Vadnai Péter

Az ország területi jellegzetességeket településcsoportonként is vizsgáltuk, így a migrációs potenciál tekintetében egyértelműen kirajzolódik egyrészt a főváros-vidék, másrészt a funkcióikban erős és sokszínű városok és a rurális terek kisvárosai, falvai közötti dualitás. A településhierarchiai szint csökkenésével a mobilitás határozottsága, komolysága is fokozatosan csökken. Míg a fővárosban élők 41%-a nem tervez emigrációt, addig az ország városi lakosságának 45%-a, míg a rurális terek lakosainak 44,5%-a ragaszkodik az itthon maradáshoz. A kivándorlást fontolgató „bizonytalan” csoport tagjai között a falvakban lakók szerepelnek legnagyobb arányban (40%), míg a városok lakosainak 37, a fővárosiak 35%-át foglalkoztatja a külföldi munkavállalás gondolata. Legélesebb területi egyenlőtlenségi kép a határozott, biztos elvándorlási szándék kapcsán jelentkezik, ugyanis a fővárosiak 23%-a döntött a közeljövőben történő migráció mellett, ezzel szemben a falusiaknak „csak” 16%-a, a városlakóknak pedig 18,5%-a.

Fentebbi arányok bebizonyították a fővárosiak erős emigráció iránti hajlandóságát, nyitottságát. A periféria falvaiban és kiüresedő, funkcióvesztett kisvárosokban tradicionálisan konzervatív társadalompolitika keretei miatt állandósult a szociálpolitika eszközeivel fenntartott és „befagyasztott” társadalom mobilitási csatornái (akár társadalmi státuszcsoportok, akár települések, régiók, országok között) beszűkültek (Kovách, 2012). Az itt maradásuk, Magyarországhoz ragaszkodásuk azonban magyarázható szubjektív indokokkal is úgy, mint a családi, rokoni, baráti kötődés, mezőgazdasági tevékenység végzése, kevesebb számú megbízható és személyes információ a külföldi munkaerőpiacról.

A magasabb kivándorlási szándékot mutató megyék népességvesztését tovább növelheti még két tényező, az egyik a népességszám csökkenése (természetes fogyás), valamint a belső migrációs veszteség is. A 9. ábrán a 2016-os népességszám-csökkenést láthatjuk a migrációs szándék megoszlásával. A három legrosszabb helyzetben lévő megye, ahol a természetes fogyás és a kivándorlási szándék is magas értéket ért el: Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád és Heves megye. A migrációs szándék tekintetében leginkább kedvező helyzetben lévő Baranya szintén jelentős fogyást könyvelhet el, míg Pest megye és Győr-Moson-Sopron megye a magasabb kivándorlási szándék mellett népességszám növekedést mutat.

9. ábra: A migrációs szándék határozottságának és a népességszám csökkenésének összefüggései és területi egyenlőtlenségei (2017; %)

Kérdőíves felmérés (n=9876) eredményeinek alapján szerkesztette Vadnai Péter

Az eredmények rámutatnak, hogy a növekvő volumenű tényleges, egyre hosszabb távra tervezett kivándorlás elsősorban a demográfiai és gazdasági erózió által sújtott ipari szerkezetváltás gazdasági centrum-térségeit, a fejlett pólusokként kiemelkedő regionális központoktól távol eső rurális tereket sújtja leginkább. Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén megye mind az emigrációt latolgató, mind az ország elhagyása mellett határozott döntést hozók, mind a már elköltözők tekintetében vezető helyen áll. A megyék kiüresedése, a kvalifikált fiatalok lakosság egyre nagyobb arányú elköltözése, ezzel együtt az erősödő társadalmi rezidualizáció a közeli és távolabbi jövő legsürgetőbb problémája. A gazdasági téren történelmileg erőtlén Észak-alföldi régió mindhárom megyéje szintén kiemelkedik a nagyszámú emigráns, valamint az elköltözés biztos szándékával rendelkező fiatalok tekintetében.

Az előző megyékkel szemben a társadalmi és gazdasági struktúrák tekintetében kedvezőbb adottságú Pest megye és Budapest lakosainak felülreprezentáltsága a kivándorlási szándék szemszögéből magyarázatot igényel. Ebben az esetben a megélhetés ellehetetlenülése, a megbecsültség hiánya helyett sokkal inkább az iskolai végzettségnek nem megfelelő munkahely, a kiterjedt külföldi kapcsolati tőke, az eddigi szakmai tapasztalatok bősége, a külföldi létről, munkavállalásról származó információk sokasága bátorítólag hat a migrációra. A külföldre költözés napjainkban is elsősorban az

alsóközép és középosztály kiváltsága (Hárs, 2004), akik nagyobb aránya úgyszintén magasabb a közép-magyarországi térségben.

Leginkább a dél-alföldi és dél-dunántúli megyék (pl. Békés, Baranya, Tolna) lakossága nem tervezi az ország elhagyását. Rajtuk kívül kiemelendő a nyugati határvidék térsége (Vas, Zala, Győr-Moson-Sopron), ahol szintén az átlagosnál kevesebben szándékoznak elhagyni az országot. Az említett megyék 1990 óta sokrétű munkahelykínálattal rendelkeznek, így egyrészt az országon belüli kelet-nyugati irányú migráció fő fogadóterületei, másrészt esetükben hangsúlyozandó, hogy az aktív korú lakosság növekvő hányada ingázik napi szinten osztrák és egyre gyakrabban Pozsony környéki szlovák munkahelyekre és oktatási intézményekbe, így ők statisztikailag nem számítanak kivándorlónak.

Az utóbbi időszak (2011-2017) erősödő kivándorlási trendjei mellett Magyarországon jelentős belső vándorlási folyamatok is zajlottak, melyek fő mozgatórugója, csakúgy, mint a kivándorlás esetében, az eltérő gazdasági jellemzőkben (munkabérek, a foglalkoztatás alakulása) adható meg. A gazdasági ciklusok, jellemzők mellett hatással vannak még a belföldi vándorlásra a lakáspiaci folyamatok és a kormányzati intézkedések. Magyarországon a legnagyobb területi átrendeződése a népességnek 2007-ben volt, az utóbbi években a Nyugat-Dunántúl és a központi régió mutatott folyamatos pozitív mérleget. A belföldi vándorlás legnagyobb vesztesei hosszabb ideje Észak-Magyarország és az Észak-Alföld települései (Bálint – Gödri, 2015).

2. táblázat: Magyar régiók belső vándorlási különbözete²² (2007–2016; ezer fő)**Hiba! Érvénytelen csatolás.***Adatok forrása: KSH idősoros vándorlási adatok (2007-2016)*

A 2. táblázat adatait elemezve láthatjuk, hogy a 2007-2016 közötti időszakban három régiót jellemez folyamatos negatív belső vándorlási különbözet: Észak-magyarországi, Észak-alföldi, Dél-alföldi régió. A legnagyobb veszteség az Észak-magyarországi régiót sújtja, ahol a migrációs potenciál is jelentős volt. A fő nyertes, ahol az adott időszakban folyamatosan pozitív a belső vándorlási különbözet, az értékeivel kiemelkedő Közép-magyarországi régió mellett a Nyugat-Dunántúl.

Magyarország esetében, ha kisebb közigazgatási egységeket vizsgálunk, 2010 óta a vándorlási folyamatok által pozitívan érintett, vonzó térségnek számít: Budapest és környéke, a Balaton és környéke, Győr, Sopron stb. A népességszám csökkenése legintenzívebb a déli, délkeleti és északkeleti országrészben, Miskolc például az egyik város, ahol a népességszám csökkenése jelentős volt (Lakónépesség 2010: 168.075 fő, 2016: 157.177, KSH). 2010-2013 között szintén a fenti földrajzi mintázatot támasztják alá a KSH statisztikai

²² Belső vándorlási különbözet: a mutató az adott közigazgatási egység esetében az odavándorlók és elvándorlók számának különbözetét tartalmazza ezek lakosra számítva, amely magába foglalja az állandó és az ideiglenes vándorlást is.

adatbázisából számított adatok. A magyarok belső mobilitásának térbeli aspektusát jól tükrözi, hogy a küldő és célterületek közötti vándorlási távolság átlagosan 50-55 km között szóródott 2013-ban, vagyis a távolabbi településekre való költözés jóval ritkább volt (Bálint – Gödri, 2015). A GKI Gazdaságkutató Zrt. megjelent tanulmányában²³ egyértelműen, a 2007-2015 közötti időszakra és az 500 főt meghaladó lakosságszámmal bíró településekre azt az eredményt jelzi, hogy a lakosság északnyugat felé mozog. A fő magyarázó tényező ebben az esetben is, csakúgy, mint a kivándorlásoknál, a munkalehetőségek és bérek közötti különbség. Az utóbbi évek népességfogyásának egyik kivételése a pár éve jelentkező és egyre több gazdasági szektort érintő munkaerőhiány. Különösen súlyos a helyzet tehát azokon a településeken, térségekben ahol a belső és külső vándorlás is negatív és emellett a természetes szaporodás is az, vagyis a tényleges szaporodás jelentős népességvesztést mutat.

²³http://www.gki.hu/wpcontent/uploads/2017/06/Bels%C5%91_migr%C3%A1ci%C3%B3-2017.pdf

Szociodemográfiai és gazdasági magyarázatú szelektív migráció

Siskáné Szilasi Beáta – Halász Levente

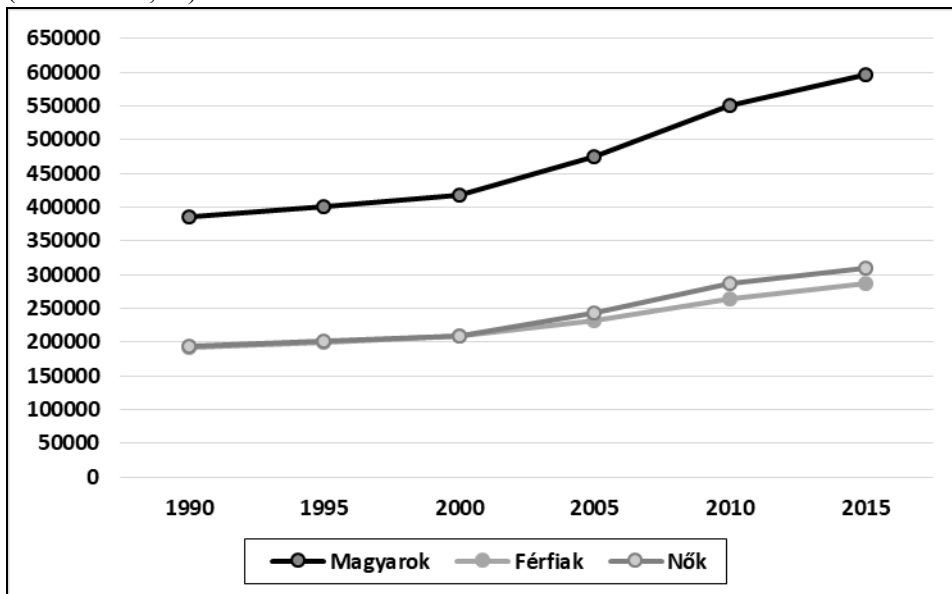
A migrációs döntést, mint már említettük, számos akár az egyéni, akár a családi, akár makroszinten megjelenő demográfiai, társadalmi és gazdasági tényező befolyásolja. Kutatásunk során mindkét adatbázisunkat megvizsgáltuk egyrészt abból az okból, hogy a társadalom mely csoportjait érinti az erősödő kivándorlási szándék, másrészt a már kint élők milyen szociodemográfiai jellemzőkkel rendelkeznek, milyen életkörülmények között élnek, mennyire sikeres vagy sikerdeficitese életutakat tudnak maguk mögött.

Nemi arányok változásainak okai, jellemzői

Oishi (2002) úgy véli, a férfiak és nők részaránya között kibocsátó országokként, célországokként sőt, időszakokként megjelenő jelentős eltérések az egyedülálló (többségében fiatal) felnőttek migrációjának és a családot hátrahagyó munkavállalási célú migrációnak nemenként különböző mintázataiból származhatnak. A nemek eltérő részaránya mögött összetett történelmi, társadalmi és kulturális hatások mutathatóak ki. Kezdetben a férfiak számára vonzó nemzetközi migrációban a neoliberális/neokeynesiánus államok kiépülésével, a jóléti rendszerek megszilárdulásával a nők egyre nagyobb számban és arányban jelentek meg. A leginkább kézenfekvő okok között kiemelhető a nők munkapiaci részvételének univerzálissá válása, iskolai végzettségének növekedése, emancipációja, egzisztenciális megerősödése, önálló karrierút-építési igénye, individualizálódó személyisége. Emellett olyan szakmacsoportok előtérbe kerülése is hozzájárult tömeges migrációjukhoz, amelyek elsősorban női attitűdöt igényelnek. Ebbe a halmazba többek között ápolási, szociális ellátási, gyermek- és idős gondozási feladatok tartoznak. (Hochschild, 2000)

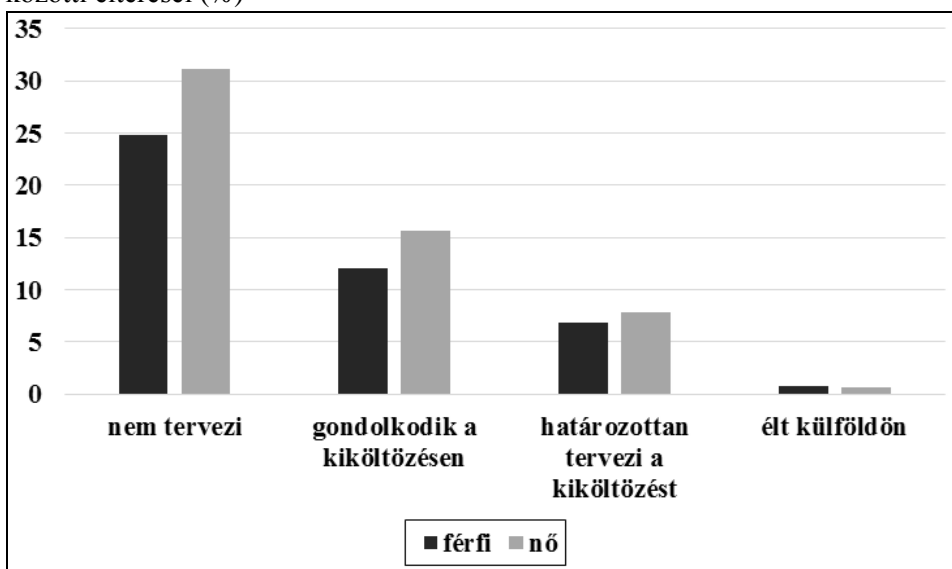
A szekunder statisztikák alapján a magyarok esetében (10. ábra) is látható, hogy az 1990 óta erősödő kivándorlás kezdetekor jellemző férfitöbbség 2005-re megfordult, és azóta egyre növekvő mértékben vannak jelen a nők a külföldi munkavállalásban.

10. ábra: A magyarok kivándorlásának nemek szerinti különböző tendenciája (1990–2015; fő)

ENSZ népesedési statisztikái alapján saját szerkesztés

11. ábra: A kivándorlási hajlandóság és az emigráns lét tapasztalatának férfi-nő közötti eltérései (%)

Kérdőíves felmérés (n=9876) eredményei alapján saját szerkesztés

Amint a 11. ábra is mutatja, a két nem közötti különbség annál jelentéktelenebb, minél komolyabb az emigrációs szándék. Általános tény, hogy a jövőbeli tervezés esetén mindkét nem bátrabban fogalmaz, azonban a megvalósításhoz közeledve óvatosabbá válnak a kijelentéseikkel. Kutatási eredményeink alapján a nők kismértékben felülreprezentáltak a kivándorlás tervezése és a megvalósított kivándorlás terén: Ez nem meglepő tény, tudván a jelenkori migrációban részt vevők között évről évre fokozatosan nőtt a női arány, míg 2015-ben meghaladta a férfiakét.

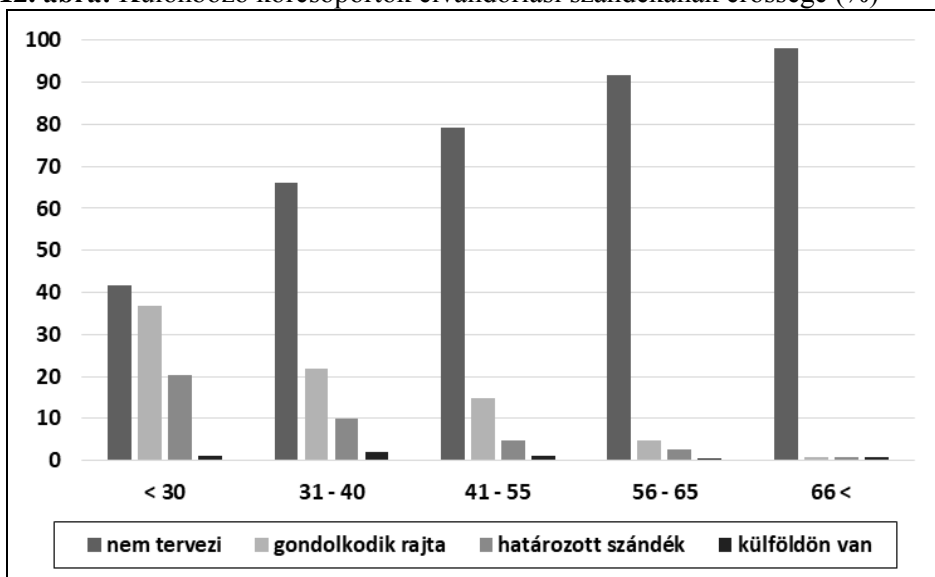
A már kivándorolt és kivándorolni szándékozó magyarok kor szerinti megoszlása

A kivándorlás mellett döntő magyarok egyre fiatalabbak. A Magyarországon élő fertilitási problémákkal és elöregedéssel jellemezhető magyar állampolgárok átlagéletkora 45 év, míg a már kivándoroltaké 36,5 év (elmúlt évben az országot elhagyóké 29-30 év!). Eredményeink értelmében évente nagyjából fél évvel csökken a kivándorolt magyarok átlagos életkora. Jelenleg az emigránsok negyede még nem töltötte be 30. életévét, kétharmada pedig a 42. életévet sem. (A KSH adatai szerint a migráns magyarok 44%-a 30 év alatti, 77%-a 40. életévét még nem töltötte be.) A középkorú és – főként – idősebb korosztályok részesedése egyértelműen marginális. A 2004-es EU csatlakozást követően elsősorban 33-35 év felett vált általános érvényű életstratégiává a külföldre költözés, így az ehhez a korcsoporthoz tartozók hagyták el az országot. A német és osztrák munkapiacok 2011-es megnyitásaig a legfiatalabb huszonéves korcsoport kisebbségben volt. 2009-től gyakorlatilag évente duplázódik a fiatalkorú emigránsok száma olyannyira, hogy 2015-ben tízből nyolc kivándorló ebből a korcsoportból kerül ki (Blaskó – Gödri, 2014; Blaskó – Ligeti – Sik, 2014; SEEMIG, 2014; KSH Munkaerőpiaci tükör, 2015), tehát egyre vészjóslóbb mértéket ölt az emigráció. A jövővel kapcsolatos bizonytalanság, az oktatáspolitikával és szociális ellátórendszerrel szembeni növekvő elégedetlenség mind migrációt erősítő motivációforrások. A felsőoktatási reformok, valamint a külföldi tanulás lehetőségeinek adminisztratív megkönnyítése miatt évről évre csökken a magyar egyetemekre és főiskolákra jelentkező magyar állampolgárságú hallgatók száma olyannyira, hogy a KSH 2013-as felmérése szerint az elmúlt egy évtizedben összesen negyedével kevesebben jelentkeztek a nappali és nem nappali képzési formákra. Az oktatási célú kivándorlás jelentékenységet bizonyítja, hogy 2015-ben a gimnazisták 50-60%-a orientálódott külföldi felsőoktatási intézmények felé sőt, az elitgimnáziumokban tanulók számára léteznek olyan szakmaterületek (pl. közgazdaságtan, nemzetközi kapcsolatok), amelyek iránt érdeklődők 95%-ának célja tanulmányaik külföldi egyetemeken való folytatása (Melegh, 2009; Somogyi Hírlap, 2015). Az Aktív Fiatalok Magyarországon Kutatócsoport 2015-ös jelentése szerint 8.000-10.000

magyar diák (hallgató) tanul külföldi felsőoktatási intézményben, ez a szám viszont nem tartalmazza a hallgatói mobilitási programok (pl. Erasmus+) keretében tanuló diákokat, Erasmus hallgatói célú mobilitási ösztöndíjjal évente 4-5.000 magyar hallgató jut el külföldi felsőoktatási intézményekbe. A kint tanulók nagy számban a fogadó országokban szerzik első munkatapasztalataikat, valamint a nemzetközi környezetben való szocializáció, a kiépített kapcsolati háló, a magas szintű idegen nyelvi és interperszonális kompetenciák erősíthetik a későbbi kivándorlási szándékot. Igaz, ha a személyiségfejlődés e szakasza külföldi vagy külföldi és párhuzamosan magyar környezetben zajlik, az mindenképp megkönnyíti a jövőbeli társadalmi integrációs törekvéseket, illetve eredményeink szerint kismértékben erősebb a hazaköltözés szándéka. Így a külföldön szerzett tudást itthon kamatoztat(hat)ják (brain-gain), tehát az ország humán tőkéjének minősége hosszú távon javul a tudatosan ideiglenes, tapasztalatszerzés, nyelvtanulás, anyagi konszolidáció céljából történő emigráció esetében. A legfiatalabb (25 év alatti) korosztály kivándorlása és a vándorlási szándéka mögött számos döntően objektív tényező áll: a Magyarország kritika, magas színvonalú oktatás és nemzetközi tapasztalatszerzés iránti igény, nyelvtanulás, lehetőségek bősége, kalandvágy – igaz egyre kisebb mértékben. Ellenben minden második vagy harmadik diák a hazaköltözés mellett dönt a tanulmányai befejezését követően, azonban ezt főként szubjektív tényezők magyarázzák, például a Magyarországon élő közeli családtagok és barátok, a hazai lakókörnyezet. A legfontosabb tény azonban a fiatalok utóbbi években fokozódó külföldi munkavállalási szándékának növekedése, ami számos kutatásban igazolást nyert (vö. Rohr, 2012; NKI, 2013; TÁRKI, 2015; Kóródi – Siskáné Szilasi, 2016).

A vizsgálataink elején kialakított adatbázis válaszadói körében is erős korrelációt lehet megfigyelni a korcsoportok és a kivándorlási szándék között (12. ábra). A 30 év alattiak között a legalacsonyabb a külföldi munkavállalást nem tervezők aránya (41,8%), ezzel párhuzamosan a legmagasabb a határozott kivándorlási szándék (20,2 %). Az idősebb korcsoportok esetében fokozatosan nő a kivándorlást nem tervezők és csökken a határozott kivándorlási szándékkal bírók aránya.

12. ábra: Különböző korcsoportok elvándorlási szándékának erőssége (%)

Kérdőíves felmérés (n=5354) eredményeinek alapján saját szerkesztés. Az eredeti ábrát lásd: Molnár J. et al. (2015): Legújabb trendek a magyarországi kivándorlásban. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek 12 (1), pp. 27-38.

A családi állapot alapján tapasztalható különbségek

A családi állapot elsősorban a kivándorlás költségtényezőit határozza meg. Párkapcsolatban a teljes család kivándorlása esetén megnőnek a magyarországi háztartás felszámolásának költségei, ezenfelül több személy letelepedését, munkába állását/tanulását, szociokulturális integrációját kell biztosítani a célországban, emellett a hazalátogatás költségei is növekednek. Ennek következménye, hogy az egyedülállók migrációs szándéka és maga az emigráció valószínűsége nagyobb, mint a párban élőké. (Kley, 2011). A gyermek(ek) úgyszintén csökkentik az elköltözés valószínűségét a megemelkedő költségtényezők és a családi státusz, a szerteágazó kapcsolatrendszerek felszámolásának nehézségei miatt. (Kulu, 2008) Az anyagi teher mellett lelki nehézségek forrása is lehet és olykor beilleszkedési zavart gerjeszthet az ún. harmadik típusú gyermek-lét. Ez a forma Ruth Hill Useem (2006) megfogalmazása szerint azon gyermekeket érinti, akik nem a szülőföldjükön élnek, hanem egy vagy több országban köszönhetően akár az emigráns szülőknek vagy transznacionális házasságoknak.

A jelenleg külföldön élő magyarokra koncentrált kérdőíves kutatásunk és a félig strukturált interjúk eredményei is alátámasztották az előző állításokat; a fiatal egyedülállók elköltözése a leggyakoribb. A fokozatos, lépcsőzetes kiköltö-

zés értelmében a pár egyik tagja emigrál, stabilizálja kinti anyagi státuszát, egzisztenciáját, erősíti kapcsolatait, majd társa, gyermekei, emellett számos esetben az egész család hónapok, évek után követik. Kutatásunk meglepő és a magyar egészségügy és szociálpolitika szempontjából rendszerkritikus eredménye szerint számos esetben a felnőtt korú már kivándorolt magyarok idősödő szüleit is növekvő számban költöztetik ki. Ennek oka az, hogy egyrészt a célországbeli ellátórendszerek számukra megbízhatóbb, magas minőségű szolgáltatást nyújtanak, másrészt sokkal hatékonyabban tudnak így segíteni, ugyanis földrajzi távolság nem akadályozza találkozásukat. Az interjúk tanulsága szerint ebben a „konstrukcióban” az idősödő szülők magyarországi háztartásaikat felszámolják, amely összegből a külföldön élő gyermekek, unokák anyagi konszolidációjához járulnak hozzá. A demográfiai erózió által sújtott Magyarország szemszögéből ez a tendencia kifejezetten vészjósló és az emigráció végleges jellege iránti szándékot, a külföldi léttel kapcsolatos lényegesen nagyobb mértékű megelégedettséget támasztja alá.

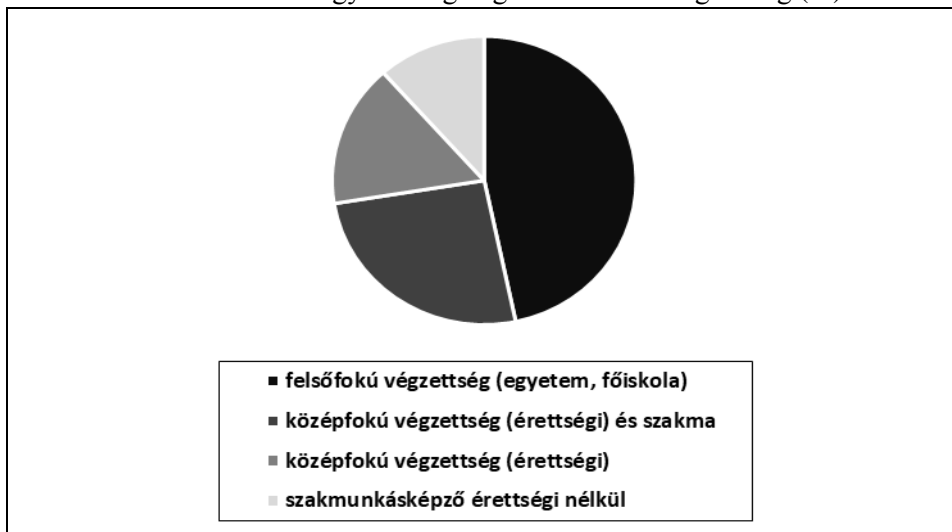
Iskolai végzettség szerinti szelektivitás

A magas szinten kvalifikáltak (főként az aktuális piaci igényekkel harmonizáló képesítéssel (diplomával és/vagy szakmával rendelkezők) migrációs szándéka, illetve a szándék határozottsága a legerősebb (Massey et al., 2001; Bauer – Zimmermann, 1999). Ezt a migráns lét előnyeinek, hátrányainak, esetleges kockázatainak, a lehetőségek bőségének ismerete magyarázza. Ők azok, akik a kivándorlás komplex következményeit, hatásait mérlegelve racionálisabb döntés hozatalára képesek. A humán tőke „gazdagsága” miatt az iskolai végzettséghez az esetek döntő részében nyelvtudás, az új szociokulturális környezet adaptációja, a saját kulturális jellemzőik megőrzését biztosító integráció, hatékony problémamegoldó készség is társul. A magas iskolai végzettséggel rendelkező emigránsok között igazi nyertesek a globális gazdaság irányító-központjaiként funkcionáló, nagy népességű, metropolisz-térségekben letelepedettek. Az agyelszívást, tehát a kvalifikáltak kivándorlását erősíti, ha a célországban gyorsabb és biztosabb az iskolai végzettség megtérülése, valamint nincs sem pozitív, sem negatív diszkrimináció az „öslakos” és bevándorlók tudásának elismerése, fizetése, potenciális karrierútja között (Massey et al., 2001; Grogger – Hanson, 2011). A szakképzettséggel rendelkező fizikai foglalkoztatottakat főként azon célországok alkalmazzák, amelyek magas szintű képesítést nem igénylő, ámde tömegeket foglalkoztató álláslehetőségeket nyújtanak. A kevésbé ismert, bejáratott migrációs célországokat, régiókat, városokat általánosságban először a kalandvágyból kivándorlók, mellettük pedig a magas iskolai végzettséggel rendelkezők választják, ugyanis az ismeretlenség, a tapasztalat hiánya, a göröngyös integráció miatt számos rizikófaktor

nehezít(het)i a kinti létet. Ezek minimalizálására egyrészt olykor erőn felüli anyagi ráfordítás, másrészt asszertív problémamegoldó, konfliktuskezelő képesség szükségeltetik (Brücker – Defoort, 2009; McKenzie – Rapoport, 2010). A külföldi diaszpórák tagjainak számszerű növekedésével értelemszerűen egyre szerteágazóbb és befogadóbb migrációs hálózatok alakulnak ki. Ezek az alulképzett/nem versenyképes kvalifikációjú, külföldi tapasztalattal nem rendelkező sőt, gyakran idegen nyelven sem beszélő, alacsonyabb jövedelmi státuszcsoporthoz tartozó bevándorlók számára is vonzó célponttá válnak (Massey et al., 2001, Gödri, 2014).

A migráció munkaerőpiacra, illetve a jövőben a nyugdíj- és egyéb szociális ellátórendszerek fenntartható működtetésére gyakorolt hatása tekintetében alapvető fontosságú a kivándorló magyarok legmagasabb iskolai végzettség szerinti összetétele. Adataink egyértelműen jelzik a kivándorlók átlag feletti iskolai végzettségét és a diplomások koncentrációját körükben (13. ábra). Míg az itthon élő lakosság körében a 8 általános iskolai osztályt, vagy annál kevesebbet végzettek aránya 24%, addig a kivándoroltak között ez az érték 6% csupán.

13. ábra: A kivándorolt magyarok legmagasabb iskolai végzettség (%)

Online kérdőíves felméréseink (n=245) eredményei alapján saját szerkesztés

A többlet kisebb mértékben az érettségizettek, nagy arányban viszont a diplomások körében jelentkezik: a diplomások aránya az összlakossághoz képest a kivándoroltak között jelentősen magasabb. Míg jelenleg a 30 éven fölötti magyarok 32,8%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel, az emigránsok 47%-a, amely az Európai Unió 39%-os fiatal diplomások arányát is meghaladja. A tendencia azonban kiegyensúlyozódni látszik, a – főként a tudatosan ideiglenes – migráció általános életstratégiává válásával alacsonyabb végzettségűek is

bátrabban választják a külhoni létet sőt, a nyelvtudás hiánya sem jelent egyre több szakmacsoport esetében hátrányt.

Az iskolai végzettség úgyszintén befolyásolja a migrációs hajlandóságot. A legalacsonyabb iskolai végzettségűekhez viszonyítva a diplomások és a szakmunkásképzőt végzettek közel négyszeres valószínűséggel, de a középfokú végzettségűek is nagyobb arányban költöznek külföldre.

A remigráció jellemzői

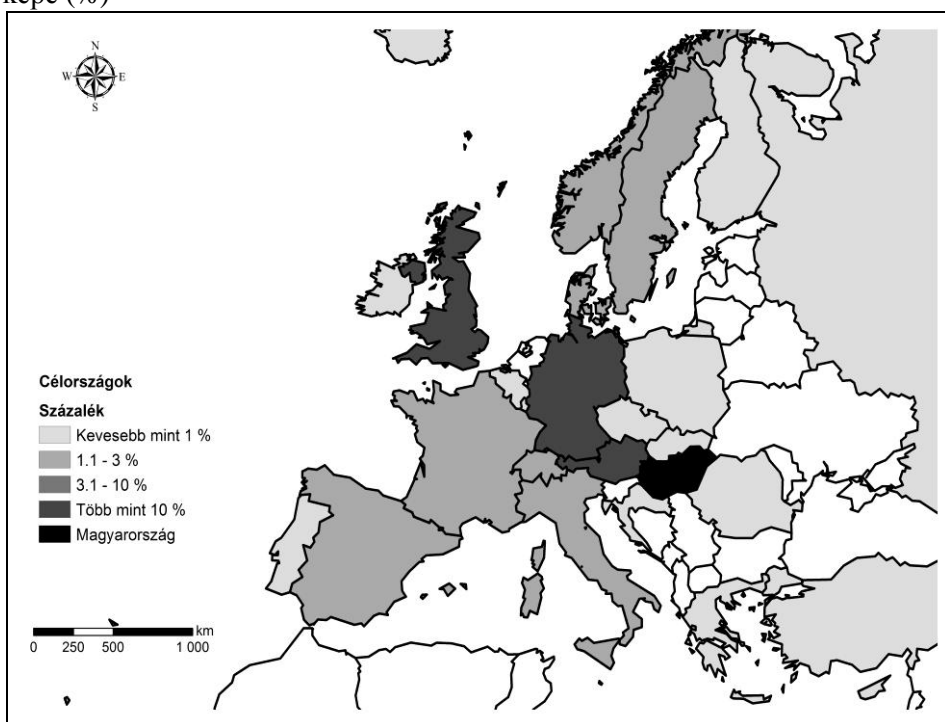
A családi állapot a remigrációt is befolyásolja. Főként fiatal felnőtt korban a hosszú ideje egyedülálló, vagy párkapcsolati válságból menekülő magyarok döntenek bátrabban ideiglenes külföldi letelepedés, karrierépítés mellett – viszont azzal a háttérgondolattal teszik mindezt, hogy potenciális párjuk megtalálása, vagy párkapcsolatuk stabilizálódása esetén visszaköltöznek az országba. Ebben az esetben a migráció menekülőútnak, pótcselekvésnek is felfogható. Párkapcsolati, családi konfliktusok is erősítik a migrációs szándékot és magát a kiköltözést, ekkor az ország elhagyása mögött kevésbé állnak strukturális okok, mint a múlt, a viszályok hátrahagyása, új párkapcsolat, baráti kötelékek és gyakorta befogadóbb, empatikusabb társadalom iránti igény. Megdöbbentő adat, hogy a kutatás során megkérdezett külföldi magyarok döntő hányada, 77%-a, nem tervezi a hazaköltözést, ezen felül harmaduk a családját is szeretné kiköltöztetni a közeljövőben. A hazaköltözést célként kitűző, tehát a külföldi létet (ideiglenes) anyagi, egzisztenciális megerősödés okán választó – az emigránsok kisebb csoportját alkotó – magyarok 30%-a egy éven belül, 26%-a pedig 2 éven belül tervezi a hazaköltözést. Ők főként a családalapítást, hazai környezetben történő gyermeknevelést, a vállalat alapítást és/vagy további fejlesztést, biztos anyagi alapokon nyugvó egzisztenciát, hitelek törlesztése után családi ház építését, valamint a hazaszeretetet említették szándékerősítő tényezőkként. Ebben az esetben ideiglenes, ciklikus vándorlásról beszélhetünk, amikor a migránsban megvan a hazatérés vagy továbbköltözés szándéka (Juhász, 2010; Hárs, 2016). Kedvező, pontosabban a legkevésbé rossz hatásként utalnak erre a formára, ugyanis növelik a hazautalások nagyságát, a külföldi szaktudást később itthon kamatoztathatják, bátrabb és profibb vállalkozókká válhatnak, nem járulnak hozzá a hosszabb távon súlyosbodó szociális krízis mélyüléséhez, végül támogatják a kibocsátó és befogadó országok munkapiaci rugalmasságának kialakítását. A mérleg másik serpenyőjében a ciklikus migráció negatív hatásai találhatók úgy, mint a másodlagos polgárok „termelése”, családi integráció gátolása, kulturális súrlódások. A magyarok körében a visszatérési arány a két fő célország, Németország és Ausztria, esetében 15-30% körül mozgott 2002-2012 között (Horváth, 2015).

Magyar kivándorlók célországai, időben változó trendek

Siskáné Szilasi Beáta – Halász Levente – Vadnai Péter

A magyarok számára kedvelt emigrációs célországok sorrendje keveset változott az elmúlt két-három évtized folyamán. A kutatásunk során készített adatbázis válaszadói körében is Németország az Egyesült Királysággal holtversenyben maradtak a legkedveltebb államok (14. ábra). Őket Ausztria követi, majd az Egyesült Államok, az észak-európai jóléti országok, a BeNeLux térség, Svájc, Franciaország, Olaszország, Spanyolország, Oroszország, Lengyelország, Szlovákia következnek.

14. ábra: A kivándorolni szándékozó magyarok célországválasztásának területi képe (%)

Kérdőíves felmérés (n=9876) eredményeinek alapján szerkesztette Vadnai Péter

Az általánosítás veszélyétől tartózkodva körvonalazható, hogy országok szerint erős a migráció szelektivitása: a magasan képzettek inkább az Egyesült Királyságot és Észak-Európát, a szakmunkások Németországot, Svájcot, a BeNeLux államokat és a mediterrán országokat választják. Az Ausztriában, valamint a poszt szocialista térségben letelepedők összetétele vegyesebb, ennek leginkább a földrajzi közelségből adódó erősödő ingázás a magyarázata. Tulajdonképpen a nyugati-északnyugati határszélen az elmúlt egy évtizedben folyamatosan munkaerő-átrendeződés és ezzel egy időben csere valósult meg. Az ott lakók tízezrei utaznak nap, mint nap a határ túloldalán lévő munkahelyekre, míg helyükre főként a kelet- és északkelet-magyarországi gazdasági perifériáról érkezik a munkaerő utánpótlása.

Az emigránsok gyakorlatilag fele tudatosan tervezi kinti létét, anyagi megerősödés és tanulás céljából hagyja el rövidebb-hosszabb időre hazáját. A visszavándorlást is szelektivitás jellemzi, a Magyarországon hagyott család, a külföldi beilleszkedés nehézségei, a túlképzettség (vagy elégtelen kvalifikáció) a hazatérést is motiválhatja – bizonyítják kutatási eredményeink.

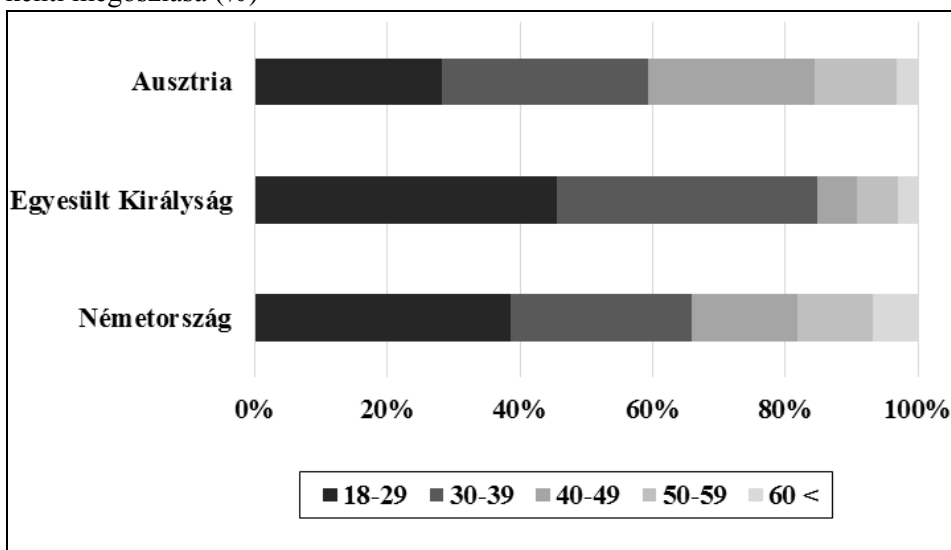
Németország, Egyesült Királyság és Ausztria az elmúlt évtized legvonzóbb befogadó országai

A magyarok szemszögéből legkedveltebb három célország (Németország, Egyesült Királyság, Ausztria) bemutatása elengedhetetlen az Európán belüli különbségek kimutatása érdekében.

A legnépszerűbb országokba kivándorolt magyarok korcsoportonkénti megoszlását a 15. ábra illusztrálja. A három legfőbb célország közül az Egyesült Királyság munkaerőpiaca csábította el a legnagyobb számú fiatal felnőttet (akár azonnal a középiskola után). Az ide kivándorlók csaknem 50%-a még nem érte el 30. életévét. Ez szociodemográfiai szempontból rendkívül súlyos, ugyanis a Csatornán túli munkapiac elsődlegesen magasan képzett, közepes és magas jövedelmi státuszú bevándorlók számára ideális célpont (ez a földrajzi távolság miatt is érthető, Európa legnépszerűbb célországai között itt szükséges a legnagyobb kezdő tőke a letelepedéshez – derült ki számos interjúból.) Németországba is főként fiatalon mennek a magyar munkavállalók vagy tanulók, viszont ott – a földrajzi közelség miatt és az 1990 előtti migrációs hullámok következtében – erőteljesebb kapcsolatok alakultak ki, amelyek vonzóak az újonnan letelepedők számára. Életkor szempontjából legkiegyenlítettebb struktúra a szomszédos Ausztria esetében látható. Elsősorban a nyugati peremvidéken lakók számára az osztrák munkaerőpiac teljes megnyitása óta első számú munkapiaci céltérsséggé vált az ország, ahol a munkavállaláshoz sem nagy kockázat, sem jelentősebb tőketartalékok, sem kiépült és megbízható migrációs

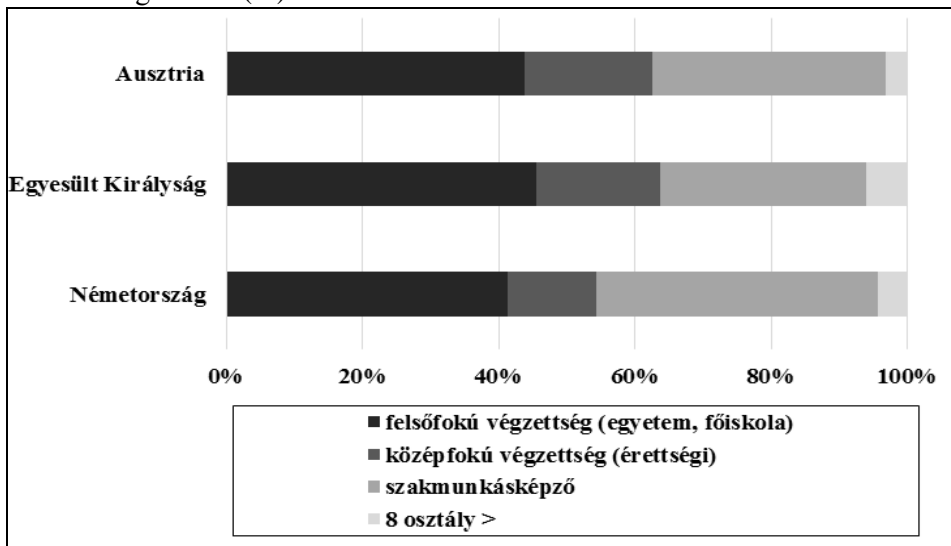
kapcsolatok nem szükségesek oly mértékben, mint az előző két célország esetében.

15. ábra: A legfontosabb célországokba kivándorolt magyarok korcsoportonkénti megoszlása (%)

Online kérdőíves felmérésünk (n=245) eredményei alapján saját szerkesztés

16. ábra: A legfontosabb célországokban élő magyarok iskolai végzettség szerinti megoszlása (%)

Online kérdőíves felmérésünk (n=245) eredményei alapján saját szerkesztés

A kint élő magyarok iskolai végzettségét vizsgálva feltűnő a diplomások és a szakmunkások aránya. Az Egyesült Királyságban élnek a legmagasabb kvalifikációval rendelkező magyarok. Németországban a diplomások mellett jelentékeny csoportot alkotnak a szakmunkás végzettségűek. Közülük többen rövidebb-hosszabb időtartamra, ámde az időszakosság tudatával, anyagi megerősödés céljából költöznek el Magyarországról. Ausztria esetében kevert képet kapunk, a napi ingázók között nagyjából egyenlő mértékben vannak egyetemen végzettek és szakmunkát végzők.

Hazautalások tekintetében Ausztria áll az élen. 2016-ban 1,5-1,6 milliárd forintot kerestek és/vagy küldtek haza a magyarok (ez a földrajzi közelség miatt nem meglepő). A német munkaerőpiac második helyezést ért el 1 milliárd forintos summával, míg az Egyesült Királyság harmadik helyen áll 300 millió forintos hazautalással. Ha a külföldön élő magyarok összesített létszámát vesszük górcső alá, akkor a Németországban dolgozók utalják haza a legtöbb pénzt, ott a munkavállalók 40%-a támogatja az itthon maradottakat. Ez az arány az Ausztriában dolgozók körében 36%, míg az Egyesült Királyságbeliek esetében 19% – derül ki Blaskó és Gödri (2014) kutatásából.

Eredményeink alapján az emigrált magyarok remigráció iránti hajlandósága kedvezőtlen képet fest. A magyarok számára legkedveltebb célországokban jelenleg kint élők nagyjából háromnegyede egyáltalán nem tervez hazaköltözést. A kinti életüket legkevésbé a Csatornán túliak nem adnák fel, az ottaniak 77,4%-a tervezi életét külföldön. Ausztria esetében 72%, Németországban dolgozó/tanuló magyarok között szintén 72% nem tervez hazaköltözést. Az elköltözés okai kapcsán határozott különbségek figyelhetők meg. Általánosságban azok, akik a remélt magasabb életszínvonal, magasabb fizetés, a kedvezőtlen magyarországi gazdasági helyzet, a nagypolitikában való csalódottság vagy az általánosan jellemző rossz közérzet miatt költöztek ki, nem tervezik a hazaköltözést (a csoport nagyobb hányada középfokú vagy annál alacsonyabb végzettséggel rendelkezik). Az esetek kisebb hányadát képviselő hazaköltözést tervezőket főként a külföldi tanulás, nyelvtanulás és tapasztalatszerzés, a kalandvágy, a magyarországi hiteltörlesztés biztos finanszírozása (esetleges előtörlesztés), átmeneti magánéleti problémák miatt kiköltözők viszont nagyobb valószínűséggel hazaköltöznének. A szakmai fejlődési lehetőségek miatt a felsőfokú végzettségűek költöznek ki inkább, de ők is maradni akarnak. A szakmájától eltérő (alacsonyabb presztízsű) munkát vállalók remigrációja az esetek többségében nem örökérvényű további Magyarországon tartózkodást jelent, ugyanis külföldön megszokott jövedelemvárakozással érkeznek vissza a hazai munkapiacra. Ez sikertelenséget eredményezhet, hiszen nem dolgoztak a szakmájukban, így hazatéréskor a szakmai fejlődésükkel járó remélt bérprémium elmarad(hat), ez pedig újabb migrációs folyamatban csúcsosodhat ki.

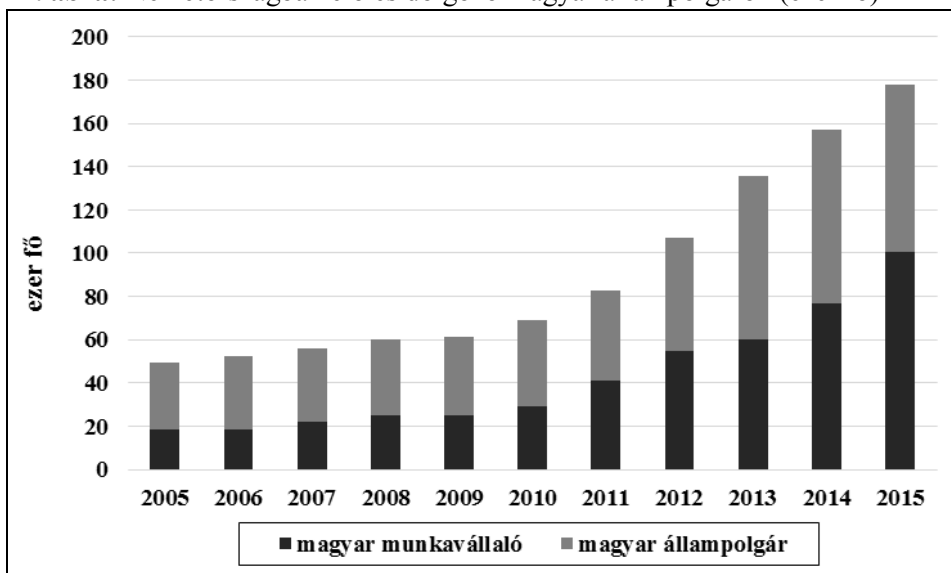
Németország évtizedek óta – hullámzó intenzitással – a magyar munkavállalók fő célországa. A német munkaerőpiac 2011-es megnyitása óta (ekkortól megszűnt a munkavállalási engedély és semmiféle adminisztrációs kötelezettségnek nem kell eleget tenni a munkába állást megelőzően) éves szinten exponenciálisan nő Európa vezető gazdasági nagyhatalmába rövidebb-hosszabb távra érkező magyarok száma, akik háromnegyede Bajorországba, Baden-Württembergbe, Hessenbe, valamint a nagyvárosokba (Berlin, Hamburg, ruhrvidéki konurbáció) telepednek le. 2010-ben 21.000, 2012-ben 40.000, 2014-ben 78.000, míg 2016-ban 100.800 magyar állampolgár dolgozott Németországban (Német Statisztikai Hivatal adatai szerint), igaz nagyjából fele egy évnél rövidebb időtartamot tölt Európa vezető gazdasági nagyhatalmában. Fontos kihangsúlyozni, hogy a munkavállalókon kívül tanulási, családi okok miatt még nagyobb számban élnek itt magyarországi magyarok (2013 végén összesen 135.614 fő), 50%-uk viszont 4 évnél rövidebb ideje vándorolt be, tehát még nem képezik integrált részét a német társadalomnak. A jelenlegi országhatárokon kívüli területekről (Erdély, Kárpátalja, Vajdaság, Felvidék) érkező és letelepedő magyar állampolgársággal (is) rendelkezők számával együtt csaknem 180.000 magyar él Németországban.

Az észak-európai államok után itt keresnek legtöbbször a munkavállalók, hajsza híján 700.000 forintnak megfelelő eurót sőt, példátlan szociális és jóléti juttatások igénylésére is lehetőség nyílik. Példaként említendő a két gyermek után járó havi 400 eurós családi pótlék, amelyet akkor is megkap a szülő, ha a gyermekei Magyarországon élnek (hvg.hu²⁴). A fokozódó immigrációnak köszönhetően azonban a „nagylelkű” szociális ellátórendszer szigorítására volt szükség: 2016-tól csak öt év után járnak majd a szociális ellátások vagy a munkanélküli segély az EU-s állampolgároknak, ha nem dolgoznak, így próbálják elkerülni, hogy a magasabb szociális támogatások miatt érkezzenek külföldről az EU-ból, vagy már az álláskeresés közben igényeljenek segélyt. Jogosultság munkanélküli segélyre és szociális támogatásra abban az esetben lehetséges, ha valaki sohasem dolgozott Németországban, akkor 5 év után jár a szociális segély, vagy 1 évnél kevesebb ideig állt alkalmazásban, így maximum fél évig allokálják, végül olyan esetben, ha legalább 1 évet dolgozott.

Németországban nincs központilag megállapított minimálbér, általában a munkaadó- és vállaló kollektív szerződés keretében egyeznek meg a javadalmazásban. Egy pályakezdő informatikus nagyjából nettó 670.000 Ft-ot keres, a szakmunkások alapbére nettó 590.000 Ft, viszont az orvosok és mérnökök bére havi több ezer euró.

²⁴http://hvg.hu/gazdasag/20140916_Ilyen_csaladi_potlekrol_se_hallott_meg

17. ábra: Németországban élő és dolgozó magyar állampolgárok (ezer fő)

Destatis, Bundesagentur für Arbeit, Eurostat, KSH adatai alapján saját szerkesztés

Németország felé az EU csatlakozást követően fokozatosan erősödik a munkavállalási és tanulási célú kivándorlás. A volumenben a 2011-es év jelentette a fő töréspontot, ugyanis a munkaerőpiaci liberalizálást követően az évi 3-6.000 fős emelkedés 18-20.000 főre változott. A valódi exodust a gazdasági válság lecsillapodásával párhuzamosan lehetett tapasztalni, legtöbbször 2012-ben és 2013-ban választották Európa vezető nagyhatalmát. A magyarok bevándorlásának dinamizmusa 2016-tól mérséklődött, ellentétben a térségbeli nemzetek lakosaival, akik immigrációjának üteme folyamatosan erősödik. 2016-ban 414.000 lengyel, 294.000 román, 283.000 olasz, 165.000 horvát, 115.000 bolgár, 29.000 szlovák, 51.000 cseh dolgozott Németországban. (Eurostat, Destatis, Arbeitsagentur)

A Németországba kivándorolt magyarok között kiemelkedően magas, közel kétharmados a férfiak aránya, ezzel szoros korrelációban kiemelkedő a szakmunkás végzettséggel rendelkező magyarok aránya, miközben átlag alatti a felsőfokú végzettségüké. Nyelvtudás tekintetében a 2000-es években többen vágtak neki idegen nyelvi tudás és tapasztalat nélkül Németországnak, manapság azonban de facto alapkövetelmény lett, kivételt főként az építőiparban foglalkoztatottak jelentenek. Az ott élő magyar bevándorló átlagéletkora 39 év, körülbelül megfelel a teljes kivándorolt népesség átlagának (SEEMIG, 2014). Hosszú távú, történeti perspektívából nézve azonban Németország Magyarország egyik legfontosabb történelmi partnere migráció szempontjából, ami a kapcsolat útfüggősége miatt döntően kihathat a vándorlási kapcsolat jövőbeli alakulására (Blaskó, 2014).

Az Egyesült Királyság közvetlenül a 2004-es EU-csatlakozás után lehetővé tette a szabad munkaerőmozgást – ennek megfelelően relatív súlya inkább a 2000-es évek közepe táján vált jelentőssé, azóta pedig kifejezetten magas szinten stabilizálódott. Míg 2012-ben 50.000 munkavállaló élt a Csatornán túl, ma számuk 96.000 fő, akik 96%-a Angliában, azon belül a magyar állampolgárok fele Great Londonban él (Migration Observatory²⁵). Az ország a népszerű topossal (pl. a szociális ellátórendszeren élősködő bevándorlók) ellentétben valódi vonzerőt nem a juttatások, hanem a munkalehetőségek és a magasabb fizetés terén éri el, ugyanis a szigetországban a minimálbér 445.000 forintnak, míg az átlagbér 658.000 forintnak felel meg (Eurostat). (Az elkölthető jövedelmi hányad háztartásonkénti mediánértéke Nagy-Britanniában 3,5-szerese a magyar szintnek). Az Egyesült Királyságot nagyobb eséllyel választják a felsőfokú végzettségűek, viszont a túlzott munkaerő-kínálat okán különösen nagyarányú a túlképzettség, az új EU-országokból érkező felsőfokú végzettséggel rendelkezők több mint fele végez kvalifikálatlan munkát (Hárs, 2016). Szintügy tévhit a nagyszámú magyar munkanélküli, ugyanis a 2004 óta csatlakozott átmeneti gazdaságú országból bevándoroltak közül a magyarokat jellemzi a legcsekélyebb munkanélküliség (4,7%), valamint a kint élők közül az aktívan dolgozók aránya a legmagasabb (82,5%) (Moreh, 2014). A magyarok 26,5%-a dolgozik a vendéglátásban, míg ugyanennyien a kereskedelemben és egészségügyben, ellentétben az EU más 2004-et követően csatlakozott országainak lakosaival, akik között az ipari szektorban és szociális szférában elhelyezkedők aránya kiemelkedő. Az Egyesült Királyságban élő európai bevándorlók közül legnagyobb diaszpórákat a 818.000 lengyel, a 227.000 román, a 176.000 olasz, a 140.000 spanyol és ugyanennyi portugál alkotja. (Migration Observatory; dailynewshungary.com).

A Nagy-Britanniába települők sajátos demográfiai összetételű csoportot képeznek. Az ide költöző magyarok különösen fiatalok: az adatfelvételkor átlagéletkoruk mindössze 33 év volt, kiköltözésük idején pedig mindössze 29 évesek voltak. Túlnyomó részük nőtlen vagy hajadon.

Az osztrák munkaerőpiacra vándorló magyarok aránya duzzadt fel leginkább látványosan az elmúlt fél évtizedben, tulajdonképpen megduplázódott a magyar munkavállalók száma. Jelenleg 73-75.000 magyar dolgozik Ausztriában, ezáltal a németek után a magyarok alkalmazottak tábora lett a második (AMS²⁶). A 3,5 milliós osztrák munkaerőpiaci alkalmazott közel 20%-a külföldi munkavállaló. A magyar munkavállalók között legalacsonyabb a munkanélküliség (6,7%) Ausztria-szerte, emellett viszonylag alacsony (19%) a diplomások és magasabb a szakmunkások és maximum érettségivel rendelkezők aránya. Nyugati

²⁵ <http://www.migrationobservatory.ox.ac.uk/resources/briefings/eu-migration-to-and-from-the-uk/>

²⁶ <http://www.ams.at/> (Osztrák Munkaügyi Hivatal)

szomszédunknál a minimálbér a magyar érték négyszerese, 450.000 forint, míg egy átlagos kereset 660.000 forint. Bevándorlás szempontjából említést érdemel a nagy tömegekben érkező, 40.000 főt kitevő boszniai, 39.000 fős román, 33.000 lengyel és 24.000 szlovák bevándorló. A magyarok számára Ausztria esete különleges és magyarázatra szorul: jelenleg a magyar foglalkoztatottak 2,1%-a (100.000 fő) ingázik külföldre, közülük 87% az osztrákokhoz jár át elsősorban a három nyugat-magyarországi megyéből dolgozni – írja a Magyar Nemzet²⁷. A földrajzi közelség miatt a kint letelepedettek közül nagy számban, akár havi rendszerességgel látogatnak haza a munkavállalók, valamint gyakorlatilag minden második-harmadik Ausztriába költöző célja rövidebb idejű, anyagi konszolidációt támogató munkavállalás vagy tanulás és ezt követő hazaköltözés, így ebben az esetben relevánsabb mobilitásról, mint migrációról beszélni.

Ausztria esetében eredményeink szintén férfidominanciát mutatnak, annak ellenére, hogy a tükörstatisztikák szerint éppen a nők vannak többségben az ottani magyar bevándorlók között. Az ellentmondást magyarázhatja, hogy a nők nagyobb arányban vállalnak ott munkát legálisan, elvégezve a hivatalos regisztrációt. Németországhoz hasonlóan Ausztria is kiemelkedő mértékben vonzza a szakmunkásokat: az itt élő magyarok 41%-ának van szakmunkás végzettsége. A nyugati szomszédunknál élő magyarok életkora megfelel a kivándorlók átlagának mind a felvétel idején, mind a kivándorlaskor mérve.

²⁷ <https://mno.hu/belfold/tobbszorosere-nott-az-ingazok-szama-1290075>

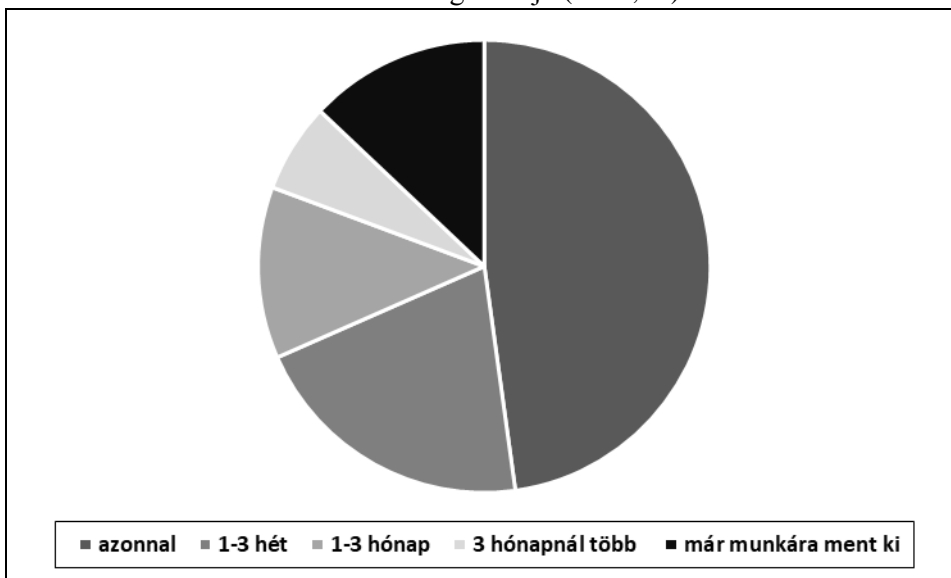
Kivándorlás, mint életstratégia – szubjektív jól-lét szintjei külföldön

Siskáné Szilasi Beáta – Halász Levente

A kivándorlást választók között egyre inkább tűnnek el a nem, kor, iskolai végzettség, családi állapot közötti különbségek. A migráció egykori társadalmi jellemzőit (pl. férfitöbbség, gyermektelenek, egyedülállók, középfokú végzettséggel rendelkezők, kalandvágyók (vö. Blaskó – Gödri, 2014; Blaskó – Ligeti – Sik, 2014; Hárs – Simon, 2016) a 2000-es években kivándorlási mintázatban még univerzális igazsággént fogadták el, azonban mára gyakorlatilag a társadalmi, jövedelmi, képzettségi hierarchia teljes vertikumából indulnak útnak a magyar állampolgárok.

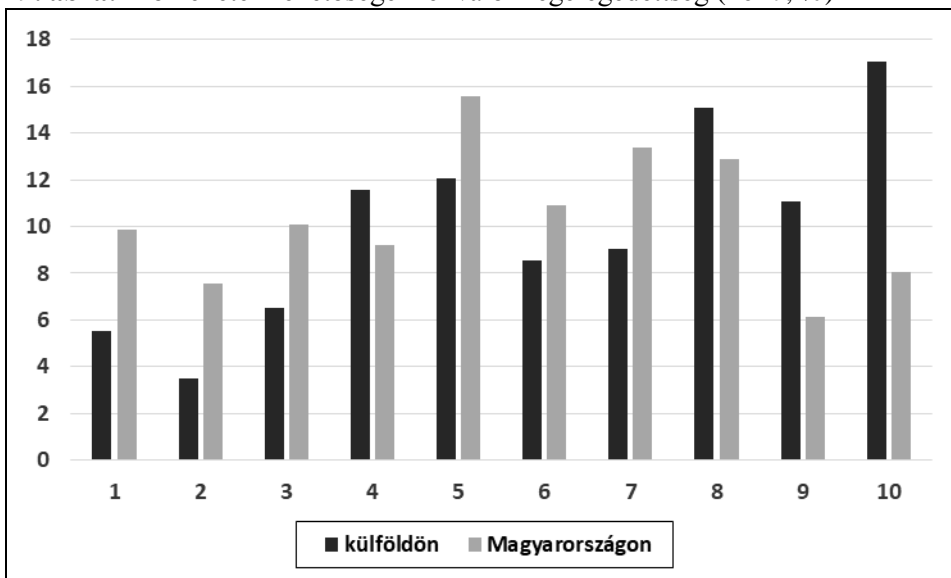
A külföldi letelepedés kitaposott ösvényeinek, automatizmusainak köszönhetően mára a magyar emigránsok 60%-a azonnal talál munkát sőt, gyakorta már fix munkára érkezik, ötödüknek pedig csekély időre (1-3 hét) van szüksége az ideiglenes vagy állandó elhelyezkedéshez. Csupán a kint élők elhanyagolható része (8%) küzd a külhoni munkaerőpiaci elhelyezkedéssel. Hangsúlyozandó, hogy a munkavállalók 60%-a nem végzettségének megfelelő munkát kap, elsősorban a kevésbé versenyképes felsőfokú végzettséggel rendelkező és az idegen nyelvtudás terén elmaradással küzdő magyarok között. A karrierépítést segítheti a sokrétű külföldi kapcsolati háló, ennek kapcsán azonban gyakran találkozni negatív tapasztalatokkal. Az általunk megkérdezettek 54%-a élt panasszal a külföldi lakóhelyén elégtelen magyarok közötti kapcsolati tőke, az összefogás, a munkavállalás kezdetét gördülékenyebbé tevő segítség hiánya miatt.

18. ábra: Külföldi munkába állás átlagos ideje (2017; %)

Online kérdőíves felmérésünk (n=245) eredményei alapján saját szerkesztés

19. ábra: Előmeneteli lehetőségekkel való megelégedettség (2017; %)

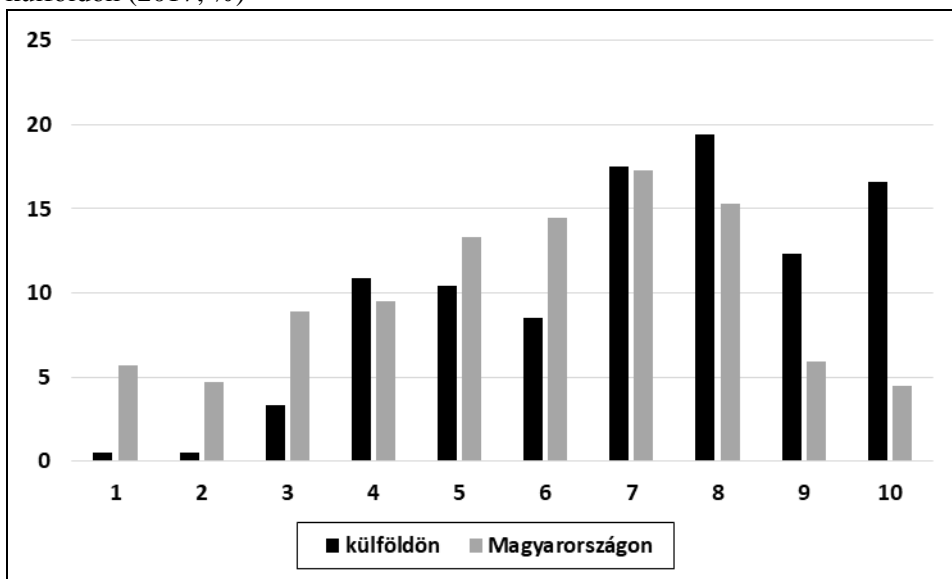

Kérdőíves felméréseink (n=9876 és n=245) eredményei alapján saját szerkesztés

Az előmeneteli lehetőségekkel kapcsolatban visszafogottak a magyar emigránsok (19. ábra). Kutatásunk tapasztalatai alapján három csoportba sorolhatók a kint élők: legtöbben neutrálisak a lehetőségekkel szemben, ugyanis

főként az önellátás és az anyagi háttér biztosítása a cél, kevésbé a külföldi érvényesülés és karrierépítés. Sokan, főként kvalifikált kivándorlók és nagyvárosokban letelepedettek számoltak be kedvező és biztos előrelépési lehetőségekről, valamint a társadalmi státuszuk fokozatos, de kiszámítható emelkedéséről. A megkérdezettek nagy része azonban semmiféle jövőbeli előrelépésről nem számolt be, rezignált attitűdöt mutatnak munkalehetőségeik minőségi javulása kapcsán, kinti léte inkább kényszerű túlélési stratégia, mint tudatos karrierépítés, amely következtében a napi megélhetésen, a hazautalások biztosításán és a minimális felhalmozáson kívül másra nem számít. Ennek ellenére egyértelmű különbség jelentkezik a magyarországi és külföldi előrelépési lehetőségek terén. Míg itthon az elégedetlenek, a munkaerőpiaci mobilitásban bizalmatlanok tábor a legtágabb, külföldön főként a magas szintű elégedettséggel rendelkezők csoportja hangsúlyos. A 19. ábra tanúsága szerint, míg hazánkban a semleges hozzáállás vezet, addig a külföldön élők között az abszolút megelégedettek. Ez a szélsőségesen pozitív attitűd azonban torzít, ugyanis gyakran az itthoni beszűkült társadalmi mobilitási csatornák, magánéleti zavarok, eladósodottság, a panasztársadalom elől az esetek jelentékeny részében sértődöttségből emigráló magyarok kevésbé racionális, sokkal inkább szenvedélyes, túlzóan szubjektív véleménye.

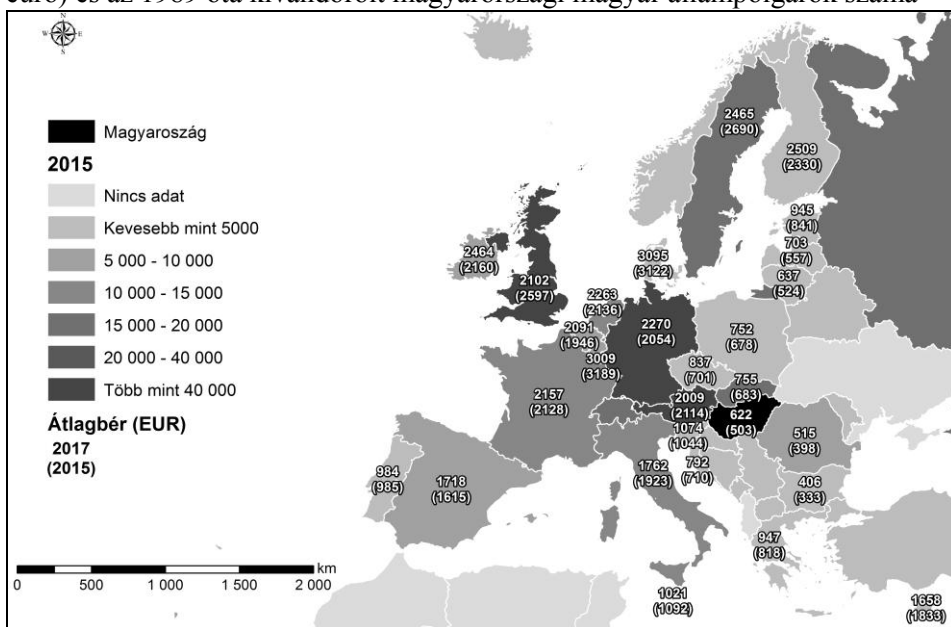
20. ábra: Magyar állampolgárok fizetéssel való megelégedettség itthon és külföldön (2017; %)

Kérdőíves felméréseink (n=9876 és n=245) eredményei alapján saját szerkesztés

A fizetéssel való megelégedettség az előrelépés lehetőségeihez képest látványos Magyarország versus külföld különbségeket mutat (20. ábra). Míg a külföldre emigráltak felől szélsőségesen negatív vélemény nem érkezett, úgy az itthon maradók elégedetlenségéről, az anyagi megbecsültség hiányáról, egzisztenciális bizonytalanságról panaszkodtak. Hazánkban a közepes mértékű megelégedettségbe tartozók csoportja a legbővebb, míg a külföldön élők között a nagymértékben vagy teljes mértékben megelégedettek. Az emigráns magyarok nagy része anyagi helyzetük stabilizálódásának azonnali megindulásáról, fizetésük lassú, de kiszámítható és biztos emelkedéséről és számos fizetésen kívüli juttatásról számoltak be. Ez a vélemény nem meglepő, tudva a magyar és nyugat-európai átlagbérek közötti három-ötszörös, akár hétszörös különbséget – amelyet az 20. és 21. ábra is illusztrál.

21. ábra: Európai Unió országainak átlagos jövedelem-változása (2015–2017; euró) és az 1989 óta kivándorolt magyarországi magyar állampolgárok száma

Eurostat és KSH adatok alapján szerkesztette Vadnai Péter

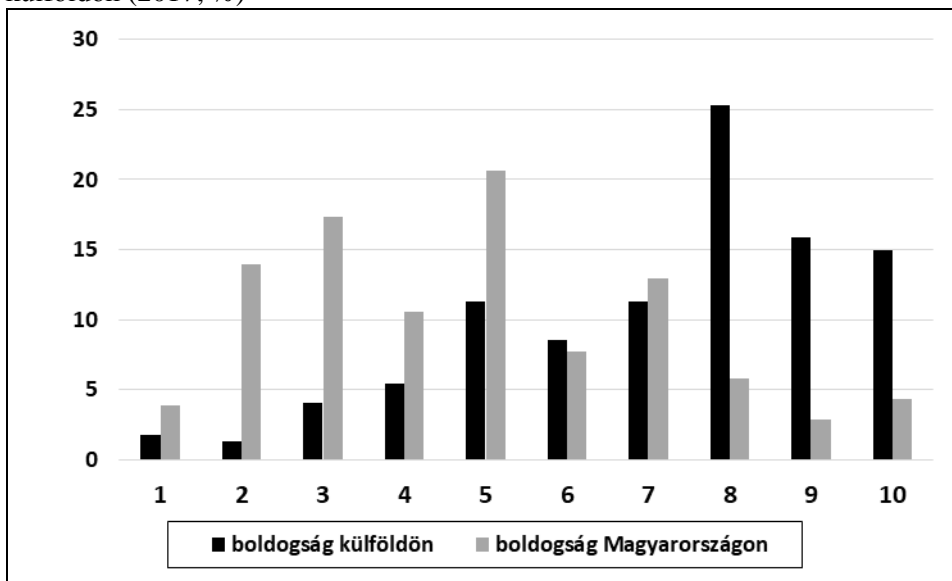
<https://www.reinisfischer.com/average-salary-european-union-2017>

A World Happiness Report²⁸ komplex makromodellje a szubjektív jól-létet hat tényezővel magyarázza: egy főre jutó GDP, az egészségben eltöltött várható élettartam, azok aránya, akik baj esetén számíthatnak valaki támogatására, a korrupció elterjedtségéről alkotott vélemény, a nagylelkűség jelenléte a

²⁸ <http://worldhappiness.report/ed/2017/>

társadalomban (ezt az adományozás gyakoriságával mérik) és a döntési szabadság önértékelés alapján észlelt szintje. A magyarok megelégedettsége, boldogságérzete az egykori Vasfüggönytől keletre lévő országok lakosainak átlagánál is lényegesen rosszabb. Idén a 10-es skálán 5,32-es átlagával a Föld 155 országából 75. helyezést ért el Magyarország (Jordánia és Jamaica között), míg a térségbeli államok egytől egyig előnyösebb pozícióval szerepeltek: Csehország 23., Szlovákia: 40., Lengyelország: 46., Románia: 57., Szerbia: 73. Nálunk leginkább a korrupció, a döntési szabadság és a nagylelkűség (szubjektív) tényezői terén tapasztalni deficitet. A magyar elégedettség (pontosabban elégedetlenség) szintje az 1989-es politikai fordulat óta tartósan alacsony és különösebb ingadozások nélkül lassan tovább romlott (Molnár – Kapitány, 2006).

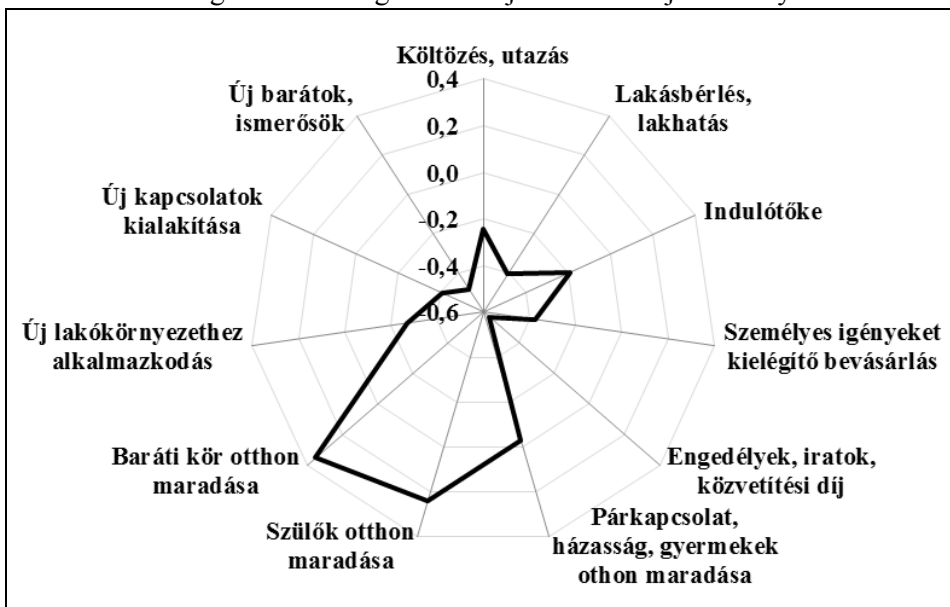
22. ábra: A külföldön élő magyarok megelégedettsége Magyarországon és külföldön (2017; %)

Kérdőíves felméréseink (n=9876 és n=245) eredményei alapján saját szerkesztés

A 23. ábrán is látszik, hogy a külföldön élő magyarok átlagos szubjektív jólét szintje még az itthoniak pesszimista attitűdjét is alulmúlja 4,82-es értékével. Így nem meglepő, hogy a válaszadók az ország elhagyása mellett döntöttek, és mind objektív gazdasági, mind szubjektív egyéni megelégedettségi tényezők szempontjából kedvezőbb országokban telepedtek le. Ilyenek a világ legboldogabb államait koncentráló Észak-Európa országai (Norvégiában, Dániában, Izlandon mérték a legmagasabb megelégedettséget 7,5 fölötti értékkel), valamint a magyarok legfőbb célországai (Ausztria (13), USA (14), Németország (16), Egyesült Királyság (19), Svájc (4)).

23. ábra: Az emigráns létet megterhelő objektív és szubjektív tényezők

Online kérdőíves felmérésünk (n=245) eredményei alapján saját szerkesztés
 Magyarázat: -1: Leginkább megterhelő; +1: Legkevésbé megterhelő

A kint élő magyarokkal készített mélyinterjúk lehetőséget adtak a kiköltözés és beilleszkedés nehézségeinek, megterhelő voltának a biztonság hét dimenziója keretében történő vizsgálatára (23. ábra).

- Munka (jövedelem): indulótőke, személyes igényeket kielégítő bevásárlás, engedélyek, iratok, közvetítési díj)
- Otthon (lakás): lakhatás, lakásbérlet;
- Párkapcsolat (párkapcsolat, házasság, gyermekek otthon maradása)
- Társas (családi) kapcsolatok (szülők otthon maradása)
- Társas környezet, baráti kapcsolatok (baráti kör otthon maradása)
- Testi-lelki egészség (impliciten gyakorlatilag az összes tényező ebbe a kategóriába sorolható)
- Jövő (indulótőke, új lakókörnyezethez alkalmazkodás, új, jövőbeli kapcsolatok kialakítása)

Érdekes módon a materiális természetű tényezők (munka és jövedelem, otthonteremtés és lakhatás biztosítása és a jövő) tekintetében az emigránsok gördülékeny adminisztrációról, viszonylagos problémamentességről számoltak be. A kiköltözők zöme már Magyarországról elintézte lakhatását, megszerezte indulótőkéjét sőt, vagy a kint élő magyarok, vagy az itthon maradottak

segítségével a költözés nehézségeit is gyorsan abszolválta. Főként a stabil indulótőke megszerzése és a költözködés jelent viszonylagos nehézséget. Ezzel szöges ellentétben állnak a lelki természetű biztonsági tényezők, ezek kivétel nélkül súlyos pszichikai terhet jelentettek a kiköltözők számára. Sok esetben házastársak férfitagja vagy szülők egyetlen gyermeke költözött a célországokba, ezáltal családi, párkapcsolati szálak fizikailag szakadtak meg, a személyes találkozások száma évi egy-két alkalomra redukálódott, illetve áthelyeződtek a virtualitás terébe. Azért a legközelebbi családtagok otthon maradása jelentette a legkisebb mértékű lelki megterhelést, mivel a kiköltözők egy része vagy párjával, gyermekeivel emigrált, vagy párkapcsolati válság miatt, az egyedüllétből menekült. Ezzel szemben az idősödő szülők iránt érzett aggodalom, valamint a kortárs csoportba tartozó baráti kör otthonmaradása a vizsgálat értékelése szerint a legmegterhelőbb tényező. Az új barátságok, kollegiális kapcsolatok kialakítása tekintetében kifejezett könnyedségről, gördülékenységről számoltak be a kiköltöző magyarok. Ez köszönhető egyrészt annak, hogy nagy részük a célországok multikulturalizmusról és inkluzivitásról híres (hírhedt) nagyvárosaiba (New York, London, Berlin, München, Frankfurt am Main, Lipcse, Bécs, Graz) költöztek. Másrészt azon magyarok esetében, akik nyelvtudás, külföldi ismerősök és az „idegen” környezethez való alkalmazkodás tapasztalatának hiányával küzdenek, már itthon felvették a kapcsolatok magyar diaszpórák tagjaival, magyar közvetítőcégekkel, így hamar létrejöttek ismertségek, barátságok. Ezen kapcsolatok azonban az interjúalanyok elmondása alapján gyakorta tisztavirág-életűek, a nehézkes beilleszkedés, az egzisztencia kiépítése után intenzitásuk csökken sőt, sokszor el is hal.

A befogadó országban lévő magyarok közötti kapcsolatok, azok nyitottsága, erőssége, komplexitása, a kint élőkben felhalmozott gyakorlati tudás alapvető fontosságú a jövőbeni migráció intenzitása szempontjából. A kint töltött idővel és a diaszpórák nagyságával, a külföldi magyar közösségek kor, családi állapot, társadalmi státusz, anyagi életszínvonal, szocializációs háttér szerinti minél nagyobb diverzitásával arányosan nő a Magyarországot elhagyók száma. Sőt, a migrációs lét során gyűjtött és átadott tapasztalati tudás növekedésének következtében az eleinte kalandvágyként felfogható, magas kockázatú kiköltözés általánosan elfogadott életstratégiává, alternatív életúttá változik. A témához szorosan kapcsolódik a migrációs burok fogalma. Ez az egyént körülvevő hálózatnak egyik funkcionális alrendszere, amely alapvető jelentőséggel bír a migrációs döntés meghozatalában, a kivándorlás előkészítésében, kivitelezésében. A kapcsolatoknak a migráció folyamatában való részvételét hangsúlyozza, anélkül hogy előre kijelölné a kapcsolatok azon halmazát, amelyből a migrációt befolyásoló hatások érhetik az egyént (Massey – Garcia Espana, 1987; Sik, 2012).

Blaskó és Gödri (2014) kutatási eredményei alátámasztják, hogy a célországban fellelhető nagyobb kapcsolatháló növeli az adott térség

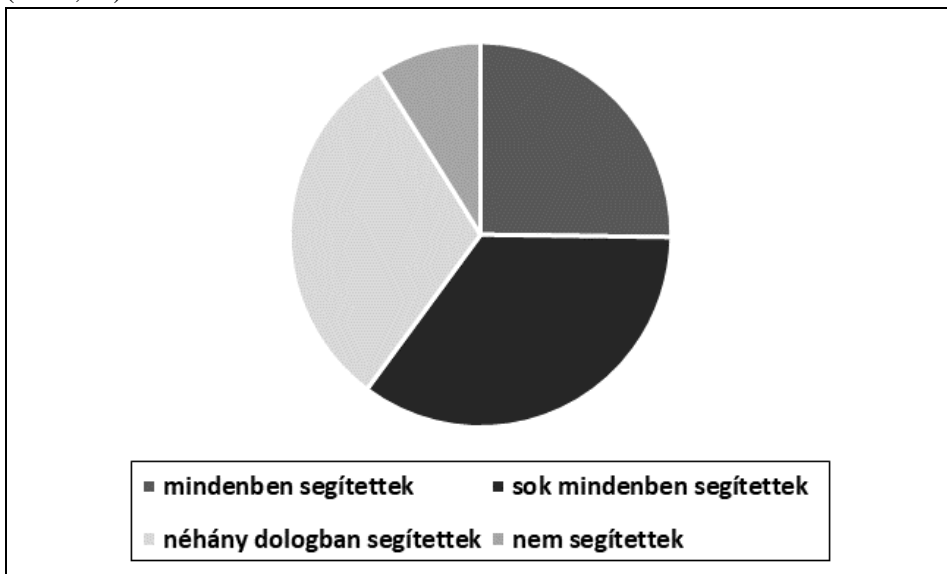
választásának valószínűségét, ezek mellett egyéb strukturális és ciklikus tényezők (munkapiaci szabályozók, munkanélküli segélyek típusai, összege, szociális ellátórendszer jellege, egészségügyi és oktatási rendszer, bevándorláspolitikai) hatását is kimutatták (Geis et al., 2008; Palmer et al., 2015).

Hangsúlyozandó, hogy a migráció sikeres megvalósulása, a minél gördülékenyebb külföldi integráció érdekében mozgósított, felmelegített meglévő kapcsolatok és a migráció érdekében beruházott kapcsolati tőke területileg és időben is gyakran jól elkülöníthető a többi társadalmi kapcsolattól. Egyrészt azért, mert a migrációs burok egy másik országban, illetve országok, régiók között létezik, másrészt a kapcsolatok általában csak időlegesen – a kivándorlás előtt és a beilleszkedés alatt léteznek – funkcionálisan és strukturálisan egyaránt. A migrációs burok tehát a hálózat egyes részeinek a migráció kivételes helyzete miatt mozgósított, illetve az ennek érdekében tett tudatos beruházás eredményeképpen létrehozott kapcsolatok összessége. Természetesen, ha a migráció ismétlődik, vagy tartós külföldi letelepedést, kivándorlást jelent, akkor a migrációs burok sem csupán időlegesen hat, mi több, ekkor a migrációs burok az egyén kapcsolatrendszerének meghatározó elemévé válik (Gödri, 2016).

A hálózat „fontos” eleme a migráció folyamatának, mégis sok migrációelméletben hangsúlyos ez az önmagában semmitmondó állítás. Nem véletlen, hogy a hálózatorientált elméletépítés legismertebb változatai a láncmigráció-fogalom használatával hangsúlyozzák a hálózat nagy súlyát az egymást követő migrációs hullámok fenntartásában, hiszen a láncmigráció a lényege szerint egymáshoz valamilyen módon kapcsolódó egyéneket, háztartásokat, migráns csoportokat feltételez.

A kutatásunk során is bizonyítást nyert, hogy azok esetében, akik akár bizonytalan, akár határozott kivándorlási szándékot mutattak, akár már külföldön éltek, magasabb arányban jelentek meg a külföldi kapcsolattal, ismerőssel rendelkezők. A bizonytalanok esetében 55%, a komolyan tervezőknél 71%, a külföldön élőknel 67% rendelkezett kapcsolati hálóval.

24. ábra: A külföldiek általi segítőkészség mértéke a magyarok szemszögéből (2017; %)

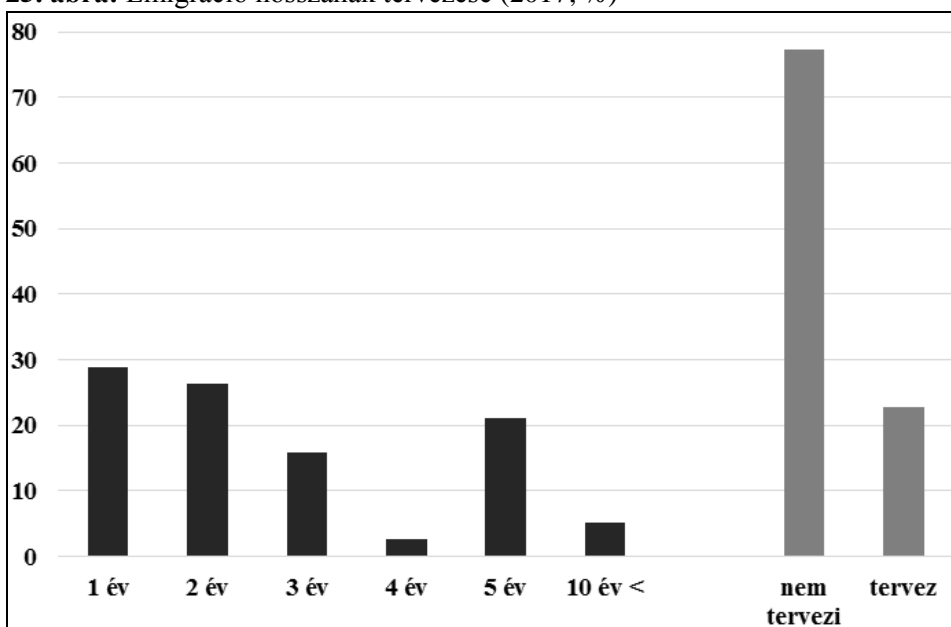

Online kérdőíves felmérésünk (n=245) eredményei alapján saját szerkesztés

A 24. ábra tanúskodik a külföldön élő magyar közösségek nyitottságáról, a közösség tagjainak segítőkészségéről. Mind a kérdőívben, mind az interjúk alkalmával megkérdezettek döntő többsége elégedett volt saját kivándorlásukat megelőző és a kezdeti buktatókat áthidalni segítő, a beilleszkedést támogató magyarokkal. Elsősorban gyakorlati tapasztalataikat a kikerkeztést közvetlenül megelőző és követő adminisztráció és a lakóhely kiválasztása terén osztották meg. A munkahelykeresés neuralgikus pontnak tűnt, ugyanis a kint élő magyar jó hírét, esetleges munkahelyét, fizetését veszélyezteteti azzal, ha olyan honfitársát ajánlja potenciális munkatársnak, aki a rá bízott feladatot nem, vagy elégtelenül végzi el. Emiatt a munkába állás tekintetében az esetek döntő többségében csak közeli családtagok, rokonok, barátok nyújtanak segítő kezet. A külföldi magyar diaszpórákon belül eltérés tapasztalható nyitottságukat, segítőkészségüket vizsgálva. Egyes összetartó magyar közösségek (pl. Walton-on-Thames) kifejezetten figyelnek arra, hogy példának okáért hasonló profilú vállalkozást egymáshoz közel ne indítsanak, ezáltal elkerülendő a magyarok közötti piaci versenyt. Ezzel szemben a másik véglet is létezik, ahol az újonnan kiköltöző magyarok ellesve a tapasztalt emigránsok életstratégiáit, hasonló gazdasági tevékenységek végzésébe kezdenek akár kifejezett térbeli közelségben is. Elsősorban Németországba kivándorolt magyarok panaszkodtak a kint élő honfitársaik elszigeteltségéről, a sajátjaikkal kialakítandó közösségi élettől való távolmaradásról. Igaz, a kiköltöző magyarok döntő többsége azért választja az

emigráns létet – annak potenciális előnyeivel és hátrányaival – mert szeretne eltávolodni a hazájától, nyelvet tanulni, elmélyíteni szakmai ismereteit, kialakítani bikulturális identitását. Ezt a célt a külföldi magyarokkal való közös munka és szabadidő-eltöltés akadályozza. A túlzottan szoros kapcsolattartás, a kizárólag magyarokkal kialakított barátság, kollegiális viszony a kint élőket kényelmessé teszi, kezdeményezőkézségük pedig nem fejlődik. Attitűdbeli változást több esetben az akár magyar, akár transznacionális párkapcsolatokból külföldön született gyermekek jelentik. A szülők fontosnak tartják a gyermek mind magyar, mind a fogadó ország kultúrájának, nyelvének, viselkedési mintázatainak párhuzamos elsajátítását, így elkezdik hasonló helyzetű magyar családokkal felvenni a kapcsolatot. Ezáltal a gyermek léte és a bikulturáció érdeke fontos összekötőkapcsot jelent a kint élő azonos nemzetiségűek között.

25. ábra: Emigráció hosszának tervezése (2017; %)

Kérdőíves felméréseink (n=9876 és n=245) eredményei alapján saját szerkesztés

Az emigránsok közel 80%-a nem tervezi a hazaköltözést, 20%-a igen, amint a 25. ábrán látható. A remigrációt célul kitűzők közül legtöbben a közel-jövőben (három éven belül) hazatérnek. A gazdasági válság utáni példátlan mértékű exodus mögött sokak számára a hiteltörlesztés kényszere állt és annak egyetlen lehetőségét a kiköltözésben látták. Nagy részük azonban azzal a tudattal hagyta el az országot, hogy anyagi és egzisztenciális megerősödését követően újrakezdí itthoni életét.

Azon kivándoroltakra jellemző a diaszpórán belüli erős kohézió, akik vagy nem beszélik a célország nyelvét, vagy csak és kizárólag anyagi megerősödés céljából (főként szakmunkások) költöztek ki rövid- vagy közepes időtávra és nem igénylik (vagy idejük nem engedi) a másik ország kultúrájának megismerését, külföldiekkel mélyebb kapcsolat kialakítását. Rajtuk kívül a nagy távolságban (pl. USA, Ausztrália, Új-Zéland, Oroszország) élő magyarok a magas utazási költségek miatti ritka (évente, kétevente, akár ötévente!) hazalátogatás okán úgyszintén – honvágyból, saját kultúrájuk, nyelvük megőrzése érdekében – szorosabb kapcsolatot ápolnak honfitársaikkal.

A kivándorlási szándék mögött megbúvó taszító és vonzó tényezők

A magyarok kirívó elégedetlenségét többek között a rossz egészségi állapot magyarázza, míg a leginkább javítani képes tényező a tanulás, főleg a felsőfokú tanulmányok, a szakismeret, nyelvismeret és kultúra. Globálisan fontos elégedettség-növelő tényező a társadalmi kapcsolatok minősége és mennyisége, gondolva itt a párkapcsolatokra, a rokoni és a baráti kapcsolatokra egyaránt. Magyarországon ezzel szemben relatíve alacsony az elégedettség-növelő társadalmi kapcsolatok intenzitása is, a rokoni és baráti kapcsolatok fenntartása a biztos megélhetés megteremtése és nem önértékük (kapcsolati tőkeértékük) folytán javítják a szubjektív jól-létet (Sági, 2016). A munkanélküliség és a végzettségnek nem megfelelő munka is rontja a megelégedettséget sőt, ez a hatás hamar továbbterjed a családtagokra is (Molnár – Kapitány, 2006) a jövővel kapcsolatos anyagi és egzisztenciális bizonytalanságérzet növekedése okán. Ezt főként a lakhatás és a felhalmozás biztonságának a veszélybe kerülése indokolja.

A kivándorlást vonzó- és taszítófaktorok mellett számos ciklikusan megjelenő és strukturális ok magyarázza. A magas szintre jutó/magas szinten stagnáló munkanélküliségi ráta, valamint a küldő és befogadó országok által nyújtott elhelyezkedési esélyek, a munkalehetőségek diverzitása nagymértékben hozzájárul a vándorlási intenzitás erősödéséhez. A kivándorló döntését alapvetően befolyásolja a kibocsátó és célországok gazdasági potenciáljának alakulása, a humán erőforrás minősége, a képzettségbeli különbségek, a bevándorlási politika, a letelepedés könnyítése/nehezítése, a befogadó országok helyi társadalmának nyíltsága/zártsága. (Eurostat, 2014; Bodnár – Szabó, 2014)

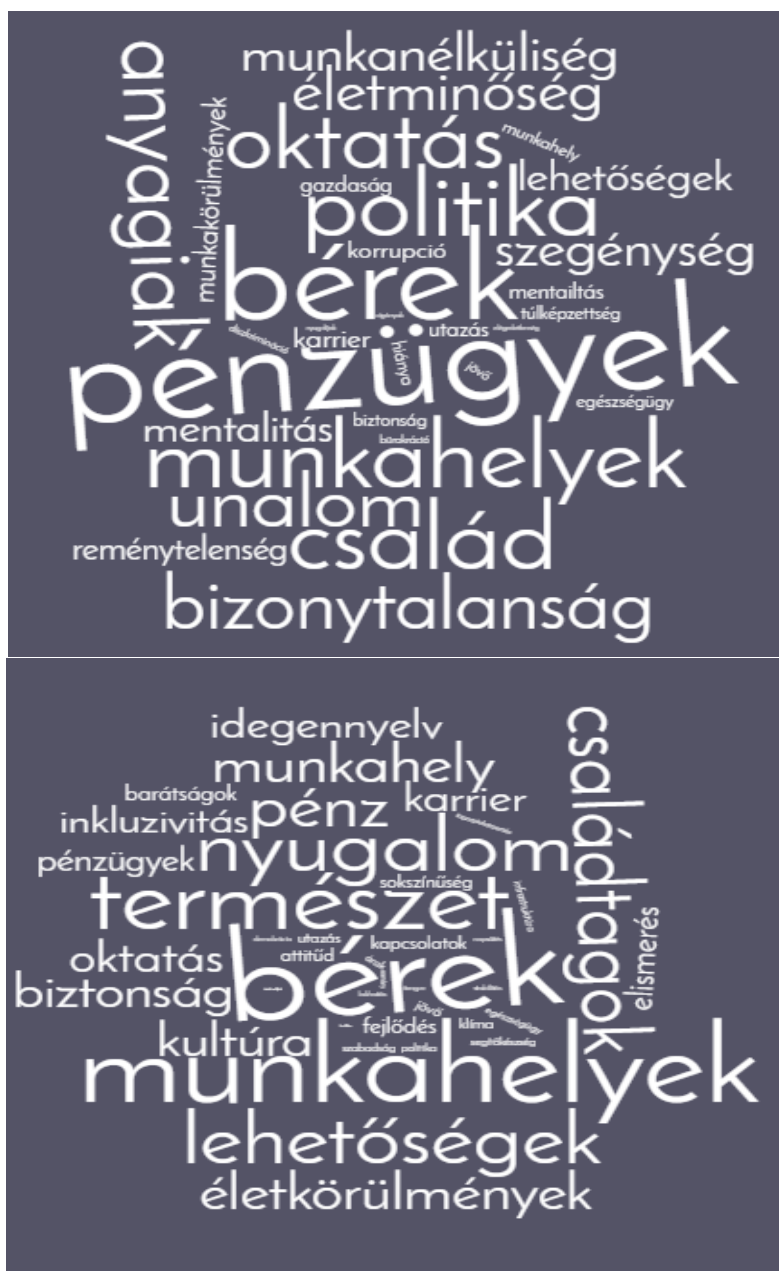
Strukturális okok közül elsőként a bérkülönbségek jelentkeznek fő migrációösztönző tényezőként. Itt a munka mennyisége, az arányos fizetés, a termelékenység, a munkahelyi megbecsültség, a képzettségnek megfelelő vagy eltérő munka mind alapvetően befolyásolják a migráció volumenét. A munkaerő-áramlás kétélű fegyver. Visszafogott helyzetben az országok között tatóngó bérkülönbségeket mérsékl, ugyanakkor több szakmaterületen és főként gazdaságilag alacsony szinten teljesítő perifériális régiókban, egyes rurális

terekben súlyosbíthatja a strukturális válságot. A nyelvi hasonlóság és kulturális attribútumok (illetve földrajzi közelség) szintén ösztönzőleg hat a vándorlásra (Massey et al., 1993). A 2004 óta csatlakozott EU-s tagországok esetében a fogadó térségek által állított szigorú vagy puhább adminisztratív akadályok szintén alapvetően befolyásolták a vándorlást. Az Egyesült Királyság, Írország és Svédország azonnal, Finnország, Görögország, Portugália és Spanyolország 2006-tól nyitotta meg munkapiacait. Ausztria, Belgium, Dánia, Franciaország, Luxemburg és Olaszország a fokozatosság elvét követve lépésről lépésre bontotta le adminisztratív korlátait. Németország és a munkaerőpiacait csak részben megnyitó országok pedig 2011-ig, az EU-s moratórium lejártáig kitartottak, ekkor viszont kötelezően az összes Európai Unió tagországnak biztosítani kellett a munkaerő szabad áramlása alapelv érvényesülését. (Hárs, 2008; Földházi, 2011)

Az ellátórendszerek színvonala (szociális szféra, egészségügy, oktatás), a jóléti kiadások eltérése szintén gyorsíthatja a kivándorlást, főként a hosszú távú (akár végleges) emigráció mögött rejtőző magyarázó indok lehet. Végül, de nem utolsósorban a szociokulturális jellegzetességek, mint az országos vagy helyi politikai klíma, a társadalmi egyenlőtlenségek (mind statikus, mind dinamikus mintázatait vizsgálva), az inkluzív vagy kirekesztő társadalom, a polgárság megléte, a közhangulat. (Elsner, 2010; Galgóczi – Leschke, 2012; Hárs, 2012; OECD, 2013)

A külföldön élő magyarok elégedetlenségét kifejező okok tárháza kimeríthetetlen (29. ábra). Az emigráció mögötti első számú indokok természetesen gazdasági-pénzügyi jellegűek, ezen kívül a méltó munkakörülményeket és fizetést, ezenfelül az előrelépés lehetőségét biztosító munkahelyek hiánya, az elégtelen munkakörülmények az ország elhagyására sarkallnak sokakat (26. ábra). A bizonytalanság, a szegénység, a reménytelenség szintén taszító faktor, amelyet magyaráz a növekvő mértékben polarizálódó „kétharmados társadalom” (Spéder, 2002), illetve annak növekvő alsó harmadát alkotó 5% nyomorban élő, 15% lecsúszással fenyegetett szűkölködő, 15-20% jövő nélküli szűkölködő, végül 5-10% átmenetileg szegény (Ferge – Darvas – Tausz, 2002) státuszcsoportok. Az évtizedek alatt áthidalhatatlan társadalmi törésvonalakat mélyítő politika, a súlyosbodó korrupció, fogékonyság a megalkuvásra, a panasztársadalom, valamint a polgári öntudat hiánya mind egyre jelentősebb indoka a kivándorlásnak. Kiemelkedően fontos, hogy az elégedettség alakulásában elsősorban nem az abszolút, hanem a relatív pozíciók változása számít, tehát „csak” a jövedelmi helyzet javulása nem növeli az elégedettséget. A felfelé irányuló jövedelmi mobilitás kevésbé fokozza az elégedettséget, mint az elért többletjövdelem alapján várható lenne az élet egyre több részét metelyező bizonytalanság, instabilitás miatt.

26. ábra: A külföldi munkavállalásra sarkalló taszító és vonzó tényezők

Online kérdőíves felmérés (n=245) eredményei alapján szerkesztette Halász Levente

A külföldi ideiglenes vagy végleges letelepedés elsősorban a magasabb bérek, a karrierlehetőség, a sokszínűbb munkaerőpiac miatt vonzó. Emellett az itthon maradt családtagok biztos támogatása, az idegennyelv-tanulás, multikulturális környezetben bevésődött attitűd (tolerancia, inkluzivitás), a külföldi kapcsolati háló erősítése, bővítése, az elismerés iránti vágy, valamint a természeti környezet minősége képezik az emigráció motivációit. A realitások talajától gyakorta elrugaszkodva az emigráció mellett döntők hajlamosak a mobilitás előnyeinek felülértékelésére, tudniillik komoly kitörési lehetőségként tekintenek a külföldi munkavállalásra, amely ma már a felnövekvő generációk életstratégiáját is meghatározza és befolyásolja a továbbtanulási szándékot is. A kivándorlást sokan társadalmi mobilitásként értelmezik, így minél sikeresebbnek értékelik a társadalmi ranglétrán való feljebbjutásukat, annál elégedettebbek mind az anyagi helyzetükkel, mind általában az élettel (Stutzer – Frey, 2007; Sági, 2006).

A magyarok erősödő migrációjának makrogazdasági hatásai

Halász Levente

Elsősorban három területen tapasztalható egyértelmű hatása az emigrációnak: (1) a munkaerőpiac, (2) egyének és családok pénzügyi helyzetének befolyásolása (3) és a makrogazdasági növekedés. A migráció mellett hangoztatott legfontosabb gazdasági érv értelmében a munkavállalók szabad áramlása növeli a jólét és jól-lét szintjét. Fontos kiemelni, hogy a valóságban az előnyök és a hátrányok nem egyenlően oszlanak meg a kibocsátók és a fogadók között sőt, inter- és intraregionális szinten is tátongó egyensúlytalanságok követhetők nyomon.

Legelőször a munkaerőpiaci következményekkel szükséges foglalkozni. A (minőségi) munkaerő egy részének elvesztése súlyos konzekvenciákkal jár, ugyanis a kivándorlással csökken az aktív munkavállalói réteg, az eltartottsági ráta emelkedik, nő a költségvetésre nehezedő nyomás, a magasan képzett munkavállalók távozásával pedig a „brain-drain” negatív hatásai is érvényesülnek (Collier, 2013). Az előbbiek fontos magyarázó tényezője a romló demográfiai helyzet (gyermekvállalási kedv csökkenése, kései házasságok, válások magas száma, kései gyermekvállalás, elöregedő társadalom, kedvezőtlen morbiditási helyzet, stb.) az állami szociális ellátórendszerek fenntarthatóságát veszélyeztetik.

A Migrációkutató Intézet 2016-os elemzése szerint a kivándorlók távozásával a kibocsátó ország gazdaságában megváltozik a tőke és a munka aránya, a munka relatív értelemben fészesebb lesz. Ez felfelé nyomja az országban maradó – hasonló képzettségi szinttel rendelkező és hasonló munkakört betöltő – dolgozók átlagbérét (a kivándorlók és az országban maradó munkavállalók ugyanis ebben az esetben egymás helyettesítői). Emellett negatív folyamatként a migránsok munkáira épülő vagy azt kiegészítő tevékenységet végzők – mivel a kivándorlással csökken irántuk a kereslet – várhatóan bércsökkenést tapasztalhatnak (Elsner, 2015; Hanson, 2007). Az említett bérhatás általában kismértékű, viszont a kibocsátó országon belüli fő forrástérségeket (elsősorban egykori iparvárosok, gazdaságilag gyenge vidéki kisvárosok, határ menti térségek) látványosabban sújtja. Az átlagos bérszínvonal alakulását közvetett hatások is befolyásolják: magasan képzett munkaerő távozása esetén például csökken a gazdaság potenciális növekedési üteme és romlik a versenyképessége,

ami hosszú távon a bérek általános csökkenését eredményezi (Atoyan et al., 2016).

Fontos következmény a költségvetési egyensúly romlása, hiszen az adott ország adófizetőket és potenciális adófizetőket veszít (illetve ezzel egyidejűleg az előbbieket kiegészítő hozzájárulása terheli, az utóbbiaknál az ellátás kiesése részben könnyíti a kibocsátó ország szociális rendszereit) – vélik a Migrációkutató Intézet munkatársai. A munkaerő távozásával emelkednek a szociális kiadások (Atoyan et al., 2016), amit a gazdasági növekedés visszaesése is fokoz.

Összességében a hatások értékelésénél a kivándorlók kvalifikációja a legfontosabb szempont. A makrogazdaság egyensúlyi állapotba történő folyamatos változását bizonyító közgazdasági elmélet szerint a kibocsátó gazdaság idővel alkalmazkodik sőt, hosszú távon visszatér az egyensúly közeli állapotába – ám ha a gyakorlatban a kivándorlók pótlása nem oldható meg belső vagy külső forrásból, az adott gazdaság tartósan elmaradhat a potenciális növekedési pályájától. A kivándorlás következtében csökken az aktív munkaerő mennyisége a kibocsátó országokban, amely általánosságban a nem emigrálók elhelyezkedési esélyeit, aktivitási rátájukat növelhetik – főként az inaktív, képzettségeik, kvalitásuk miatt addig versenyhátrányban lévő csoportok esetében. Ez a pozitív hatás legelőször a frikciós munkanélküliséggel sújtott foglalkozási csoportokra érvényes, azonban a strukturális és konjunkturális okok miatt munkájukat veszített állampolgárok számára is aktivitásuk, munkakilátásaik javulásához vezethet. Természetesen ez a túlzottan általánosított hatás mérséklődhet (vagy visszajára fordulhat) abban az esetben, ha a munkaerőpiac rugalmatlanságának következményeként illeszkedési problémák keletkeznek, nem helyettesíthető a kivándoroltak tudása, tapasztalata. Ebben az esetben a munkanélküliség magas szinten stagnál és egyéb negatív strukturális gazdasági körülmények is nehezítik a kibocsátó ország gazdaságának egyensúlyba helyeződését. (Bodnár – Szabó, 2014; Atoyan et al., 2016)

Rövid távon a kibocsátó országok azon munkaerőpiaci csoportjai profitálhatnak a megnövekedett ütemű kivándorlásból, akik képességei, készségei helyettesíthetőek az emigránsokéival. Az előnyösebb alkupozíciójuk okán ők egyértelműen jövedelem-növekedést tapasztalhatnak a munkaerőpiaci egyensúly helyreállásáig azokon a szakmaterületeken, ahol hirtelen munkaerőhiány alakult ki (Elsner, 2015; Clemens, 2011; Beine et al., 2008). Amíg az emigráció szintje nem éri el a kritikus mértéket, nyertes-nyertes pozíciók alakulnak ki. Az országot elhagyók anyagilag nyernek, ugyanis – valószínűleg – magasabb fizetés miatt költöznek külföldre, míg az itthon maradó hasonló tevékenységi kört ellátók is nyertesek, mivel (szak)tudásuk nélkülözhetetlen, így fizetésemelés prognosztizálható esetükben. Azok a helyben maradottak, akik kiegészítő jellegű munkái nem tartoznak ebbe a csoportba, kismértékű jövedelem- és egzisztencia-csökkenést tapasztalhatnak, így a kibocsátó országokat a migrációs hullám kezdete óta sújtó jövedelmi, társadalmi

státuszbeli egyenlőtlenségek mértéke súlyosbodni fog. A jelenség általában inter- és intraregionális vándorláshoz vezet, főként a rugalmas munkaerőpiaccal rendelkező országok esetében. Hosszú távon ez a dualitás megszűnik, a főként magasan képzett, fiatal munkaerő kivándorlásával a nemzetgazdaság termelékenységége romlik, ennek következménye pedig az összes munkavállalót terhelő jövedelem- és életszínvonal-csökkenés (Özden et al., 2006; Biavaschi, 2013). A sokáig fennmaradó munkaerőpiaci aránytalanság a vállalatokat a munkaerő-intenzív helyett tőkeintenzív termelés irányába nyomja, valamint a tőke kiáramlását is előidézhetheti. Egyes területeken szakemberhiány alakul ki, amelyet a megemelt bérek sem lesznek képesek enyhíteni.

Az agyelszívás az egyik legsúlyosabb hatása a kivándorlásnak. A fiatal, magasan képzett, sokrétű kapcsolati hálóval és gyakran biztos anyagi háttérrel rendelkező magyarok karrierjük elején már a külföldi munkaerőpiacban látnak perspektívát, így egzisztenciájuk továbbbépítését is inkluzív, gazdaságilag erőteljesebb országokban folytatják. Azonban ha a kinti létet remigráció követi, mind gazdaságilag, mind demográfiai-társadalmi és kulturális szempontok tekintetében hasznos, ugyanis ebben az esetben a külföldi munka- és élettapasztalatot szerzett, nyitottabb, befogadó és elfogadó attitűdű emberek térnek vissza és fejlesztett, frissített tudásukkal hozzájárulnak a társadalmi és gazdasági versenyképesség növeléséhez. Kelet- és közép-európai összehasonlításban Magyarországra a többi térségbeli államhoz hasonlóan az emigránsok nagyjából 5-7%-a tér vissza, tehát ők az ún. „brain gain-csoport”.

A migráció gazdasági hatásaik vizsgálata terén a hazautalások különösen nagy jelentőségre tettek szert. Ezen pénzmozgások legfontosabb globális funkciója a világméretű egyenlőtlenségek mérséklésében érhető nyomon. Ez azonban lokális/családi/egyéni szinten már nem érvényesül, ugyanis csak a hazautalásban részesülő családok, barátok, ismerősök jól-lét szintje javul ez által, míg az akár közvetlen közelükben élők jövedelmi, státuszbeli lemaradása éleződik. Ennek az egyenlőtlenséget növelő jelenségnek főként azokon a helyeken van látványos hatása, ahol a családok bevételeinek döntő hányada függ a hazautalásoktól.

Az egyenlőtlenségek vizsgálata tekintetében lényeges különbséget tenni a rövid és hosszú távú migráció között. Rövid távon elsődlegesen a magasabb jövedelmi decilisbe tartozók vándorolnak el az országból, akik biztos anyagi hátterük okán vállalják az emigráció magas kezdő költségeit és kockázatait. Ebben az esetben az egyenlőtlenségek növekednek. Ezzel szemben hosszabb távon, amikor a vándorlás általános és megbízható életstratégiává válik, a hazautalások a szocioökonómiai spektrum bővebb rétegeit érintik pozitívan, így az egyenlőtlenségek is mérséklődnek (Lipton, 1980). Természetesen számos földrajzi és történelmi ok (célország közelsége, migrációs burok erőssége, általános jól-lét szintje az adott lokalitásban, ahonnan migrálni óhajtanak, stb.) befolyásolja a hazautalások pozitív/negatív hatásait.

A külföldi munkavállalás mögötti egyik fő magyarázó tényező a Magyarországon maradt/hagyott családtagok folyamatos anyagi támogatása. A 2010 óta dinamikusán növekvő volumenű kivándorlásnak köszönhetően a KSH szerint a rendszerváltozás óta nem tapasztalt mennyiségű, 920 milliárd forintnyi összeget küldtek Magyarországra 2015-ben, amely az ország éves GDP-jének 3%-a. A hazautalt jövedelmek összege 2012 és 2015 között 236 milliárd forinttal növekedett, azonban ez a dinamika a közelmúltban lankadni látszik. Ennek két oka lehet, egyfelől a kivándorlás üteme lassul, másfelől egyre többen közeli családtagjaikat (főként házastárs/élettárs és gyermekek) viszik magukkal. A közelmúltban elindult jelenség a szülők kitelepülése sőt, a magasabb jövedelmi csoportokba tartozó, külföldön biztos egzisztenciával rendelkező magyarok a stabil és minőségi külhoni egészségügyi és szociális ellátórendszer által kínált lehetőségek okán a nagyszülőket is egyre nagyobb számban költöztetik ki.

A 920 milliárd forintos hazautalás azt jelenti, hogy átlagosan 200-250.000 forintot tesznek félre havonta a külföldön dolgozó magyarok, feltételezve, hogy 300-400.000-en küldenek pénzt. Ezzel szemben az általunk megkérdezettek fele nem támogatja itthon maradt családtagjait (vagy azért, mert nem igénylik, vagy a saját megélhetésének anyagi biztosítása után nem marad hazautalásra szánt jövedelem). Akik támogatják, 50-150.000 forintot tudnak havi szinten hazaküldeni. A hazautalások makrogazdasági téren jelentkező pozitív hatásai kérdésesek. Tény, ha a pénzküldeményeket nem kíséri valamilyen intézményi struktúra, kevésbé befolyásolják a fejlődést, a foglalkoztatást, hiszen a családok hiteltartozásainak visszafizetésére és a fogyasztási szükségletek kielégítésére használják fel gyakorlatilag az egész összeget, emiatt érdemi életszínvonal-konvergenciára nincs (még) esély.

A GDP arányos hazautalások tekintetében Magyarország az egykori Keleti Blokk országai közül vezető helyen áll 3%-ot meghaladó értékével. A Világbank 2015-ös számításai szerint az Európai Unió összes bruttó nemzeti termékének 0,6%-a származik hazautalásokból, míg a kelet- és közép-európai országok 2,1%-a. A 2004 után csatlakozott államok közül csak Lettország (5%) és Horvátország (4,3%) előzi meg hazánkat. Meglepő, hogy az emigráció által két-három évtizede konstans sújtott Románia (1,7%) és Bulgária (3%) esetében is kisebb a hivatalos (!) hazautalások gazdasági szerepe. Természetesen léteznek szélsőséges esetek, például Moldova, ahol jelenleg minden harmadik aktív korú külföldön keresi a kenyerre valót, a Pruton túl a GDP 25%-át alkotják a hazautalások, míg Koszovó is a maga 16,7%-os értékével kivételesen extrém példát szolgáltat.

Mikroszinten érvényre jutó legfőbb pozitívum a családok, háztartások jólétének/jólétének növelése, a fogyasztás intenzívvé válása és a lakókörülmények javulása. Az érkeztetett összegek nagy előnye a gyakoriság és kiszámíthatóság. Leggyakrabban a szülők, illetve koruk, anyagi körülményeik miatt függő viszonyban lévő gyermekek, valamint az ún. szendvicsgeneráció (fiatal felnőttek

és középkorúak, akikről már függnék gyermekeik, velük párhuzamosan pedig főként egészségügyi okokból idősödő szüleik) számára elengedhetetlen a külföldről érkezett pénz. A hazautalások a humán tőke minőségét is növelik, ugyanis az egészségesebb életmódhoz megteremtik az anyagi fedezetet, a minőségi és gyors egészségügyi és szociális ellátás igénybevételéhez, valamint a nívós oktatási intézményekben történő tanulás lehetőségét (Yang, 2008). Negatívuma a függőség érzetének táplálása, amelynek következményeként az ebben részesülő családtagok egyre kevésbé tesznek szert munkajövedelemre sőt, a munkavállalás kényszere is gyakran csökken. Hozzájárul az alternatív munkaformák (részmunka, időszakos vagy ideiglenes munka, távmunka stb.) elterjedéséhez. Ez abban az esetben hasznos, ha a szabaddá vált időt a családi, baráti kapcsolatok ápolására, közösségi munkára, önképzésre szánják, viszont Magyarországon és Kelet- és Közép-Európa több országában ez a felszabaduló idő gyakran különböző egészségromboló tevékenységek előretöréséhez vezet. Gazdasági oldalról jelentős előnye a hitelképesseé válás, emellett – főként az elszegényedett rurális perifériákon elhatalmasodott eladósodás miatti hitelek visszafizetését is segíti. Facilitálja az eszközfelhalmozást és az üzleti beruházásokat, az önfoglalkoztatást, hozzájárul a pénzügyi műveltség fejlődéséhez és a szegénység mérsékléséhez. A háztartási fogyasztást pazarlóvá tehetik, szükségtelen, gyakorta külföldön gyártott és magas energiafelhasználású termékek megvásárlására ösztönzi a háztartás tagjait.

Makroszinten morális problémát okoznak a hazautalások, ugyanis csökkenti a munkaerő-kínálatot, erősíti a szembetűnő, fölösleges fogyasztási mintázatokat és akadályozza a takarékoskodás kultúrájának univerzális kialakulását. (Agunias, 2006; Aggrawal – Demirguc-Kunt – Peria, 2006) Fő hátrányai között elsőszámú a munkaerő mennyiségi és minőségi kínálatának csökkenése sőt, kialakítja az anyagi függőség kultúráját, amely gátolja a gazdasági növekedést mind mikro-, mind makroszinten. A hazautalások növekedésével a migrációellenes érzések tobzódnak, ezáltal a letelepedés, a munkába állás keményebb végrehajtási, adminisztratív gyakorlattá válhat a befogadó országokban. Hozzájárul a célországok versenyképességének romlásához exportjuk csökkenése, az import növekedése, az árak növekedése és az árfolyam-ingadozások miatt – ezt „holland betegségnak” nevezik (Amuedo-Dorantes, 2014)

Az országok szintjén hozzájárul a gazdasági növekedéshez rezilienciája és folytonossága (anti-ciklikus természete) okán. Elősegíti a külföldi tőkebeáramlást, gazdasági instabilitás idején a válságjelek mérséklődnek, az ország hitelképessége javul. Számos küldő ország aktív emigrációs politikát folytat, ehhez megfelelő háttérintézményeket hoz létre, oktatási-képzési programokat indít, amelyek orientálják a potenciális kiköltözőt a folyamatos hazautalások fontosságára, valamint bátorítólag hatnak a küldő országban történő beruházásokhoz. (Bugamelli – Paterno, 2006; Chami – Fullenkamp – Jahjah, 2003; Stark – Taylor – Yitzhak, 1986)

A 2014-es SEEMIG kutatás eredményei szerint a külföldre költözött magyarok 25%-a juttat haza rendszeres pénzbeli támogatást. Az arány ennél magasabb a 2009 után kiköltözöttek körében (32%). Egyértelműen a férfiak azok, akik egy hazai háztartást támogatva élnek külföldön: körükben 32%-os a támogatást küldők aránya. Életkort tekintve inkább az idősebb korosztályokra jellemző ez a magatartás: a 40-49 évesek 28, az 50-59 éves korosztály tagjainak 43%-ánál találkozunk vele. Iskolai végzettség szerint pedig elsősorban a kevésbé iskolázottak: a legfeljebb 8 általános iskolai osztályt elvégzettek (35%), valamint a szakmunkások (42%) küldenek haza pénzt.

Regionális szinten főként ott tapasztalható pozitív hatása, ahol a gyenge helyi gazdaság a lakosok megélhetését, fokozatos felhalmozását, megtakarítását kevésbé tudja biztosítani. A munkamorált is befolyásolják a hazautalások. A foglalkoztatás iránti igényt viszont csökkentheti sőt, a megszokott folyamatos bevétel okán az újonnan munkát keresők magasabb kezdő bérért lesznek hajlandóak munkába állni. Akik pedig kimaradnak a pozitív hatásokból, őket kivándorlásra készíteti. (Adams – Page, 2003) Mivel főként a vidéki térségekben erre kevés lehetőség nyílik, így a többnyire hazautalásokból élő egyének/családok gyakran az inaktív létet választják vagy az emigránsok csoportját bővítik (Ledesma – Piracha, 2001).

A migráció szelektív volta miatt elsődlegesen a középső és felső társadalmi státusszal rendelkezők vándorolnak el, így a hazautalások is az ő családjaikat célozzák, tehát a legszegényebb és leginkább rászoruló rétegek gyakorta nem tapasztalnak életszínvonal-emelkedést (Mihaly, 2006). A szegény háztartások számára főként az alacsonyan képzett, külföldi munkaerőpiacon évek, évtizedek óta dolgozó emigránsok hazautalásai segítenek, ugyanis ezek az összegek kevésbé illékonyak, kevésbé ciklikusan érkeznek (Adams – Page, 2003; 2005). A hazautalások a háztartások fogyasztásait kiegyenlítik, ugyanis gazdasági dekonjunktúrák esetén gyakorta pozitívan reagálnak és általában többet képesek költeni az oktatásra, egészségügyre, vállalkozás alapítására vagy a már meglévő vállalkozás fejlesztésére. Ennek következtében a hazautalások egyrészt direkt módon támogatják a háztartásokat, ugyanis a beérkező tőke mennyisége növekszik, míg indirekt hatása a növekedésre, fejlesztésre bátorítás és a tőke könnyebb elérhetőségének biztosítása. (Lipton, 1980; Rédei, 2007) Amíg nincs megfelelő intézményrendszer a hazautalások fogadására, a helyi fejlesztésekhez egyáltalán nem járulnak hozzá. A családi beruházások növekedése viszont nemzetgazdasági szinten katalizátor hatású. Csontos és Kóczyán (2017) részletesen elemzi a külföldi magyarok jövedelmének és folyó átutalásainak volumenváltozását. Úgy vélik, a tartós külföldi munkavállalás következtében történő folyó átutalások a válságot követő években kezdtek intenzíven emelkedni. Ezek mértéke 2016-ra 700 millió euróra nőtt (ez lényegesen alacsonyabb summa, mint a külföldön élő magyar állampolgárok jövedelme, azonban ez az összeg teljes egészében hazautalásra kerül.)

A magánszektorra is alapvető hatással bír az elvándorlás. Egyrészt a képzett lakosok kiáramlása agyelszíváshoz vezet, ezáltal csökkentve az ország termelékenységét (Bhagwati, 1976; Burns – Mohapatra, 2008), másrészt a hazautalások miatt a háztartásoknál és egyéneknél felhalmozott tőke sokakat visszatart a munka világától (Amuedo-Dorantes – Pozo, 2006). Egyes számítások értelmében az országok munkaerő termelékenységének növekedési üteme 6 százalékponttal lett volna magasabb 1995 és 2012 között emigráció nélkül (Atoyan et al., 2016). Igaz, a fizikai és humán erőforrás jellegű beruházásokat katalizálja a hiteltartozások csökkentése, gyorsabb kifizethetősége okán.

A GDP-re is érzékenyen hat az emigráció. A posztszocialista térség országainak kétharmadában egyértelmű GDP csökkenés történt akár a migráció okozta munkaerő-hiány, akár a romló képzettségi/végzettségi összetétel miatt. Elsősorban a délkelet-európai és baltikumi államok szenvedték el a legnagyobb mértékű gazdasági növekmény-visszaesést. Itt 0,6-0,9 százalékponttal kisebb mértékű GDP növekményt lehetett mérni éves szinten, azonban a többi kelet- és közép-európai országban – például Magyarországon – is fél százalékpont körüli a visszaesés volumene (Ariu – Pasquamaria, 2013). Összességében az elmúlt két és fél évtized folyamán a kelet- és közép-európai térség országainak 7 százalékponttal mérséklődött a kumulált GDP növekménye, mint kivándorlás nélkül. (Atoyan et al, 2016) Az országok között hatalmasak a különbségek, leginkább az egykori jugoszláv tagállamok és a baltikumi országok gazdaságai érintettek, de Magyarország és a szomszédos államok gazdasági növekedésének visszafogása szintén érzékelhető.

Az ország gazdasági versenyképességét is aláaknázza a kivándorlás. A munkaerőhiány bérnövekedést von maga után, emellett viszont rontja a termelékenységet és megnehezíti magas és alacsonyabb szintű képzettséget igénylő szakmák közötti komplementer jellegűt. A már többször említett hazautalások a felhalmozást erősítik, míg a munkaerő-kínálatot csökkentik. A reálár-folyam felértékelődésével pedig a kereskedelmi szektor kerülhet versenyhátrányba. (Acosta et al., 2009, Amuedo-Dorantes – Pozo, 2004; Chami et al., 2008; Barajas et al., 2011)

A képzett, aktív korúak nagyarányú kivándorlása súlyosbítja az egyre kedvezőtlenebb demográfiai trendeket. Az eltartottsági ráták növekednek, emellett a kormányzatokra folyamatos nyomás nehezedik annak érdekében, hogy magasabb összegű, versenyképesebb nyugdíjakat fizessenek. Ezáltal anomália alakul ki a központi költségvetésben, ugyanis csökkenő bevételekhez magasabb összegű nyugdíj- és szociális jellegű kifizetések párosulnak. A kivándorlás miatt csökkenő volumenű GDP-növekedést és termelékenységet ezek az elkerülhetetlen externális hatások folyamatosan súlyosbítják. Az elmúlt negyed évszázad során általánosságban GDP-arányosan 2,5 százalékponttal növekedtek a központi szociális kiadások (főként nyugdíjak és egészségügyi

kifizetések okán). A kivándoroltak és otthon maradtak arányában történő 1 százalékpontos emelkedés 4,4 százalékpontos munkát terhelő adónövekedést vonz maga után, ez viszont a gazdasági növekedést gyengítheti, sőt rövid távú strukturális munkanélküliséghez vezethet. (Kneller, Bleaney – Gemmell, 1999; Arnold, 2008)

27. ábra: Hazautalások társadalmi fejlődést befolyásoló hatásai

Forrás: Bodnár K. – Szabó L. (2014): A kivándorlás hatása a hazai munkaerőpiacra. MNB-tanulmányok.114. p. 22. alapján szerkesztette Siskáné Szilasi Beáta

A fiatalok kivándorlási szándékának jellegzetességei és a fő motivációforrások

Siskáné Szilasi Beáta – Halász Levente

A jövő fő kérdése a fiatal, magasabb végzettséggel rendelkező csoportok kivándorlási intenzitásának alakulása, hiszen a 18-40 év közötti korcsoport döntései jelentősen befolyásolják a magyarországi foglalkoztatást és a gazdaság működését. Kutatások bizonyítják (Identitás Kisebbségkutató Műhely, 2010; Rohr, 2012; Szabó, 2015) hogy az egyetemi lét része a hallgatói mobilitás, így természetes folyamatnak tekinthető, hogy a felsőoktatásban tanuló hallgatók nagy hányada számára a jövő külföldön is elképzelhető.

Korábbi vizsgálatok során az ország 29 felsőoktatási intézményéből 3720 válaszadó nyilatkozott arról, hogy végzés után itthon vagy külföldön szeretne munkát keresni. A visszaérkezett válaszok alapján a hallgatók több mint 50%-a tervezte elhagyni az országot, átlagosan több mint 10 évre (Molnár, 2012). 2015-ben az Aktív Fiatalok Magyarországon Kutatócsoport megvizsgálta az egyetemisták és főiskolások társadalmi helyzetét, a vizsgálat egyik lényeges pontja volt a nem magyarországi letelepedéssel és munkavállalással kapcsolatos kérdéscsoport. A jelentés megállapította, hogy míg 2013-ban a hallgatók mintegy harmada tervezett migrációt, addigra a 2015-ös vizsgálatban ez az arány már 37% (Szabó, 2015). Az egyetemisták és főiskolások kivándorlásával ezt megelőzően is foglalkoztak kutatók, bár nem országos szinten, azonban hasonló eredményekre jutottak. A Pécsi Tudományegyetemen elkészített tanulmányban a válaszadó egyetemisták kétharmada tervezett valamilyen formában nemzetközi emigrálást (Rohr, 2012), a zentai Identitás Kisebbségkutató Műhely 2010-es, a vajdasági magyar egyetemisták körében végzett, vizsgálata pedig egynegyedes részarányt mutatott ki. A Népeségtudományi Kutatóintézet (NKI Migrációs tervek a magyarországi 18-40 évesek körében (2013) mintegy 1500 fő megkérdezésével a halmozott migrációs potenciált 33%-nak állapította meg a fiatalok körében. A TÁRKI 2015 áprilisi Omnibusz adatfelvétele szerint a 18–29 éves korosztály (súlyozva 137 fő a mintában) 39%-a szeretne pár hetet, hónapot, közel negytedede pár évet külföldön dolgozni, és pontosan egynegyede nyilatkozik tartós külföldi letelepedési szándékról. A vizsgálatok azt is igazolták (Szabó, 2015), hogy 2013 óta jelentősen nőtt a nem magyarországi letelepedési és munkavállalási szándék az egyetemisták és főiskolások körében, míg korábban az arány egyharmada volt, addig az elmúlt évben már 37%. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézetében végzett legutóbbi kutatás eredményei alapján a 18-40 évesek körében a migrációt tervezők 35%-a bizonyult komoly tervezőnek, és a teljes népességen belül 11,5% volt azok aránya, akikről

feltételezhető, hogy nagy valószínűséggel meg fogják valósítani a migrációs terveiket (Gödri, 2016).

A kivándorlási szándékozó fiatalok demográfiai jellemzői

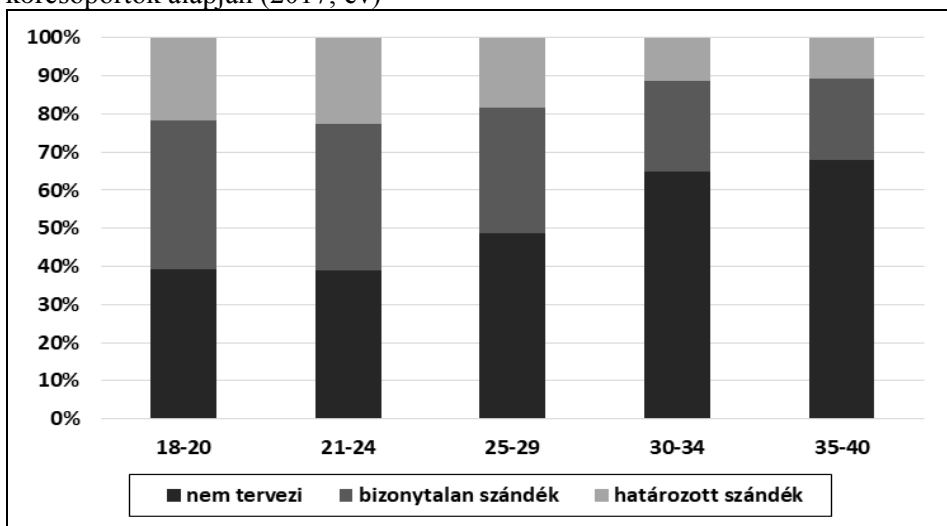
Az utóbbi évek kivándorlási folyamataival foglalkozó kutatások rámutattak arra is, hogy a 2000-es években tapasztaltakkal ellentétben a nemek megoszlását tekintve elhanyagolható férfitöbbség jellemző, de néhány esetben szinte azonos arány látható az elvándorló magyarok körében (Blaskó – Gödri, 2016).

Az általunk leválogatott ún. fiatalos mintánkban (n=4806) nőtöbbség (férfi 40,1%, nő 59,7%) mutatható ki a válaszadók között (Magyarországon 2011-ben férfi: 47,5%, nő: 52,5%), mégis megállapítható, hogy a nők közel azonos arányban szándékoznak kivándorolni, mint a férfiak, viszont nagyobb arányban is térnek vissza rövidebb-hosszabb külföldi munkavégzést követően.

A mintánkra vonatkozó kor megoszlás is a legfiatalabb korcsoportok erősebb kivándorlási szándékát igazolta, ezt a 28. ábra is bizonyítja.

Egyértelműen meghatározható, hogy a komoly (tervezett) kivándorlási szándék a 20-29 évesek esetében a legnagyobb arányú (20% körüli érték). Szociális és demográfiai szempontból vészjósló, hogy az egyre fiatalabb korosztályba – elsősorban a húszas éveik elején lévők – tartozók szándékának komolysága erősödik.

28. ábra: A magyar fiatalok kivándorlási szándékának határozottsága korcsoportok alapján (2017; év)

Kérdőíves felmérésünk (n=4806) eredményei alapján saját szerkesztés

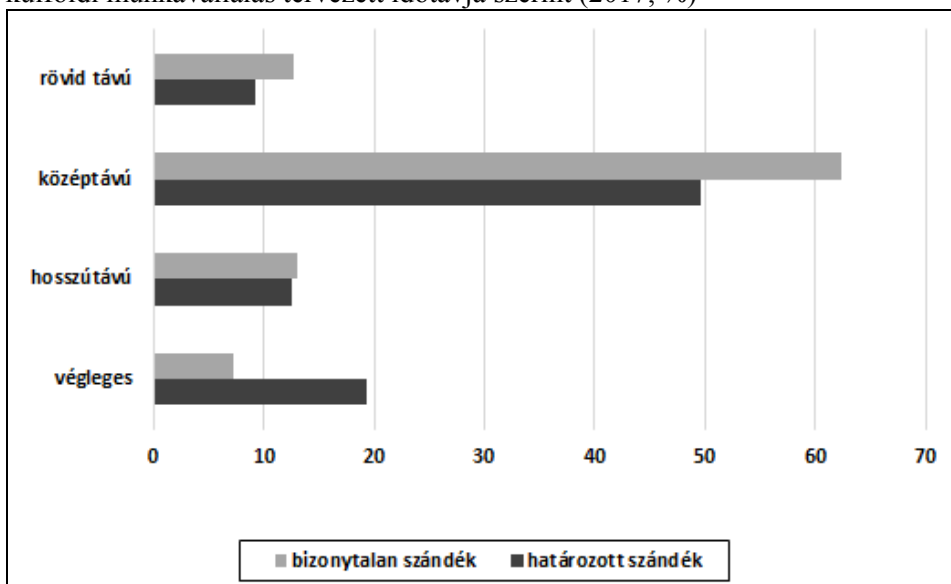
A harmincas korcsoport esetében egyrészt magasabb a családjuk, a kiépített egzisztencia, a kudarctól, a bizonytalanságtól való félelem miatt itthon maradók

aránya, ezzel szemben a komoly szándékkal rendelkezők száma is kiemelkedő a hezitálók csapatával összevetve. Összességében a 18-40 év közöttiek esetében a tervezett, komoly kivándorlási szándék 5-25%-os arány között határozható meg. Az összesített szándék (bizonytalan és határozott terv) a vizsgált korcsoportnál csak néhány esetben (31-34, 37-38, valamint a 40 évesek) esik 50% alá. Az ország jövője szempontjából kiemelt kérdést fog jelenteni, hogy ebből a szándékból milyen arányú lesz a megvalósulás, valamint az is, hogy a tényleges kivándorlók milyen arányban fognak majd visszatérni.

A kivándorlási szándék erőssége és időtartama

A kivándorlási szándék meghatározása nem egyszerű feladat (Gödri – Felek, 2013). A jövőbeni várható mozgások becslésére jelen kutatás eredményei is csak érintőlegesen használhatóak, inkább tekinthető olyan korai előrejelző információnak (Sik – Szeitl, 2016), amely alapján a várható szándék intenzitását, esetleges megvalósulását ismerhetjük meg (Részletesebben a „Migrációs potenciál, migrációs szándék Magyarországon” című fejezetben olvasható). A kérdőíves kutatás során a 29. ábrán látható módon a tervezett munkavállalás időtartamát négy szakaszra bontottuk.

29. ábra: Migrációs hajlandóság a kivándorlási szándék határozottsága és a külföldi munkavállalás tervezett időtávja szerint (2017; %)

Kérdőíves felmérésünk (n=4806) eredményei alapján saját szerkesztés

A szakirodalom a migráció típusait három kategóriába sorolja (rövidebb és hosszabb távú külföldi munkavállalás, valamint (végleges) kivándorlás), ami a

halmozott migrációs potenciált adja (Gödri – Felek, 2013). Az adatbázisunk elemzése során azonban olyan markánsan jelent meg az 1-5 éves munkavállalási terv, hogy elkülönítettünk egy „középtávú” kategóriát is. A rövid távú (1 évnél rövidebb) munkavállalók körében magasabb a bizonytalan, mint a határozott szándékkal bírók aránya (9,7%; 12,1%). A középtávra tervezők esetében is jelentősebb (62%) a bizonytalanok csoportja. A migrációs szándék a még szüleikkel élő diákok (fiatalok) és munkanélküliek számára erős, azonban a megvalósulásig ritkán jut el. A hosszú távra tervezőket, illetve a véglegesen kivándorlókat vizsgálva a trend egyértelműen megfordul és a határozott szándékkal bírók aránya egyre nagyobb mértékben haladja meg a bizonytalanokét. Az összefüggés bizonyítja, hogy a jövőre vonatkozóan a megvalósuláshoz leginkább közel álló kivándorlási szándékkal a két utóbbi távra tervezők rendelkeznek, akik az adatbázisunkban a 18-40 éves korcsoport 26,1%-át adják. A 4 éve zajló vizsgálataink bebizonyították, hogy egyrészt a határozott szándékú migráció aránya nő, másrészt egyre fiatalabb korban tesznek szert első külföldi munkatapasztalataikra a magyarok, harmadrészt a már önállóan élő, magukat anyagilag fenntartó fiatalok migrációs hajlandóságának határozottsága egyre szilárdabb és lényegesen hosszabb távban (akár teljes élethosszban) gondolkodnak.

A kivándorlási szándékot és a célországválasztást befolyásoló tényezők és földrajzi megoszlásuk

A taszító tényezőket toronymagasan vezető anyagi, gazdasági elégedetlenség globálisan és Magyarország esetében is az emigrációt magyarázó fő ok.

A magyar fiatalok esetében egyrészt az ország makrogazdasági helyzete, a 2010 óta gyakorlatilag stagnáló GDP, a növekvő inter- és intraregionális egyenlőtlenségek, másrészt egyéni szinten az alacsony reálbérek, a főként alacsony és közepes státuszúakat érintő adósságcsapda, a megtakarítások hiánya tekinthető a legfőbb migrációs hajlandóságot erősítő tényezőnek. A végzettségnek megfelelő, versenyképes bért nyújtó, rugalmas (pl. távmunka engedélyezése) munkahelyek hiánya a másik legfőbb kivándorlásra készítő indok. A közel 4 éves kutatás során a politikai klíma kritikája, a kilátástalan, túlélésért való folyamatos küzdés miatti bizonytalan jövő és az életszínvonal csökkenésének jelentősége nőtt meg legnagyobb mértékben. Az általános elégedetlenség érthető, hiszen globális szinten egyre inkább elmarad Magyarország kelet-közép-európai társaitól. Ezt számos független nemzetközi összehasonlító felmérés alátámasztja: a Világdemokráciai Vizsgálat (World Democratic Audit²⁹) 2016-os eredményei szerint hazánk az analízisbe bevont 154 ország közül a 44. (Jordánia és Románia között található), az étellel való

²⁹ <http://www.worldaudit.org/democracy.htm>

megelégedettség index (Life Satisfaction Index) által készített rangsorban a 107. (Gambia és Líbia között). Az OECD 38 országát vizsgáló Better Life Index³⁰ Magyarországot a 32. helyre sorolja, Görögország és Oroszország közé. Ez a vizsgálat is alátámasztja empirikus adatgyűjtésünk eredményeit, miszerint legnagyobb mértékben a jövedelem, az élettel való megelégedettség, az állampolgári szerepvállalás területén rendelkezünk súlyos lemaradással. Növekvő jelentőségű taszító faktorként jelentkezik a mentalitással kapcsolatos elégedetlenség és a társadalmi értékválság, a múltba révedő, a folyamatos anyagi és egzisztenciális küzdelmek miatt a közösségek és egyéni életstratégiák terén is cselekvésképtelenné váló egyre szélesebb társadalmi rétegek.

3. táblázat: A kivándorlási szándékot és a célországválasztást meghatározó vonzó-taszító tényezők

Taszító tényezők	%	Vonzó tényezők	%
gazdasági, anyagi problémák <i>stagnáló GDP, növekvő inter- és intraregionális egyenlőtlenségek, alacsony reálbérek, adósságcsapda, megtakarítások hiánya</i>	39,4	gazdasági, anyagi tényezők	35,3
versenyképes, rugalmas munkahely hiánya	20,5	minőségi munkahely	14,3
politikai helyzet	8,2	tapasztalatszerzés	9,8
bizonytalan jövő	7,9	nyelvtanulás	6,1
mentalitás	6,2	mentalitás	6,1
életszínvonal csökkenése	6,1	természeti környezet	4,2
társadalmi konfliktusok	5,1	megbecsültség	4,1
alacsony megbecsültség	4,6	perspektivikus jövő	3,8
egyéb tényezők	1,4	társadalom	3,4

Kérdőíves felmérésünk (n=4806) eredményei alapján saját szerkesztés

A társadalmi tőke bizonyos elemei jelentős mértékben növelik a migrációs szándékot. A humán tőke mutatói közül ilyen az idegennyelv-ismeret, a korábbi külföldi munkaerőpiaci tapasztalat és az egyén hazához való gyenge kötődése. (Sik – Örkény, 2003; Castles – Miller, 2009). Érdekes módon az emigráció

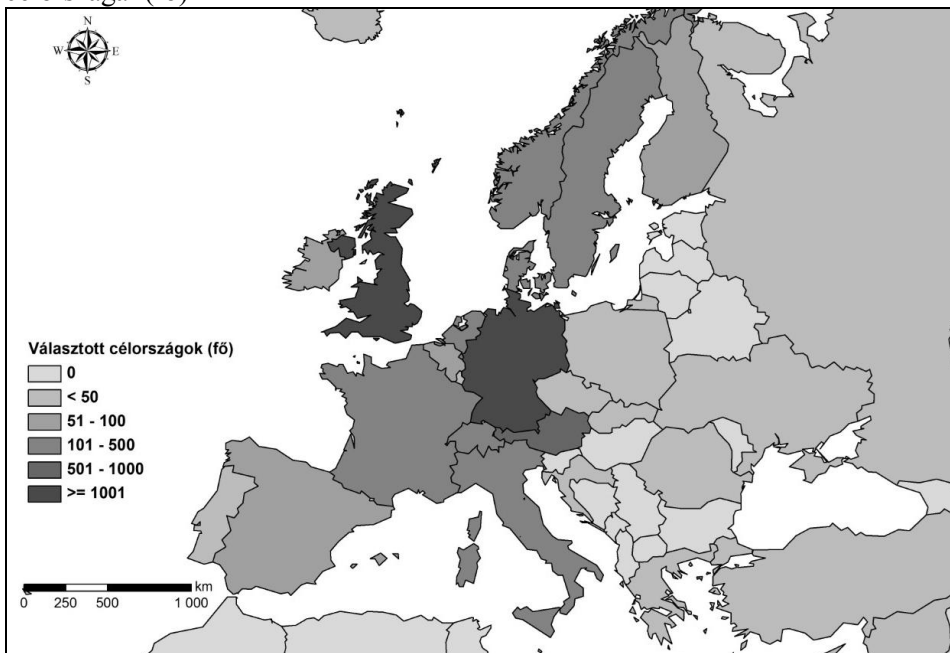
³⁰ <http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/life-satisfaction/>

mögött megbújó egyik fő vonzó tényező – a társadalmi hálózatok formálódása – marginális tényezőként jelentkezik az általunk vizsgált fiatal korosztály percepciójában, pedig nélkülözhetetlen szerepet tölt be a munkalehetőségek felkutatása és az anyagi támogatás terén, de megkönnyítik a külföldi közösségekhez való integrációt és bátorítólágnak hatnak a vállalkozásindításra. Kutatásunk érdekes eredménye, hogy meglepően sok, elsősorban az észak-európai államokba és a nyugat-európai országok vidéki térségeibe igyekvő fiatal számára a minőségi természeti környezet vált az egyik legfontosabb befolyásoló tényezővé.

A push-pull tényezőket összegezve a Lee (1966) által lajstromba vett fő taszító indokok közül az egészségüggyel, a lakhatással (pl. szociális bérlakások hiánya) és az esélyegyenlőséggel kapcsolatos ellenérzéseken kívül a magyar fiatalokat a globálisan felmerülő okokhoz hasonlatos faktorok készítetik, kényszerítik az ország elhagyására. A vonzó tényezők közül a jobb egészségügyi, szociális és oktatási rendszer iránti vágy a magyar fiatalok percepciója szempontjából nem jelent meg lényeges motivációként, viszont a többi felsorolt befolyásoló indok – kisebb-nagyobb arányeltolódásokkal – egybeesik a világszinten általánosan elfogadott fő tényezőkkel.

Az elmúlt két évtizedben a magyar fiatalok által preferált főként nyugat- és észak-európai célországok területi képe nagyrészt változatlan, azonban a 2011 májusában megnyitott német és osztrák munkaerőpiacok addig nem látott tömegek munkavállalásához és koncentrálódásához, így a területi arányok változásához vezetett (30. ábra). Jelenleg Németországba és az Egyesült Királyságba érkezik a legtöbb magyar fiatal, valamint a még itthon élő megkérdezettek körében is ez a két állam vezeti a legkedveltebb országok rangsorát. Ezekben az esetekben az emigráció fő célterületei nagyvárosok és azok agglomerációi: Az Egyesült Királyságban az oxfordi székhelyű Migration Observatory számításai szerint csaknem „Székesfehérvárnyi”, tehát 96.000 magyar él. Ausztria áll a harmadik helyen, azonban az oda naponta, hetente ingázó csaknem 35.000 magyar munkavállaló és tanuló torzítja az arányt. Nyugati szomszédunk munkaerővonzó területe gyakorlatilag egész Magyarország területét lefedi, a heti gyakoriságú ingázásban egyre növekvő szerepet tölt be az alföldi nagyvárosok (pl. Nyíregyháza, Mátészalka, Békéscsaba) aktív korú népessége (Kiss – Szalkai, 2014). Negyedik helyezést ért el az Egyesült Államok, amely egyre nagyobb ütemben válik a tanulók és K+F+I szektorban dolgozók migrációs célországává, emellett az észak-európai jóléti államok részesedése is egyre látványosabb, közülük Svédország és Dánia emelhető ki. Svájc, Hollandia és Franciaország is kedvelt célországok, igaz kisebb mértékben.

30. ábra: A magyar fiatalok kivándorlásának és migrációs szándékának fő célországai (fő)

Kérdőíves felmérésünk (n=4806) eredményei alapján szerkesztette Vadnai Péter

Társadalmi struktúrákat vizsgálva Németországba és Ausztriába nagyobb arányban középfokú iskolai végzettséggel rendelkezők mennek, míg az Egyesült Királyság, az észak-európai jóléti államok a magasabban kvalifikáltak célterülete. Igaz, a Csatornán túlra eleinte kétkezi munkások érkeztek, őket váltják egyre dinamikusabb arányban magasan képzett magyarok. Németországba az iparban dolgozók, míg Ausztriába a terciér szektorban (döntően idegenforgalom és kereskedelem) állást találók vándorolnak. (Hárs – Tóth, 2010) A kivándorló fiatalok legfőképp orvostudományi, mérnöki (építész-, építő-, gépész- és agrármérnök) gazdálkodástudományi (pl. turizmus-vendéglátás, nemzetközi kapcsolatok) végzettséggel rendelkeznek. A 4. táblázat a fiatalok szakmák (végzettség) szerinti célországválasztását mutatja be, míg az Egyesült Királyság az orvosok és építészek körében számít favoritnak, addig Németország és Ausztria a turizmus és vendéglátás szakon végzettek első helyezettje. Az adatbázisunkból megerősítést nyert, hogy a gépgyártásban, autóiparban való szakmai elhelyezkedés reményében a gépészmérnökök, a járműmérnökök és közlekedésmérnökök Németországot választják inkább. Ausztria vonzó szakmai karrierépítést tekintve a gazdálkodás és menedzsment, valamint az agrármérnök végzettségű fiatalok számára.

4. táblázat: A legkedveltebb európai országokba kivándorolt magyarok fő szakterületei

Célország	Egyesült Királyság	Németország	Ausztria
1.	Orvos	Turizmus és vendéglátás	Turizmus és vendéglátás
2.	Építészmérnök	Gépészmérnök	Orvos
3.	Gépészmérnök	Orvos	Gazdálkodás és menedzsment
4.	Turizmus és vendéglátás	Járműmérnök, közlekedésmérnök	Agrármérnök

Kérdőíves felmérésünk (n=4806) eredményei alapján saját szerkesztés

Összefoglalás

Siskáné Szilasi Beáta – Halász Levente

A kivándorlás, a külföldi tanulás/munkavállalás közkeletű életstratégiává válik nemtől, kortól, társadalmi osztálytól, iskolai végzettségtől, származástól, lakhelytől, szocializációs háttértől, egyéni kulturális jellemzőktől függetlenül. A magyarok emigrációs hajlandósága 2010-ig elmaradt a posztoszocialista átmenti országok társadalmát már a 2000-es évek eleje óta sújtó felfokozott kivándorlástól, azonban az Európai Unió munkaerőpiacának megnyitása, kiegészülve a családok ezreinek eladósodását okozó világgazdasági recesszióval, 1989 óta nem látott mértékben növelte a külföldre költöző magyar állampolgárok számát. A migráció célországainak sorrendjét Németország és az Egyesült Királyság vezeti, őket követi osztrák szomszédunk. A három országban együttesen közel 300 ezer magyar dolgozik, tanul vagy emigráns családdal él együtt. Észak-Európa, a BeNeLux államok, Svájc, Olasz- és Spanyolország sőt, Lengyelország és Szlovákia is egyre jelentősebb mobilitási célponttá válik. A jelenleg külföldön élő magyarok száma becslések szerint 350 és 600.000 fő közé tehető, a kiköltözés dinamikája 2010-től 2014-ig megállíthatatlanul növekedett, azóta magas szintű stagnálást, lassulást tapasztalni. A migráció jövőbeli mintázatai kiszámíthatatlanok, ugyanis a makrogazdasági környezet, az intézményhálózat, a szociális és egészségügyi ellátórendszer, az oktatás színvonala, a politikai klíma alapvető befolyással bír az individuális és családi döntésekre. Tény, hogy míg két évtizede kalandvágynak számított a migrációs lét, jelenleg univerzálisan elfogadott életstratégia, amely lehet végleges és ideiglenes, esetleg epizodikusan ismétlődő folyamat. Egyre összetettebb külföldi kapcsolati hálók alakulnak ki, egyre szélesebben tapossák ki a migráció szimbolikus ösvényeit. Az elhatalmasodó kivándorlás a demográfiai krízis által sújtott magyar társadalom (főként a kiüresedő vidéki társadalmak) számára ijesztő, hatékony beavatkozást igénylő folyamat, valamint új akadályokat gördít a szociális és egészségügyi ellátórendszerek, az államigazgatás, az oktatás számára. Gazdasági téren a GDP 3%-át kitevő hazautalások (2016-ban 920 milliárd forint) abban az esetben, ha intézményi struktúra kíséri, foglalkoztatást diverzifikáló, fejlődést katalizáló hatása lehet, de a magyar eset ettől eltér, ugyanis az itthon maradt családtagok a hazautalt pénz domináns részét hiteltartozásaik kifizetésére, szerény megélhetésük javítására áldozzák, tehát az általános életszínvonal-konvergencia várat magára. A kivándorló magyarok kétharmada nem tervezi a hazaköltözést sőt, családtagjaikat is egyre gyakrabban költöztetik magukhoz. A migrációt tudatosan ideiglenes állapotnak felfogó, anyagi és egzisztenciális megerősödést

biztosító lehetőségként tekintő magyar állampolgárok az előző csoporttal szemben a családi kötelek, magyarországi vállalkozás indítása, hazai karrierlehetőségek és a hazaszeretet, a lokálpatriotizmus miatt rövidebb-hosszabb idő elteltével visszaköltöznek az országba. Ebből is látszik, hogy az elvándorlás nem egyirányú folyamat, gyakorta visszavándorlás kíséri. A migráció a kvalifikáltabbak irányában szelektív, azon túlképzett magyarok, akik nem jutnak végzettséghez megfelelő munkához, hajlamosabbak a hazatérésre (és az újabb szerencsepróbálásra). A migráció mögött megszámlálhatatlan vonzó és taszító tényező áll. Ösztönző okok között kiemelkedik a pénzügyi instabilitás, az alacsony bérek, a gazdasági recesszió, az oktatás alacsony színvonala, a politika közösségeket, családokat, barátokat egymástól eltávolító, metelyező hatása, a szegénység, a munkanélküliség, a reményvesztett lét, valamint a közeli és távoli jövővel kapcsolatos teljes bizonytalanság. Ezzel ellentétben a célországok a négy-hatszoros fizetés, a biztos munkahely, a megtakarítások lehetősége, az itthon maradt (hagyott) családok anyagi támogatása, a jobb életkörülmények, a kulturális sokszínűség, a befogadó társadalmak, az idegen nyelv magas szintű ismerete, a multikulturális környezetben történő szocializáció előnyei, az oktatás magas színvonala, a karrierlehetőségek, a minőségi természeti környezet és a kiszámítható jövő miatt válnak kecsegtető letelepedési és jövőépítési helyszínekké.

Az Európán belüli mobilitási folyamatok vizsgálatai nemzetközi téren a társadalomtudományi kutatások homlokterébe kerültek, az egyre növekvő érdeklődés kifejezetten magas igényeket támaszt az objektív és szubjektív adatok iránt, valamint a migrációt magyarázó társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális mechanizmusok bemutatására. A demográfiai válsággal küzdő, sikeres és kevésbé sikeres gazdasági rendszerváltásokon átesett kelet- és közép-európai országok kivétel nélkül egyre jelentékenyebb szerepet töltenek be a nemzetközi migrációban. Magyarország is annak ellenére, hogy az 1990-es évtizedben fontos fogadó országnak számított, 2000-et követően egyre inkább kibocsátó országgá vált. A magyarok elvándorlásának üteme több évtizedes csúcsokat döntött meg. A magyarok számára az Egyesült Királyság, Németország, Ausztria jelentik a legkedveltebb célországokat, ahol – főként a nagyvárosokban – akár több ezer fős magyar diaszpórák léteznek. Az emigránsok átlagéletkora 29-30 év és folyamatosan csökken, bizonyítva, hogy a kivándorlók növekvő arányban a fiatalok közül kerülnek ki, akik egyre gyakrabban választják alternatív életstratégia gyanánt a külföldi továbbtanulást és munkavállalást sőt, családalapítást, karrierépítést. Az országot elhagyók között egyenlő számban találhatók nők és férfiak, viszont a férfiak között az egyedül szerencsét próbálók felülreprezentáltak, míg a nők esetében rendszeresen párban, családtagokkal közösen költöznek külföldre. A kor előrehaladtával a kivándorlási szándék erőssége csökken, a 21-30 éves korcsoportba tartozók rendelkeznek leghatározottabb migrációs hajlandósággal. Elgondolkodtató, egyben ijesztő összefüggés mutatható ki a kivándorlási szándék erőssége és a

kint tartózkodás hossza között. A gyenge, bizonytalan szándékú jövőbeni emigránsok elsősorban a rövid és közepes időtávra szóló külföldi tartózkodást preferálják, míg az elköltözésben biztosak az ország hosszú távú, akár végleges elhagyása mellett döntenek. A migrációs hajlandóság szelektív. Általában azok a társadalmi csoportok elhatározása komolyabb, akik körében a lehetőségek (fiatalok, emberi és kapcsolati tőkével rendelkezők), illetve a kényszerek (elégedetlenek, pesszimisták, diszkrimináltak) egymást erősítik. Legfontosabb taszító tényező évtizedek óta a makrogazdasági és az egyéni szintű anyagi problémák, a megfelelő munkahelyek hiánya. Ezt egészíti ki a politikai élettől való növekvő elégedetlenség, az életkilátások beszűkülése, a bizonytalanság miatti jövővel kapcsolatos félelmek és a társadalmi konfliktusok kiéleződése. A magyar társadalom jelenleg farnehéz, tehát leszakadók, súlyosan depriváltak csoportja egyre markánsabb, ezzel párhuzamosan viszont szűkül a középosztály. Látványos területi egyenlőtlenségek jelentkeznek a migrációs hajlandóságot vizsgálva. A határozott és hosszabb távra szóló migrációs szándék jelentősebb a gazdaságilag elmaradott térségekben (pl. a szocialista nagyipar egykori fellegráirai, bányászterületek, tradicionálisan alulfejlett határ menti rurális területek, funkciószegény kisvárosok). A nyugat-magyarországi megyék fiatalok lakossága kevésbé látogatja a külföldre költözést, viszont az ő megélhetésüket nagymértékben javítják a közeli osztrák munkaerőpiac lehetőségei. Megjelenik egy látványos főváros-vidék, nagyváros-vidék dualitás is, ugyanis legkomolyabb emigrációs szándékkal a magasan képzett, még független urbánus fiatalok rendelkeznek. Négyéves empirikus kutatásaink összesített eredményei alátámasztják a magyar fiatalok évről évre erősödő migrációs hajlandóságát mind a továbbtanulás, mind a munkavállalás terén. A strukturális nehézségekkel (pl. öregedés, csökkenő születések száma) terhelt Magyarország (közel)jövőjének legsürgetőbb megoldandó feladata az ország népességét sújtó elvándorlás megállítása/lassítása. Ez azonban kizárólag olyan szakpolitikai lépésekkel, reformokkal lehetséges, amely össztársadalmi szinten – legfőképp az alacsonyabb jövedelmi státuszúak körében – hosszú távon javítja az életkilátásokat és kiszámíthatóvá teszi a fiatalok jövőjét.

Felhasznált irodalmak jegyzéke

- Acosta, P. A. – Lartey, E. K. K. – Mandelman, F. S. (2009). Remittances and the Dutch Disease. *Journal of International Economics*, 79, pp. 102–116.
- Adams, R. – Page, J. (2005): Do international migration and remittances reduce poverty in developing countries? *World Development*, 33 (10), pp. 1645–1669.
- Adams, R. H. – Page, J. (2003): International migration, remittances in developing countries. WP 3179. Washington: World Bank.
- Aggarwal, R. – Demirgüç-Kunt, A. – Martinez Peria, M. S. (2006): *Do Workers' Remittances Promote Financial Development?* Policy Research Working Paper; No. 3957. Washington D.C.: World Bank.
- Alarcón, R. (1992): Nortenización: Self-perpetuating migration from a Mexican town. In: Bustamante, J. – Hinojosa, R. – Clark Reynolds, C. (Eds.) *U.S.-Mexico Relations: Labor Market Interdependence*. Stanford: Stanford University Press, pp. 302–318.
- Alexander, V. (2003): The Cultural Diamond – The Production of Culture. *Sociology of the Arts: Exploring Fine and Popular Forms*. New Jersey: Wiley.
- Alexis, I. (2011): *Al patrulea val: Migrația creierelor pe ruta România–Occident*. Fundația Soroș.
- Amuedo-Dorantes, C. – Pozo, S. (2004): Worker's Remittances and the Real Exchange Rate: A Paradox of Gifts. *World Development*, 32 (8), pp. 1407–1417.
- Amuedo-Dorantes, C. (2014): *The good and the bad in remittance flows*. IZA World of Labor.
- Arends-Tóth, J. – van de Vijver, F. J. R. (2004): Domains and dimensions in acculturation: Implicit theories of Turkish–Dutch". *International Journal of Intercultural Relations*, 28 (1), pp. 19–35.
- Ariu, A. – Pasquamaria, S. (2013): *The Balance of Brains: Corruption and High Skilled Migration*. IRES Discussion Paper 2013010, Université Catholique de Louvain, Institut de Recherches Economiques et Sociales, Paris. Arnold, Jens.
- Arnold, J. (2008): *Do Tax Structures Affect Aggregate Economic Growth? Empirical Evidence from a Panel of OCED Countries*. OECD Economics Dep.
- Atoyan, R. et al. (2016): Emigration and Its Economic Impact on Eastern Europe. *IMF Staff Discussion Note*, 16 (04), pp. 1–94.
- Bálint, L. - Gödri, I. (2015): Internal migration. In: Monostori, J. – Öri, P. – Spéder, Zs. (Eds.) *Demographic Portrait of Hungary 2015*. Budapest: Hungarian Demographic Research Institute.
- Barajas, A. – Chami, R. – Hakura, D. – Montiel, P. (2011): Workers' Remittances and the Equilibrium Real Exchange Rate: Theory and Evidence. *Economia*, 11 (2), pp. 45–94.
- Bauer, T. K. – Zimmermann, K. F. (1999): *Assessment of Possible Migration Pressure and its Labour Market Impact Following EU Enlargement to Central and Eastern Europe*. IZA Research Report, 3. Bonn.

- Bechir, M. (2016): Romania enters the top 20 states with the largest diaspora – according to the UN Report on migration. *Curs de Guvernare*, 2016. szeptember 30.
- Beine, M. – Docquier, F. – Rapoport, H. (2008): Brain Drain and Human Capital Formation in Developing Countries. Winners and Losers. *The Economic Journal*. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2008.02135.x>
- Beke K. (2017): Nem csak Magyarország tragédiája a kivándorlás – A szomszédban szinte könyörögnek, hogy térjenek haza. *Portfolio – a gazdasági hírforrás*. 2017. október 25.
- Berry, J. W. (2003): Conceptual approaches to acculturation. In: K. Chun – Balls-Organista, P. – Marin, G. (Eds.) *Acculturation: Advances in theory, measurement and application*. Washington: APA Books. pp. 17–37.
- Berry, W. B. – Phinney, J. S. – Sam, D. L. – Vedder, P. (2006): *Immigrant Youth in Cultural Transition: Acculturation, Identity, and Adaptation Across National Contexts*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah.
- Bhagwati, J. N. (Ed.) (1976). *The Brain Drain and Taxation: Theory and Empirical Analysis*. Amsterdam: North-Holland.
- Biavaschi, C. (2013): The Labor Demand was Downward Sloping: Disentangling Migrants' Inflows and Outflows. *Economics Letters*, 118 (3), pp. 1929–1957.
- Black, J. S. – Gregersen, H. B. – Mendenhall, M. E. (1992): Towards a Theoretical Framework of Repatriation Adjustment. *Journal of International Business Studies*, 23 (4), pp. 737–760.
- Blaskó Zs. – Fazekas K. (szerk.) (2015): *Munkaerőpiaci Tükör 2015*. Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet.
- Blaskó Zs. – Gödri I. (2014): Kivándorlás Magyarországról: szelekció és célország-választás az „új migránsok” körében. *Demográfia*, 57 (4), pp. 271–307.
- Blaskó Zs. – Ligeti A. S. – Sik E. (2014): Magyarok külföldön – Mennyien? Kik? Hol? In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2014*. Budapest: TÁRKI, pp. 351–372.
- Bodnár K. – Szabó L. T. (2014): A migráció hatása a hazai munkaerőpiacra. *MNB-tanulmányok*, 114, pp. 1–38.
- Borjas, G. J. (1987): Self-Selection and the Earnings of Immigrants. *American Economic Review*, 77 (4), pp. 531–553.
- Bourdieu, P. (1980): Le capital social. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 31, pp. 2–3.
- Bourhis, R. Y. – Moise, L. – Perreault, S. – Senécal, S. (1997): Towards an interactive acculturation model: A social psychological approach. *International Journal of Psychology*, 32, pp. 369–386.
- Brücker, H. – Defoort, C. (2011): Inequality and the self- selection of international migrants: theory and new evidence. *International Journal of Manpower*, 30 (7), pp. 742–764.
- Bugamelli, M. – Paterno, F. (2006): Workers' Remittances and Current Account Revelals. *Bank of Italy Economic Research Paper*, 573. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.895508>

- Burns, A. – Sanket, M. (2008): International Migration and Technological Progress. *Migration and Development Brief*, 4, Washington: World Bank.
- Castells, M. (1989): *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process*. Oxford: Basil Blackwell.
- Chami, R. – Baraja, A. – Cosimano, T. – Fullenkamp, C. – Gapen, M. – Montiel, P. (2008): Macroeconomic Consequences of Remittances. *IMF Occasional Paper* 259, Washington: International Monetary Fund.
- Chami, R. – Fullenkamp, C. – Jahjah, S. (2003): Are Immigrant Remittance Flows a Source for Capital Development. *IMF Working Paper*. IMF.
- Ciupureanu, C. A. – Roman, M. (2015): Does remittances reduce poverty in developing countries? The First Decade of Living with the Global Crisis. In: *Economic and social developments in the Balkans and Eastern Europe*. Springer.
- Clemens, M. (2011): *Economics and Emigration: Trillion-Dollar Bills on the Sidewalk? CGD Working Paper*, 264. Washington, D.C.: Center for Global Development.
- Collier, P. (2013): *Exodus: How migration is changing our world*. Oxford: Oxford University Press.
- Cooray, A. – Schneider, F. (2016): Does Corruption Promote Emigration? An Empirical Examination. *Journal of Population Economics*, 29, pp. 293–310.
- Csortos O. – Kóczyán B. (2017): A külföldön élő magyarok jövedelmeinek és folyó átutalásainak elemzése. *Hitelintézeti Szemle*, 16 (2), pp. 5–27.
- D’Auria, F. – Mc Morrow, K. – Pichelmann, K. (2008): Economic impact of migration flows following the 2004 EU enlargement process: A model based analysis. *Economic Papers*, 349. (European Commission – Economic and Financial Affairs Directorate General)
- Daborowski, T. (2014): Citizens of Bulgaria and Romania receive full rights on the EU labour market. *Osrodek Studiow Wschodnich*, 2014. január 8.
- Dustmann, C. – Frattini, T. (2013): *The Fiscal Effects of Immigration to the UK. Centre for Research and Analysis of Migration. Discussion Paper Series*. CDP 22 (13).
- Elsner, B. (2010): *Does emigration benefit the stayers? The EU enlargement as a natural experiment. Evidence from Lithuania*. Fondazione Eni Enrico Mattei.
- Elsner, B. (2015): *Does emigration increase the wages of non-emigrants in sending countries?* <http://wol.iza.org/articles/does-emigration-increase-wages-of-non-emigrants-in-sending-countries.pdf>
- Engbersen, G. – Jansen, J. (2013): Emigration from the Baltic States: Economic impact and policy implications. In: *Coping with Emigration in Baltic and East European Countries*. OECD Publishing, pp. 13–29.
- Erikson, E. H. (1974): *New Dimensions of Identity*. New York: W.W. Norton & Company Inc.
- Falzoni, A. M. – Soldano, K. L. (2013): *Remittances and Inequalities in Eastern European Countries*, <https://worldview.stratfor.com/article/baltics-emigration-and-demographic-decline>.
- Ferge Zs. – Tausz K. – Darvas Á. (2002): *Küzdelem a szegénység és társadalmi kirekesztés ellen*. Budapest: Nemzetközi Munkaügyi Hivatal.

- Földházi E. (2011): Az osztrák és német munkaerőpiac megnyitásának várható hatása Magyarországi népességére. *KorFa*, 11 (4), pp. 1–4.
- Galasi P. – Sik E. (1979): A szegmentált munkaerőpiac elmélete. *Közgazdasági Szemle*, 12, pp. 1487–1500.
- Galgóczi, B. – Leschke, J. (2012): *Intra-EU labour migration after Eastern enlargement and during the crisis*, Working Paper 13, European Trade Union Institute.
- Geis, W. – Uebelmesser, S. – Werding, M. (2008): *How do migrants choose their destination country?* CESifo Working Paper No. 2506.
- Giuliano, P. – Ruiz-Arranz, M. (2009): Remittances, financial development, and growth. *Journal of Development Economics*, 90, pp. 144–152.
- Gödri I. – Feleky G. A. (2013): Migrációs tervek megvalósulása egy követéses vizsgálat tükrében. Az előzetes migrációs szándék, a várakozások és a külső elvárások szerepe. *Demográfia*, (56) 4, pp. 281–332.
- Gödri I. (2016): *Elvándorlási szándékok – álmok és konkrét tervek között. A migrációs potenciál jellemzői és meghatározó tényezői a 18–40 évesek körében Magyarországon*. Kutatási Jelentések 98, Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Grogger, G. – Hanson, G. H. (2011): Income Maximization and the Selection and Sorting of International Migrants. *Journal of Development Economics*, 95 (1), pp. 42–57.
- Gudykunst, W. B. – Young Yun, K. (2003): *Communicating with Strangers: An Approach to Intercultural Communication*. New York: McGraw-Hill Education.
- Hanson, H. G. (2007): Mexican Immigration to the United States. In: Borjas, J. G. (Ed.) *Mexican Immigration to the United States*. National Bureau of Economic Research. University of Chicago Press. pp. 289–328.
- Hárs Á. – Simon D. (2016): Munkaerő-migráció, ingázás, kivándorlás. A magyarok munkavállalási célú emigrációját magyarázó tényezők hatása és változása az uniós csatlakozás óta. In: Blaskó Zs. – Fazekas K. (szerk.) *Munkaerőpiaci Tükör 2015*. Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, pp. 72–86.
- Hárs Á. – Tóth J. (2010): *Változó migráció változó környezet*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Hárs Á. (2008): Csatlakozás és családok – a magyar munkaerőpiac és a migráció. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 2008*, pp. 108–130.
- Hárs Á. (2012): *A munkaerő migrációja Magyarországon a kilencvenes és a kétezres években*. Bevándorlás és elvándorlás a Munkaerő-felmérés adatai alapján Összegző tanulmány
- Hárs Á. (2016): Elvándorlás, bevándorlás és a magyar munkaerőpiac. Jelenségek, hatások, lehetőségek. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 2016*. Budapest: TÁRKI, pp. 243–262.
- Hautzinger Z. – Hegedüs J. – Klenner Z. (2014): *A migráció elmélete*. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar.

- Hazans, M. (2013): Emigration from Latvia: Recent trends and economic impact. In: *Coping with Emigration in Baltic and East European Countries*. OECD Publishing, pp. 65–111.
- Hochschild, A. R. (2000): Global care chains and emotional surplus value. In: Hutton, W. – Giddens, A. (Eds.) *On the edge: Living with global capitalism*. London: Jonathan Cape, pp. 130–146.
- Horváth Á. (2015): Visszatérő kivándorlók. In: Blaskó Zs. (szerk.) *Közelkép. Nemzetközi vándorlás*. Budapest: MTA Közgazdasági-és Regionális Tudományi Kutatóközpont, pp. 109–115.
- Identitás Kisebbségkutató Műhely (2010): *Migrációs szándék a vajdasági magyar egyetemisták körében*. Zenta: Identitás Kisebbségkutató Műhely.
- Kaczmarczyk, P. (2013): Matching the skills of return migrants to labour market needs in Poland. In: *Coping with Emigration in Baltic and East European Countries*. OECD Publishing, pp. 111–127.
- Kaska, V. (2013): Emigration from Estonia: Recent trends and economic impact. In: *Coping with Emigration in Baltic and East European Countries*. OECD Publishing, pp. 29–45.
- Kent, L. W. (2001): *Statistics in focus*, EUROSTAT. <http://forum.europa.eu.int>
- Kiss J. P. – Szalkai G. (2014): A foglalkoztatás területi koncentrációjának változásai a népszámlálások ingázási adatai alapján, 1990-2011. *Területi Statisztika*, 544 (5), pp. 415–447.
- Kley, S. (2011): Explaining the stages of migration within a life-course framework. *European Sociological Review*, 27 (4), pp. 469–486.
- Kneller, R. – Bleaney, F. B. – Gemmel, N. G. (1999): Fiscal Policy and Growth: Evidence from OCED Countries. *Journal of Public Economics*, 74, pp. 171–90.
- Knörr, J. (2000): *Women and Migration. Anthropological Perspectives*. Frankfurt & New York: Campus Verlag & St. Martin's Press.
- Korpi, M. – Clark, W. A. V. (2015): Internal migration and human capital theory: To what extent is it selective? *Economics Letters*, 136, pp. 31–34.
- Kovách I. (2013): *A vidék az ezredfordulón*. Budapest: Argumentum.
- Kramer, E. M. (2012): Dimensional accrual and dissociation: An introduction. In: Grace, J. (Ed.) *Comparative Cultures and Civilizations*, 3. Cresskill, NJ: Hampton.
- Kulu, H. (2008): Fertility and spatial mobility in the life course: evidence from Austria. *Environment and Planning A*, 40 (3), pp. 632–652.
- La Fromboise, T. – Coleman, H. L. K. – Gerton, J. (1993): Psychological impact of biculturalism: evidence and theory. *Psychological Bulletin*, 114 (3), pp. 395–412.
- Lee, E. S. (1966): A theory of migration. *Demography*, 3 (1). pp. 47–57.
- Leon-Ledesma, M. – Piracha, M. (2001): International migration and the role of remittances in Eastern Europe. *Studies in Economics*, 0113. Department of Economics, University of Kent.
- Litpon, M. (1980): Migration from rural areas of poor countries: The impact on rural productivity and income distribution. *World Development*, 8 (1), pp. 1–24.

- Massey, D. S. – Alarcón, R. – Durand, J. – González, H. (1987): *Return to Aztlan: The Social Process of International Migration from Western Mexico*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Massey, D. S. – Arango, J. – Graeme, H. – Kouaouci, A. – Pellegrino, A. – Taylor, J. T. (1993): Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19 (3), pp. 431–466.
- Massey, D. S. – Arango, J. – Hugo, G. – Kouaouci, A. – Pellegrino, A. – Taylor, J. E. (2001): A nemzetközi migráció elméletei: áttekintés és értékelés. In: Sik E. (szerk.) *A migráció szociológiája*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium, pp. 9–40.
- Massey, D. S. – Espana, F. G. (1987): The Social process of international migration. *Science*, 237, pp. 733–738.
- Massey, D. S. (1988): International migration and economic development in comparative perspective. *Population and Development Review*, 14, pp. 383–414.
- Massey, D. S. (1990): Social structure, household strategies, and the cumulative causation of migration. *Population Index*, 56, pp. 3–26.
- McKenzie, D. – Rapoport, H. (2010): Self-Selection Patterns in Mexico-U.S. Migration: The Role of Migration Networks. *The Review of Economics and Statistics*, 92 (4), pp. 811–821.
- Melegh A. (2002): Magyarország és Németország közötti vándorlás az 1990-es években. In: Illés S. (szerk.) *Migráció és statisztika*. KSH NKI Kutatási Jelentések, 71, pp. 53–68.
- Mereuta, K. (2013): Mobilising migrants skills and resources in Romania. In: *Coping with Emigration in Baltic and East European Countries*. OECD Publishing, pp. 127–140.
- Migrációkutató Intézet (2016): *Az aktuális migrációs hullám gazdasági hatásai Európában*. Budapest: Migrációkutató Intézet.
- Mihaly, S. (2006): Poverty and Inequality in Eastern Europe and the CIS Tranzition. *DESA Working Paper*, 17.
- Molnár Gy. – Kapitány Zs. (2006): Mobilitás, bizonytalanság és a szubjektív jóllét Magyarországon. *Közgazdaságtudományi Szemle*, 53, pp. 845–872.
- Moreh, C. (2014): Magyar bevándorlók az Egyesült Királyságban: demográfiai, földrajzi és szociológiai körkép. *Demográfia*, 57 (4), pp. 309–343.
- Nuttall, C. (2017): Moldova, Bulgaria, Poland, Albania and Latvia to lose more than 40% of their populations by 2100. *BNI Intellinews*, 2017. június 22.
- Obádovics Cs. (2017): Hogyan alakult volna Magyarország népességszáma, ha a migrációs folyamatok a lengyel mintát követték volna? *Korfa – Népesedési Hírlevél*, 17 (2), pp. 1–4.
- OECD (2009): *International Migration Outlook*. OECD Publishing.
- OECD (2013): *Coping with Emigration in Baltic and East European Countries*. OECD Publishing.
- Oishi, N. (2002): *Gender and Migration: An Integrative Approach*. San Diego: CCIC Univefsity of California.

- Özden, C. – Schiff, M. (2006): *International Migration, Remittances, and the Brain Drain. Trade and Development*. Washington, D.C.: World Bank and Palgrave Macmillan.
- Palmer, J. R. B. – Pytliková, M. (2015): Labor Market Laws and Intra-European Migration: The Role of the State in Shaping Destination Choices. *European Journal of Population*, 31, pp. 127–153.
- Phinney, J. S. (2003): Ethnic identity and acculturation. In: Chun, K. M. – Organista, P. M. – Marin, G. (Eds.) *Acculturation: Advances in theory, measurement, and applied research*. Washington D.C.: APA, Washington, pp. 63–82.
- Piore, M. J. (1979): *Birds of Passage: Migrant Labor in Industrial Societies*. New York: Cambridge University Press.
- Piracha, M. – Vadean, F. (2009): Return Migration and Occupational Choice. *IZA Discussion Paper*, 3922, Bonn: Institute for the Study of Labor.
- Portes, A. – John, W. (1981): *Labor, Class, and the International System*. New York: Academic Press.
- Rédei M. (2007): *Mozgásban a világ – A nemzetközi migráció földrajza*. Budapest: Eötvös Kiadó.
- Reichert, J. S. (1982): Social stratification in a Mexican sending community: The effect of migration to the United States. *Social Problems*, 29, pp. 422–433.
- Rohr A. (2012): Kivándorlás, külföldi munkavállalási tervek a PTE hallgatóinak körében. *Acta Sociologica*, 5, pp. 181–190.
- Sági M. (2006): Elégedettség az átalakuló társadalmakban. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 2006*. Budapest: TÁRKI, pp. 151–182.
- Sági M. (2016): Iskolavezetés, iskolai kollektíva és eredményesség. In: Szemerszki M. (szerk.) *Hátrányos helyzet és iskolai eredményesség*. Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, pp. 101–124.
- Sassen, S. (1988): *The Mobility of Labor and Capital: A Study in International Investment and Labor Flow*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sassen, S. (1991): *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press.
- Schneider, A. (2003): On 'appropriation': A critical reappraisal of the concept and its application in global art practices. *Social Anthropology*, 11 (2), pp. 215–229.
- SEEMIG (2014): *Helyzetkép a magyarországi elvándorlásról*. Budapest: KSH.
- Sik E. – Örkény A. (2003): A migrációs potenciál kialakulásának mechanizmusa. In: Örkény A. (szerk.) *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet–Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, pp. 188–202.
- Sik E. (2012): *A migráció szociológiája*. Budapest: ELTE TÁTK.
- Sjaastad, L. A. (1962): The costs and returns of human migration. *Journal of Political Economy*, 70, pp. 80–93.
- Spéder Zs. (2002): *A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég.

- Stankuniene, V. (2013): The social and economic impact of emigration on Lithuania. In: *Coping with Emigration in Baltic and East European Countries*. OECD Publishing, pp. 45–65.
- Stark, O. (1991): *The Migration of Labor*. Cambridge: Basil Blackwell.
- Stiglitz, J. E. (2012): *The Price of Inequality. How Today's Divided Society Endangers Our Future*. New York: W. W. Norton & Company.
- Storti, C. (1997): *The Art of Coming Home*. Boston: Nicholas Brealey Publishing.
- Stutzer, A. – Frey, B. S. (2007): What happiness research can tell us about self-control problems and utility misprediction. In: Frey, B. S. – Stutzer, A. (Eds.) *Economics and Psychology: A Promising New Cross-disciplinary Field*. Cambridge: MA, pp. 169–195.
- Taylor, J. E. (1986): Differential migration, networks, information and risk. In: Stark, O. (Ed.) *Research in Human Capital and Development*, 4, Migration, Human Capital, and Development. Greenwich: JAI Press. pp. 147–171.
- Taylor, J. E. (1992): Remittances and inequality reconsidered: Direct, indirect, and intertemporal effects. *Journal of Policy Modeling*, 14, pp. 187–208.
- Todaro, M. P. – Maruszko, L. (1987): Illegal migration and US immigration reform: A conceptual framework. *Population and Development Review*, 13, pp. 101–114.
- Todaro, M. P. (1976): *Internal Migration in Developing Countries*. Geneva: International Labor Office.
- United Nations (2015): *Trends in International Migrant Stock* <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates15.shtml>
- Useem, R. (2006): Third Culture Kids: Focus of Major Study. International Schools Services.
- Useem, R. et al. (2006): *Third Culture Kinds: Focus of Major Study*. International Schools Services.
- Vas A. (2015): Érettségi után irány külföld: magyar diákinvázio a nagyvilágba. *Somogyi Hírlap*, 2015. február 18.
- Wallerstein, I. (1983): *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Budapest: Gondolat.
- Yang, L. (2008): The Real Determinants of Asset Sales. *The Journal of Finance*. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2008.01396.x>

Migrációs burok és migrációs potenciál

Sik Endre

A tanulmány gondolatmenete a következő: A kiinduló tétel egy közhely, amivel éppen ezért részletesebben nem is foglalkozom, miszerint a migráció során a kapcsolati tőkének (Sik, 2012) általában és a Magyarország felé irányuló migráció során különösen (Gödri, 2010) egyaránt fontos szerep jut. Előbb azt vizsgálom, hogy a kapcsolati tőke migrációra gyakorolt hatásának elemzése során miért feltételezem azt, hogy ez már a migráció bekövetkezése előtt is megnyilvánulhat. Érveim megértéséhez szükség lesz a migráció válsághelyzetként való értelmezésére, illetve a migrációs burok fogalmának bevezetésére. Ezután röviden foglalkozom a migrációs potenciál fogalmával, majd négy kísérletet mutatok be, melyek során a migrációs burkot különböző változókkal közelítve eltérő tartalmú modellekbe illesztem. Céлом azonban mindig ugyanaz, választ adni a tanulmány alapkérdésére: Milyen tényezőkkel függ legerősebben össze a migrációs potenciál kialakulása, s ezek hatásainak kiszűrése után, hogyan kapcsolódik a migrációs burok a migrációs potenciálhoz?

A migrációs burok

- A migráció elméleteiben sokszor visszatérő elem, hogy a hálózat valami olyasmit tud, amire semmilyen más intézmény (tehát sem a piac, sem az állam) nem képes. Fontossági sorrend nélkül például a hálózat:
- sokféleképpen képes elősegíteni az információ hasznosulását, tehát képes terjeszteni, értelmezni, szűrni, visszatartani az információt;
- csökkenteni tudja a migráció során elkerülhetetlenül felmerülő költségeket és kockázatot (a fizetési kötelezettség késleltetésével, a kiadások és a veszélyek több szereplő közötti megosztásával, tehát olyan megoldások nyújtásával, amelyek a migráció okozta válsághelyzetben növelik a rászoruló fél játéktérét;
- képes kezelni az új helyzetbe kerülő migránst érő kulturális megrázkódtatás, elbizonytalanodás okozta sokkokat.

Hogy jobban el tudjuk képzelni, miért válik olyan fontossá a migráció során a személyek közötti kapcsolatok rendszere, induljunk ki két ideáltipikus migrációs helyzetből. Legyen az egyik a menekülés, amikor a vándorlásra kényszerülő az életét (és családja életét) menti. Ilyen helyzetben nincs idő információszerzésre, alternatívák összehasonlítására, és nincs mód előkészületeket tenni a migráció kockázatainak csökkentésére. A menekülés ellentéte a tervezett migráció, ahol a

potenciális vándornak van ideje, pénze, kapcsolati és emberi tőkéje információt gyűjteni, különféle megoldások költségeit összehasonlítani és mérlegelni, alapos terveket készíteni, stb., vagyis egy olyan helyzet, amely a leginkább hasonlít a közgazdászok által megálmodott döntési, illetve az antropológusok vagy a szociológusok által erőforrásgazdagnak tekintett szituációhoz.

Az első esetben könnyű belátni, hogy miért értékelődik fel a kapcsolati tőke a tőke többi formájához képest, hiszen az ideáltipikus menekülőnek ilyen esetben nincs ideje a vagyon – akár árun aluli – értékesítésére, ugyanakkor a pénz- és az emberi tőke a menekülés során nagyban veszítheti értékét. Például a pénzt, a kincset elrabolhatják, a pénz értéke inflálódhat, a nyelvtudás, a helyi szokások, az etikett, vagyis mindaz, ami az otthoni kultúrában való biztonságos eligazodáshoz, otthonosságérzethez hozzásegít, a menekülés során használhatatlanná (sőt károsá) válhat. Az emberi tőkének csupán azok az elemei maradnak használhatók, amelyek jól konvertálhatók a menekülés alatti és utáni helyzetben (a válsághelyzetben való „túlélő viselkedés” szabályai, az idegen nyelv tudása, stb.). Könnyű belátni, hogy ebben a helyzetben felértékelődik az eleve meglévő vagy a vándorlás közben összeszedett kapcsolati tőke a más erőforrások szűkös volta és értékvesztése miatt. A menekülőnek megnőhet a vele együtt menekülők iránti bizalma, információt is leginkább tőlük vagy általuk tud szerezni. A menekülés okozta bizonytalanság és az állandóan változó helyzet pszichés feldolgozásában is szinte csak a menekülők „szubkultúrája” és csoportja van kéznél.

Ennek ellentéte, amikor van idő a migráció megtervezésére, előkészítésére. Ilyenkor a potenciális migráns feltehetően nincs rákényszerülve, hogy szinte kizárólag személyes kapcsolatainak hálózatára támaszkodjon a migráció kivitelezése során, ám ebben a helyzetben is ésszerű a (jól megválogatott) kapcsolatokat – korlátozott mértékben és megfelelő módon, hogy a kapcsolat ne sérüljön – igénybe venni. Különösképp, mert a menekülés okozta válsághelyzetben való erőforrás-használati kényszerrel szemben, a megtervezett migráció nyújt lehetőséget leginkább e kapcsolatok tőkeszerű – tehát értékét őrző, a más erőforrássá való konverzió során akár értékét növelő – használatára.

Ám akár a menekülés előre át nem látható helyzete, akár a tervezett migráció jobban átlátható viszonyai jellemzik a migrációt, elméletileg a probléma ugyanaz: kockázatos és hosszú időre kiható döntést kell hozni információhiányos helyzetben. Márpedig a kockázatsökkentés és az információszerzés költségigényes, és ezért a kapcsolati tőke használata, amely mint a háztartásokat és az egyéneket összekötő hálózat, illetve mint a mindennapi létezés „természetes” mellékterméke „olcsó”.

Jól demonstrálja ezt Palloni és szerzőtársai (Palloni et al., 2001) elemzése, hogy a társadalmi tőke (modelljükben ez a fiatalabb testvér számára a korábban már migrált idősebb testvér) növeli a fiatalabb testvér migrációs potenciálját.³¹ A

³¹ Az alkalmazott módszer lényege, hogy a testvérek migrációs élettörténeteit migrációs események éves sorozataként vizsgálják, csak olyan háztartásokat vonnak be az

kapcsolati tőke migrációs burokká alakulását pontosan úgy mutatják be, ahogy azt a továbbiakban én is teszem: a baráti és rokoni kapcsolatok önmagukban kevés hasznot jelentenek a migrálni szándékozók számára³², de azok, akik korábban migráltak, olyan erőforrást jelentenek, amely növelheti a külföldi munkához, jövedelemhez való hozzájutáson való gondolkodás beindulásának esélyét. Ebben a megközelítésben a migrációs burok része a tágabb hálózatnak. Palloni és szerzőtársai megállapítják, hogy minden más változó kontrollja után az idősebb testvér migrációja erősen csökkenti a fiatalabb testvér első migrálásáig eltelt időt, és azokban a háztartásokban, ahol magasabb iskolai végzettség és/vagy vagyon formájában több a rendelkezésre álló emberi és pénztőke, ott kisebb a migráció kényszere ahhoz képest, ahol ezek szűkében vannak, de a kapcsolati tőke hatása ekkor is érvényesül.

A másik két példa hazai. Egy 1989 tavaszán végzett adatfelvétel az előző hónapokban Magyarországra érkezett 19–35 éves erdélyi menekültek körében vizsgálta a migráció sikerére (az adott esetben ez a migrációt követő időszak jövedelmét jelentette) ható tényezőket (Sik, 1992). Az elemzés során megkülönböztettem a határon legálisan és illegálisan átlépőket, mivel az előbbi esetben a migráció okozta válsághelyzet mértékét sokkal kisebbnek gondoltam, mint az utóbbiban. A kapcsolati tőke (amit a migráció bekövetkezését megelőző migrációs burok változóval (a kérdezett családját régebben Erdélyben meglátogató magyarországiak) közelítettünk, csak az illegális határátlépők esetében növelte meg szignifikánsan a migráció sikerességének esélyét. Vagyis a migrációs buroknak a menekülés későbbi sikerére való hatása csak ott vált fontossá, ahol a válság mértéke nagy volt.

A másik elemzés a Magyarországra bevándoroltak egy későbbi kutatásából származik (Gödri – Tóth, 2005; Gödri, 2010). Ebben a körben egyfelől azok, akiknek voltak magyarországi kapcsolataik sokkal tájékozottabbak voltak a migráció tervezése idején, mint azok, akiket nem ölelt körül ilyen migrációs burok (Gödri – Tóth, 2005). Másfelől a vizsgált tíz alatt Magyarországra érkezők között gyorsan nőtt azok aránya, akiknek a migráció kezdete előtt már volt kapcsolata áttelepült személlyel (Gödri, 2010), tehát gyorsan kiépült a migrációs burok kvázi-diaszpórikus (Sik, 2012) része.

elemzésbe, ahol legalább két testvér van, s a fiatalabb legalább 15 éves, az idősebb testvér legfeljebb 50 éves.

³² Mindazonáltal a háztartásfő migrációja, illetve a migráció elterjedtsége a lakóhelyen, mint a migrációs burok külső körei, közvetve szintén növelik a fiatalabb testvér migrációjának esélyét.

A migráció mint válság³³ és a migrációs burok

A migráció (1) tervezhető, de (2) kockázatos döntés, ami (3) hosszú távon hat az egyén életére, (4) sőt gyakran az egész háztartásra. Az ilyen vonásokkal jellemezhető, „nem mindennapi” helyzetek ritkák egy ember életében: egy költözést, az iskolaválasztást és az első állás megszerzését sorolhatjuk talán ide. Az ilyen helyzetek struktúrája lehetővé teszi (mert előre láthatók) s egyszersmind ki is kényszerítik (mert kockázatos, nagy hatású, sokszereplős döntési helyzetek), hogy az egyének és a háztartások a döntés súlya miatt mérlegeljék elhatározásaik lehetséges következményeit. A döntés hozójáról feltételezhető: nem sajnálja az információszerzés érdekében a kiadásokat, valamint hosszú távra becsli a költségeket és a várható hasznot, a kockázatot és az ennek csökkentésére kínálkozó megoldásokat (és ezek költségeit). Ebből következik, hogy az ilyen döntési helyzetekben a mindennapok gyakorlatánál nagyobb eséllyel és mértékben kerül sor a kapcsolatok tökéletesebbé való használatára.

A migráció esetében ez azt jelenti, hogy az egyének és a háztartások az eleve meglévő kapcsolatrendszerük migráció szemszögéből alkalmasnak látszó elemeit nagy eséllyel tökéletesebben fogják használni, illetve a migráció szempontjait szem előtt tartva tudatosan olyan kapcsolatokat építenek, amelyeket a migráció során tökéletesebben remélnek majd igénybe venni. Különösen igaz ez a migráció nagyobb kockázatú formáira (például az illegális határátkelésre vagy olyan migrációra, aminek előkészítésére nincs elég idő).

A migráció különböző változatai közül akkor nagyobb a migrációs burok szerepe, amikor a kockázat (s ami ebben megtestesül: a veszély mértéke, illetve a nyereség esélye) a legnagyobb. Tehát a hosszú távú munkavállalás és a kivándorlás esetében nagyobb a migrációs burok szerepe, mint a rövid távú munkavállalásban. Hasonlóképpen, az illegális elemeket tartalmazó migráció (embercsempészet, a zöldhatáron való átkelés, kereskedőturizmus) során erősebben hat a migrációs burok, mint a legális migráció esetében.

A migrációs burok az egyént körülvevő hálózat funkcionális alrendszere, amelyről feltételezzük, hogy meghatározó szerepe van a migrációs döntés meghozatalában, a migráció előkészítésében, kivitelezésében és – bármi legyen is a cél – sikerességében.

³³ A válság a csapáshoz, a bajhoz és a pangáshoz képest szociológiai jellemzőit tekintve eltér mind a váratlanság mértékét (kicsi), mind időtávja (hosszú), mind a negatív hatás hossza és súlya (hosszú és nagy) szempontjából. Mint látni fogjuk a migráció nem is feltétlenül válság, hiszen nem biztos, hogy van a migráció tervezésére, előkészítésére a potenciális migránsnak ideje (amikor a migráció tehát nem váratlan esemény), de a migráció minden formájára igaz, hogy erősen és hosszú ideig meghatározza a migráns életét. A válság fogalmáról részletesen lásd Sik, 1995.

Mivel, mint láttuk, a migráció válsághelyzet, ezért hasznos lehet kísérletet tenni a benne szerepet játszó kapcsolatoknak a hálózat egészétől való megkülönböztetésére. Feltételezem, hogy a mindennapi ügyekhez képest az egyén és/vagy a háztartás a „normálisnál” nagyobb eséllyel mozgósítja a hálózat migrációhoz kapcsolódó elemeit már a migráció megelőző fázisban is. Továbbá a migráció érdekében mozgósított meglévő kapcsolatok és a migráció érdekében beruházott kapcsolati tőke területileg és időben is elkülönülhet a többi kapcsolattól: részben mert a migrációs burok gyakran egy másik országban, illetve országok között létezik, részben mert ezek a kapcsolatok csak időlegesen – a migráció előtt és (ha sor kerül rá) alatt³⁴ működnek.

A migrációs potenciál fogalma

A migrációs szándék (avagy potenciál) elnevezésű mutató a külföldi munkavállalás, illetve a kivándorlás szándékát vagy tervét méri.³⁵ Az ilyen mérések eredménye nem több egy egyszerű aránymutatónál vagyis azt mutatja, hogy a népességen belül mekkora azok köre, akik migrációt terveznek.³⁶ Munkaerőpiaci szempontból a migrációs potenciál kínálati oldali megközelítésnek tekinthető, s már csak ezért sem tekinthető a migrációs potenciál kutatása a várható mozgások becslésére alkalmas eszköznek, mert a munkaerőpiacot a keresleti oldal mozgatja erősebben. Sokkal inkább tekinthetjük olyan korai előrejelző információnak, amely alapján a várható kínálat mértékét, még inkább összetételét ismerhetjük meg.

A migrációs potenciál fogalmán belül az elemzés érvényessége és megbízhatósága, valamint az ezeken alapuló becslés módja alapján különböztetünk meg típusokat. A migrációs potenciál mérésének bizonytalan voltát (jogosan) kritizálók legerősebb érve az, hogy egy kérdezési szituációban az emberek sokkal könnyebben fejeznek ki migrációs szándékot, mint ahogy azt a valóságban megteszik. A nyers és a tisztított migrációs potenciál

³⁴ Természetesen, ha a migráció ismétlődik, vagy tartós külföldi letelepedést, kivándorlást jelent, akkor a migrációs burok sem csupán időlegesen hat, mi több, ekkor a migrációs burok az egyén kapcsolatrendszerének meghatározó elemévé válik.

³⁵ A definícióban nem véletlenül szerepel a „szándék” és a „terv” kifejezés egyaránt, mivel a migrációs potenciál mértéke nagymértékben függ attól, hogy milyen megfogalmazással élünk a kérdés során. Az általunk alkalmazott megoldás „tervezi-e”, a lehetséges kérdezési technikák (mondjuk, a „gondolt-e már arra” vagy a „szívesen menne-e” típusú kérdezési technikához képest) legszigorúbb változata.

³⁶ A kutatás belső érvényességét növeli, vagyis a migrációs szándék komolyságát a lehető legjobban közelíti, ha kiegészítő kérdésekkel „tisztítjuk” meg a migrációs potenciált az „álmodozástól” és az ötletszerű válaszoktól. Ennek sok lehetséges módja ismert, például (mint azt mi is tesszük) rákérdezzünk a tervezett migráció időtávjára, de érdeklődhetünk arról, hogy mikor, hová akar menni a kérdezett, illetve munkavállalás esetén milyen munkát és milyen bérért tervez végezni (részletesebben lásd Sik, 2003).

megkülönböztetése arra irányul, hogy a migrációs szándék komolytalan változatait kiszűrje a válaszokból.

- A nyers migrációs potenciál mérése során az emberektől egyenesen rákérdezzünk arra, hogy vannak-e migrációs szándékaik, s az így kapott válaszokat, minden további korrekció (tisztítás) nélkül, teljes értékű információként kezelve elemezzük.
- A tisztított migrációs potenciál mérése sokféle lehet, például, amelynek során a migráció többféle időtávjára kérdezzük rá. A külföldre távozás ekkor már nem általánosságban szerepel a kérdésben, hanem eltérő migrációs helyzeteket – esetünkben rövid és hosszú távú munkavállalást, illetve kivándorlást – különböztetünk meg.
- Tovább tisztított migrációs potenciál mérésről akkor beszélhetünk, ha a kérdés során többféle (rejtett) kísérlet irányul arra, hogy a migrációs szándék komolyságának mértékét megismerje a kutató. A mérési technika többféle lehet: például érdeklődhetünk a migrációs szándék ideje, a tervezett munka helye, jellege, (munkavállalás esetén) az elvárt bér mértéke, a migráció indoka felől, illetve a már megtett beruházások (információszerzés, nyelvtanulás, kapcsolatépítés) ténye vagy hiánya utalhat a szándék komolyságára. Az ilyen közvetett eszközök segítségével való mérés során a kutató azt feltételezi, hogy a „valamikorra”, „valahová”, „majd valahogyan”, „akármilyen munka akármennyi bérért” megközelítés, vagyis a „kalandvagyból” elkövetett migráció bekövetkezésének valószínűsége kisebb, mint amikor a válaszadó alaposabb tervezettséget sejtető válaszokat ad a migrációs döntés háttérét firtató kérdésekre.

A migrációs potenciál mértékének és társadalmi háttérének elemzése során torzíthatja a becslést és ronthatja a következtetések érvényességét, ha a migrációs potenciál mértékét a teljes népességre vonatkoztatjuk. Ezzel ugyanis olyan társadalmi csoportokra is kiterjesztjük a becslést, amelyek sem elméletileg, sem az empirikus adatok szerint nem képesek migrálni (például idősek, iskolázatlanok). Az ő kiszűrésükre vezettem be a releváns népesség fogalmát, ami lehetővé teszi, hogy a makroszintű becslés csak a népesség migrációs potenciál szempontjából értelmes részére vonatkozzon (Sik, 1999).

A migrációs potenciálra ható tényezők

Az eddigiekben azt mutattam be, hogy milyen érvek valószínűsítik a kapcsolati tőke és ezen belül a migrációs burok erős összekapcsolódását a migrációs potenciállal. Mielőtt a modellek elemzésébe kezdenék, célszerűnek tartom röviden áttekinteni azoknak a tényezőknek – a modellekben kontrollváltozók formájában szereplő – a migrációs potenciállal való feltételezett

összefüggéseit, amelyek hatását ki akarjuk szűrni az elemzés során. Az első négy változóról (nem, kor, lakóhely, iskolai végzettség) azt feltételezem, hogy vagy azért mert nem (vagy csak nagyon lassan) változtathatók vagy azért, mert időben megelőzik a migrációs potenciál kialakulásának lehetőségét, ezért ok-okozati viszonyba hozhatók a migrációs potenciállal. Az ezután következő változókra ezzel szemben ez nem állítható biztosan, ezért az ő esetükben csupán a jelenségek közötti kapcsolatról, összefüggésről beszélek.

Nem. Minden korábbi vizsgálat azt mutatta, hogy a férfiak migrációjának valószínűsége a nőkéénél nagyobb.³⁷ Ennek oka talán a hagyományos férfi szerepben rejlik: a társadalmi normák elfogadottabbá (olykor akár el is várttá) teszik a migrációt a férfiak, de tiltják (vagy legalábbis nehezítik) ezt a nők számára. Az előzőtől nem független, de másfajta érvelés szerint a férfiak társadalmi (ön)képének inkább része a kalandkeresés vagy a kockázatvállalás, mint a nőkének. Végül a férfit – mint a család ellátásáért elsősorban felelős személyt – a nőnél jobban ösztönözheti (vagy kényszerítheti) a migrációtól várt többletjövedelem-szerzés, illetve a háztartás (nemzetiség, klán) hosszú távú érdekeit szolgáló külföldre való „előremenekülés”.

Kor. Minden migrációs potenciál elemzés szerint a (leg)fiatalabbak, a (leg)inkább hajlamosak a migráció tervezésére.³⁸ Ennek oka lehet elégedetlenségük vélt lehetőségeikkel, esetleg a kalandvágy, a kitörés vágya, netán a háztartás elvárása, hogy a következő generációnak jobb legyen („nekik még van jövőjük”).

A település és regionális helyzet. E két tényező esetében sincsenek jól megfogalmazható érveink valamely hipotézis alátámasztására, de talán a nagyvárosiak migrációs potenciálja a falusiakénál nagyobb lehet, mivel a nagyvárosok részei a világvárosok közötti globális munkaerőpiaci, kommunikációs és kulturális kapcsolatok rendszerének.

Iskola végzettség. A migráció válsághelyzetként való felfogása azt a feltételezést is megengedi, hogy a migráció – különösen a hosszú távú külföldi munkavállalás és még inkább a kivándorlás – tervezésében az emberi tőkébe

³⁷ Csak példaképpen az IOM-kutatás szerint Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Magyarország esetében egyaránt a férfiak migrációs potenciálja magasabb mint a nőké (Wallace, é. n.), s ugyanez volt a helyzet Csehország, Magyarország, Litvánia, Lengyelország és Oroszország esetében az 1990-es évek elején (Brym, 1993). Egy 2002-es kutatás szerint az Európai Unióhoz csatlakozó (vagy csatlakozni igyekvő) tizenhárom országban a férfiak migrációs potenciálja közel kétszerese a nőkének (Krieger, 2004).

³⁸ Az IOM kutatás szerint a fiatalabbak migrációs potenciálja sokkal magasabb az idősebbekénél Wallace (é.n.). Brym (1993) adatai szerint a vizsgált öt ország mindegyikében a 45 év alattiak migrációs potenciálja sokszorosa az idősebbekének. A 2002-es Eurobarometer adatai szerint a 15-24 évesek körében a migrációs potenciál mértéke kétszerese a 25-39 éveseknek, ami kétszerese a 40-54 éveseknek, míg az 55 év felettieké elhanyagolható mértékű (Krieger, 2004)

való korábbi befektetésének nagy kockázatú, de jelentős haszonnal kecsegtető megtérülését várja a potenciális migráns. Ha ez igaz, akkor leginkább azok fognak belevágni, akiknek erre alkalmas (legalábbis az önmagukról és a számukra adódó lehetőségről alkotott véleményük szerint) emberi tőkéjük van. Feltételezem tehát, hogy a magasabb iskolai végzettségűek – akiknek inkább van a nemzetközi munkaerőpiacon konvertálható emberi tőkéjük – a hajlamosabbak a migrációra. Nem biztos azonban, hogy a hazai és a nemzetközi munkaerőpiacon (pontosabban ott, ahova az adott kibocsátó országból a legtöbben igyekeznek) a magasabb iskolai végzettségűek iránt a legnagyobb a kereslet. Következésképpen azt várom, hogy az alacsony iskolai végzettség csökkenti a migrációs potenciált, de az iskolai végzettség emelkedésével nem feltétlenül nő ez.³⁹

Szegénység. A szegénység lehet a migráció hajtóereje, de annak gátja is, amennyiben a migrációhoz szükséges befektetések (információszerzés, felderítő utak, kapcsolatépítés, nyelvtanulás, stb.) mértékét korlátozza. Az ellentétes hatások miatt a szegénységindikátorok várható viselkedését nem lehet megjósolni.⁴⁰

Gazdasági aktivitás. Feltételezésem szerint a gazdasági aktivitás, illetve az aktív népességen belül a munkaerőpiaci pozíció erősen befolyásolja a migrációs potenciált. Egyrészt a háztartáson belüli függő helyzet növeli azt, mert a migráció esélyt nyújt a függő helyzet felszámolására. Ennek megfelelően a tanulók migrációs potenciálja nagyobb, mint a gazdaságilag aktív háztartástagoké. Ezzel szemben a vállalkozók és a farmerek körében kismértékű lesz a migrációs potenciál, mivel a beruházott tőke nem konvertálható a migráció során. Másrészt a munkanélküliek, a munkaerőpiacra belépni képtelenek, az

³⁹ Az iskolai végzettségnek a migrációs potenciál mértékére gyakorolt hatását több kutatás eredményei is igazolják, bár nem olyan egyértelműen, mint azt a kor és a nem esetében láttuk. A CEORG adatai szerint a migrációs potenciál a közepes iskolai végzettségűek (szakmunkásképző, szakközépiskola és gimnázium) körében némileg magasabb az átlagosnál (Sik-Simonovits, 2002) Wallace (é.n.) modelljében a migrációs potenciál mértékét az iskolai végzettség kismértékben növeli. Brym (1993) adatai szerint a vizsgált négy országban nincs nagy eltérés a három iskolai végzettség szerinti csoport között. A 2002-es adatok azt mutatják, hogy az iskolai végzettséggel nő a migrációs potenciál mértéke, de országonként eltérő mértékben: nagyon erős Törökország esetében, viszont Lengyelországban, Romániában és Bulgáriában alig van eltérés vagy ellenkező irányú az összefüggés a migrációs potenciál és az iskolai végzettség szintje között.

⁴⁰ A CEORG-kutatás adatai is ellentmondásos képet festenek a potenciális migránsok anyagi háttéréről. Például a migrációs potenciál nagy az értékes lakásban élők és a nagyon alacsony jövedelműek körében, és az alacsony (de nem a legalacsonyabb), a 2. kvintilisbe tartozók körében magas a migrációs potenciál (Sik – Simonovits, 2002). A mexikói adatok ezzel szemben azt mutatják, hogy tulajdonnal való rendelkezés csökkenti a migráció esélyét (Massey, 1987).

alulfoglalkoztatottak számára a migráció esélyt jelent a munka világába való integrálódásra.⁴¹

Pszichikai erőforrások. A migráció várható nehézségeinek elviseléséhez (és örömei élvezetéhez) egészségre, önbizalomra, optimizmusra, továbbá a migráció sikerébe vetett hitre, illetve az otthon elhagyásának képességére van szükség. Ezek olyan pszichikai tényezők, amelyek megléte katalizálhatja, illetve hiánya gátolhatja a migráció tervezését. Az elégedetlenség feltételezésem szerint a migrációs potenciál egyik motorja.⁴² Ennek megfelelően azt várom, hogy az általános viszonyokkal (politikai beleszólás és az ország gazdasági helyzete), s még inkább a személyes helyzettel (életpálya, életszínvonal és jövő) való elégedetlenség⁴³, de a diszkrimináció és az etnikai feszültség percepciója is növeli a migrációs potenciált.⁴⁴

⁴¹ A 2002-ben vizsgált 13 csatlakozó ország esetében a munkanélküliek migrációs potenciálja az állásban levőkéhez képest kétszeres, a tanulóké háromszoros mértékű, míg az egyéb inaktív csoportoké elhanyagolható (Krieger, 2004). Az országcsoportonkénti elemzés során ettől az általános trendtől csak egy eltérés tapasztalható: a két szigeten (Ciprus és Málta) és Közép-Európában (Csehország, Szlovénia, Szlovákia és Magyarország) a foglalkoztatottak és a munkanélküliek migrációs potenciálja alig tér el egymástól.

⁴² A CEORG adatai szerint a szubjektív osztályhelyzet és a demokrácia mértékével való elégedettség nem befolyásolja a migrációs potenciál mértékét, ezzel szemben azok, akik jó anyagi helyzetűnek érzik magukat és a jövőtől anyagi helyzetük javulását várják, s akik az ország gazdasági helyzetét rossznak látják, hajlamosak migrálást tervezni (Sik – Simonovits, 2002).

⁴³ Brym (1993) a gazdasági fejlődés és a demokrácia megerősödésével kapcsolatos várakozások migrációs potenciálra gyakorolt hatását vizsgálta. Mind az öt vizsgált országban azt találta, hogy a pesszimizmus növeli a migrációs potenciál mértékét. A többi változó kontrollja után ez a hatás – mindkét változó esetében - a legerősebb Oroszországban, a leggyengébb Litvániában volt, a többi országban csak a politikai félelmek hatása volt szignifikáns. Az IOM adatai szerint (Wallace, 1998) a potenciális migránsokat a rossz gazdasági kilátások erősebben megmozgatják, mint az etnikai feszültségektől való félelem. Ez alól kivétel Jugoszlávia, Horvátország, Szlovákia és Románia.

⁴⁴ Mint már említettük az IOM adatai szerint az etnikai konfliktusok erősen hatnak a Jugoszlávia és Horvátország, illetve elég erősen Szlovákia és Románia esetében. E négy ország potenciális migránsainak rendre 71%-a, 61%-a, 56%-a és 41%-a említette az etnikai feszültséget mint migrációs terveinek (egyik) okát. A etnikai feszültség valamennyi országban szerepel a migráció okai között. A legalacsonyabb (20% alatti) az értéke Bulgáriában, Ukrajnában és Szlovéniában (Wallace, é.n.).

Az első kísérlet

A Magyar Háztartás Panel 1997. évi hullámában a magyarországi lakosság külföldi munkavállalási szándékait és a kivándorlási terveit vizsgálva⁴⁵ azt találtuk (5. táblázat), hogy a kapcsolati tőke (barátok száma) és az ebből kimetszett migrációs burok (külföldön élő vagy oda tartó rokonok, barátok, ismerősök), valamint a migrációs tapasztalatok (korábbi külföldi utak és munka) és hajlam különféle elemei a teljes minta megoszlásaitól erősen eltérnek.

5. táblázat: A migrációs burok jellemzői a migráció típusai szerint (%)

	Rövid távú külföldi mun- kavállalás	Hosszú távú külföldi mun- kavállalás	Kivándorlás	Halmazott migrációs potenciál	Teljes minta
N	105	78	42	159	2878
Migrációs tapasztalat és hajlam					
A múlt évben járt külföldön (%)	37 ^{xxx}	30 ^{xxx}	41 ^{xxx}	36 ^{xxx}	16
Élt, dolgozott külföldön (%)	26 ^{xxx}	24 ^{xxx}	27 ^{xxx}	24 ^{xxx}	6
Szívesen élne külföldön ^o	5,2 ^{xxx}	5,4 ^{xxx}	8,3 ^{xxx}	5,6 ^{xxx}	2,6
Kapcsolati tőke és migrációs burok					
Barátok száma (fő)	8,0 ^{xxx}	9,0 ^{xxx}	9,6 ^{xxx}	8,3 ^{xxx}	4,5
Élnek külföldön rokonai (%)	33	25	38	32	24
Élnek külföldön barátai (%)	43 ^{xxx}	39 ^{xxx}	51 ^{xxx}	48 ^{xxx}	12
Van külföldön dolgozó ismerőse (%)	52 ^{xxx}	38 ^{xxx}	48 ^{xxx}	47 ^{xxx}	16
Külföldön akar dolgozni valaki az ismerősei közül (%)	35 ^{xxx}	43 ^{xxx}	44 ^{xxx}	39 ^{xxx}	9

^{xxx} Az *F*-érték legalább 0.0005 szinten szignifikáns.

^o A válaszok 0 (nem szívesen) -10 (szívesen) - es skálán értelmezhetők.

⁴⁵ A három kérdésre (Tervezi-e, hogy néhány hétre külföldre megy dolgozni? Tervezi-e, hogy néhány hónapra/évre külföldre megy dolgozni? Tervezi-e, hogy kivándorol?) külön-külön válaszolt a kérdezett. A „halmazott” migrációs hajlandóság a legalább egy kérdésre igennel válaszolók arányán alapul.

A korábbi migrációs tapasztalatok és az erre való pszichés készség erősen összefügg a migrációs potenciál mindhárom elemével (az utóbbi különösen magas a kivándorlási tervekkel rendelkezők körében).

A migrációs potenciál és a kapcsolati tőke (barátok száma) erősen összekapcsolódik, amennyiben a népesség átlagánál közel kétszer több barátja van azoknak, akik migrációt terveznek. A migrációs burok és a migrációs potenciál közötti kapcsolat esetében látható, hogy míg a külföldi rokonok aránya esetében nem nagy az eltérés a lakosság és a migrációs potenciállal rendelkezők között, addig a külföldön élő barátok és ismerősök, tehát a gyenge kapcsolatokat, aránya a migrációt tervezők körében sokszorososa a lakosságénak. Ez még a migrációs burok „itthoni” elemeire is igaz, vagyis azokra, akik még csak tervezik, hogy külföldre mennek dolgozni.

A többváltozós elemzés során a migrációs potenciálra ható tényezőkön belül megkülönböztettem (1) a kontroll változók két csoportját, a szocioökonómiai és az pszichikai erőforrásokat, illetve (2) a kapcsolati tőke, továbbá a migrációs burok kapcsolati és emberi tőke elemeit, valamint a migrációra való hajlandóságot.

Az elemzés során a három migrációs potenciáltípust külön-külön, a releváns népességen (50 év alattiakat és a nyolc általános iskolát be nem fejezetteket nem tartalmazó almintát) belül, teszem vizsgálat tárgyává (6. táblázat).

Az első, fontos és negatív következtetés az, hogy a migrációs burkon kívüli kapcsolati tőke (általában a barátok létszáma) nem játszik szignifikáns szerepet egyik modellben sem.

A 6. táblázat első oszlopából kiolvasható, hogy a rövid távú külföldi munkavállalás az egyén munkaerőpiaci helyzetével és a migrációs hajlammal függ össze legerősebben. A fiatalság, az optimizmus, a jövővel való elégedetlenség, valamint a migrációs burok két eleme (külföldön élt és él ott barátja) is együtt jár a rövid távú migráció tervezésének nagyobb esélyével.

A hosszú távú munkavállalás tervezése esetében a munkanélküliség, a fiatalság és a migrációs hajlam ugyanúgy függ össze, mint ahogy azt a rövid távú migrációs potenciál esetében láttuk. Az ilyen nagyobb kockázatú válságban azonban felértékelődik az emberi tőke, a kockázatvállalás (férfi) és a biztos anyagi alapok szerepe mellett azok szerepe is, akik egymásra támaszkodva, közösen tervezve (?) foglalkoznak a migráció gondolatával.⁴⁶

A kivándorlás tervezése esetében az előzőkkel annyi a hasonlóság, hogy ennek esélye erősen összefügg a fiatalsággal, a hajlammal és a közös gondolkodással, illetve az emberi és anyagi tőke meglétével. Színezi ezt, hogy a fiatalság optimizmusa mellett a szerencsében való bizodalom (másként a kalandvágy?), és a politikával való elégedetlenség is összefügg a kivándorlás tervezésével.

⁴⁶ A városiak hiányával való gyenge összefüggésre nincs magyarázatom.

6. táblázat: A migrációs potenciál három típusa kialakulásának mértékét befolyásoló tényezők modellje*

	Rövid távú munkavállalás s ($R^2 = 37$)	Hosszú távú munkavállalás s ($R^2 = 28$)	Kivándorlás ($R^2 = 9$)
Kontroll változók			
Munkanélküli	***	***	
Kor	- **	- *	- **
Felsőfokú végzettség		**	
Szakmunkás végzettség			- **
Középfokú végzettség		*	
Férfi		**	
Tanuló			- *
Város		- *	
Bíz a jövőben	*		*
Elégedett az ország politikai helyzetével			- *
Elégedett a jövőjével	- *		
Nincs szerencséje általában			- **
Elégedett a háztartása életszínvonalával		**	*
Migrációs tapasztalat és hajlam, illetve migrációs burok változók			
Élt külföldön	*		
Szívesen élne külföldön	***	***	***
Van migrációt tervező ismerőse		***	**
Van külföldi barátja	*		

* Releváns népesség, N cca. 1150, logisztikus regresszió, a T értékek szignifikancia szintje azon változók esetében, amelyek legalább az egyik modellben szignifikáns hatásúak), ^{xxx} A Wald-érték -0.0005 szinten szignifikáns, ^{xx} A Wald-érték $0.05-0.0006$ közötti szinten szignifikáns, ^x A Wald-érték $0.006-0.05$ közötti szinten szignifikáns.

A második kísérlet

Egy 2002-ban végzett kutatás stratégiája (Gödri, 2010) számos olyan általános kapcsolati tőke, illetve migrációs-specifikus emberi- és kapcsolati tőke elemet vont be a mért változók körébe, amelyek nem szerepeltek a migrációs potenciál létrejöttének okait bemutatni hivatott korábbi modellekben. Ez lehetővé tette, hogy másként operacionalizált változókkal, és elméletileg összetettebb migrációs burok megközelítést magában foglaló modellt dolgozzak ki. Az első kísérlethez képest ugyanis ez a modell némi bepillantást enged a migrációs burok „működésébe”, amennyiben a migráció-specifikus kapcsolati tőke mennyisége mellett annak szerkezetét is vizsgálni tudjuk. Ez azt jelenti,

hogy meg tudjuk különböztetni az egyén különféle irányú kapcsolatainak összefüggését a migrációs potenciál egyes típusaival.

Az első kísérlethez hasonlóan ebben a modellben külön vizsgálom a migrációs potenciál három típusát. Korábban úgy érveltem, hogy e megkülönböztetés azért szükséges, mert a migrációs potenciál e három formája eltérő kockázatot jelent, s ezért a kockázatok csökkentése érdekében tett beruházások mértéke is eltérő. Ez az intézményi és tranzakciós költség alapú érvelés továbbra is érvényes, de egy szempontból ebben a modellben tovább finomítható. Ha ugyanis a három típus feltételezett céljait is figyelembe vesszük, akkor az előzőekkel összhangban lévő, de azoknál plasztikusabb eltéréseket várhatunk, amelyek a kapcsolati tőke és a migrációs burok szerepével kapcsolatos hipotézisek megfogalmazását is befolyásolják. Míg a rövid távú munkavállalás esetén határokon átnyúló ingázásról van szó, és a cél rövid távú jövedelemmaximalizálás, addig a hosszú távú munkavállalási szándék nem egyszerűen a rövid távú „kiterjesztett” változata, hanem olyan transznacionális migrációs terv, amely a kibocsátó és a befogadó országban egyidejű vagy váltakozó, de azonos intenzitású jelenlétet tételez. A harmadik eset a hagyományos, áttelepülés jellegű migrációnak felel meg.

Mivel a három migrációs potenciál típus eltérő célt tűz ki maga elé, ezért az egyén mást tekint sikernek, amiknek megvalósítását is más stratégia szolgálja, ami feltehetően kihat a kapcsolati tőke és a migrációs burok használatának módjára:

- A rövid távú munkavállalás esetében a gyenge kötések⁴⁷ a leghasznosabbak a viszonylag kockázatmentes, könnyen visszafordítható (gyakran fekete) munkaerőpiaci döntésekben, amihez sok, egyszerű, könnyen és gyorsan megszerezhető információ szükséges. Mivel jogi védelemre amúgy sincs mód, a leendő munkát, munkahelyet, munkaadót nem nagyon érdemes alaposabban megismerni. Ennek megfelelően a kapcsolati tőke költségesebb elemeinek mozgósítására nincs szükség.
- A hosszú távú munkavállalás előkészítése során már indokoltabb a kapcsolati tőke erős kötéseire támaszkodni, hiszen nagyobb kockázatú „ügyletről” van szó. S ami még fontosabb, ebben az esetben mindkét országban meg kell őrizni a kapcsolatokat, tehát felértékelődnek a „ottani” kapcsolatok, de nem értékelődnek le az „ittieniek” sem.

⁴⁷ A gyenge és erős kötések, illetve az extenzív és intenzív keresés munkaerőpiaci jellemzőiről lásd Sik, 2012: Miért ennyire fontos a gazdaságban a kapcsolati tőke? című fejezetét.

- A kivándorlás esetében – lévén nagy kockázatú döntésről szó - a kapcsolati tőke nagyban felértékelődik, és elsősorban az erős külföldi kapcsolatok a hasznosak.

Az egyént körülvevő kapcsolati hálózat kiterjedését és szerkezetét, vagyis a kapcsolati tőke nagyságát a vendégfogadás és a vendégségbe járás gyakoriságával és a fogadott vendégek összetételével (rokon, barát, szomszéd, munkatárs stb.) közelítem. A migrációs burok részeként felfogott kapcsolati tőke elemek közelítő változói az egyén erős (van-e külföldön rokona) és gyenge (van-e külföldön élő barátja) kapcsolatainak külföldi meglétét, illetve az egyénnek itthoni külföldiekkel való gyenge kapcsolatait (van-e külföldi munkatársa) méri. A migrációs burok emberi tőke elemét ebben a kutatásban is a korábbi migráció volta vagy annak hiánya közelíti.

A modellből kiolvasható (7. táblázat), hogy a fiatalok, a férfiak és az idegen nyelven beszélők körében nő mindhárom migrációs potenciál típus előfordulásának esélye. Hozzáadódik ehhez egyes esetekben némi regionális hatás, a munkanélküliek és a roma/cigány származásúak kivándorlásának magasabb esélye, illetve a korábbi migrációs tapasztalatának migrációs tervek kialakulását gátló hatása (ismét leginkább a kivándorlás esetében).

Az első kísérlettel ellentétben az itt használt kapcsolati tőke változók között vannak, amelyek erősen kapcsolódnak a migrációs potenciál egyes típusainak (de nem a rövid távú külföldi munkavállalás) kialakulási esélyéhez. A munkatársakkal való kapcsolat összefügg a hosszú távú munkavállalás tervezésével, a vendégeskedési kapcsolatok általában, s az ismerősökkel különösen pedig a kivándorlásról való gondolkodással kapcsolódnak össze.

A migrációs burok változói nagyon eltérő módon hatnak a migrációs potenciál különböző típusaira: a rövid távú munkavégzés az újabban külföldre szakadt külföldi kapcsolatokkal, a hosszú távú munkavállalás ezzel szemben az „ötvenhatos” rokonok és a külföldi barátok erős, illetve gyenge kapcsolatainak kombinációjával, a kivándorlás terve pedig a külföldön élő barátokkal áll szoros kapcsolatban.⁴⁸

⁴⁸ A hosszú távú külföldi munkavállalás és a kivándorlás negatív kapcsolatára a nem Magyarországi felmenők létével nem tudom értelmezni.

7. táblázat: A migrációs potenciál három típusának kialakulásának modellje

	Rövid távú munkavállalás ($R^2 = 22$)	Hosszú távú munkavállalás ($R^2 = 15$)	Kivándorlás ($R^2 = t$)
<i>Kontroll változók</i>			
Férfi	3,43 ^{xxx}	4,12 ^{xxx}	3,41 ^x
Fiatal (18-27 éves)	3,44 ^{xxx}	4,52 ^{xxx}	3,81 ^x
Közép-Dunántúl	1,74	2,54 ^x	0,46
Nyugat-Dunántúl	2,83 ^x	2,10	0,57
Budapest	2,11 ^x	1,37	5,91 ^x
Munkanélküli	1,73	2,59	7,62 ^x
Roma/cigány származású	2,11	2,34	5,86 ^x
Beszél idegen nyelven	3,49 ^{x x x}	4,15 ^{x x x}	5,50 ^x
Sohasem költözött	0,85	0,67	0,29 ^x
<i>Kapcsolati tőke változók</i>			
Van kapcsolata*	1,52	1,60	4,90 ^x
Van vendégei között munkatárs	1,61	3,14 ^x	1,10
Van vendégei között ismerős	0,94	0,35 ^x	3,76 ^x
<i>A migrációs burok kapcsolati tőke változói</i>			
Felmenői nem (a mai) Magyarországon születtek	0,86	0,38 ^x	0,11 ^x
1956-ban külföldre távozott rokon	1,02	6,02 ^x	0,41
Van külföldön élő barátja	1,45	2,01 ^x	3,10 ^x
Van távoli rokona vagy barátja, aki disszidált 1956 után	3,54 ^x	1,60	0,87

Forrás: 2003. évi NKI kutatás, releváns népesség (az 58 év alatti, legalább 8 általános iskolát végzett népesség), $N = 734$, logisztikus regresszió, a Wald értékek szignifikancia szintje azon változók esetében, amelyek legalább az egyik modellben szignifikáns hatásúak), ^{xxx} A Wald-érték -0.0005 szinten szignifikáns, ^{xx} A Wald-érték 0.005-0.0006 közötti szinten szignifikáns, ^x A Wald-érték 0.006-0.05 közötti szinten szignifikáns. * Járnak hozzájuk, s ők is járnak vendégségbe.

A harmadik kísérlet

A 2002-ben végzett harmadik kísérlet⁴⁹ abban tér el az előbbi kettőtől, hogy a Kárpát-medencei magyarok és romák/cigányok migrációs potenciáljának elemzése során célszerűnek látszott a migráció iránya szerint megkülönböztetni Magyarországot és a világ többi részét, mivel belátható, hogy a magyar munkaerőpiacnak kitüntetett szerepe van a határon túli magyarok munkavállalási döntéseiben. Ennek megfelelően az elemzés során Magyarországot, mint a Kárpát-medence „kisvilágát”, különböztetjük meg a világ többi részétől, a „nagyvilágtól”.

- A modellekben alkalmazott migrációs burok emberi- és kapcsolati tőke változói olyanok, amelyekről feltételezhető volt, hogy jól közelítik a munkaerőpiaci célú tőke alkalmazásának folyamatát:
- a kis- és a nagyvilág munkaerőpiacán szerzett korábbi tapasztalatok (amelyek mind az emberi-, mind a kapcsolati tőke beruházások meglétét valószínűsítik),
- kapcsolatok a kis- és a nagyvilágban,
- a migrációra való hajlam.⁵⁰

A migrációs burok emberi- és kapcsolati tőke elemeinek a migrációs potenciál mértékével való összefüggésével kapcsolatban feltételeztem, hogy a kis- és nagyvilág összehasonlítása során az adott irányba mutató kapcsolati tőke fog erősebben hatni a migrációs potenciálra, mivel a másik irány az adott almintában csupán általános kapcsolati tőkének tekinthető.

A kontroll változók hatásának kiszűrése után a migrációs burok változói és a kis- illetve a nagyvilág felé irányuló rövid és hosszú távú munkavállalás migrációs potenciáljának mértéke közötti összefüggésről megállapítható (8. táblázat), hogy míg a kisvilágban szerzett migrációs tapasztalatok erősen összefüggenek a kisvilág felé irányuló migrációs potenciál mindkét típusával, addig a nagyvilágban felhalmozott ilyen tapasztalat a kisvilági munkavállalási tervekkel alig jár együtt. Továbbá a kisvilágbeli kapcsolatok egyáltalán nem, a

⁴⁹ A Kárpát-medencei kutatást az első kísérletben alkalmazott migrációs potenciál kérdezési technikával végeztük.

⁵⁰ A kontroll változók tartalmilag megegyeztek a korábbi két kísérlet során alkalmazottakkal, ide értve a második kísérletben alkalmazott etnikai feszültség percepció változóját is. Ezt két kérdéssel közelítettük: szenvedett-e valamikor hátrányt származása miatt, illetve érzékel-e erős etnikai konfliktust. Feltételeztük, hogy az etnikai feszültség növeli a migrációs potenciál kialakulásának valószínűségét, amennyiben az ilyen jellegű konfliktusok megoldásának vagy kikerülésének a migráció egy lehetséges védekezési formája.

nagyvilágbeliek pedig csak a nagyvilág felé irányuló munkavállalási migrációs tervekhez kapcsolódnak, s ezekhez sem nagyon erősen.

8. táblázat: A nagyvilág és a kisvilág felé (is) irányuló migrációs potenciál összefüggése a migrációs burok elemeivel a migrációs potenciál típusai szerint (logisztikus regresszió)⁵¹

	A nagyvilág felé			A kisvilág (Magyarország) felé (is)		
	Rövid távú munkavállalás	Hosszú távú munkavállalás	Kivándorlás	Rövid távú munkavállalás	Hosszú távú munkavállalás	Kivándorlás
Dolgozott a kisvilágban	***	***		***	***	**
Dolgozott a nagyvilágban	***	***	**	*	*	
Kapcsolatok a kisvilágban			**			***
Kapcsolatok a nagyvilágban	*	**				— ***

Forrás: Kárpát-medence kutatás (Sik-Örkény, 2003), releváns népesség (az 58 év alatti, legalább 8 általános iskolát végzett népesség), logisztikus regresszió, a Wald értékek szignifikancia szintje azon változók esetében, amelyek legalább az egyik modellben szignifikáns hatásúak),^{xxx} A Wald-érték -0.0005 szinten szignifikáns,^{xx} A Wald-érték 0.005-0.0006 közötti szinten szignifikáns,^x A Wald-érték 0.006-0.5 közötti szinten szignifikáns.

A kivándorlás tervezése esetében azt látjuk, hogy a migrációs tapasztalatok „irányspecifikusan” hatnak, vagyis aki a kisvilágban dolgozott korábban, az oda vándorolna ki, aki a nagyvilágban dolgozott, az oda tart ezután is. A kapcsolatok esetében némileg eltérő a kép, amennyiben a kisvilágban meglévő kapcsolatok a nagyvilágba tervezett kivándorlással is összefüggenek, ugyanakkor azok, akiknek nagyvilági kapcsolatainak vannak, azok nem gondolkodnak a kisvilág felé történő kivándorláson.

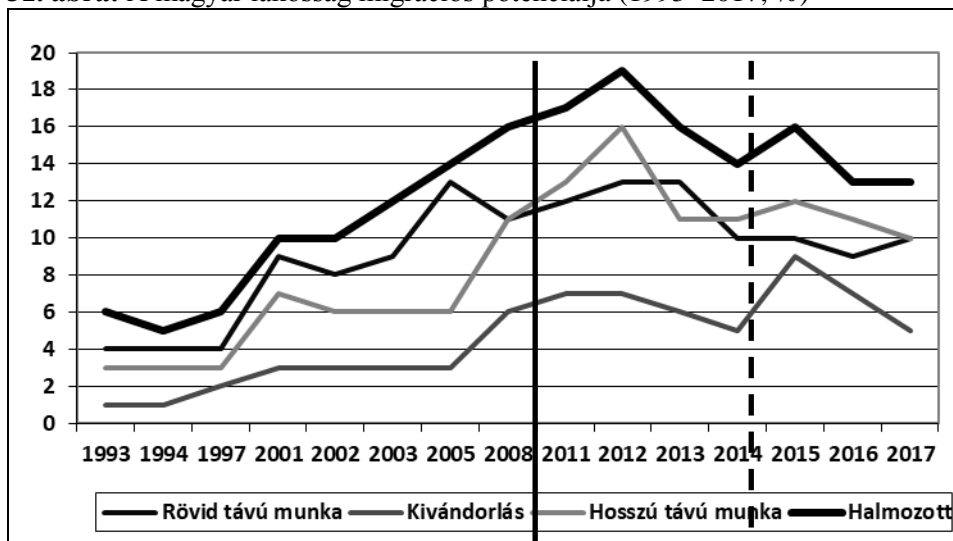
⁵¹ A táblázatban a változók T-értékének szignifikanciaszintje olvasható. A táblázat csak azokat a migrációs burok változókat tartalmazza, amelyek legalább az egyik modellben szignifikáns hatásúak.

A negyedik kísérlet

Az utolsó kísérlet az elsővel azonos technikán alapul, de az ISSP hálózatkutatási blokkjával kiegészítve lehetővé teszi a kapcsolati tőke és a migrációs burok migrációs potenciálra gyakorolt hatásának részletes elemzését. Ebben a tanulmányban csak a migrációs burok egy erős és egy gyenge kötésű elemének a hatására koncentrálok.

Az 31. ábrán látható, hogy a magyar lakosság migrációs potenciálja a rövid és a hosszú távú munkavállalást tekintve a kilencvenes évekhez képest a 2000-es évek elejére megnőtt, majd az igen magas 2012. évi érték után 2014-ig csökkent, azóta kis ingadozással a 9–11 százalékos szinten maradt. A kivándorlást tervezők aránya 2005-ig alig változott, majd 2014-ig 5 és 6 százalék között ingadozott. 2015-ben a kivándorlást tervezők aránya megnőtt, majd ismét visszaesett a 2008-2014 közötti szintre. A migrációs hajlandóság halmozott értéke sem változott lényegesen a 2012. évi kiugró érték óta, 2013 és 2017 januárja között 13 és 16 százalék között ingadozik.

31. ábra: A magyar lakosság migrációs potenciálja (1993–2017; %)

Forrás: TÁRKI Monitor- és Omnibusz-felvételek, 1993–2017. január. A folytonos, illetve a szaggatott vonal az EU csatlakozás (2004) és a német/osztrák munkaerőpiacon való szabad mozgást gátló derogáció végét (2011) jelzi.

A 9. táblázatban ezúttal a kontroll és a migrációs burok változók halmozott migrációs potenciállal való összekapcsolódását vizsgáljuk, előbb a teljes mintán, aztán a legmagasabb migrációs hajlandóságú társadalmi csoport, a 18-40 évesek körében.

9. táblázat: A halmozott migrációs potenciál létrejöttének esélyével összefüggő tényezők a migráció időtávja szerint ($N = 1005$, logisztikus regresszió)

	Teljes minta	Releváns népesség
Pseudo R^2 (százalék)	43	26
N	999	687
Kontroll változók		
Férfi	2.00 ^{xx}	1.97 ^{xx}
18-37 éves	15.40 ^{xxx}	3.77 ^{xxx}
38-47 éves	7.29 ^{xxx}	
Van munkanélküli a háztartásban	2.17 ^x	2.79 ^{xxx}
Van személygépkocsi	1.91 [*]	
Van adóssága a szolgáltatók felé	2.63 ^x	
Rossz lakáskörülmények	2.32 ^x	
Mobil*	2.01 ^x	2.18 ^{xx}
Beszél idegen nyelven	2.53 ^{xx}	2.28 ^{xx}
Elmenne szavazni	0.42 ^{xx}	0.42 ^{xx}
Középosztályba sorolja magát	0.32 ^{xx}	0.34 ^{xx}
Magányos	0.27 ^{xx}	0.21 ^{xx}
Migrációs burok változók		
Él háztartástag külföldön	3.80 ^{xxx}	3.22 ^{xxx}
Személyesen ismer külföldi(ke)t	2.54 ^{xx}	2.18 ^x

* Nem abban a lakásban/házban él, ahol született

Forrás: Tárki Omnibusz 2017 január, logisztikus regresszió, a releváns népesség 45 év alatti és legalább általános iskolai végzettséggel rendelkezik, a T értékek szignifikancia szintje azon változók esetében, amelyek legalább az egyik modellben szignifikáns hatásúak), ^{xxx} A Wald-érték -0.0005 szinten szignifikáns, ^{xx} A Wald-érték 0.005-0.0006 közötti szinten szignifikáns, ^x A Wald-érték 0.006-0.05 közötti szinten szignifikáns.

A migrációs potenciállal rendelkező ideáltipikus magyar felnőtt társadalomrajza a kontroll változók alapján körülbelül a következő lehet: fiatal, mobil, nem magányos, idegen nyelven beszélő férfi, aki politikailag inaktív és nem tekinti magát középosztálybelinek, továbbá a háztartás, amihez tartozik rossz lakás- és anyagi körülmények között él, azonban autóval rendelkezik. A migrációs burok két közelítő változója (a korábban már említett (Palloni et al., 2001) műben elemzett külföldi háztartástag, vagyis a kapcsolati tőke egy erős kötésű eleme, illetve az egyén-központú hálózat egy kifejezetten gyenge kötést jelentő eleme, egy külföldi ismerős) összefügg a migrációs hajlandósággal. Ez a kapcsolat a külföldre irányuló erős kötés esetében szorosabb, mint a hazai gyenge kötés esetében. A releváns népesség esetében a fenti kép alig módosul. Természetesen erősen csökken, de a homogenizálás ellenére sem tűnik el

teljesen, az életkor hatása, de ezen kívül szinte mindenben azonos a migrációs potenciál társadalomrajza, s az elemzésünk szempontjából lényeges migrációs burok változók hatása is változatlan.

Összefoglalás helyett továbbgondolást elősegítő feltételezések

Valamennyi kísérlet során igazolást nyert, hogy a kapcsolati tőke, s ezen belül a migrációs burok erősen összefügg a migrációs potenciál kialakulásával. Az egyes elemzések eltérő kutatási elrendezései, illetve a kapcsolati tőke és a migrációs burok különféleképpen történő operacionalizálása azt is lehetővé teszi, hogy a migrációs potenciálra gyakorolt hatásukkal kapcsolatban is megfogalmazzak néhány óvatos feltételezést, amelyek a következő kutatások megtervezését elősegíthetik. Ezek – fontossági sorrend nélkül – a következők:

- A migrációs burok és a migrációra való pszichés hajlam erősen összefügg egymással. Ez egybecseng egyfelől a hálózatokat az eredeti identitást és kultúrát megőrző, de egyben migrációs szubkultúrát teremtő intézményként való felfogásával (Tilly 2012, Portes-Sensenberger, 2012), másfelől a migráció sajátos kultúrájának szerepét hangsúlyozó megközelítésekkel (lásd az erdélyi magyarok „átbeszélési gyakorlat”-át (Bíró 1994), vagy a kibocsátó közösség migrációhoz való változó viszonyát (Massey, 1987).
- A migrációs potenciál kapcsolati tőkével való összefüggésénél a migrációs burokkal való összekapcsolódás erősebb (az első kísérletnél a kapcsolati tőke ön maga nem is jelenik meg a modellben). Ez igazolni látszik azt a feltételezést, hogy a teljes hálózaton belül valóban elkülöníthető egy olyan burokszerű alrendszer, amely kiemelkedő szerephez jut a migráció során.
- A migrációs burok már a migráció előkészítése során is fontos szerephez jut. Jól példázza ezt az első kísérlet, ahol a migrációt „együtt-tervezők” szerepe a legerősebb.
- A migrációs burkon belül jelen vannak erős és gyenge kötések egyaránt, s helyzettől függően jut hol az egyiket, hol a másikat használja a potenciális migráns, tehát egyikük sem tekinthető eleve fontosabbnak a másiknál. Például az első kísérletben a gyenge kötések az erősek kötéseknél fontosabbak. A második kísérletben a burok újabb elemei játszanak szerepet a rövid, a régebbi elemei a hosszú távú munkavállalási tervekben. Ugyanakkor a negyedik kísérletben a külföldi erős kötések szerepe erősebb az itthoni gyenge kapcsolatokénál.
- Van a kapcsolati tőke és a migrációs burok tudatos használata mellett egy további érv is: a második kísérletben látható, hogy a munkatársakat a munkavállalói, a kivándorlást inkább az ismerősi

körökből aktivizálják a migráción gondolkodók. De ezt tapasztaljuk a harmadik kísérlet során is, ahol a migrációs burok kisvilágban kialakult része a nagyvilágitól eltérően hat: csak ez növeli meg a kivándorlás esélyét, ugyanakkor a nagyvilági kapcsolatok szinte csak a nagyvilági munkavállalás terveit erősítik.

- A migrációs burok szerepe nő a válság mértékének növekedésével. Így például a migrációs burok definiálásánál bemutatott elemzés az erdélyi menekültek sikeréről mutatta, hogy az illegális határátlépés során a migrációs burok szerepe a legálishoz képest felértékelődik. Az első kísérletben azt is láttuk, hogy míg a migrációs burok hatása a rövid távú külföldi munkavállalási tervek formálásában meg sem jelenik, addig a másik két esetben, amelyek nagyobb válságnak tekinthetők, nagyon is. A második kísérletben pedig látható, hogy a kapcsolati tőkének a rövid távú munkavállalás tervezésében nincs szignifikáns szerepe, de a nagyobb döntést feltételező másik két migrációs potenciál típusnál van.

Felhasznált irodalmak jegyzéke

- Bíró A. Z. (1994): Adalékok a vándorló ember ikonográfiájához (Migrációs folyamatok a Székelyföldön, 1985-1989) In: Sik E. – Tóth J. (szerk.) *Jönnék, mennek, maradnak?* Budapest, pp. 19–39.
- Brym, R. (1993): Csehszlovákia, Magyarország, Litvánia, Lengyelország és Oroszország emigrációs potenciálja. In: Sik E. (szerk.) *Útkeresők. Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve*, Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, pp. 9–17.
- Gödri I. – Tóth P. P. (2005): Bevándorlás és beilleszkedés. *KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentések*, 80.
- Gödri I. (2010): Migráció a kapcsolatok hálójában. A kapcsolati tőke és a kapcsolathálók jelenléte és szerepe az ezredvégi magyarországi bevándorlásban. *KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentések*, 89.
- Krieger, H. (2004): *Migration trends in an enlarged Europe*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Massey, D. A. – Rafael Alacron, J. D. – Humberto, G. (1987): *Return to Aztlan*. Berkeley: University of California Press.
- Palloni, A. – Massey, D. S. – Miguel, C. (2001): Social Capital and International Migration: A Test Using Information on Family Networks. *American Journal of Sociology*, 106 (5), pp. 1262–1298.
- Portes, A. – Sensenbrenner, J. (2012): Beágyazottság és bevándorlás. In: Sik E. (szerk.) *A migráció szociológiája I. kötet*, Budapest: ELTE TáTK, pp. 54–74.
- Sik E. (1992): A társadalmi előnyök rekonverziója a menekülés során. *Szociológiai Szemle*, 1, pp. 63–74.
- Sik E. (1995): Itt van a válság, itt van újra, s mély, mint mindig énnekem... *Mozgó Világ*, 4, pp. 49–57.

- Sik E. (1999): „Emberpiac” a Moszkva téren. *Szociológiai Szemle*, 1, pp. 97–119.
- Sik E. (2012): Kezdetleges gondolatok a diaszpóra fogalmáról és hevenyészett megfigyelések a diaszpórakoncepció magyar nézőpontból való alkalmazhatóságáról. In: Sik E. (szerk.) *A migráció szociológiája II. kötet*, Budapest: TÁTK. pp. 107–119.
- Sik E. (2003): A migrációs potenciál kutatásának alapfogalmai. In: Örkény A. (szerk.) *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, pp. 15–18.
- Sik E. (2006): Tőke-e a kapcsolati tőke, s ha igen, mennyiben nem? *Szociológiai Szemle*, 2, pp. 72–95.
- Sik E. (2012): A kapcsolati tőke szociológiája. In: Sik E. (szerk.) *A migráció szociológiája*, Budapest: ELTE TÁTK.
- Sik E. – Örkény A. (2003): A migrációs potenciál kialakulásának mechanizmusa. In: Örkény A. (szerk.) *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet–Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, pp. 188–202.
- Sik E. – Simonovits B. (2002): Migrációs potenciál Magyarországon, 1993–2001. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 2002*. Budapest: Társi, pp. 207–219.
- Sik E. – Simonovits B. (2003): A migrációs potenciál mértéke és társadalmi bázisa a Kárpát-medencei magyarok körében In: Örkény A. (szerk.) *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*, Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, pp. 43–66.
- Tilly, C. (2012): Áthelyeződött hálózatok. In: Sik E. (szerk.) *A migráció szociológiája I. kötet*. Budapest: ELTE TáTK, pp. 40–54.
- Wallace, C. (1998): *Migration Potential in Central and Eastern Europe*. Geneva: IOM.
- Wallace, C. (é.n.): *Migration potential in the accession countries: Poland, Czech Republic, Slovakia and Hungary*. Institute for Advance Studies, Vienna, Manuscript.

A mobilitás posztszocialista sajátosságai középiskolás diákok és egyetemisták körében⁵²

Dabasi Halász Zsuzsanna – Lipták Katalin

Bevezetés – A szocialista örökség nyomai

Kornai (2012) szerint a világtörténelem tanulmányozásából tudhatjuk, hogy különböző időpontokban a világ több régiójában sokszor zajlottak le különböző „nagy átalakulások”, átmenetek az egyik formációból a másikba. Az átalakulásnak hat karakterisztikuma van:

- A változások a nyugati civilizáció fejlődésének fő irányában mentek végbe.
- A politikát elsődlegesen érintette és vele együtt a gazdaságot is.
- Totális átalakulás folyt, párhuzamosan minden szférában.
- Az átalakulás folyamata békés körülmények között zajlott le, nem előzte meg háború.
- A változásokat nem idegen katonai erő kényszerítette ki.
- Az átalakulás elképesztő gyorsasággal, egy-másfél évtized alatt megtörtént.

A hat jellemzőből három vagy négy felismerhető más átalakulási folyamatokban is. Ám mind a hat karakterisztikum együttes érvényesülése egyedülálló a világtörténelemben, ez játszódott le az 1980-as évek végén Kelet-Közép-Európában.

Ezt nevezzük ma rendszerváltozásnak és az ilyen átmenetű országokat posztszocialistának. Kihat-e a régi rendszer valamilyen módon a mai társadalmi-gazdasági intézményrendszerre az átmenet országában? A válasz egyértelmű igen. Csaba (2007) az állami szerepvállalás mértéke szerint különít el négy csoportot. Az első csoportban található Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovénia, ahol „a társadalmi elvárások és az erőviszonyok egyaránt erőteljesen újraelosztó államot hoztak létre.” (Csaba, 2007). A második csoportba tartoznak a balti államok és Szlovákia, ahol az állami szerepvállalás

⁵²A tanulmány a MOVE "Mapping mobility – pathways, institutions and structural effects of youth mobility in Europe" HORIZON 2020 Under Grant Agreement No. 649263 projekt támogatásával készült.

mértéke lényegesen kisebb. A délkelet-európai országokat (Bulgária, Románia és Horvátország) a szerző külön csoportba sorolja a jellemző jelentős mezőgazdasági túlsúly miatt. Végül a FÁK országai alkotja az utolsó csoportot. Megkülönböztető jellemzőjük az „állam vezérelte gazdasági modell tartóssá válása, ami a nyersanyagsektor kiemelt jelentőségével társul” (Csaba, 2007).

Egy másik szerző szerint alapvetően két csoportba sorolhatók a volt szocialista országok az alapján, hogy milyen fejlődési pálya mentén haladnak. Eszerint tiszta és a kevert kapitalista fejlődési pálya közt tehetünk különbséget, az eltérés az állam mai szerepvállalásában érhető tetten (Juhász, 2010). Azokban az országokban alacsony a szociális kiadások GDP-hez viszonyított aránya, ahol a lakosság életszínvonala az előző rendszerben meglehetősen alacsony volt. Ehhez hasonlóan, ott magasabb most a szociális kiadások aránya, ahol a lakosság relatíve jól élt a szocialista rendszerben. Az egyes országokra úgy érdemes tekinteni, mint amelyek közelebb vagy távolabb állnak egyik vagy másik fejlődési pályától. Eszerint a kevert kapitalista fejlődés csoportjába tartozik Szlovénia, Magyarország, Litvánia, Lettország, Csehország és Románia. Mindezek a tényezők jelentősen meghatározzák a fiatalok társadalmi fejlődését, viszonyát az államhoz, nemzethez, karrierhez és ezen keresztül a mobilitáshoz is. A valós vagy vélt munkaerőpiaci nehézségek nem csak a közvetlen tapasztaláson, de a szülőkön keresztül is hatnak a fiatalokra. Második generációs migrációs nyomás alatt azt értjük, hogy a szülők a következő generációt elvándorlásra biztatják, miközben ők maguk tulajdonképp helyben maradnak (Dabasi-Hegyi, 2015).

A kelet-közép-európai országokban, így Magyarországon is a második világháború végétől az 1980-as évekig ismeretlen volt a nyílt munkanélküliség, igen magas volt a foglalkoztatási ráta, minden dolgozó biztosnak érezhette a munkahelyét. Inkább a fordított egyensúlytalanság érvényesült. A szocialista gazdaság krónikus hiányt szült, s ennek egyik megnyilvánulása volt – legalábbis az aránylag fejlettebb, iparosodottabb kelet-közép-európai országokban – a krónikus munkaerőhiány (Kornai, 2007). Bármilyen hatással volt is ez a hatékonyságra, a dolgozók élvezték a munkahely biztonságát, de ennek hirtelen vége lett. Jelentős mértékben csökkent a foglalkoztatási ráta és megjelent a nyílt munkanélküliség a rendszerváltást követően, 1989 után. A rendszerváltást követő tömeges munkanélküliségben az elbocsátott munkavállalóknak több lehetősége volt: vagy új munkahelyet kerestek, vagy véglegesen kiléptek a munkaerőpiacról (a korai nyugdíjazás segítségével), vagy kivándoroltak, vagy pedig munkanélküli segélyre szorultak és reményvesztett munkanélkülivé váltak. A központilag irányított tervgazdaságból a szabad piacra áttérő ún. átmeneti gazdaságokban jellemzően több folyamat játszódott le a rendszerváltásokat követően: (1) végbement a gazdasági liberalizáció, (2) piaci viszonyok léptek elő az elsődleges szabályozó tényezővé. A kereskedelem előtt

megszűntek a korlátok, privatizálták az állami tulajdonú vállalatokat, és a pénzügyi szektor lehetőséget kapott a magántőke kezelésére. (Hamberger, 2001)

Nemcsak a gazdaságban, de a társadalomban is jelentős változások indultak be. A rendszerváltás után szabaddá váltak a határok, megszűnt a kiutazás állami kontrollja, így a magyarok újra bekapcsolódtak a nemzetközi migrációba, és a rendszerváltás utáni 10 évben erőteljes kivándorlás indult el.

A rendszerváltással a határok újbóli szabad átjárhatósága a bevándorlás, az elvándorlás és a visszavándorlás terén is új lehetőséget teremtett a kelet-európai rendszerváltó országokban élők számára. A migráció többé nem volt egyszeri és egyirányú, a nyitott határok mellett természetessé vált a folyamatos mozgás, az el- és a visszavándorlás. (Hárs, 2015)

A szocialista múlt örökségként a jövedelmi viszonyok elemzése nélkülözhetetlen. A rendszerváltás óta eltelt közel 30 év alatt a magyarországi jövedelmi viszonyok és a háztartások jövedelmi szintje jelentősen megváltozott. Kialakult egy szélesebb alsó réteg, aki nem engedheti meg a magasabb kiadásokat, ők egy nagyon egyszerű és szigorú költségvetés mellett vezetik a háztartást, de sokszor segélyekre, támogatásokra szorulnak. Az alsó osztálybeli gyerekek számára csak álom marad a külföldi tanulmányok folytatása, még ösztöndíjak igénylése mellett is. A középosztály szintén kiszélesedett (ezt csak tovább erősítette a 2008. évi gazdasági válság), és kialakult egy viszonylag szűk felsőosztály. A középosztály tagjai számára a gyerek külföldi taníttatása jelentősebb anyagi terheket jelent, ők ezt csak önerőből nem tudják megoldani, számukra segítség az ösztöndíj lehetősége. A felsőosztály tagjai számára pedig önerőből is finanszírozható akár az egyéves kint tartózkodás is. Az egyéves külföldi tanulmány általában 1 és 3 millió forint közötti költséget jelent a családoknak a célországtól függően, amely magyarországi viszonylatban egy jelentősebb összeg.

Anyag és módszertan

A Horizont2020 az EU eddigi legnagyobb kutatási és innovációs programja, mely felismerte, hogy a fiatalok helyzetének megismerése, javítása a fenntartható fejlődés társadalmi lábának alapja. Ennek keretében fogalmazta meg azt a kutatási felhívást, mely a fiatal generáció mobilitási attitűdjének vizsgálatára irányult. A Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karának kutatócsoportja hat tagú konzorcium (Luxemburgi Egyetem, Hildesheimi Egyetem, madridi Spanyol Szociológiai Kamara, Bukaresti Közgazdaságtudományi Egyetem, Német Ifjúsági Kutatóközpont) részeként a MOVE kutatási projektjében minél több információt gyűjt össze a fiatalok mobilitási mintáiról, motivációjáról, az őket körülvevő intézményrendszer támogató és gátló hatásáról és a jó mobilitást elősegítő lehetséges európai

politikához ajánlásokat dolgoznak ki. A projekt keretében primer adatgyűjtést végzünk interjúztatási és kérdőíves technikával. Ezen tanulmányunkban az interjúk alapján készült esettanulmány egy kérdéskörére kapott eredményeit mutatjuk be.

A kvalitatív kutatásunk egyik alapvető forrásai az interjúk, azaz valamilyen szóban elhangzó szöveg, melyet a kutatott társadalmi csoport jelen esetben a diákok több tagjával, a kutatott társadalmi jelenséget megtestesítő szereplőkkel készítettünk külön-külön. (Seidman, 2002) A fiatalokat, mint „válaszadót”, „adatközlőt” látjuk, azaz annak komplex személyiségétől, identitáskonstrukciójától eltekintünk, és arra a véleményre, tudásra koncentráltunk, amelyet tőle reméltünk megismerni. A kutatási kérdéseink nem a szubjektumra, a társadalmi jelenségek individuális megélésére vonatkoztak, hanem általában pontosan lehatárolt részproblémákra. (Heltai – Tarjáni, 2004) Ebben az értelemben a strukturált mélyinterjú elméleti háttére és módszertani célkitűzései nem különböztek lényegileg a statisztikai adatokkal, kérdőívek válaszával dolgozó társadalomtudományos kutatásoktól. Az interjúkon alapuló kutatásunk – noha szubjektív válaszokból épült fel – nem a szubjektum társadalmi beágyazottságának feltárására irányult, hanem a „külső” társadalmiasultság közelebbi megismerésére. A strukturált mélyinterjú során meg akartunk tudni a fiataloktól mi motiválta őket a mobilitásban, milyen nehézségeik voltak, s nem az emberekről vártunk információt, hanem az embertől. Élmények, vélekedések, tudásformák, értékbeállítódások a kérdőíves vizsgálatokénál finomabb elemzése volt a cél. Az interjúkon alapuló kutatás egyik fontos kérdése a megkérdezettek körének meghatározása. A minta kialakításának szempontjai a következők voltak: célként legalább 15-15 db interjú elkészítését jelöltük ki. Az interjúalanyoknak be kellett tölteniük a 18. életévüket, de nem múlhattak el 29 évesek. Az EU definíciója szerint a fiatalok csoportjának maximum korhatára 29 év (Európai Bizottság, 2011). A diák interjúalanyoktól legalább 3 hónap időtartamú csereprogram részvétele volt elvárva az Európai Unió valamely tagállamában. A cseretapasztalat nem lehetett későbbi, mint 5 év. A diákokkal készített interjúkon felül a kutatott téma szakértőivel is készítettünk interjúkat. A kérdezés magját az a mintegy 5 fontos szakértő alkotja, akikkel hasonló témában korábbi kutatásaink során interjú készült.

A megvalósult minta a középiskolás diákok körében: összesen 19 darab interjú készült, ebből 17 fő cserediákkal és 2 fő szakértővel. A diákok az interjúkészítés pillanatában 18-22 évesek voltak. A válaszadók neme 6-13 férfi-nő arányban oszlik meg. Állampolgárság tekintetében az interjúalanyok között 16 volt magyar (a szakértőket is beleértve), 2 spanyol és 1 olasz állampolgár. A diákok legalább 3, legfeljebb 12 hónapot töltöttek valamely külföldi középiskola intézményében. Az interjú lebonyolítása 17 esetben magyar, 2 esetben angol

nyelven történt. A középiskolai tanulmányi mobilitások irányuk szerint, Magyarország vonatkozásában, 15 kimenő, 2 bejövő irányú mobilitás.

A megvalósult minta az egyetemisták körében: összesen 25 interjú készült egyetemistákkal és 3 szakértővel. Az interjú készítésekor az egyetemisták 18-29 évesek voltak, nemi arányokat tekintve 10 férfi, 18 nő. 20 interjút a mobilitás utáni féléven belül készítettünk, 5 interjút a mobilitási időszak alatt. 19 egyetemista magyar állampolgár volt, 1 fő spanyol, 1 fő német, 1 fő kettős állampolgár, 3 fő szlovák állampolgár, 1 fő román és mindegyik szakértő magyar volt. 18 kimenő és 7 bejövő mobilitásban részt vett, valamint 20 kredit mobilitásban és 5 diploma mobilitásban részt vett kérdeztünk meg.

Eredmények ismertetése

Jó anyagi lehetőségek vizsgálata a középiskolások körében

A magyarországi körülményeket ismerve feltételeztük, hogy a csereprogramot vállaló diákok szülei az átlagtól jobb anyagi körülményekkel rendelkeznek, és a diákok „elit gimnáziumokban” tanulnak. Az interjúk ezt megerősítették. Több diák is elmondta, hogy a szülei értelmiségi réteget alkotnak, általában mindketten diplomával rendelkeznek, és jó anyagi körülmények között élnek, ezért ők megengedhették maguknak, hogy a gyerek csereprogramját önerőből finanszírozzák. Az egyik diák említette, hogy Rotary tagként vett részt csereprogramban, Magyarországon általában a felsőosztály tagjai vesznek részt a Rotary Klubokban.

„Jó szociális körülmények között élünk.” (peHUy02⁵³)

„A szüleim: anyukám orvos, apukám tanár. A szüleimtől kaptam támogatást anyagilag, mi fizettünk mindent. Minden önköltséges volt.” (peHUy03)

„A családi háttéremet szerencsésnek vallom, mert a születésem óta a családommal élek, apukámmal, anyukámmal, és van egy 17 éves testvérem, ő is cserediák ebben az évben, Ausztráliában. Szoros a családi kötelék közöttünk.” (peHUy04, l.37-39)

„A Rotary cserediákok mindig családoknál laknak, én az egy év alatt négy családnál is laktam. Mindegyik családnál nagyon jó volt, keretes házban laktunk kisebb finn városokban. De általában mindig jó körülmények között. A Rotary azt is precízen megválogatja, hogy hová kerülnek be a cserediákok, a családoknak is van jelentkezés és felméri, hogy milyen körülmények között élnek a családok, és a Rotarynál nagyon nem kerülhetsz be egy rossz családba.” (peHUy04, l.57-64)

⁵³Az interjú idézetek végén látható jelölés az egyes interjúk beazonosítását szolgálják, ahol a „pe” a középiskolásokra, a „he” az egyetemistákra, a „HU” Magyarországra, az „e” a szakértőre, az „y” a fiatalra utal, az „l” az interjúszöveg leírásában a sorok számára.

„Egyke vagyok, a szüleimmel élek, közgazdászok mind a ketten és saját vállalkozásuk van...ők finanszírozták a kint tartózkodásomat.” (peHUY11)

„Voltunk külföldön korábban is, az iskolával is egy hetet és a szülőkkel is voltunk többször külföldön...az AFS-nél van ösztöndíj, de én nem igényeltem ösztöndíjat, úgy voltam vele, hogy legyen másnak.” (peHUY17)

Mobilitásra való ösztönzés a szűkebb anyagi lehetőségek ellenére

A középiskolások körében

A középosztály tagjainak gyerekei elmondták, hogy a szüleik önerőből nem tudták volna finanszírozni a csereprogramot, de az ösztöndíjak segítettek. Volt olyan diák, aki a szüleinek a munkahelyétől kapott ösztöndíjat 100%-ban. A korlátozott anyagi lehetőségek ellenére sem mondták a szülők a gyerekeknek, hogy ne vállalják a csereprogramot, sőt, támogatták az ötletet. Azt figyeltük meg az interjúk alapján, hogy a szocializmusban nevelkedett és alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező szülők azok, akik nem tudják önerőből megoldani a gyerekük külföldi taníttatását.

„Szóval egy teljesen átlagos családból jöttem. Van egy nővérem, és együtt vannak a szüleim. Anyukám tanár, apukám pedig bankban dolgozik. Szerencsére elég jól élünk, de inkább a normális szintbe raknám magunkat. És mindketten nagyon támogatták, hogy kimenjek. Apukám munkahelye hirdette meg ezt a pályázatot, ahol én kaptam az ösztöndíjat, hogy kimenjek egy évre Olaszországba.” (peHUY01, l.2-7)

„Tudtam, hogy az életben nem jutok ki cserediáknak a pénzügyek miatt. A családom nem engedhette meg azt, hogy kétmillió forintot kifizessünk egy programdíjra, és ezért én önkénteskedni kezdtem. Ott lehúztam másfél évet, és egy év után mondták azt, hogy mit szólnék hozzá, ha megpályáznék egy ösztöndíjas helyet.” (peHUY06, l.15-17)

„A szüleim külön élnek, édesapám rendőr, anyukám a CIB banknál dolgozik...100%-ban ösztöndíjból finanszíroztuk, ez az ösztöndíj a CIB Bank dolgozói középiskolás gyerekeinek szól, csak ők pályázhatnak rá, és aki megnyeri, az teljesen mindegy, hogy mennyibe kerül a program, a teljes programot kifizeti a bank.” (peHUY10)

„Nálunk (AFS) van lehetőség ösztöndíjra jelentkezni, ami a program ár egy részét jelenti. Aki elnyeri, az ösztöndíj formájában kevesebb programdíjat kell, hogy fizessen, tehát ott be kell adniuk egy elég részletes adatlapot a családoknak, tehát azért látjuk a hátteret. Most az elmúlt két év ösztöndíj jelentkezései alapján tudom mondani, hogy nem változott, a középosztálybeliek általában, akik az ösztöndíjra jelentkeznek. A többi kiutazóról sokszor tudjuk, hogy ők felső osztálybeliek és elvétele azért vannak olyan kiutazóink, akik nem

annyira jómódúak és nekik ez nagyobb anyagi megterhelést jelent. Ők nagyobb számban jelentkeznek az ösztöndíjra, próbálnak előtte önkéntesként tevékenykedni, hogy segítséget kapjanak.”(peHUE01, 1.82-90)

Az egyetemisták körében

A kimenő hallgatók körét szintén két csoportra lehet osztani az anyagi helyzetétől függően. Az egyik csoport tagjai számára az Erasmus ösztöndíj jelentette az egyetlen lehetőséget a féléves mobilitásra, és a szülők csak korlátozottan vagy egyáltalán nem tudták őket támogatni, és korábban nem volt jellemző rájuk a külföldi nyaralás a családdal közösen. A másik csoport tagjai számára a féléves külföldi kint tartózkodás az Erasmus ösztöndíj nélkül is megvalósítható lett volna, stabil anyagi háttérrel rendelkeztek ezek a fiatalok, ők jellemzően többször is voltak már hosszabb-rövidebb ideig külföldön. Mind a szakértők, mind a mobilitásban részt vevő fiatalok elmondták, hogy a féléves vagy egy éves részképzést az Erasmus ösztöndíjból maximálisan meg lehet valósítani, ha nem a legdrágább országokat választják. A magyar hallgatók számára drága országnak a skandináv területek és Írország számít, ezeket általában elkerülik. A legtöbb magyarországi egyetem hallgatói önkormányzata plusz ösztöndíjat biztosít a rászoruló hallgatóknak az Erasmus ösztöndíj mellé, hogy még zökkenőmentesebb legyen a mobilitás megvalósítása.

„Az ERASMUS ad ösztöndíjat, ezen kívül van egy rendkívüli szociális ösztöndíj lehetőség az ERASMUS-ban, plusz a HÖK is biztosít némi hozzájárulást. Ezen kívül valószínűleg, hogy családi támogatás is kell, én itt látom esetlegesen azt az akadályozó tényezőt, hogy a család nem tudja anyagilag támogatni kellőképpen a kiutazást.” (heHUE01)

„A Miskolci Egyetem egyre népszerűbb a bejövő Erasmus hallgatók körében, ez Magyarország szintjén is megfigyelhető, eddig az volt a jellemző, hogy több cserediák ment, mint amennyi érkezett, ez most megfordult. Mivel nincs eurónk és a forint most gyenge, így Magyarország olcsó országnak számít, ez most a vonzereje. Ami a kimenő hallgatókat illeti, elég rossz anyagi körülmények között él, vagy átlagos és átlagosnál gyengébb anyagi körülmények között. Nekik fontos az, hogy az az ösztöndíj, amit kapnak az a külföldi kiadásaik minél nagyobb részét fedezze, ezért aztán nagyon sok ország nem is jön náluk szóba, Skandináviába nem nagyon mennek. A drágább országokat jellemzően elkerülik.” (heHUE02)

Azok a kiutazó hallgatók, akik szerényebb anyagi körülmények között élnek, jobban megfontolták a kiutazást, és a szülők foglalkozásából megítélhető, hogy a család szerényebb körülmények között él. Általában fizikai foglalkozásúak, alacsonyabb bérért dolgoznak. A hallgatók között volt olyan is, aki a mobilitás előtt dolgozott külföldön, hogy pénzt tudjon félretenni a féléves részképzésre.

„Egy kis városban lakok, szüleim átlagemberek. Apukám buszvezető, anyukám bolti eladó, testvérem irodai munkát végez.... Volt egy olyan

(középiskolai) osztálytársam, aki kiment külföldre középiskolás korában, de igazából ez nem egy nonprofit szervezet volt, amivel ment, elég sokba került, és nem engedhettem volna meg magamnak illetve a család nem engedhette volna meg.” (heHUy04)

„Felhasználtam az ösztöndíjat, de annyi saját pénzt, mint amit akkor elköltök, amikor itthon vagyok Magyarországon, annyival többet nem költöttem pluszban. Én az a típus vagyok, aki figyel arra, hogy mennyit költ.” (heHUy08)

Utazási szokások a szocializmusban nevelkedett szülőknél

A középiskolások szemével

A tervutasításos szocialista rendszerben teljesen másképpen értelmezték a „szabad mozgást”, csak erős állami kontroll mellett volt korlátozott lehetőség külföldi utazásokra. Nagyon minimális volt a lehetőség a külföldi oktatásban való részvételre, de még a külföldre utazásra is. A most csereprogramban részt vevő diákok szüleinek, akik a szocializmusban voltak diákok, nem volt lehetőségük egy-egy félévet vagy évet külföldön tanulni középiskolás korukban. Arra ugyan nem tettünk fel kérdést, hogy a diákok szülei részt vettek-e részképzésekben, de feltételezzük, hogy nem, mert amikor a szülők voltak gyerekek, ez nem volt szokványos dolog. Az 1989. évi rendszerváltás után pár évvel már könnyebb volt a külföldre utazás, de még mindig nem volt jellemző a középiskolai mobilitás. A 2004. évi európai uniós taggá válásunk után változott meg a helyzet, és lett egyre népszerűbb fiatalok körében a külföldi részképzés. Azoknál a diákoknál, akik most csereprogramban vettek részt, a szüleik is nyitottabbak voltak az utazásokra. A diákok nagyrészt elmondták, hogy a szüleikkel többször jártak külföldön nyaralni, ami azért utal arra, hogy a szülők is nyitottabbak az utazásra és a gyerekek is megszokták ezt. Nem idegen nekik egy-egy új kultúra vagy ország, sőt még inkább kedvet kaptak ehhez.

„A családon belül a nagynéném volt hosszabb ideig külföldön, Németországban és a keresztanyám Olaszországban él, az egyetem után Angliába költözött ki, aztán Rómába költözött, most pedig Pisában dolgozik mérnökként.” (peHUy17)

A szocialista múlt nyomai már nem látszódnak az egyetemisták körében

Többen is elmondták, hogy már középiskolás korukban kialakult bennük a gondolat a külföldi részképzést illetően, és ezt jól megérelve az egyetemi évek alatt bele is vágtak az Erasmus program megvalósításába. Az ilyen több éven keresztül érlelt gondolat egy erős és tudatos karrierépítésre utal. Volt olyan is, aki irigyelte azokat, akik középiskolás korukban külföldön tanultak, és mivel arra nem volt lehetősége, így az egyetemi részképzést választotta. Ami a

szülőknél nem volt jellemző, az a fiatalok számára teljesen természetes, azaz, hogy nincsenek határok és a szabad mozgás nem korlátozott, abban az országban tanulnak, amelyikben csak akarnak. Megállapítható, hogy az egyetemisták körében már nem érződik a szocialista múlt utóhatása. Ők többnyire a rendszerváltás utáni években születtek, így nem is igazán érthetik a rendszerváltás előtti korlátozott utazási lehetőségeket. A mostani fiatalok mobilitási döntéseiben nem fedezhetők fel posztszocialista jelek, egyik hallgató sem számolt be arról, hogy pl. azért választotta Lengyelországot, mert ott is szocialista tervutasításos gazdaság működött és kíváncsi volt, hogy mennyit fejlődött az ország hazánkhoz képest. A mai fiatalok sokkal inkább a saját karrierfejlődési lehetőségeiket tartják szem előtt és a nyelvtanulást a mobilitási döntésnél.

„Van egy csoportja a hallgatóknak, aki rettentően tudatosan építi fel a karrierjét, ő azt látja, hogyha külföldre megy, kapcsolatokat és tapasztalatokat szerez, aki Erasmusban részt vett később sokkal jobb karrier lehetőségekkel rendelkezik majd.” (heHUe02)

„Amikor egyetemre jelentkeztem, már akkor tudtam, hogy szeretnék kimenni külföldre cserediáknak tanulni, mert irigyeltem azokat, akik középiskolában mentek ki egy évre Amerikába tanulni, de az a szülők pénzén történt, és mi nem engedhettük meg magunknak...van egy nővérem és van egy öcsém, apa a Magyar Telekomnál dolgozik, anyának asszisztensi munkája volt, de azóta felmondott....pénzügyileg is tudtak támogatni az Erasmus ösztöndíj mellett.” (heHUy09)

„Leginkább a nővérem inspirált, hogy menjek ki külföldre, mert jól fog jönni a jövőben és a család is támogatott. Ő egyetem alatt volt külföldön, de rövid ideig...Korábban nem nagyon voltam külföldön.” (heHUy11)

„Ez az ötlet úgy jött, hogy én már egyetem előtt is szerettem volna Erasmuson részt venni, mert egyetemista barátoktól nagyon sok jót hallottam róla, és az Erasmust nagyon jó lehetőségnek találtam. A felvételikor már utánajártam ennek.” (heHUy18)

A posztszocialista múlt egyetlen jelenlévő nyomát egy németországi mobilitásban részt vevő magyar egyetemista tapasztalta meg. Beszámolt a mobilitásban részt vevő lengyelekkel kötött szorosabb barátságáról. Ez valóban érezhető, hogy részben a történelmi múlt miatt (lengyel-magyar perszonálunió a középkorban) a magyarok és a lengyelek mindig nagyon hamar megtalálják a közös hangot. Lengyelországban is ugyanúgy 1989-ben történt meg a rendszerváltás.

„Rögtön a lengyelekkel kerültem a legjobb viszonyba és ez a barátság végig megmaradt.” (heHUy08)

A magyarok megítélése külföldön, a szocialista múlt nyomai – középiskolás szemmel

Megvizsgáltuk, hogy a diákok hogyan élték meg magyarságukat külföldön, és miként reagáltak a külföldiek a magyarokra. Néhányan elmondták, hogy magyar diákként unikumnak kezelték őket, és volt olyan eset is, amikor furcsa sztereotípiákat kapott a diák, megkérdezték tőle, hogy van-e Magyarországon internet vagy lóval járunk-e iskolába, egy másik diákot pedig oroszoknak néztek, és ezt nehezményezte, mondta, hogy ő magyar. Az egyik fiatal elmonda, hogy szerinte a szocialista múlt nyoma érezhető a hazai oktatási rendszerben, mert sokkal korlátozottabb és elavult a hazai oktatás, mint a külföldi. Éppen ezért egy magyar diák figyelmét a külföldi tanulásra felkeltheti az a kíváncsiság is, hogy vajon milyen az oktatás külföldön. Például néz egy külföldi filmet, látja, hogy ott más a tanulás. Egy cserediákprogram keretében pedig ki is tudja próbálni, élheti a filmben látott amerikai, francia stb. diák életét, tanulhat a filmben látott felszereltségű iskolában, megtapasztalhat más oktatási módszert.

„Az, hogy én magyar voltam, az ott nem volt egy nagy dolog, nagy városban éltem. Az, hogy cserediák vagy, jó, hogy itt vagy, de nem volt nagy különlegesség, az iskola nem nyitott felém, barátokat sem sikerült szereznem.” (peHUy02)

„Az iskolámban nagy számnak számítottam, mert én voltam a cserediák, aki messziről jött. Jöttek a sztereotípiák, kérdezték, hogy miért nem vagyok néger, van-e otthon internet és lóval járunk-e iskolába. Volt, aki ezt halál komolyan megkérdezte, hogy van-e nálunk Magyarországon internet.” (peHUy03, l. 94-99)

„Én is teljesen mást gondoltam a külföldi utazásról, mielőtt kimentem és most miután hazajöttem, teljesen más fejjel gondolkodok a kiutazásról, annyi új dolgot tanultam.” (peHUy10)

Többen elmondták, hogy rengeteg tapasztalatot éltek át külföldön, sokat fejlődött a saját személyiségük és sokkal másabb szemmel tekintenek Európára és hazánkra is.

„Én voltam az egyetlen külföldi az osztályban, ennek nagyon örültem, ez nagyon jó volt...Volt egy cseh nemzetiségű fiú, akivel voltak konfliktusaink, ez azon alapult, hogy ő nem szerette a magyarokat és kijelentette nekem. Biztosan történelmi oka volt, ő nem szerette a magyarokat. Nem beszélünk sokat, kerültük egymást.” (peHUy17)

„Társadalmi emlékezet” a bejövő egyetemista hallgatónál

A kollektív emlékezet szerepét és az identitásképzés folyamatait jól nyomon követhetjük a mobilizálódott fiatalok interjúiban. „Az emberek általában a társadalom keretein belül tesznek szert az emlékeikre. Ugyanígy, társadalmi

keretek között idézik föl, ismerik fel illetve lokalizálják azokat." (Halbwachs, 1992).

Általában Eriksonnak (1959) tulajdonítják az elsőséget abban, hogy bevezette az identitás fogalmát az élet folyamán végbemenő pszichológiai fejlődés leírásában: a személyes identitás – időszakonként bekövetkező válságai ellenére – az időben változatlan önazonosságot jelenti. Az identitáselméletekben nemrég bekövetkezett narratív fordulat azonban óva int az identitás lényegének keresésétől, inkább narratív formájú építési folyamatnak tekinti azt (Bruner, 1990; Calhoun, 1994). MacIntyre megfogalmazásában a személyes identitás és tágabb értelemben a "társadalombiográfiai emlékezet" az a mechanizmus, melynek köszönhetően büszkeséget, szomorúságot vagy félelmet vagyunk képesek érezni olyan eseményekkel kapcsolatban, melyeket csoportunk azelőtt élt át, hogy mi csatlakoztunk volna hozzá.

Az úgynevezett "jelenközpontúság" erőteljesen érezhető az emlékezettel foglalkozó szociológiai munkákban. Az interjúk jól mutatják, hogy az idők során, hogyan használják a múltat jelenbeli céljaik megvalósítására, és hogyan lehet a múlt különösen hasznos eszköze az érdekek megjelenítésének.

Mint mondani szokták, a hal eszmél rá utolsóként arra, hogy létezik valami olyasmi, amit víznek hívunk. Így merülünk el mi is a monoton hétköznapiakban. A kiélezett határhelyzetek különösképpen fogékonyra tesznek az új és szokatlan gondolatokra. A Mount Everest csúcsán könnyebben ráébredünk az oxigén életbevágó fontosságára. A bölcső vagy a koporsó mellett gyakrabban eltűnődünk az emberi lét távlatain, mint a hétköznapi lét monoton módon ismétlődő taposómalmában. (Pataki, 2003)

Tanulságos annak a vizsgálata, hogy a kettős állampolgárok valójában milyen identitásúnak tartják magukat. Többen is elmondták, hogy ők magyarnak tartják magukat. A sors furcsa fintora, hogy az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés eredményeképpen a magyarországi területek jelentősen csökkentek és a határok sokszor ott kerültek meghúzásra, ahol még magyarok éltek.

„Tudok szlovákul, de nem szeretek szlovákul beszélni, nem tartom magam szlováknak, magyarnak tartom magam. A területi elcsatolás miatt a szüleim Szlovákiában éltek mindig is, de a határtól 3 km-re élünk.” (heHUY20)

„Amiben biztos vagyok, hogy Szlovákiába nem szeretnék visszamenni (a diploma megszerzése után), vagy Magyarország, vagy külföld. Itt vannak már az ismerőseim, a barátaim, minden itt alakult ki.” (heHUY21)

„Engem egy idő után idegesített, hogy nagyon jól tudok szlovákul, de hiába ott születtem, mintha állandó külföldi lennék. Hogy nem azt a nyelvet használod, ha kimész a boltba, vagy bárhova, amit otthon a szüleiddel. És olyan érzésem volt otthon, mintha én állandó külföldi lennék. Ez nagyon furcsa, mert Szlovákiába azt mondják, hogy magyar vagy, hogy kb. nem oda való. Magyarországon meg szlovákiai vagy. Kicsit furcsa helyzet. Ebből kifolyólag nekem nem volt sok jó

tapasztalatom ott. A szlovákok kicsit durvábbak, nem olyan megértőek, amit én anno, gyerekként tapasztaltam. ((heHUy26, l.160-166)

Elgondolkodtató volt a német hallgatóval készült interjú során hallani a véleményét arról, hogy ő, mint német hogyan vélekedik a saját országának történelméről. Utalt a hitleri időszakra, és hogy ő emiatt szégyent érez, de itt Magyarországon senki sem emlékeztette erre, pedig tartott tőle. Ez is a társadalmi emlékezet egyik iskolapéldája.

„Sokan mondják, hogy milyen jó lehet Németországban születni és ott élni, de németként máshogy érzem, tartottam attól, hogy külföldön emlékeztetnek majd a hitleri időszakra. Természetesen ez egy nagyon rossz és nehéz múltbeli emléke a németeknek és mindig emlékeztetnek minket arra, hogy mit tett Hitler és jöllehet, hogy én nem is éltem akkor és nem tehetek róla, átélem a jelenben.” (heHUy22, l.209-213)

„Igen, ez nagyon-nagyon rossz volt a múltban és ilyen soha többé nem történhet meg, ennek ellenére büszke vagyok arra, hogy Németországból jöttem, német vagyok és büszke vagyok. Itt – Magyarországon – megtanultam, hogy legyek büszke arra, hogy német vagyok, mert egy erős gazdaság, jól teljesítő ország. Magyarországon az Erasmus félév alatt nem emlékeztetett senki a náci Németországra. Megtanultam, hogy büszke legyek a származásomra és kötődjek a hazámhoz, ha a többi nemzet is így tesz, az jó.” (heHUy22, l.218-225)

Összegzés

Összességében megállapítható, hogy a szocialista múlt és a szocialista örökség nyomai megfigyelhetők mind a középiskolások, mind az egyetemista fiatalok mobilitását illetően. Mivel a diákok szülei nem vehettek részt ilyen és ehhez hasonló csereprogramokban, így a személyes élmény sem adható át a diákoknak, viszont éppen az élmények és tapasztalatok hiánya nem jelenik meg visszatartó erőként. A szülők nem korlátozzák a diákokat és csak azért, mert nekik nem volt ilyen lehetőségük, nem tiltják meg a gyerekeiknek, sőt. A rendszerváltás utáni és főleg az EU csatlakozás utáni egyre növekvő mobilitási hajlandóság és tendencia jellemző a fiatalokra. Feltehetően a csereprogramban részt vett fiatalok a jövőben még intenzívebben fogják majd a saját gyerekeiknél a külföldi oktatást támogatni, mert ők maguk is átértékelték és nagyon pozitívan, sokan sorsformáló erőként beszéltek a csereévről.

A mai huszonéves egyetemisták tudatában már nem jelenik meg az, hogy a külföldi utazás érték, a határok nyitottsága érték, számukra ez természetes, mert ők ebben nőttek fel. A szülők a mobilitási döntésnél szintén nem befolyásolták a fiatalokat. Az interjúkból nem derült ki, hogy a szülők utaltak volna arra, hogy amikor ők fiatalok voltak mennyire mások voltak a lehetőségek a külföldi részképzéseket illetően. A bejövő hallgatók esetében szintén nem volt erősen

fellelhető a szocializmusból fakadó történelmi múlt ismerete. A nem magyar identitással rendelkező (kettős állampolgárok Szlovákia és Románia magyar lakta területeiről) hallgatók nem is ismerik Magyarország történelmét, számukra a döntésnél az volt a fő szempont, hogy itt olcsó a megélhetés. A kettős állampolgárok számára pedig a történelmi múlt miatt érezhető az erős magyar identitás megléte.

A mobilitás pozitív oldalait feltétlenül erősíteni kell, ugyanis éreztük az interjú alanyoknál, hogy kismértékű bizonytalanság és bátortalanság a nagy részükénél megfigyelhető volt még a pályázati anyag beadásakor is. Az ilyen jellegű bizonytalanság mihamarabbi leküzdésére jó megoldás lehet, hogy a külföldről hazaérkező egyetemistákat aktívan bevonjuk az adott egyetem következő évi Erasmus programjának propagálásába. Egyetemi oktatóként és kutatóként azt vettük észre, hogy az egyetemisták számára sokkal hitelesebb, ha egy olyan fiatal tart „élménybeszámolót” az Erasmus élményeiről, aki nem régen vett részt a mobilitási programban, és ezáltal sokkal közelebbnek érezhetik magukhoz a még bizonytalankodó fiatalok a mobilitást. Szükség van egy korrekt és a technikai részleteket is bemutató tájékoztató előadásra, hogy még szélesebb körben elérhessük a hallgatókat, de a tájékoztató előadásra a korábban Erasmus mobilitásban részt vevő hallgatókat is be kell vonni a pozitív attitűd erősítése érdekében.

Felhasznált irodalmak jegyzéke

- Agunias, D. R. (2006): *Remittances and Development: Trends, Impacts, and Policy Options – A Review of the Literature*. Washington, DC: Migration Policy Institute.
- Bruner, J. S. (1990): *Acts of Meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Calhoun, C. (1994): Social theory and the politics of identity. In: Calhoun, C. (Ed.) *Social Theory and the Politics of Identity*. Cambridge, MA: Blackwell, pp. 9–36.
- Csaba L. (2007): Átmenet vagy spontán rendetlenség? *Közgazdasági Szemle*, 54 (9), pp. 757–773.
- Dabasi Halász Zs. – Hegyi-Kéri, Á. (2015): „Fel/eltörekvő” generáció migrációja Miskolcon. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 12 (1), pp. 17–26.
- Erikson, E. (1959): *Identity and the Life Cycle*. New York: Norton.
- Halbwachs, M. (1992): *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hamberger J. (2001): Rendszerváltás és az állam felbomlása. *História*, 23, pp. 9–10.
- Hárs Á. (2015): Elvándorlás és bevándorlás Magyarországon a rendszerváltás után – nemzetközi összehasonlításban. In: Fazekas K. (szerk.) *Munkaerőpiaci Tükör 2015*, pp. 39–53.
- Heltai E. – Tarjáni J. (2004): A mélyinterjú készítése és az elkövethető hibák forrásai. In: Letenyei L. (szerk.) *Településkutatás*. Szöveggyűjtemény. Budapest, L'Harmattan, pp. 502–543.

- Juhász R. (2010): Posztszocialista fejlődési pályák. *Közgazdasági szemle*, 57 (3), pp. 222–240.
- Kornai J. (2007): *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kornai J. (2012): Központosítás és kapitalista piacgazdaság. *Népszabadság*, 2012. január 6. pp. 6–9.
- Pataki F. (2003): Szociális emlékezet: A történelem szociálpszichológiája. *Magyar Tudomány*, 1.
- Seidman, I. (2002): *Az interjú mint kvalitatív kutatási módszer*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.

A fiatalok mobilitásának feltérképezése

A MOVE projekt magyarországi kérdőíves adatfelvételének eredményei⁵⁴

Dabasi Halász Zsuzsanna – Kiss Julianna

Bevezetés

Az Európai Unió politikájában 2014-2020 között kiemelkedő figyelmet fordít minden olyan tényezőre, amely alapja fenntartható fejlődésnek. A fiatal generáció helyzete a fenntartható társadalom egyik kulcskérdése mind demográfiai, mind gazdasági aspektusból. A HORIZON2020 kutatási program részeként a MOVE projekt legfőbb célja megfelelő információt adni a politikai és gazdasági döntéshozók számára, hogy az európai fiatalság mind társadalmi mind egyéni szinten hasznos, „jó” mobilitását minél jobban támogatni tudja, egyben csökkentse a még meglévő akadályokat elkerülje az esetleges káros következményeket. A kutatás szekunder adatok elemzése mellett primer információk feltárását is elvégzi. Egyrészt interjúk segítségével, másrészt kérdőíves felméréssel kíván minél többet megtudni a fiatalok mobilitási szokásairól, motivációjáról, az azt segítő és gátló feltétel rendszerről. Vizsgálatait hat országban végzi úgy, mint Luxemburgban, Romániában, Németországban, Norvégiában, Spanyolországban és Magyarországon. Mobilitás alatt pedig az Európai Unió és Norvégia és Svájc területén megvalósuló nemzetközi migrációt tekinti. Jelen tanulmányban kérdőíves kutatási magyarországi eredményeit ismertetjük.

Számos primer kutatási eredmény jelent meg az elmúlt időszakban, hazánkban a migráció témakörében, azon belül is néhány tanulmány kifejezetten a fiatalok körében is gyűjtött adatokat. A teljesség igénye nélkül a nagy mintás vizsgálatok voltak a TÁRKI Monitor- és Omnibusz felvételek alapján a 1993-2016 között, Hárs Ágnes és Neumann László 2008-as tanulmánya, a Magyar Ifjúság 2012, Gödri Irén és Feleky Gábor 2013-as és Gödry Irén 2016-os elemzése meghatározó. Azonban még mindig nem rendelkezünk elegendő információval ennek a nagyon mozgékony rétegnek motivációjáról a menni vagy maradni kérdéskörben. Kutatásunk általános célja ezen információhiány csökkentése, adatalapú tudás biztosítása a fiatalok mobilitásáról Európában a

⁵⁴ A tanulmány a MOVE "Mapping mobility – pathways, institutions and structural effects of youth mobility in Europe" HORIZON 2020 Under Grant Agreement No. 649263 projekt támogatásával készült.

mobilitási feltételek javítása és a „hasznos” mobilitást előmozdító és akadályozó tényezők azonosítása érdekében.

Módszertan

A kérdőíves adatgyűjtési folyamat vegyes módszerrel zajlott, így sor került panel-felmérése, azaz reprezentatív mintavételre a mobilis és nem mobilis fiatalokról; valamint hólabda felmérésre a mobilis fiatalok elemszámának növelése érdekében. Az önkitöltős online kérdőívek kitöltési ideje 15-30 perc volt. Az adatfelvétel dátuma 2016. november 23 – 2017. január 30. között esett, tehát összesen 8 hétig volt lehetőség a válaszadásra.

A kérdőíves adatfelvétel alapsokasága a mobilis és nem mobilis 18-29 éves fiatalok, akik a hat konzorciumi ország állampolgárai vagy ott szereztek meg középiskolai végzettségüket. Az elemszám Magyarország esetében 980 fő (708 fő nem mobilis, 272 fő mobilis) a panel vizsgálatban és további 157 fő csak mobilis válaszadó a hólabda felmérésben. A hat országban összesen 5,499 fő vett részt a panel és 3,207 fő a hólabda felmérésben. Jelen tanulmányban a reprezentatív panel vizsgálat eredményeit ismertetjük Magyarországra vonatkozóan, esetenként nemzetközi kitekintést is nyújtva.

A kérdőíves felmérés az alábbi kérdésekre terjed ki:

- az információs és támogató szolgáltatások szerepe és értéke a fiatalok döntéshozatali mechanizmusában a külföldi mobilitás kapcsán;
- a transznacionális hálózatok szerepe a mobilitási potenciál támogatásában egyfajta "húzó tényezőjeként";
- a mobilitási tapasztalattal rendelkező és nem rendelkező fiatalok aktivitása;
- a társadalmi tőke kialakulása, a mobilis és nem mobilis fiatalok társadalmi egyenlőtlenségeinek dimenziói, valamint azok hatásai a jövőbeli kilátásokra és a társadalmi egyenlőtlenség reprodukálására;
- a mobilis és nem mobilis fiatalok identitásának formálódása;
- a fiatalok karriertervei és az őket a hazájukhoz kapcsoló kötelezettségek (pl. pénz küldése, család támogatása, stb.). (lásd Díaz Catalán et al., 2017)

Hipotézisünk szerint:

- A magyar fiatalok nemzetközi összehasonlításban kevésbé tekinthetők mobilisnek.
- A fő akadályok, nehézségek a nyelvismeret, induló tőke, megfelelő információ.

- A mobilitás legfőbb fajtája a munkavállalási és azt követi az oktatással kapcsolatos.

Szociodemográfiai adatok

A kutatás fiataloként definiálja a 16-29 év közöttieket. A megkérdezett sokaság kor tekintetében 18-24 éves volt 551 fő (56,2%) és 25-29 éves 429 fő (43,8%). A nemek megoszlása kapcsán férfi 465 fő (47,4%) volt és nő 515 fő (52,6%). A minta eszerint mind kor, mind nemi megoszlás kapcsán többé-kevésbé kiegyenlítettnek tekinthető, a nemzetközi összesítés arányaihoz hasonlóképpen.

A válaszadók állampolgársága döntő többségük, 970 fő esetében magyar, emellett 32 válaszadó egyéb - 11 román, 4 német, 2 olasz, 1 osztrák, 1 boglár, 1 szlovák, 1 holland, 8 egyéb európai, 1 egyéb ázsiai, 2 egyéb észak-afrikai - állampolgársággal (is) rendelkezett. A születési ország tekintetében szintén a döntő többség, 955 fő Magyarországon született, de emellett 25 fő máshol: 14 fő Romániában, 1 fő Bulgáriában, 1 fő Finnországban, 1 fő Görögországban, 1 fő Olaszországban, 1 fő Norvégiában, 6 fő egyéb európai országban. Továbbá a középiskolai tanulmányait lezáró érettségi bizonyítványát a válaszadók döntő többsége szintén Magyarországon, 7 fő Romániában, 6 fő egyéb országban szerezte meg.

A földrajzi megoszlás tekintetében regionális szinten Közép-Magyarországról érkezett a legtöbb válasz (29,0%). A többi régióból hasonló, 10-15% közötti válaszadási arány volt jellemző - Észak-Alföld (15,9%), Dél-Alföld (13,7%), Észak-Magyarország (10,9%), Közép-Dunántúl (10,8%), Dél-Dunántúl (10,3%), Nyugat-Dunántúl (9,4%).

A településméretet két kérdés érintette, a válaszadók jelölték, hogy életük legnagyobb részét mekkora településen töltötték, illetve hogy jelenleg milyen méretű településen élnek. A válaszok alapján életükben a legtöbbet a válaszadók leginkább 1.001-20.000 fős kisvárosban (31,5%) és 20.001-150.000 lakosú városban (25,3%) éltek, illetve 13,7% 500- 1.000 fős faluban, 11,7% 150.001-800.000 lakosú városban és 10,6% 800.001-3millió fős városban, tehát Budapesten töltötte a legtöbb időt. Jelenleg a válaszadók leginkább 1.001-20.000 fős kisvárosban (26,9%) és 20.001-150.000 fős városban (25,4%) élnek, illetve 16,9% él 800.001-3millió fős városban, tehát Budapesten és 12,8% él 150 001-800 000 lakosú városban, azonban csupán 10,3% él 500-1.000 fős faluban. Látható tehát, hogy jelenleg a válaszadók közül többen élnek nagyobb településen, mint korábban. Nemzetközi összehasonlításban hasonló megoszlás volt jellemző, bár a 800.001-3millió fős településeken nagyobb, 150.001-800.000 fős településeken kisebb arányban éltek Magyarországon a nemzetközi átlagnál.

Iskolai végzettség tekintetében az anya/gyám legmagasabb iskolai végzettsége leginkább alapfokú oktatás (12,8%), a középfokú oktatás alsó szintje (19,5%) és a középfokú oktatás felső szintje (34,1%), illetve bachelor vagy ezzel egyenértékű képzési szint (10,0%). Az apa/gyám legmagasabb iskolai végzettsége: leginkább alapfokú oktatás (10,2%), a középfokú oktatás alsó szintje (28,3%) és a középfokú oktatás felső szintje (29,2%), illetve bachelor vagy ezzel egyenértékű képzési szint (7,4%). Nemzetközi összehasonlításban a magyar válaszadók apjának iskolai végzettsége valamivel alacsonyabbnak, anyjának iskolai végzettsége átlag közelinek mondható.

A válaszadók iskolai végzettsége közel felük (45,1%) esetében középfokú oktatás felső szintje, illetve 19,9% esetében alapképzés vagy ezzel egyenértékű képzési szint, 13,5% esetében a középfokú oktatás alsó szintje, tehát a válaszadók képzettsége sokszor magasabb szüleikénél. Nemzetközi összehasonlításban felsőoktatásban kevésbé szereznek végzettséget, mint más országokban. Leginkább szolgáltatások (35,2%), természettudományok, matematika, statisztika (10,9%), infokommunikációs technológiák (11,3%) és társadalomtudományok, újságírás és kommunikáció (10,2%) területén szereztek legmagasabb iskolai végzettségüket. Nyelvtudásuk leginkább angol (82,0% - a nemzetközi adatok szerint ennél kevesebben, 78,4%-os arányban csak Spanyolországban beszéltek angolul), illetve emellett sokan németül (38,7%) tudtak. Ugyanakkor a nyelvtudás szintje alacsony (5-ös skálán angolból 2,18-as és németből 1,72-es érték), ami jóval a nemzetközi átlag alatt van.

Családi helyzetük tekintetében párjával él a válaszadók 46,4%-a, egyéb családtaggal 55%, gyermekkel 5,4%, barátokkal 6,4% és mindössze 6,1% él egyedül. Anyagi helyzetüket tekintve a válaszadók többnyire teljesen (22,3%) vagy részben (40,3%) függenek családjuktól, ugyanakkor pénzügyileg független 34,0% vagy a családtagok részben tőlük függenek 3,4% esetében. A nemzetközi átlagnál a magyar válaszadók nagyobb arányban élnek párjukkal, egyéb családtaggal, de kisebb arányban gyermekkel, barátokkal vagy egyedül, illetve nagyobb arányban függenek anyagilag családjuktól.

A mobilitás fő jellemzői

Megerősítést nyert az a hipotézisünk mi szerint a magyar fiatalok nem tekinthetők kifejezetten mobilisnek. Bár Magyarországon 1990-es évekhez képest megduplázódott és 2013 óta kis ingadozással 10–14%-os szinten stabilizálódott a migrációs potenciál, ez európai viszonylatban nem magas. (Sík – Szeitl, 2016) A migrációs szándék az életkor előrehaladtával erőteljesen csökken, a legfiatalabb (harminc év alatti) korosztály vándorlási hajlandósága a legmagasabb, míg negyven év felett a migrációs szándék visszaesik.

Mintánkban a válaszadók többsége (708 fő, 72,2%) mobilitásban nem vett részt, azaz két hétnél hosszabb időre turizmus vagy családlátogatástól eltérő okból külföldön nem töltött időt, csupán 272 fő (27,8%) válaszolt igennel a kérdésre. A mobilitás hossza többnyire kevesebb, mint egy hónap (47,1%), egy hónap (27,9%), 2 hónap (13,6%) vagy 3 hónap (20,6%). 6 hónapnál több időt külföldön csupán 16,1 % töltött. Nemzetközi összehasonlításban eszerint a legkevésbé mobilis ország Magyarország a résztvevő országok közül, ugyanis Luxemburgban 59,3%, Spanyolországban 32,2%, Németországban 38,2%, Romániában 33,0%, Norvégiában 28,7% volt mobilis. Ugyanakkor utazott korábban külföldre turistaként vagy családlátogatás céljából a válaszadók 53,8%-a 1-5 alkalommal, 16,6%-a 6-10 alkalommal, 10,5%-a több mint 20 alkalommal, 8,5%-a 11-20 alkalommal és csupán 10,6%-a nem utazott soha még külföldre.

Mobilitásban némiképp nagyobb arányban vesznek részt férfiak (29,5%-uk mobilis a nők 26,2%-ával szemben), míg kort tekintve az idősebb korcsoport (25-29 év) 30,1%-a, a fiatalabbak 26,0%-a (18-24 év) mobilis. Településméret kapcsán mobilitásban nagyobb arányban vesznek részt a jelenleg nagyobb településeken élők és a nagyobb településekről származók (a 20.001-150.000 fős településeken életük nagy részét töltők 29,0%-a, 150.001-800.000 fős települések 33,9%-a, a 800.001-3millió fős települések 36,5%-a vett részt mobilitásban). Régiós szinten magasabb arányban Közép-Magyarországról (a régió 35,2%-a), Nyugat-Dunántúlról (30,4%) és Észak-Magyarországról (29,0%) vesznek részt mobilitásban. Iskolai végzettség tekintetében a mobilitásban részt vettek között nagyobb arányban vannak magasabb végzettségűek, így alapképzés (34,4%-uk mobilis) vagy ezzel egyenértékű képzési szintű, mesterképzés vagy posztgraduális képzési szintű (43,3%-uk mobilis) végzettséggel rendelkezők, illetve a mobilitásban részt vettek inkább beszélnek nyelveket. Munkavállalást tekintve a mobilitásban részt vettek között nagyobb arányban szerepelnek szabadúszó/magánvállalkozók és munkavállalók, míg a nem mobilis válaszadók között gyakrabban fordulnak elő tanulók és átmenetileg vagy tartósan munkanélküliek. A mobilitásban részt vettek nagyobb arányban függetlenek pénzügyileg vagy támogatják a családot (44,5%), míg a mobilitásban részt nem vettek nagyobb arányban függnek teljesen vagy részben családjuktól (65,4%).

A mobilitás típusát tekintve a válaszadók összességében - mobilitási eseményenként számolva - munkával összefüggő (munkavállalás, álláskeresés, szakmai gyakorlat, önkéntes munka, saját vállalkozás, au-pair - 40,3%), oktatással összefüggő (iskolai csereprogram, felsőfokú tanulmányok egy része, pl. Erasmus. nyelvtanfolyam - 29,2%) és egyéb ok (30,5%) miatt mennek külföldre. Nemzetközi összehasonlításban Magyarországon így kevésbé az oktatással kapcsolatban, inkább munka kapcsán vesznek részt mobilitásban fiatalok, míg nemzetközi összesítésben inkább a tanulással kapcsolatos mobilitás

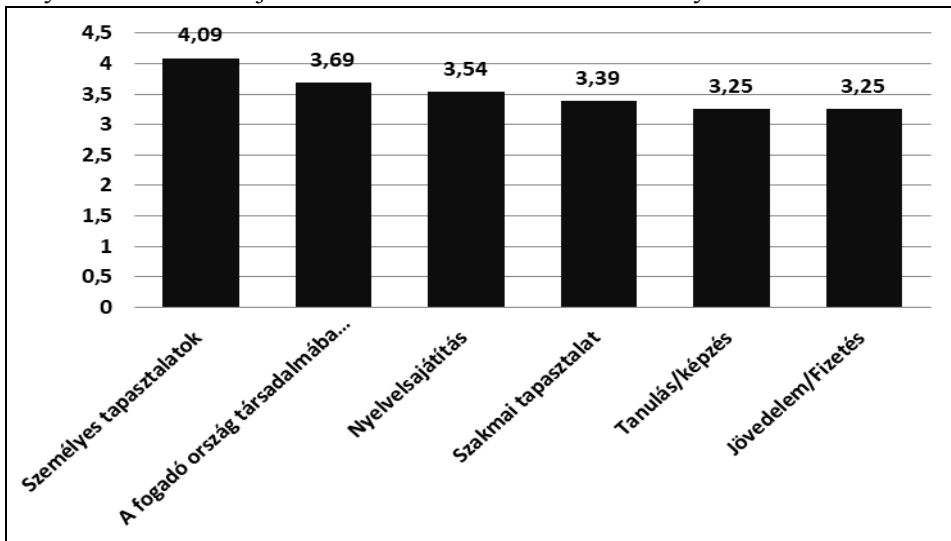
(52,0%) és kevésbé a munkával (32,8) vagy egyéb okokból (15,2%) történő mobilitás jellemző. A mobilitás motivációja - általánosságban miért fontos bizonyos időt külföldön tölteni/külföldre költözni - elsősorban a nyelvtanulási lehetőség és a jobb munkalehetőségek. Nemzetközi összehasonlításban a tanulással kapcsolatos motivációk a leggyengébbek Magyarországon (és Romániában), míg a munkával kapcsolatos motivációk jelentősek és az otthoni pénzügyi helyzet is fontosabb befolyásoló tényező.

A mobilitás okát tekintve (munka/tanulás/egyéb) – mobilitási eseményenként számolva – a tanulás miatt mobilitásban részt vevők inkább 18-24 évesek (52,6%), egyéb okból szintén inkább fiatalabbak mennek külföldre (54,6%), míg a 25-29 évesek inkább munka miatt válnak mobilissá (53,5%). A tanulás miatt mobilis válaszadók között 38,6% férfi, a munka miatt külföldre utazók 51,6%-a, míg az egyéb választ jelölők 65,5%-a férfi. Régiós szinten tanulás céljából leginkább Dél-Alföld (42,6%), Nyugat-Dunántúl (41,0%), legkevésbé Észak-Alföld (15,4%) és Észak-Magyarország (12,8%) régióinak válaszadói válnak mobilissá. Munka miatt leginkább Észak-Alföld (51,9%), Közép-Dunántúl (45,7%), Dél-Dunántúl (44,7%), legkevésbé Nyugat-Dunántúl (25,6%), Dél-Alföld (34,0%) válaszadói mennek külföldre. Egyéb okból leginkább Észak-Magyarország (46,2%), legkevésbé Dél-Alföld (23,4%) választja a nemzetközi mobilitást. Településméretet tekintve egyéb okból mennek leginkább külföldre az elszigetelt faluból származók (kevesebb, mint 500 lakos), munka miatt a faluban (500-1.000 lakos), kisvárosban (1.001-20.000 lakos) legtöbb időt eltöltött; tanulás és munka miatt egyaránt a 20.001-150.000 lakosú város és 150.001-800.000 lakosú városokban legtöbb időt eltöltött, tanulás miatt a 800.001-3millió lakosú városban legtöbb időt eltöltött válaszadók. A jelenlegi lakhely kapcsán elsősorban tanulás miatt csak a 800.001-3millió lakosú városok lakói mentek külföldre, a többi településtípusban élők legnagyobb arányban munka miatt választották a nemzetközi mobilitást. Iskolai végzettség szerint a poszt-szekunder, nem felsőoktatási és mesterképzés vagy posztgraduális végzettséggel rendelkező válaszadók jelölték leginkább a tanulást oknak, egyéb okból a doktori vagy ezzel egyenértékű képzési szintet és a középfokú oktatás alsó szintjét végzettek mentek legnagyobb arányban külföldre, a többiek leginkább munka miatt. Az anyagilag függetlenek nagyobb arányban mentek ki munkával kapcsolatos okból külföldre, mint a családjuktól részben vagy teljesen függők. A tartósan vagy átmenetileg munkanélküliek, szabadúszók/magánvállalkozók, munkavállalók inkább dolgozni mentek ki, a jelenleg tanulók inkább tanulni.

A mobilitás célországai többnyire centrum országok voltak, leginkább Németország (21,7%), az Egyesült Királyság (19,9%), Ausztria (16,9%), Olaszország (10,3%), Spanyolország (6,6%), Hollandia (7,4%) vagy észak-amerikai országok (8,8%). Nemzetközi összesítésben hasonlóképpen Németország, az Egyesült Királyság és Franciaország szerepelt a legjobban.

A mobilitás élményével a válaszadók döntő többsége elégedett volt, jónak (27,9%) vagy nagyon jónak (51,5%) értékelte. A célországokkal kapcsolatos várakozások többnyire vagy tökéletesen teljesültek, legjobban a személyes tapasztalatok, legkevésbé a jövedelem/fizetés terén.

32. ábra: Az adott országban való tartózkodása előtt megfogalmazott elvárásai milyen mértékben teljesültek az adott évben az alábbi tényezőkre vonatkozóan?

Kutatás eredményei alapján saját szerkesztés

(5 fokú skála, 1=nem teljesültek, 5=felülmúlták várakozásaimat)

Támogató csatornák, információforrások

Támogató csatornák, információforrások kapcsán a fő használt programok az Erasmus + iskola (Comenius) – 5,9% és az Erasmus + felsőoktatás – 5,4%, ezek azonban igen alacsony százalékok. Továbbá nem használt semmilyen programot 43,8%, ami a nemzetközi átlagnál (38,4%) magasabb arány - leginkább Spanyolország, Románia és Norvégia használ programokat.

A formális információs csatornáknál az informális csatornák szerepe jelentősebbnek tekinthető, így a barátok (47,8%); keresőprogramok (Google, Yahoo, Bing stb.) (44,5%); családtagok (37,9%); online közösségek/szociális hálózatok (Facebook...) (34,2%) szerepe jelentősebb, míg a tanár vagy tutor (22,1%), egyéb források (15,1%); ifjúsági szervezetek (13,6%); egyetemi honlapok (11,8%); munkaközvetítő irodák (10,7%) kevésbé kerültek említésre használt információforrásként. Legkevésbé (10% alatt) a következőket használják: EURES (Európai foglalkoztatási hálózat), hazai kormányzati honlapok, karrier expo-k, állami információs iroda fiatalok részére, célországbeli

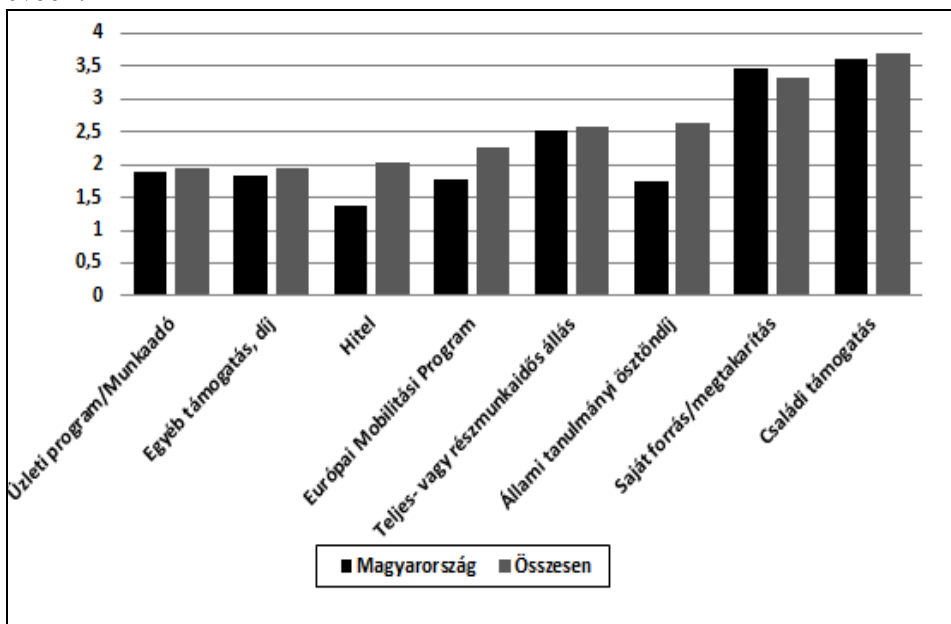
kormányzati honlapok, munkaközvetítő honlapok, önkéntes ügynökségek, nemzetközi iroda a külföldi egyetemen, nemzetközi iroda az otthoni egyetemen, sajtó. Magyarországon szerepelt a résztvevő országok közül legkevésbé információforrásként a tanár vagy tutor, a nemzetközi iroda a külföldi egyetemen, nemzetközi iroda az otthoni egyetemen, hazai kormányzati honlapok, célországbeli kormányzati honlapok egyetemi honlapok; míg leginkább a magyarok használják a munkaközvetítő irodák, online közösségek/szociális hálózatok, a barátok, családtagok, karrier expók, sajtó információit. Nemzetközi összehasonlításban eszerint Magyarországon az informális csatornák egyértelműen fontosabbak, a formális csatornák kevésbé fontosak a mobilitás során.

Az informális csatornák szerepe abban is megnyilvánul, hogy a mobilitásban részt vettek esetében nagyobb arányban szerepelnek olyan személyek, akiknek barátai külföldön tanulnak/tanultak, ajánlották, hogy tanuljanak külföldön vagy legalább egyik szülőjük ajánlotta. Kevésbé volt azonban jellemző a szülő vagy testvér külföldi tanulása. Magyarország a nemzetközi átlag alatt szerepelt ezekben a kérdésekben. A szülők, gyám, nagyszülők nemzetközi mobilitása inkább jellemző a mobilis válaszadókra (30,1%), mint a nem mobilisekre (15,5%). Nemzetközi összehasonlításban a család mobilitása legkevésbé Magyarországon volt jellemző (19,6%), a többi országban 25,9% és 36,5% között mozgott.

A külföldi mobilitás finanszírozásában leginkább családi támogatás és saját forrás/megtakarítás, illetve teljes- vagy részmunkaidős állás játszott szerepet. Nemzetközi összehasonlításban Magyarországon az Európai Mobilitási program (Youth in Action, Erasmus stb) és állami támogatások kevésbé relevánsak, míg a saját forrás jelentősebb.

Akadályként, nehézségként a mobilitás megvalósításában alapvetően mind a mobilis, mind a nem mobilis válaszadók a megfelelő nyelvismeret hiányát; a külföldre költözéshez szükséges induló tőke hiányát és a megfelelő információ vagy támogatás hiányát emelték ki, ami megfelel a formális információforrások, támogató csatornák alacsony relevanciájának. Nem tapasztalt akadályt vagy nehézséget a válaszadók mindössze 17,4%-a.

33. ábra: Hogyan finanszírozta a tartózkodását az adott országban az adott évben?

Kutatás eredményei alapján saját szerkesztés

(5 fókú skála, 1=nem vettem igénybe, 5=nagyon fontos volt a finanszírozás szempontjából)

Nemzetközi aktivitás

A válaszadókat különböző típusú aktivitásokról is kérdeztük. Szervezetek tevékenységeiben való részvétel – aktív részvétel és a tevékenységek követése tekintetében – jelentős eltérések tapasztalhatóak, a mobilis válaszadók nagyobb arányban vesznek részt szervezetekben aktívan, elsősorban sport- vagy szabadidős egyesületek (mobilis 28,3% - nem mobilis 15,7%); ifjúsági vagy diákszervezetek (22,8% - 10,9%) és oktatási, művészeti, zenei vagy kulturális szervezetekben (16,9% - 11,3%). A szervezetek követése tekintetében nagy különbségek nem jellemzőek, többnyire a válaszadók harmada jelezte, hogy követ bizonyos típusú szervezeteket (sport- vagy szabadidős egyesületek; ifjúsági vagy diákszervezetek; oktatási, művészeti, zenei vagy kulturális szervezetek; szakmai szervezetek; egyéb szervezetek; vállalkozói szervezetek; vallási szervezetek; emberi jog, női, környezetvédelmi, állatvédő, idősek, fogyatékosok és hátrányos helyzetű emberek megsegítésére létrehozott szervezetek; politikai pártok vagy szakszervezet; bevándorlók segítésére alakult szervezetek). Nemzetközi összehasonlításban a mobilis magyar válaszadók

szervezeti aktivitása átlag közeli volt, a nem mobilisek kevésbé voltak aktívak.

Kulturális és/vagy szabadidős tevékenységek tekintetében jelentős különbségek tapasztalhatóak. A nem mobilis válaszadók esetében leginkább mozi, filmnézés (77,4%) éttermek látogatása (75,4%), koncertek, zenei fesztiválok, diszkók látogatása (64,5%), Múzeumok, galériák, kiállítások, színház látogatása (64,7%); ünnepségeken/hagyományőrző eseményeken való részvétel (51,7%) jellemző. A mobilitásban részt vevő válaszadók a célországban leginkább éttermet látogattak (70,2%) és múzeumokat, galériákat, kiállításokat, színházat látogatása (57,7%). A nemzetközi átlaghoz képest a mobilis magyarok kevésbé jártak a célországból származó emberekkel szórakozóhelyekre, összejövetelekre; kevésbé vettek részt ünnepségeken/hagyományőrző eseményeken; kevésbé sportoltak a célországból származó emberekkel. A nem mobilis válaszadók a nemzetközi átlagnál kisebb értékeket adtak ezekre a kérdésekre.

Politikai aktivitás a mobilis és nem mobilis válaszadókra egyaránt kevésbé jellemző. A válaszadók kevesebb, mint 10%-a jelezte, hogy aktív politikailag, azaz jellemző rá termékek vásárlása politikai, etikai vagy környezetvédelmi okokból; tiltakozáson/demonstráción való részvétel, pénz adományozása vagy gyűjtése etikai, politikai vagy környezetvédelmi okokból; petíció aláírása; termékek bojkottja politikai, etikai vagy környezetvédelmi okokból; politikai tárgyaláson, gyűlésen való részvétel; illegális tiltakozásban való részvétel (forgalom akadályozása, magánterület elfoglalása); sztrájk; kapcsolatba lépés vagy kapcsolat kezdeményezése politikusokkal vagy egy konkrét okot támogató jelvény viselése. Leginkább pénz adományozása vagy gyűjtése etikai, politikai vagy környezetvédelmi okokból; petíció aláírása és termékek vásárlása politikai, etikai vagy környezetvédelmi okokból fordult elő, főként Magyarországhoz kapcsolódva, kevésbé globális kérdésekben (gender, ökológiai, emberi jogi) vagy a célországhoz kapcsolódva (a tiltakozáson/demonstráción való részvétel és termékek vásárlása politikai, etikai vagy környezetvédelmi okokból kivételével a mobilis válaszadók esetében). A választásokon való részvétel kis eltéréssel inkább a mobilitásban részt nem vett válaszadókra volt jellemző, leginkább a magyarországi általános választások, helyi választások és regionális választások kapcsán. Kevésbé vesznek részt egyetemi vagy tanulói választásokon, népszavazáson, illetve elenyésző mértékben helyi, regionális vagy általános választásokon, külföldön. Nemzetközi összehasonlításban a magyar válaszadók politikai aktivitása alacsonyabb, választási hajlandóságuk kis mértékben átlag alatti.

Tájékozódás, hírolvasás tekintetében a nem mobilis válaszadók többsége jelezte, hogy követi a híreket Magyarország kapcsán rádión vagy tv-n keresztül (71,3%), olvas újságot (nyomtatott vagy digitális) (59,5%), tájékozódik weboldalakon vagy blogokon keresztül (68,5%); illetve tájékozódik közösségi

média segítségével (Twitter, Facebook, LinkedIn stb.) (72,0%), azonban kevésbé jellemző ez nemzetközi szinten (30, és 46,3% között). A mobilis válaszadók szintén inkább a hazai híreket követték és nemzetközi vagy a célországból származó híreket kevésbé olvastak. Nemzetközi összehasonlításban a célország és a globális hírek követése a magyar válaszadók körében kevésbé jellemző.

Kapcsolatok tartása tekintetében a mobilitásban részt vettek a mobilitás időszakában gyakran a nem mobilis válaszadóknál is nagyobb arányban tartják a kapcsolatot családjukkal, barátaikkal, ismerőseikkel hazájukból (azonban partnerükkel kevésbé). Ugyanakkor a célországból kevésbé tartották a kapcsolatot barátaikkal, ismerőseikkel a célországból. Nemzetközi összehasonlításban a mobilis magyarok az otthoni családtagokkal és barátokkal jobban tartják a kapcsolatot, ugyanakkor célországból barátokkal, ismerősökkel kevésbé. A nem mobilisak a családdal otthon inkább, a barátokkal, ismerősökkel otthon kevésbé tartják a kapcsolatot. A válaszadók többsége soha nem utalt pénzt valakinek vagy fektetett be pénzt más országba (mobilis 75,4%, nem mobilis 66,5%), illetve adott pénzügyi hozzájárulást külföldi egyesületek vagy egyéb szervezetek működéséhez (mobilis 80,1%, nem mobilis 87,3%).

10. táblázat: Kivel tartotta a kapcsolatot legalább hetente egyszer?

	Mobilis	Nem mobilis
Partner a hazájában	36,8%	48,6%
Partner célországban	12,5%	NA
Partner más országban	5,1%	6,9%
Családtag a hazájában	84,9%	74,2%
Családtag célországban	16,2%	NA
Családtag más országban	13,6%	14,0%
Barátok a hazájában	72,1%	57,2%
Barátok célországban	35,7%	NA
Barátok más országban	19,1%	21,2%
Ismerősök a hazájában	41,9%	28,5%
Ismerősök célországban	22,8%	NA
Ismerősök más országban	12,5%	7,9%

Kutatási eredmények alapján saját szerkesztés

Munkavállalás, karriertervek

A válaszadók fele (49,1%) munkavállaló, harmada tanuló (33,9%), tartósan vagy átmenetileg munkanélküli 11,7% és szabadúszó/magánvállalkozó 5,3%. Jelenlegi munkaköre a dolgozó válaszadóknak leginkább alkalmazotti munkakör, főként irodai munkavégzés, a szerződésük típusa teljes munkaidős szerződés. A mobilis válaszadók inkább gondolják, hogy illeszkedik a jelenlegi foglalkozásuk a tanulmányaikhoz, mint a mobilitásban részt nem vettek. Nemzetközi összehasonlításban Magyarországon átlagos mértékben van kapcsolat, a képzettség és a munka között, továbbá a tanulás és munkanélküliség kevésbé jellemző (52,2% nem volt soha 4 hétnél tovább munkanélküli).

Vállalkozás indításáról a válaszadók kevésbé pozitív képet festenek. Leginkább azzal az állítással értenek egyet, hogy túl magasak az adók (jövedelemadó); hiányoznak a vállalkozások támogatására indított programok és a helyi intézményekből várható támogatások; ugyanakkor többnyire ismernek olyan embert, aki az elmúlt két év során vállalkozást indított. Legkevésbé azzal értenek egyet, hogy rendelkeznek a megfelelő pénzügyi forrásokkal; van tapasztalatuk egy vállalkozás beindításában, azonban a kudarcoktól való félelem miatt nem vetik el a vállalkozás beindításának az ötletét. Nemzetközi összesítésben hasonló eredményekről számolhatunk be.

Viselkedés, identitás és jövőkép

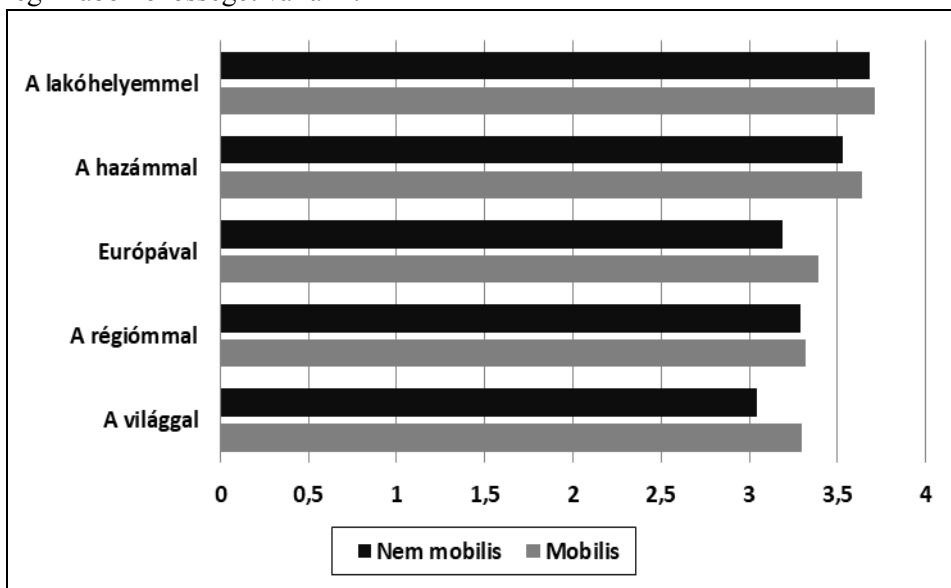
A válaszadók viselkedésüket tekintve gyakran adtak hasonló válaszokat. Leginkább azzal értettek egyet, hogy "Úgy gondolom, hogy eltérő helyzetek különböző megoldásokat igényelnek."; "Amikor cselekszem, akkor figyelembe veszem a körülményeket."; "Új helyzetekben a korábban szerzett tapasztalatomra hagyatkozom." és "Mérlegelem az alternatívákat mielőtt döntést hozok." Legkevésbé jellemző, hogy új helyzetek megoldásakor mások tapasztalataira hagyatkoznak; az új szituációkat sosem hasonlítják a régiekhez és szeretik, ha mások megmondják nekem, hogy mit tegyek. A mobilitásban részt vett és részt nem vett válaszadók között leginkább az alábbi, rugalmasságot, nyitottságot, változtatási képességet és bizonytalanságot vizsgáló válaszok tekintetében voltak eltérések, a mobilitásban részt vettek inkább tartották magukra igaznak az állításokat:

- Úgy gondolom, hogy különböző helyzetek különböző megoldásokat igényelnek.
- Ha valamivel nem vagyok elégedett, akkor megpróbálom megváltoztatni.
- Mindig nyitott vagyok az új megoldásokra.

- Könnyen alkalmazkodom az új körülményekhez.
- Bizonytalan vagyok a jövőmmel kapcsolatban.

Bizonyos helyekkel való közösség-vállalás kapcsán a mobilitásban részt vettek kicsivel nagyobb arányban jelezték, hogy a lakóhelyükkel, a hazájukkal, Európával, a régiójukkal és a világgal is azonosulni tudnak. Nemzetközi összehasonlításban az identitás a lakóhely esetében erősebb, a többi válaszlehetőség esetében gyengébb.

34. ábra: Kihez érzi magát közel és milyen értékekkel és szabályokkal tud leginkább közösséget vállalni.

*Kutatási eredmények alapján saját szerkesztés
(skálás kérdés, 1=egyáltalán nem, 5=teljes mértékben)*

Jövőjük kapcsán a mobilitásban részt vettek inkább gondolták, hogy magasabb képesítést szereznek, új nyelvet tanulnak, elvégeznek egy képzést, hogy egy másik területen dolgozhassanak, vagy másik országba költöznek, a jelenlegi tartózkodási helye szerinti ország egy másik régiójába költöznek. A válaszadók kevéssé gondolták, hogy hazaköltöznek vagy munkanélkülivé válnak. Nemzetközi összehasonlításban a magyarokra kevésbé jellemző, hogy a jelenlegi tartózkodási helyük szerinti ország egy másik régiójába költöznének vagy hazaköltöznek, azonban inkább jellemző, hogy elvégeznének egy képzést, hogy egy másik területen dolgozhassanak.

Összegzés

Kutatásunk eredményei megerősítik azokat a tendenciákat, melyet az eddigi legnagyobb magyar ifjúságot vizsgáló felmérés a 2012-ben megállapított. Összességében elmondható hogy magyar fiatalok többsége nem vesz részt mobilitásban, a hajlandóság magas, de a megvalósuló nemzetközi mobilitás alacsony. Mobilitást befolyásoló tényezők elsősorban az iskolai végzettség, nyelvtudás, család mobilitása, településméret és a régió. A vándorlás legfőbb célja a munkavállalás, de növekszik az oktatási cél is. Az informális csatornák szerepe jelentősebb, mint a formálisé. Finanszírozás tekintetében leginkább családi támogatás jellemző, állami vagy nemzetközi programok nem.

A kérdőíves adatfelvétel gyorselemzése alapján az alábbi fő megállapítások tehetőek. A válaszadók többsége nem vett részt mobilitásban, 10,6%-a soha nem utazott korábban külföldre. Mobilitást befolyásoló tényezők elsősorban a településméret, régió, iskolai végzettség, család mobilitása. A mobilitás célországa leginkább Németország, az Egyesült Királyság, Ausztria. A mobilitás hossza kevesebb, mint egy hónap vagy egy hónap. A mobilitásban részt vettek nyelvtudása jobb. A mobilitás oka kapcsán oktatással kapcsolatban 30,9%, munkával kapcsolatban 39,0% és egyéb okból 30,1% megy külföldre. Tanulás miatt inkább fiatalabbak, nők, a fővárosban élők, dél-alföldi, nyugat-dunántúliak; magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők vesznek részt nemzetközi mobilitásban, míg munka miatt inkább idősebbek, férfiak, kisebb településeken, városokban élők, alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők, anyagilag függetlenebbek. A támogató csatornák, információ források esetében informális csatornák szerepe jelentősebb. Finanszírozás tekintetében leginkább családi támogatás és saját forrás/megtakarítás, illetve állás játszott szerepet, állami vagy nemzetközi programok nem. A fő akadályok, nehézségek a nyelvismeret, induló tőke, megfelelő információ vagy támogatás hiánya. A mobilitás kapcsán elégedettség és várakozások teljesülése jellemző

A mobilitásban részt vettek szervezetek tevékenységeiben való részvétel, kapcsolatok tartása tekintetében aktívabbak. Politikai aktivitás tekintetében nincsenek nagy különbségek. Kulturális és/vagy szabadidős tevékenységek, választásokon való részvételben, hírek iránti tájékozódás a nem mobilisek aktívabbak. Munkavállalás kapcsán kevésbé van kapcsolat a képzettség és a munka között, a munkanélküliség kevésbé jellemző, a válaszadók fele dolgozik.

Viselkedés tekintetében a mobilitásban részt vettek inkább hajlamosak a változtatásra, az új, különböző megoldásokra, és bizonytalanabbak. A mobilitásban részt vettek jobban azonosulnak egyes helyekkel, továbbá inkább gondolják, hogy magasabb képesítést szereznek, új nyelvet tanulnak, más országba költöznek.

A kutatás itt tárgyalt három hipotézisét elfogadva, a magyar és az európai döntéshozóknak ajánljuk, ahhoz hogy a „jó” mobilitás mindinkább elterjedjen a fiatalok körében, legfontosabb a minél szélesebb körű tájékoztatás. A használt frontális csatornák nem mutatkoznak vonzóknak a fiatalok körében, a Z generáció olyan szociális hálókat alkalmaz, melyek leginkább az informális kommunikációs rendszerekhez hasonlít. A hasznos mobilitás kulcs kérdése a finanszírozás, a magasabb humán tőkével történő visszatérés útja, a legális támogatott tanulmányutak és szakmai gyakorlat típusú munkák. Ezek erősítik az identitástudatot és kielégítik az ismeretlen iránti érdeklődést. A sikeres mobilitás alapja a jó nyelvi készségek és megfelelő tudás megszerzése a graduális képzés időszakában. Ezzel elkerülhető a tudás veszteség, a szürke állomány nem hatékony felhasználása.

Felhasznált irodalmak jegyzéke

- Blaskó Zs. – Ligeti A. S. – Sik E. (2014): Magyarok külföldön – Mennyien? Kik? Hol? In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2014*. Budapest: TÁRKI, pp. 351–372.
- Diaz Catalán, C. – Diaz Chorne, L. – Fernández Araiz, V. – Lorenzo Rodríguez, J. – Navarrete Moreno, L. – Cardona, E. – Sanz Suárez-Lledó, V. (2017): *Mapping mobility – pathways, institutions and structural effects of youth mobility*. Deliverable D.4.5 – Descriptive Analysis Report.
- Gödri I. – Felek G. A. (2013): Migrációs tervek megvalósulása egy követéses vizsgálat tükrében. Az előzetes migrációs szándék, a várakozások és a külső elvárások szerepe. *Demográfia*, (56) 4, pp. 281–332.
- Gödri I. (2015): Nemzetközi vándorlás. In: Monostori J. – Öri P. – Spéder Zs. (szerk.) *Demográfiai portré 2015*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, pp. 187–211.
- Gödri I. (2016): *Elvándorlási szándékok – álmok és konkrét tervek között. A migrációs potenciál jellemzői és meghatározó tényezői a 18–40 évesek körében Magyarországon*. Budapest: KSH Népeségtudományi Intézet.
- Hárs Á. – Neumann L. (2008): *A nemzetközi és a belső vándorlás kapcsolata*. Munkabeszámoló. OTKA.
- Sik E. – Szeitl B. (2016): Migrációs szándékok a mai Magyarországon. In: Blaskó Zs. – Fazekas K. (szerk.) *Munkaerőpiaci Tükör 2015*, Budapest: MTA KRTI-KTI, pp. 54–59.

Lakókörnyezeti tényezők és munkavállalási célú mobilitás

Berényi László

Bevezetés

A népességmozgás tipikus esetének tekinthető munkavállalási célú mobilitás (Geréb, 2008). A mozgás alapvető mozgatórugója a globalizáció (Lipták, 2015), a jelenségek ettől azonban színesebbek, az okok összetettsége, különösen az egyéni motivációk megértése általános és lokális érvényességű vizsgálatokat egyaránt kíván. Ha a migráció neoklasszikus húzó-taszító elmélete (lásd Hautzinger et al., 2014) tisztán érvényesülne, akkor egy város vagy ország gyorsan és teljesen elnéptelenedne, a népesség pedig a kedvezőbb adottságú területen koncentrálna. Ilyenre a történelem során ismert népvándorlások esetén sem volt példa (lásd például Harmat, 2015; Sik, 2012), az amerikai aranyláz sem mindenkit hozott „lázba”, és napjaink munkavállalási célú vándorlásában is árnyaltabb képpel találkozunk. A várakozások hatásának változásai, a forrás- és célterület centrum-periféria viszonya (Kincses – Rédei, 2010), az információ személyes szintű rendelkezésre állása, az egyéni és családi pénzügyi lehetőségek vagy a hazai és nemzetközi jogi szabályok korlátozásai (lásd például Hautzinger, 2016) a teljesség igénye nélkül említhetők a befolyásoló tényezők közül. A mobilitás tartalma is változott az idő múlásával, amiben szerepet játszik, hogy a globalizáció az információáramlás felgyorsulásával is jár, egyre tájékozottabbak az emberek. Manapság már sok diák megy külföldre, akár rövidebb, vagy hosszabb időre, sport által, iskolában szervezett csoportban, nyári táborokba (Dabasi et al., 2017).

A kutatásomhoz szakmai keretet adó MOVE projekt szisztematikus adatgyűjtéssel keresi a fiatalok mobilitási mintáit Európában (Dabasi-Halász, 2015). Dabasi-Halász és Hegyi-Kéri (2015) kiemelik, hogy a fiatalok mobilitási mintái nagyon változatosak, nem lehet leegyszerűsíteni tanulási célú és munkavállalási mobilitásra. Tapasztalatuk szerint a munkaerőpiaci életutak átalakulnak, a felnőtté válás igénye a fiataloknál egyre inkább kitolódik. A vágyak és elképzelések szerepe a mobilitási döntésekben egyre fokozottabban jelenik meg.

A mobilitás és a mobilitási szándék (migrációs potenciál) nem független egy terület geopolitikai helyzetétől sem. Rédei és Kincses (2008) például kiemelik, hogy a globális, kontinenseken átívelő migrációban Magyarország közvetítő

módon tud részt venni. Egy speciális eset a határon átnyúló ingázás (Hardi – Lampl, 2008), ez a jelenség azonban – Magyarországról kifelé irányuló jelleggel – a nyugati és észak-nyugati országrészekre jellemző. Külföldi munkavállalók idényjelleggel jellemzően keletről érkeznek, elsősorban Közép-Magyarországra (Hamar, 2015). További probléma, hogy a mobilitás és a mobilitási szándék mutatói között jelentős különbség lehet, a kettő közötti kapcsolat egyéni szintű vizsgálata nehezen mérhető, sőt a mutatók értelmezése, illetve elnevezése sem egységes (tanulmányomban a mobilitás kifejezést használok a vándorlás jelenségére, függetlenül attól, hogy az szűkebb értelemben migrációnak tekinthető vagy sem).

A mobilitás szintjével és mintáival kapcsolatban számos hazai empirikus eredmény született. Sik és Simonovits (2002) magyarországi háztartási panelvizsgálatok alapján arra az eredményre jutottak, hogy a lakosság 6%-át kitevő elvándorlás várható, éltek azonban azzal a feltételezéssel, hogy a vándorlási szándékkal rendelkezőknek csak egy töredéke hagyja el majd ténylegesen az országot. Kapitány és Rohr (2013) a 18-49 éves korosztályban 335 ezer főre (7,4%) becsüli a tartósan külföldön tartózkodók és 480 ezer főre (10,6%) az országon belül, de nem bejelentett lakcímükön vagy közelében élők létszámát.

Sik és Szeitl (2016) rámutat, hogy a magyarok mobilitási szándéka – a rövid és hosszú távú munkavállalást is figyelembe véve a rendszerváltás óta folyamatosan nőtt, majd a 2012. évi 19%-os csúcsérték után a 2000-es évek közepének szintjére csökkent. A külföldön élő magyarok társadalmi összetételével kapcsolatos tendenciákról Blaskó és társai (2014) szintetizáló munkája alapján tudjuk, hogy az elvándorlók körében a férfiak dominálnak, magas a 26 és 50 év közöttiek, továbbá a diplomások aránya.

Az OTKA 109449 projekt (Legújabb trendek a magyarországi kivándorlásban) részletesen vizsgálja a migráció helyzetét magyar vonatkozásban, területi megoszlásban (Szilasi et al., 2017; Szilágyi et al., 2017). A nagymintás vizsgálat a 30 év alattiak 58,2%-ánál mutatta ki, hogy nem tervezi jövőjét Magyarországon, míg a 41-44 éves korosztályon belül már csak 20,8%-a gondolja így.

A fentiek alapján úgy vélem, hogy a mobilitás mögötti okok megértése és modellezése, különösen a befolyásoló tényezők körének feltárása igényli az útkereső, pilot jellegű kutatások lefolytatását. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a lakókörnyezeti sajátosságok és a mobilitási szándék közötti kapcsolatokat mutat-e különbségeket.

A mobilitás környezeti szempontjai

A mobilitást ösztönző és gátló tényezők között a szakirodalomban megjelenik a környezet kérdése (Hautzinger et al., 2014). A környezet általában kényszerű mobilitást (általában migrációt) kiváltó okként (Dun – Gemene, 2008) jelenik

meg a szakirodalomban katasztrófák vagy klímaváltozás formájában, aminek lokális kutatása jelentős (lásd például Reuveny, 2007; Marino, 2012), Magyarország vonatkozásában azonban kevésbé relevánsak. Ugyanakkor implicit módon a környezet tágabb értelmezése megjelenik a jobb élet reményében, mint mobilitást ösztönző tényezőben is. A hazai, rendszerező kutatások közül a témában Vág (2010) munkássága emelhető ki. A környezeti migráció okát a környezetváltozáshoz kapcsolódó sérülékenységben jelöli meg, ami mögött gyors (katasztrófák) és lassú (klímaváltozások) folyamatok egyaránt meghúzódnak, ugyanakkor a migráció megvalósulását meghatározza a kezelésre szolgáló intézményrendszer működésének színvonala is. Black (1998) általánosabb véleménye szerint kifejezetten környezeti migránsok (menekültek) nem léteznek, politikai és gazdasági tényezők is szerepet játszanak az egyéni döntésekben.

A környezet tágan értelmezve – mint egyedekre, populációkra ható külső kényszerfeltételek összessége (Láng, 2002) – végső soron mindenféle vándorlás környezeti okokból történik, azonban ez a megközelítés a társadalmilag fontos kérdések vizsgálatát nagymértékben megnehezítené. Jól elhatárolható egységet képez ugyanakkor a lakókörnyezet – a település és lakás vagy ház típusa, lakókörnyezet jellege –, amely speciális társadalmi mutatóként célszerű szempontnak tűnik a mobilitás és mobilitási szándék kutatási eredményeinek árnyalásához.

Vizsgálati módszer és minta

Vizsgálatom célja, hogy a mobilitási potenciál és a lakókörnyezet kapcsolatának elemzésén keresztül hozzájáruljak a mobilitás mikroszintű motivációinak megértéséhez.

A statisztikai elemzésekhez 184 fős minta állt rendelkezésre a Miskolci Egyetem gazdálkodási tanulmányokat folytató hallgatóinak válaszaiból. A minta reprezentativitása nem ellenőrzött, a megállapítások a mintára érvényesek, céljuk további kutatási feladatok előkészítése.

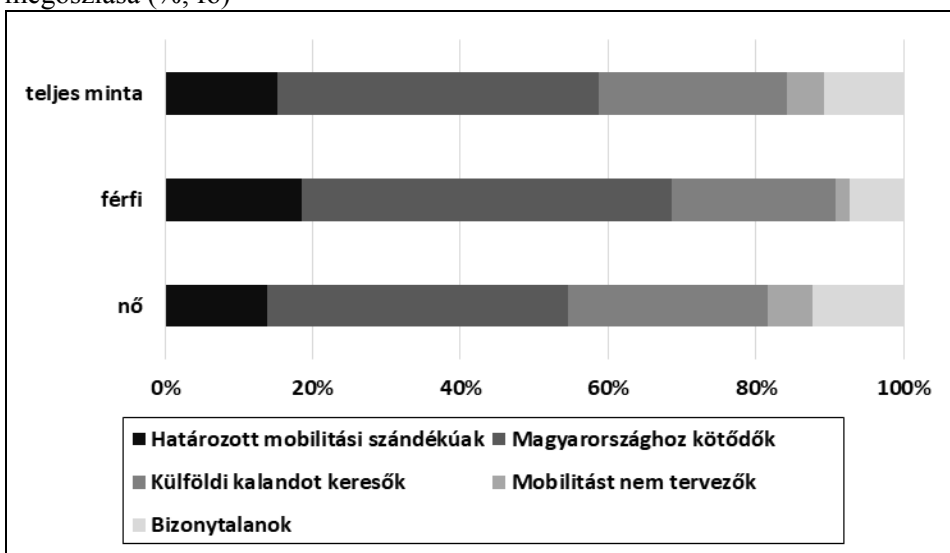
A 184 válaszadó 32,1%-a alap, 67,9%-a mesterszakon folytatja tanulmányait, a teljes mintára vonatkozóan 51,4% nappali, 48,6% levelező tagozaton. A válaszadók közül 130 fő (70,7%) nő, 54 fő (29,3%) férfi.

A kutatás elektronikus kérdőívet használt, amit a válaszadók önkéntesen, felügyelet nélkül töltöttek ki. A kérdőív a munkavállalással és a mobilitással kapcsolatos motivációs kérdéseket tartalmaz, továbbá blokkokban foglalkozik a jelenlegi és jövőben vágyott településtípussal és a lakókörnyezet típusával (belváros, kertváros, lakótelep, nem városi családi házas környezet, egyéb környezet). A mobilitási szándék mérésére hazai és nemzetközi vonatkozásban kellett választ adni arra, hogy tervez-e a válaszadó rövidebb vagy hosszabb idejű munkavállalást otthonától távol.

Mobilitási minták

A kutatási adatok alapján profilokat készítettem, ami figyelembe veszi a hazai és a külföldi munkavállalási szándékot is. A minta megoszlását az 35. ábra foglalja össze. A profilképzés a mintára korlátozódik, saját elnevezéseket használ, az eredmények azonban összhangban vannak átfogó kutatások tapasztalataival (lásd Szilágyi et al., 2017).

35. ábra: Mobilitási szándék szerint képzett profilok mintaelem-számának megoszlása (% , fő)

Forrás: saját szerkesztés

A profilok lehatárolása és tartalma (Berényi, 2017 felhasználásával):

- **Határozott mobilitási szándékúak:** Akik akár Magyarország távolabbi területein, akár külföldön tartósan vállalnának munkát. A magasabb jövedelemhez jutás igénye és a jobb életkörülmények biztosítása egyértelműen jellemzi a részmintát. A válaszadók 78,6%-a szerint a karrierlehetőség egyértelműen a magyarországi költözés mellett szóló érv. A családdal és ismerősökkel való kapcsolattartás egyaránt a válaszadók 53,6%-a szerint inkább a költözés mellett szól, azaz ez nem okozna gondot. Külföldi relációban 39,3%-uk jelölte meg a családot, mint költözés mellett szóló érvet. A minta 64,3%-a a külföldi munkavállalásban kalandot is keres. A célország kultúrája a válaszadók 75%-a szerint szól a külföldi munkavállalás mellett.
- **Magyarországhoz kötődők:** Magyarország távolabbi területein igen, de külföldön nem, vagy csak rövidebb ideig vállalnának munkát,

illetve ebben bizonytalanok. A magasabb jövedelemhez jutás, a jobb életkörülmények biztosítása és a karrierlehetőség e részmintában is jellemzően az országon belüli költözés mellett szól. A családi és baráti kapcsolatok ápolása inkább a költözés ellen szól: magyarországi költözés kapcsán a válaszadók 67,5%-a jelölte meg a családot és 68,8%-a a barátokat, ismerősöket, míg külföldi relációban 73,8%-a mindkettőt a nem oldalon. A kaland, kihívás keresésében Magyarországon a részminta 60%-a, külföldön 72,3%-a lát a költözés mellett szóló érvet. A célország kultúrája a válaszadók 70%-a szerint szól a külföldi munkavállalás mellett.

- **Külföldi kalandot keresők:** Magyarország távolabbi területein nem vagy talán, külföldön viszont vállalnának munkát. A jobb jövedelem elérésében nagyon erős motivációs lehetőséget látnak a részmintába tartozók. 85%-uk a karrierlehetőséget is mobilitás melletti érvként ítéli meg. A kapcsolattartás a családdal (hazai és külföldi relációban egyaránt 75%) és a barátokkal (hazai relációban 75%, külföldiben 83%) ugyanakkor egyértelműen a költözés ellen szóló érv. A kalandot a válaszadók körülbelül fele ítéli meg a migráció melletti és fele elleni érvként.
- **Mobilitást nem tervezők:** Magyarország távolabbi területein nem vagy talán, előbbieik körében a külföldi munkavállalás kérdésében is bizonytalanok. A jövedelem, életkörülmények és karrier tekintetében egyértelműen kedvező lehetőséget látnak a mobilitásban, azonban 88,8%-uk a családi és baráti kapcsolattartást az elleni érvként ítéli meg. A külföldi migráció kapcsán 44,5%-uk jelölte meg, hogy a célország kultúra a költözés elleni érv.
- **Bizonytalanok:** Mind a hazai, mind a külföldi munkavállalási célú mobilitás kérdésében bizonytalanok. A jövedelem, életkörülmények és karrier tekintetében egyértelműen kedvező lehetőséget látnak a migrációban. A többi tényezőben körülbelül fele-fele arányban oszlanak meg a vélemények.

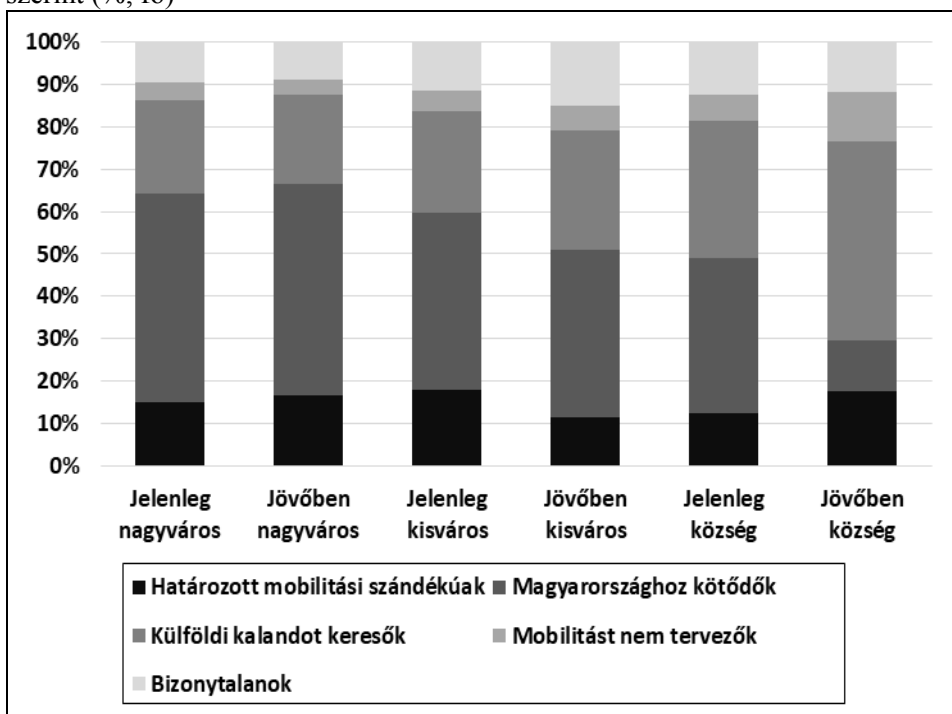
Lakókörnyezeti tényezők szerinti eredmények

A minta alapján végzett számítások alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a lakókörnyezeti tényezők és a migrációs szándék között kevés esetben mutatható ki közvetlenül szignifikáns kapcsolat. A tapasztalatok szerint a lakókörnyezeti tényezőkkel való elégedetlenség vehető számításba a migrációt erősítő tényezőként (Berényi, 2017).

Tanulmányomban a jelenlegi és a jövőbeli településtípus, illetve a lakókörnyezet alapján csoportosítom a különböző migrációs profilba tartozó válaszadókat. A település típusa alapján az eredményeket a 36. ábra foglalja össze. A részminták eltérő elemszáma jelentősen korlátozza az eredmények

általánosítását, de az ábra alapján a legnagyobb mobilitási szándékkal a nagyvárosban élők és oda vágyók jellemezhetők. A külföldi kalandot keresők aránya a jövőjüket községben elképzelők között a legmagasabb. Határozott szándékúak és a bizonytalanok aránya viszonylag alacsony, együttes értékük minden részmintában alacsonyabb, mint a Magyarországhoz kötődőké.

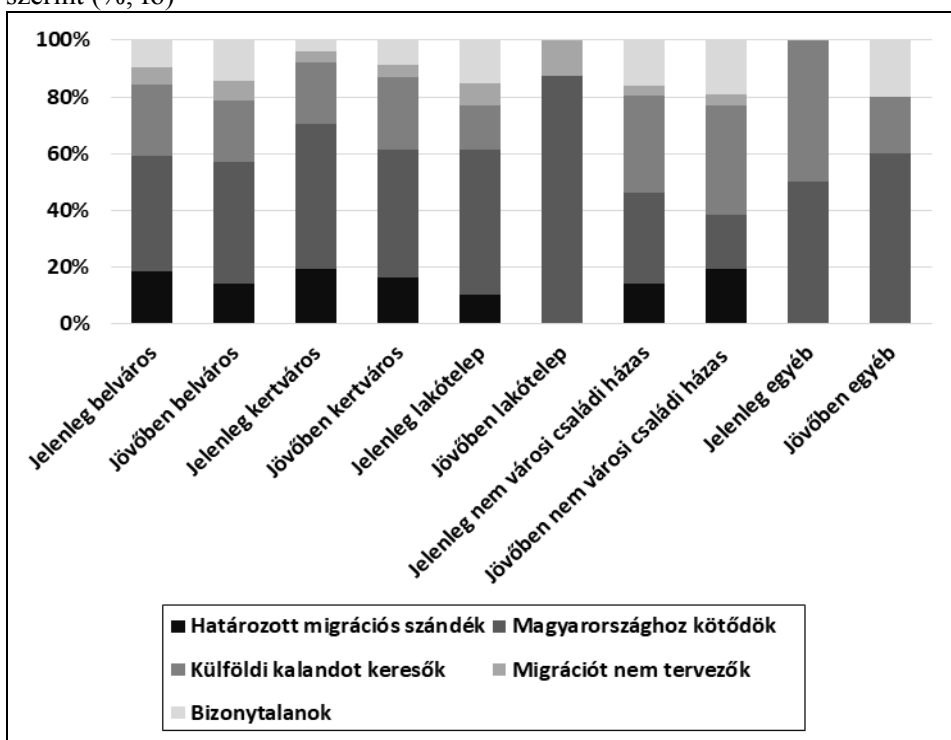
36. ábra: Jelenlegi és jövőben elképzelt településtípusok megoszlása profilok szerint (% , fő)

Forrás: saját szerkesztés

A lakókörnyezet jellege alapján (37. ábra) a jelenleg belvárosban vagy kertvárosban élők között a legmagasabb a határozott mobilitási szándékkal bírók aránya, és viszonylag alacsony a lakótelepen élőké. Utóbbiak a leginkább Magyarországhoz kötődők (egyres, nagyon alacsony elemszámú részmintát figyelembe nem véve). A legnagyobb különbség a részminták között a bizonytalanok arányában van.

37. ábra: Jelenlegi és jövőben elképzelt lakókörnyezet megoszlása profilok szerint (% , fő)

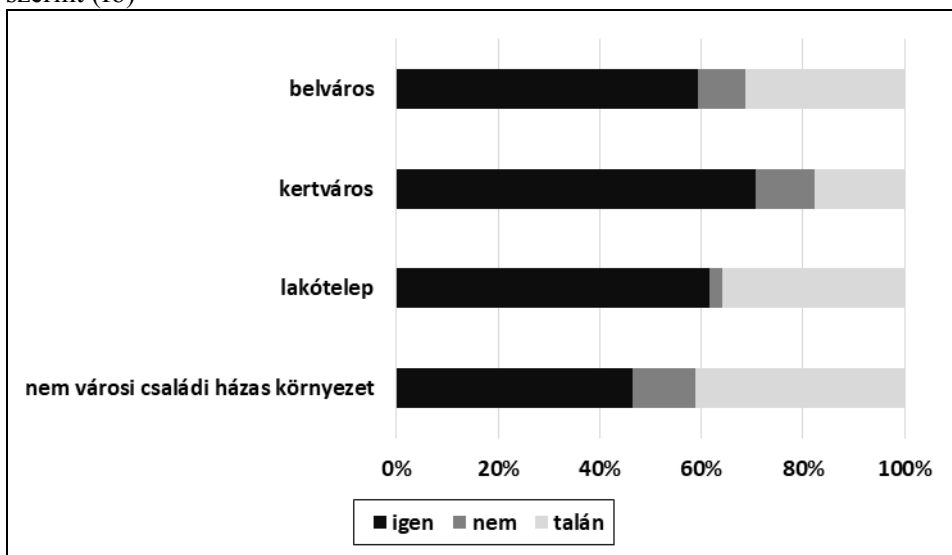

Forrás: saját szerkesztés

A keresztábla-elemzések a fenti vizsgálatoknál nem, a tényezők közötti rangkorrelációs együtttható egy esetben, a jövőben elképzelt településtípusnál mutatott szignifikáns kapcsolatot a kialakított profillal ($\chi^2=13,616$, $d_f=8$, $\text{sig.}=0,092$; Pearson- $R=0,167$, $\text{sig.}=0,023$, Sperman= $0,188$, $\text{sig.}=0,10$).

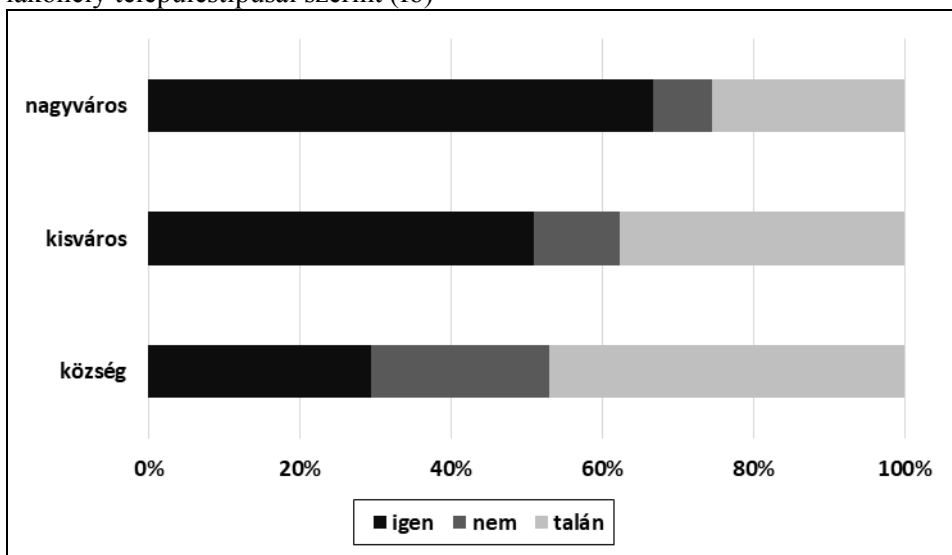
Az elemzéseket elvégeztem a hazai és külföldi mobilitás szétválasztásával is. A számítások alapján a mintában hazai mobilitási szándék és a szülői ház lakókörnyezeti típusa ($\chi^2=18,498$, $d_f=10$, $\text{sig.}=0,047$), illetve a jövőben elképzelt településtípus ($\chi^2=11,163$, $d_f=4$, $\text{sig.}=0,025$) között mutatható ki szignifikáns kapcsolat (4. és 5. ábrák). Leginkább a kertvárosban élők nyitottak a mobilitásra (70,6%), míg legkevésbé a nem városi családi házas környezetben élők (46,4%), ugyanakkor közöttük a legmagasabb a bizonytalanok aránya (41,1%). A másik kapcsolatban a nagyvárosba vágyók nyitottak leginkább a mobilitásra (66,7%), legkevésbé pedig a községbe vágyók (29,4%), azonban itt a legmagasabb a bizonytalanok aránya (47,1%).

38. ábra: Magyarországon belüli migrációs szándék jelenlegi lakó-környezet szerint (fő)

Forrás: Berényi (2017) alapján

39. ábra: Magyarországon belüli migrációs szándék a jövőben elképzelt lakóhely településtípusai szerint (fő)

Forrás: Berényi (2017) alapján

Következtetések

A minta alapján kialakított mobilitási szándékot leíró profilok alapján a válaszadók hajlandók vándorolni munkavállalási céllal, azonban legtöbben az országon belül gondolkodnak. A mobilitást elutasítók aránya alacsonyabb, mint az országon belül mobilitási hajlandóságot mutatók válaszadóké, de majdnem kétszerese azokénak, akik határozott szándékkal bírnak, akár külföldi munkát is vállalnának, különösen a nők esetében magas ez az arány. A minta alapján a válaszadók a külföldi munkavállalást rövidtávon képzelik el.

A tanulmány nem vizsgálja az egyéb okokat, de egy korábbi elemzés (Berényi, 2017) rámutat, hogy a jövedelemszerzés a mobilitást jelentősen támogató, míg a család jelentősen gátló tényezőként jelenik meg.

A lakókörnyezeti sajátosságok alapján kevés esetben sikerült szignifikáns kapcsolatot kimutatni a mobilitási szándékkal, kijelenthető, hogy az közvetlenül nem befolyásolja a mobilitási szándékot. Az eredmények ugyanakkor azt mutatják, hogy a lakókörnyezettel való elégedetlenség a mobilitást segítő tényezőként figyelembe vehető a további kutatásoknál. A mobilitási szándék a kertvárosi környezetben élőkénél, illetve oda vágyók esetén a legmagasabb, de a szándék országon belüli mobilitásra korlátozódik. A nem városi családi házas környezetben élőkénél vagy oda vágyóknál a legmagasabb a külföldi kalandot keresők aránya, akik rövid idejű külföldi munkavállalásra hajlandók lennének. Hasonló képet mutatnak a település típusa szerint a községben élők vagy oda vágyók eredményei. Az elemzésekből az látható, hogy a válaszadók nem zárkoznak el a munkavállalási célú mobilitástól, de abban nem az állandóságot látják és keresik. A válaszadók egy részével folytatott beszélgetések alapján elsősorban anyagi egzisztenciájuk megteremtésének látják a rövidebb távú külföldi munkavállalásban.

Kutatásomat pilot kutatásnak tekintem, a tapasztalatok alapján a kérdések fókuszpontjainak finomításával és a minta jelentős kiterjesztésével érdemes tovább keresni a munkavállalási célú mobilitás lakókörnyezeti befolyásoló tényezőit, figyelembe véve, hogy ezek általában közvetetten hatnak már a szándék szintjén is.

Felhasznált irodalmak jegyzéke

- Berényi L. (2017): Lakókörnyezeti sajátosságok és a munkavállalási célú migrációs szándék kapcsolatának vizsgálata. *Tér és Társadalom*, 31 (4), pp. 200–213.
- Black, R. (1998): *Refugees, Environment and Development*. London: Longman.
- Dabasi Halász Zs. – Hegyi-Kéri Á. (2015): „Fel/eltörekvő” generáció migrációja Miskolcon. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 12 (1), pp. 17–26.
- Dabasi Halász Zs. (2015): Egy európai kutatás kezdetén: A MOVE projekt rövid bemutatása. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 12 (1), pp. 79–81.

- Dabasi Halász Zs. – Lipták K. – Horváth K. (2017): „Különlegesnek lenni” középiskolások tanulási célú mobilitását meghatározó attitűdök, motivációk. *Tér és Társadalom*, 31 (4), pp. 53–75.
- Dun, O. – Gemenne, F. (2008): Defining 'environmental migration'. *Forced Migration Review*, 31 (October), pp. 10–11.
- Geréb L. (2008): A regionális migráció hatása a humántőke-beruházásra és megtérülésre. *Tér és társadalom*, 22 (2), pp. 169–184.
- Hamar A. (2015): Külföldi idénymunkások a magyar agrárgazdaságban. *Tér és társadalom*, 29 (3), pp. 33–48.
- Hardi T. – Lampl Zs. (2008): Határon átnyúló ingázás a szlovák–magyar határtérségben. *Tér és Társadalom*, 22 (3), pp. 109–126.
- Harmat Á. P. (2015): *Migrációk a történelemben*. <http://tortenelemcikkek.hu/node/535>.
- Hautzinger Z. (2016): *Szemelvények a migráció szabályozásáról*. Pécs: AndAnn Kft.
- Hautzinger Z. – Hegedüs J. – Klenner Z. (2014): *A migráció elmélete*. Budapest: Nemzeti Köszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar.
- Kapitány B. – Rohr A. (2013): A Magyarországon állandó lakcímmel rendelkező 18–49 éves magyar állampolgárok mintegy 7,4 százaléka tartózkodik jelenleg tartósan külföldön. *Korfa*, 13 (3), pp. 1–3.
- Kincses Á. – Rédei M. (2010): Centrum-periféria kérdések a nemzetközi migrációban. *Tér és Társadalom*, 24 (4), pp. 301–310.
- Láng I. (szerk.) (2002): *Környezet- és természetvédelmi lexikon I-II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lipták K. (2015): Foglalkoztatási lehetőségek a határon túl – avagy a migrációs folyamatok vizsgálata a kelet-közép-európai térben. *DEUROPE: Central European Journal of Tourism And Regional Development*, 7 (3), pp. 28–49.
- Marino, E. (2012): The long history of environmental migration: Assessing vulnerability construction and obstacles to successful relocation in Shishmaref, Alaska. *Environmental Change*, 22 (2), pp. 374–381.
- Rédei M. – Kincses Á. (2008): A szomszédból érkező migránsok hatása a hazai társadalmi és gazdasági különbségekre. *Közép-Európai Közlemények*, 1 (1), pp. 7–16.
- Reuveny, R. (2007): Climate change-induced migration and violent conflict. *Political Geography*, 26 (6), pp. 656–673.
- Sik E. (2012): *A migráció szociológiája 1-2*. Budapest: ELTE TáTK.
- Sik E. – Szeitl B. (2016): Migráció a mai Magyarországról. *Educatio*, 25 (4), pp. 546–557.
- Sik E. – Simonovits B. (2002): Migrációs potenciál Magyarországon 1993–2001. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 2002*. Budapest: Társ. pp. 207–219.
- Siskáné Szilasi, B. – Halász L. – Vadnai P. (2017): Az emigráns magyarok életkörülményei és stratégiái a legfontosabb európai migrációs célszörzágokban. *Tér és Társadalom*, 31 (4), pp. 148–164.
- Szilágyi R. – Varga B. – Siskáné Szilasi B. (2017): Migrációs regionális profilok vizsgálata Magyarországon, nagymintás adatbázison. *Tér és Társadalom*, 31 (4), pp. 164–180.
- Vág A. (2010): A környezeti migráció okai. *Tér és Társadalom*, 24 (3), pp. 59–74.

Vándorláspolitikától a cirkulációs politikáig

Illés Sándor

Bevezetés

A területi mobilitás mozgásformáin belül a belföldi és még inkább a nemzetközi vándorlás eseménye egyre gyakoribbá válik az egyének, családok és egyéb mikroközösségek életében a nemzetköziség, nemzetek felettség és a globalizáció fogalmaival fémjelzett éraban (Castles, 2014; Dövényi, 2016). A főleg egyéni és kisközösségi döntésen alapuló, világméretekben növekvő mértékű, országhatárokat átszelő migráció megkérdőjelezhetetlen megatrenddé vált (Kocsis et al., 2016). A számosság és a gyakoriság növekedésével egyre több egymásba fűződő, egymáshoz kapcsolható vándorlás lelhető fel a területi mobilitás palettáján (McHugh et al., 1995; Tannenbaum, 2007; Eke et al., 2009; Findley, 2011). Az egyén életére korlátozott külső migrációs folyamatok összekapcsolódásáról, rendszerre szerveződéséről azonban kevés információnk van (Fischer – Malmberg, 2001; Beauchemin, 2014; Silvestre – Reher, 2014). Ez az ismerethiány annak ellenére létezik, hogy egyre több és egyre jobb minőségű nemzetközi migrációs statisztikák készülnek pusztán nemzeti érdekekből, illetve nemzetközi szervezetek inspirálására és aktív közreműködésével (Bilsborrow et al., 1997; Poulain, 2006; Taylor – Bell, 2012). A tanulmányban tárgyalt új típusú többes nemzetközi migrációs jelenség, nevezetesen a cirkuláris migráció szisztematikus kutatási folyamat keretében történő feltárása, ezen tudásbeli hiányosság kiküszöbölésére tett lépéssorozat első elemének tekinthető Magyarországon.

Az egyén többes vándorlásaiban kettő, három vagy még több mozgáselem kapcsolódik össze egyfajta rendszerszerűséget kölcsönözve a többségnek (Bovenkerk, 1974). Ugyanakkor egyedi földrajzi helyeket fűznek egybe az egyén összekapcsolódó, időben rendszeres vagy rendszertelen mozgásai (Prothero – Chapman; 1985; Constant – Zimmermann, 2011). A fentiek fényében tehát egy régi-új fogalom bevezetését javasoljuk, az egyének rendszerjellegű többes mozgásainak megragadására, nevezetesen a cirkulációt. A nemzetközi területi mobilitás fogadó oldalán megragadott és értelmezett humán cirkulációnak a specifikus definíciója a következő lehet. A cirkuláció olyan legalább három összekapcsolódó áramláselemből álló térbeli mobilitási rendszer, melyben az egyének többes, visszatérő mozgásai zajlanak. Ebben a megközelítésben felvázolt proto-definícióban a többes szónak ugyanakkora jelentősége van, mint magának a mozgásnak és a rendszernek. A cirkuláció

kétségkívül lokalizálható földrajzi terekben zajlik, továbbá aktorainak sajátosságai és aktivitása következtében kimutatható társadalmi hatásokat vált ki (Fischer – Malmberg, 2001; Gábrity – Molnár – Takács, 2012; Zimmermann, 2014).

A fenti két bekezdésben tudatosan kerültük az idegennek ható cirkuláció szó magyar nyelvre átültetésének bármilyen formáját (Chapman – Prothero, 1985). Biztosak vagyunk abban, hogy a vándorlási vonatkozásokat tárgyaló, főleg angolszász tudományos művekben, illetve a már EU-s dokumentumokban is szereplő angol kifejezéseket (circulation, circular migration) nem lesz egyszerű magyarra fordítani. A magyar nyelvbe történő első bevezetési kísérlet már megtörtént az uniós dokumentumok tanulmányozása kapcsán, aminek eredménye a „körkörös migráció” lett, a „circular migration” tükörfordításaként (Györkös, 2007). A kifejezés azt sejteti, hogy esetünkben egy újabb migrációs formáról van szó és nem a migrációk valamiféle rendszeréről. Egy vándorlási eseményt körkörös migrációnak aposztrofálni, kétségtelenül nagyobb jelentéstartalommal bír, mintha pusztán migráció lenne, hiszen magának az eseménynek biztosan vannak előzményei és nagy bizonyossággal várható a folytatódása is. Azonban, e tanulmány szerzőjének megítélése szerint, a körkörös migráció nem a legszerencsésebb magyar nyelvre átültetett változat, hiszen feltételezett vagy mért előzmények, illetve potenciális folytatódás lehetősége, szétválaszthatatlanul keveredik benne. Tehát olyan fokú a bizonytalanságot szülő tényezők hatása, ami már aláássa a jelenség-együttes tiszta zavaró hatásoktól mentes szemléletét és tanulmányozását. Tudatosítani szükséges, hogy migrációs környezetben a cirkuláris vándorlás nem egy migrációs forma, hanem többes vándorlások rendszere, melyet a holisztikus szemlélet követelményeinek figyelembe vételével szükséges elemezni. Illetve, ha valaki ezt csak migrációs formaként értelmezi, akkor tudatában legyen a szükségeszerű előzményeknek és a lehetséges folytatódásoknak a széles tárházával (Gábrity – Molnár, 2012).

Bár jobb híján a körkörös migráció kifejezést Töttös Ágnes (2014) is használta doktori értekezésében a cirkulációs vándorlás szinonimájaként, de ugyanott inkább és helyesebben a „körkörös vagy visszatérő migráció” kifejezéseket alkalmazta a cirkuláris migrációra (Töttös, 2014. 108.). Kétségtelen, hogy a szerző is migrációs formaként és nem migrációs rendszerként fogja fel a cirkulációt. Ugyanakkor előrelépés, hogy a cirkuláció szükségeszerű eleme a visszatérés (return) már benne van a négy szavas fogalomban. A cirkuláció azonban nem egyszeri visszatérés, hanem többszörös

visszatérés (multiple return), akár a fogadó terület, akár a küldő terület nézőpontjából tanulmányozzuk a rendszert.

Véleményünk szerint a pusztán „cirkuláció” vagy a „cirkulációs vándorlás” és „cirkuláris migráció” (illetve ezek lehetséges és logikus kombinációi) lehetnek a követendő helyes kifejezések a rendszerre, illetve a pusztán jelenség-együttesre, a fentebb már kifejtett megszorításokat figyelembe véve. A „cirkuláló” vagy „cirkuláló vándor”, vagy „cirkuláris vándor” (illetve ezek lehetséges és logikus kombinációi) pedig annak véghezvívójének elnevezése lehetne. Vagyis az aktor elnevezésének is jelentősége van. Ugyanakkor továbbra is úgy véljük, hogy a „circulation” és a „multiple return” magyar nyelvbe ültetése nyitott, megoldásra váró probléma maradt.

A nyelvi dzsungelből kimenekülve nem kerülhetjük meg azt a kérdést sem, hogy milyen relációban áll egymással a vándorlási politika és a cirkulációs politika, hiszen könnyen belátható, hogy nem függetlenek egymástól (Lundborg, 2010). Eddigi gondolatmenetünket követve, a migrációs politikáknak mindenképpen a cirkulációs politikák előzményeinek kellene lenniük. Igen, ez nagy valószínűséggel így van, de nem az összes migrációs politika esetén. Restriktív, visszafogó vándorlási politikák, illetve a végletesnek számító kifejezetten vándorlás ellenes politikák nem tekinthetők a cirkulációs politikák előzményeinek, hiszen területi mobilitást gátló környezetben a cirkuláció csak nehezen vagy egyáltalán nem alakul ki (Vertovec, 2006; Cassarino, 2008; 2013). Ugyanez mondható el a teljes asszimilációra törekvő beillesztési politikákról is a fogadó országokban. Igaz, a restriktív politikák és az olvasztótégely jellegű integrációs politikák, akár a kivándorlási, akár a bevándorlási oldalon csak akadályozzák, de nem teszik lehetetlenné a cirkuláció kialakulását. Továbbá a vándorlásellenes politikák egyértelmű üzenete sem mindig talál célba. Az ún. illegális vándorlások kikerülhetik azt (Gellérné Lukács, 2004; Ács, 2010; Gyulavári, 2011). Viszont az illegális cirkuláció, illetve a menekült cirkuláció rendkívül ritka jelenségnek számítanak (Karakayali – Rigo, 2010). A spontán cirkuláció kialakulásának szükséges előfeltétele a határok nyitottsága és a vándorlásbarát társadalmi klíma (Van Geenhuizen – Ratti, 2001; Ács – Gellérné Lukács, 2012). A Brexit folyamatát szemlélve megállapítható, hogy a többsebességes Európa gondolata-gyakorlata-realitása a szabad mozgás szabályrendszerét is elérte. Az egységes Európa ideáját a belső mozgás lehetőségeinek korlátozása teljesen biztos, hogy nem szolgálja (Kincses – Nagy – Tóth, 2013; Gellérné Lukács et al., 2016). A támogatott, illetve menedzselt cirkuláció újabb távlatokat vet fel (Skeldon, 2010; 2012), mely lehetőségeket a tanulmány végén fejtjük ki.

Az eddigiekből talán kiviláglott, hogy a rész-egész reláció sem jellemzi pontosan a kétféle politika viszonyát (McLoughlin et al., 2011; Triandafyllidou, 2013). A formális logika szerint a migrációs politikáknak a cirkulációs politikák

részeinek kellene lenniük, azonban explicit és implicit cirkulációs politikák is befolyással bírnak a migrációs politikákra. Tehát a befolyás sokkal inkább kölcsönhatás formájában működik, mintsem hogy csak az egyik hat a másikra.

Területi mobilitási formák és rendszerek

A legegyszerűbb vándorlási rendszer minimum kételemű. Példaként a visszavándorlásokat említjük meg, amibe szükségszerűen beleértendő a visszavándorlást megelőző odavándorlás is. Ha a visszavándorlás nem csak egy alkalommal történik meg, hanem többször is, továbbá az ismétlődő folyamat még évszakokhoz köthető időbeli szabályossággal bír, akkor szezonális vándorlásról beszélhetünk. Gazdasági motivációk és napi periodicitás esetén ebben a perspektívában az ingázások fogalmához kerülünk közel. Napi periodicitást meghaladó ingavándor-forgalom esetén pedig a távolsági ingázás a Magyarországon bevett fogalom. A kikapcsolódást célzó többszörösen visszatérő jellegű élményszerző mozgások esetén pedig a turizmus birodalmába jutunk.

Bevándorlás és cirkuláció

A teljeskörű, adminisztratív bázison nyugvó kutatásunk alapján megállapítható hogy a külföldiek cirkulációja hazánkba, mint fogadó országba tömegessé vált a nemzetközi vándorlási folyamatok keretében. A Magyarországra 2006-2012-ben bevándorlók hozzávetőlegesen 15%-a cirkuláló migránsnak tekinthető. Ennek ellenére magyarországi vizsgálatuk eddig meglehetősen sporadikus és szétszabdalt volt (Illés, 2018).

A korábbi bevándorló státusuk miatt a cirkulálóknak megelőző személyes tapasztalataik vannak az országról, hiszen hosszabb ideig (egy évnél tovább) itt éltek (Kováts, 2014). A cirkulálók, tehát azok a személyek, akiket már nem először regisztrált az idegenrendészeti hatóság bevándorlóként. Így, többszörösen szelektált alnépességnek tekinthetők a cirkuláló migránsok (Termote, 1984). Első Magyarországra vándorlásukkal még lehet, hogy csak a potenciálisan Magyarországra készülők, ténylegesen azonban immobilak táborából váltak ki az eredet országukban. Másodszori Magyarországra vándorlásuk már az eredet országból első alkalommal visszavándorlók csoportjából szakította ki őket és Magyarország nézőpontjából emelte be a cirkulálók közé. A bevándorlási sorszámok növekedésével egyre kisebb és kisebb, saját magukhoz egyre jobban hasonlító – egyre inkább önazonosulóvá váló – szubpopulációk tagjaivá váltak. Ezen kiválogatódási-kiválasztási mechanizmusok okozhatták a fiatal aktív életkorúak, a nőtlenek és hajadonok kiemelkedő arányait. Ugyanezzel a mechanizmussal magyarázható Románia, mint

származási ország és Budapest, mint kiemelt fogadóterület, a bevándorlás egészét jóval meghaladó cirkulációs részesedése (Kincses, 2015).

Nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a szomszédos országokból érkezők köréből a magyarul tudó magyar vagy vegyes, többes nemzetiségűek térhettek vissza többszörös bevándorlóként, mintegy a cirkulálással oldva fel a szülőföldön maradás és az anyanemzet államában történő munkavégzés és tanulás dilemmáját. Figyelemre méltó, hogy amíg a dilemma megoldására kitalált felülről jövő kezdeményezések (Rédei, 2007; Takács, 2013; Tátrai et al., 2013) a legkülönbélebb tényezők miatt zátonyra futottak a rendszerváltást követően, addig a cirkuláció a magyar-magyar dilemma egyik alulról jövő megoldása volt 2011-ig. Újra hangsúlyozzuk, hogy a nemzetközi cirkuláció jelensége évente többezres nagyságrendű, az országról vélhetően pozitív tapasztalattal rendelkező népességet közvetít Magyarországra, igaz nem csak a határaink túloldaláról (Dövényi, 2011; Kincses, 2012; Kocsis – Tátrai, 2015).

Turizmus és cirkuláció

A fogadó helyre, esetünkben a turisztikai desztinációra vonatkozó marketing, ezen belül is a brand-építés lépései a legfontosabb alkotóelemei annak, hogy a turista ugyanarra a helyre térjen vissza. A megkérdőjelezhetetlen márkának, a kialakult-kiépített imázsnak nem csak a turisták, hanem az ingázók és a vándorok visszatérésében is kiemelkedő szerepe van, hiszen a jóhelyek-rosszhelyek spektrumában a jó helyek vonzereje a nagyobb mértékű (Aubert et al., 2010). Tehát a területi mobilitási politika aspektusából a településmarketing (Kozma, 2002; László – Pap, 2008; Szabó, 2015) kiemelt, sőt talán generális elemként veendő figyelembe az ismétlődő turisztikai mobilitásban. Demográfiai jellemzőik kapcsán a visszatérő turisták inkább a középgenerációhoz és az idősekhez tartoznak, ami miatt többségük nem férfi, hanem nő. E karakterisztikák azonban nem vetíthetők ki a területi mobilitási formák egészére.

Specifikus tényezőknek tekintendők a turizmus típusok. Igen fontos következtetés, hogy csak bizonyos típusokra jellemző a többszörös visszatérés. Ezek egyre csökkenő elterjedtséggel és jelentőséggel a következők: minden kétséget kizáróan a VFR turizmus a legjelentősebb többszörös visszatérési típus a fesztiválturizmus mellett (Michalkó et al., 2014), majd az individuum jelentős életút eseményeinek helyszíneire visszatérés következik; a hivatásturizmus és a bevásárlóturizmus jelentősége közepesnek ítélnélhető; ugyanakkor az egészség- és gyógyturizmus és a sportturizmus látszik az egyén többszörös visszatérő utazása legszűkebb merítési bázisának. Az üdülés jog léte vagy ezen túlmenően a második otthon birtoklása, már olyan visszatérő mozgásokat generálnak, melyek a turisztikai és migrációs jelenségek (esetünkben már rendszerek) klasszikus határzónáiban helyezkednek el (Südas – Mutluer, 2010; Hosszú, 2011; Thulemark, 2011; Lampic – Mrak, 2012).

Ingázás és cirkuláció

Az ingázás és a többszörös visszatérés elválaszthatatlanok egymástól (Kertesi, 2010). Az egyértelműen munkába járási célzatú ingavándor-forgalom periódusideje az egy naptól akár az egy-három hónapig terjedhet. Hosszabb időtartam esetén már a szezonális vándorlások, illetve az ideiglenes migráció fémjelezte birodalomba lépünk át. Az országhatárok megnyílásával, a közlekedési költségek fajlagos csökkenésével mind többen járnak külföldre dolgozni. A határon átívelő ingázás jelentősége az Európai Unió, illetve a schengeni övezet kibővítésével rohamosan felértékelődött. Igaz egyes határszakaszokon könnyebb, más határszakaszokon körülményesebb lett (Michalkó, 2008; Soltész et al., 2014). Sajátos magyarországi jegy, hogy a schengeni külső határként funkcionáló ukrán és szerb határ viszonylatában inkább a beingázás jellemző. Ezek ellenpólusaként a belső osztrák határon a kiingázás domináns. A többi, nevezetesen a belső szlovák, román, horvát és szlovén határszakaszokon vegyes jellegű nemzetközi ingázás figyelhető meg. A spontán folyamatokba történő beavatkozás nemzeti szinten csak a nemzetközi beingázókkal kapcsolatban lehetséges. A Magyarországról történő kiingázás a magyar állampolgárok és az országban legálisan tartózkodók csorbíthatatlan joga.

Az országhatárokon átnyúló napi periódusidejű foglalkoztatás a helyi munkaerőpiac fontos része és olyan lehetőségeket hordoz magában, amelyből mind a munkavállaló, mind pedig a munkaadó profitálhat, hiszen a meglévő tudást és tapasztalatot kölcsönösen kamatoztathatják. A határon át történő, periódusidőtől független ingázásból nemcsak a célország, hanem a küldő ország is profitálhat (win-win szituáció, amely mintegy előszobája a cirkulációra oly jellemző Win-Win-Win Mantrának). A célországban a munkaerő-szükségletet fedezhetik a kibocsátó országból (win). A küldő országban pedig – különösen a hátrányos helyzetű, magas munkanélküliségi rátával jellemezhető régiókban – csökkentheti a munkaerőpiaci feszültségeket (win). Annak ellenére, hogy a határ menti régiókban jelentős munkahely-állomány koncentrálódik, az ingázók forgalma a mainál lényegesen magasabb is lehetne minden egyes határszakaszon. A keresleti oldalról, a célországokban, a munkajogi szabályozás és a külföldi munkavállalók számának korlátozása, a kínálati oldalról a küldő országokban pedig az információhiányból fakadó bizonytalanság, valamint az eltérő társadalombiztosítási és adózási jogszabályok mutatkoznak a nemzetközi ingázás legnagyobb akadályának (Lukács, 2004). Ezen akadályok leküzdésében különösen fontos szerepet játszhatnak a különböző szervezetek, intézmények és hálózatok, amelyek a határ menti régiókban a kooperációt és a munkavállalást segítik (lásd pl. az EURES-hálózat tevékenységét). A határon keresztül történő ingázás és annak a nem napi formái jelenleg a legnagyobb ingázással kapcsolatos kihívások, de egyben lehetőségek is az érintett országok számára. A határon átívelő ingázásra úgy is tekinthetünk, mint a változatos posztmodern,

transzlokális életvitel egy lehetséges prototípusára, lévén a nemzetközi ingázók, a belföldi ingázókhoz hasonlóan, kevésbé helyhez kötöttek és eredendően mobilisabbak (multilokálisak), mint helyben dolgozó társaik (Egedy, 2017).

A külföldre ingázás mögött alapvetően a küldő és célország munkaerőpiacai között fennálló jövedelmi különbségek húzódnak meg (Szellő, 2014), kivéve a lakóhelyi szuburbanizációval kapcsolatos mozgásokat. A kiingázók – köszönhetően a magasabb kinti béreknek – az anyaországi ingatlanpiacon versenytársakként jelentkeznek a helyi nem mobil személyekkel szemben, ami óhatatlanul is helyi társadalmi konfliktusok kiéleződéséhez vezethet a küldő országban. Ugyanakkor a rendszeresen visszatérő ingázók a magasabb külföldi jövedelmeiknek köszönhetően aktívan hozzájárulhatnak a helyi gazdaság fejlődéséhez, s hosszú távon elősegíthetik a kibocsátó terület gazdasági felzárkózását. Ez jól megfigyelhető Nyugat-Magyarország egyes térségeiben (Hardi, 2008).

Magyarországról a külföldre ingázás meghatározó iránya nyugat, vagyis a legtöbben Ausztriába járnak át napi vagy heti rendszerességgel dolgozni. Ennek megfelelően a külföldre ingázás által erőteljesen érintett települések az ország észak-nyugati és nyugati határszélén koncentrálódnak. A napi kiingázók 70%-a férfi, közel 60%-uk pedig fiatalabb 40 évesnél. Többségük középfokú végzettséggel, ezen belül is elsősorban szakiskolai, szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezik. Elsősorban három területen találtak munkát: a vendéglátásban, az iparban és az építőiparban. Emellett szintén jelentős hányaduknak nyújt kereseti lehetőséget a kereskedelem, a szállítás és raktározás, valamint a mezőgazdaság. A külföldre történő napi kiingázás alapvetően közúton bonyolódik és az eljárók jellemzően autót használnak úticéljuk eléréséhez. Az utazás időtartama a munkavállalók közel háromnegyede számára legfeljebb egy órát vett igénybe. Sajnos nincs felmérés a heti, havi vagy egyéb periódusokban kiingázókról (Egedy, 2017). Nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy ők már kevésbé koncentrálódnak a nyugati határszélén, magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, a szolgáltató ágazatokban dolgoznak, és mivel távolabbra ingáznak, ezért kisebb mértékben használják közúton az autóval közlekedést, mint a napi ingázók. Csak sejtésünk lehet arról, hogy a távolsági kiingázók körében mérsékeltabb lehet a férfitöbbség és talán idősebb korszerkezetűek, mint a népszámlálások dokumentálta napi kiingázók.

Visszavándorlás és cirkuláció

Az Európai Unió 2004. évi és az azt követő bővítései után több millió kelet-közép-európai hagyta el szülőhazáját a szabadabbá váló munkaerőmozgás lehetőségeit kihasználva (Michalkó, 2008). Az elvándorlás és annak különböző

hatásai a küldő társadalomnak nemcsak a közvetlenül érintett részére, hanem egészére hatással vannak, amely számos problémát váltott ki (Lang – Nadler, 2014). A klasszikusnak számító Ravenstein-i törvényszerűségek feltárása óta azonban tudjuk, hogy a tömeges kivándorlási folyamat soha sem egyirányú, mivel a jelentős odaáramlás szükségszerűen spontán visszavándorlást vált ki. Tehát az elvándorlók egy jelentős aránya, mindenfajta ösztönzés vagy kényszer nélkül, visszatér anyaországába a külföldön elsajátított új képességekkel és munkatapasztalattal felvértezve (Molnár et al., 2015). A nemzetközi migráció összetett folyamatán belül a visszatérő migráció (remigráció) igen fontos szakasznak tekinthető a cirkuláció kialakulása szempontjából, mind az anyaország, mind az egyén számára (Klinthäll, 2006). Tehát a nemzetközi ingázásokhoz hasonlóan itt is gyakran win-win-win játszma zajlik a két ország között a kibocsátó ország polgára részvételével (Kovács et al., 2013).

Az agyelszívás meggátolására, továbbá általában az emigránsok visszatérésének elősegítésére világszerte változatos célkitűzésű és területi léptékű programokat dolgoztak ki (Juhász, 2014). A kivándorlás negatív hatása által különösen sújtott kelet-közép-európai régióban, így Magyarországon (Siskáné Szilasi et al., 2016) szintén megjelentek nemzeti programok. Ennél alacsonyabb területi szintű kezdeményezésekről, bár szükségesek lennének, nincs tudomásunk. Az alacsonyan képzett Magyarországra visszatérő hazánkfiai kevésbé hatékony munkatapasztalattal térnek haza, így saját visszatérésüket kevésbé ítélik meg sikeresnek. Sok esetben ez motiválja őket az újbóli elvándorlásra, a kifelé mutató cirkuláció elindítására. Ezzel ellentétben a magasán képzettek kategóriájába tartozó hazatérők sokkal több, a munkaerőpiacon hatékonyabbnak számító munkatapasztalattal, új képességekkel és tudással térnek vissza Magyarországra, így ők sikeresebben élik meg a saját hazatérésüket (Hegedüs – Lados, 2015). Kérdés, hogy körükben mennyire jellemző a következő kivándorlás, ami megint csak a potenciális cirkuláció kialakulását jelenti. A cseh vagy a szlovén migránsokhoz képest a magyar és a lengyel kivándorlók jóval nagyobb arányban térnek haza. Esetükben a családi kapcsolatokhoz kötődő tényezők voltak a legfontosabb hazatérési motivációk (lásd Gödri, 2010).

A fenti visszavándorlással kapcsolatos jelenségek és összefüggések a differenciált vándorláspolitikai és a differenciált cirkulációs politika működtetésének szükségességére hívják fel a figyelmet. A cirkulációs politikáknál nem a csak az indirekt és direkt jelleg világos elkülönítése szükséges, hanem a csoportspecifikus (magasan képzett, alacsonyan képzett) megközelítések, valamint ezek kombinációi sem kerülhetők ki a finomhangolás során.

Cirkulációs politikák területi keretei – lehetőségek, javaslatok és ajánlások

A területi mobilitás nemzetközi formái közül a turizmusra, az ingázásra és a vándorlásokra vonatkozó politikák kialakítási keretének (Zelinsky, 1971; Portes – DeWind, 2004; Hall, 2005; Vertovec, 2007; Hagan, 2008; Kincses – Rédei, 2010) egy lehetséges, konzekvens és rendszerszerű mátrixára teszünk alább elméleti megfontolások alapján álló általános javaslatot (lásd 1. ábra). Majd a kutatásunk alapján konkrét gyakorlati ajánlásokat (lásd a 11. táblázat egyes celláit) is megfogalmazunk. Az elméleti és gyakorlati tisztánlátás végett pusztán csak a turizmus, az ingázás és a vándorlások többszörösen visszatérő jelenség-együtteséhez kapcsolható politikákat vizsgáljuk meg. Eltekintünk a homogén formák közötti kapcsolatok és határterületek tárgyalásától, tehát a heterogén cirkuláció vizsgálatától (Henry, 1976). Terjedelmi korlátok végett ehelyen csak az állandó nemzetközi vándorok (legalább egy éven át a fogadó országban tartózkodással járó) oszlopát bontjuk ki részletesen.

Mátrix

A nemzetközi cirkuláris migráció és általában véve a humán cirkuláció kutatásának tényei és egyéb eredményei alapján, ebben az alfejezetben a gyakorlati élet felé való javaslattevési törekvések állnak a fókuszban. A szerző azonosította a többszörös mozgásokat ösztönző területi mobilitási politikák sikerességéhez szükséges néhány nélkülözhetetlen elemet. Nem követjük azt a magyar szírodalomban fellelhető egyébként zseniális metafora szolgáltatott példát, hogy egy 'migrációs politikai étlapot' kínálunk fel, hogy a fogyasztóvendég tanulmányozza azt és válasszon közülük, majd saját maga készítse el, fogyassza el és eméssze meg. Mi inkább a kezdeti Mengyelejev-féle periódusos rendszerhez hasonló mátrixot képezzük, melynek néhány elemét már a valóságban is felfedezték, de annál több az üres cella, ahol lehet valami, de még nem tudjuk, hogy mi az.

11. táblázat: Homogén cirkulációs formákat befolyásoló politikák mátrixa a beavatkozás jellege és területi szintek szerint

Formák (periódusidővel)	Turizmus (1-90 nap)	Ingázás (1-90 nap)	Ideiglenes vándorlás (IV-XII hónap)	Állandó vándorlás (több mint 1 év)
Beavatkozás jellege és területi szintek				
I.SPONTÁN	-	-	-	-
1.lokális	T.I.1.	In.I.1.	?	Állv.I.1.
2.regionális	T.I.2.	In.I.2.	Idv.I.2.	Állv.I.2.
3.nemzeti (Mo)	T.I.3.		Idv.I.3.	Állv.I.3.
4.nemzetközi (EU)	T.I.4	In.I.4	Idv.I.4.	Állv.I.4.
5.globális	T.I. 5	In.I.5. ???	Idv.I.5.	Állv.I.5.
II.INDIREKT MENEDZSELT	-	-	-	-
6.lokális	T.II.6.	In.II.6.	?	Állv.II.6.
7.regionális	T.II.7.	In.II.7.	Idv.II.7.	Állv.II.7.
8.nemzeti (Mo)	T.II.8.		Idv.II.8.	Állv.II.8.
9.nemzetközi (EU)	?	In.II. 9.???	Idv.II.9.	Állv.II.9.
10.globális	?	In.II.10. ?	Idv.II.10.	Állv.II.10.
III.DIREKT MENEDZSELT	-	-	-	-
11.lokális	T.III.11.	In.III.11.	Idv.III.11.	Állv.III.11.
12.regionális	T.III.12.	In.III.12.	Idv.III.12.	Állv.III.12.
13.nemzeti (Mo)	T.III.13.		Idv.III.13.	Állv.III.13.
14.nemzetközi (EU)	?	?	Idv.III.14.	Állv.III.14.
15.globális	?	In.III.15.	?	Állv.III.15.

Jelmagyarázat: pl. T.I.1. Spontán jellegű, lokális léptékű turizmus; ? Gyakorlatban ismeretlen, üres cella (példa nélküli); - Szükségszerűen üres cella a területiség negligálása miatt.

A legkülönbözőbb területi szinteken működő aktorok (Nemes Nagy, 2009; Rechnitzer – Smahó, 2011) a szelektált alapanyagokból (alapelemekből) keverhető egyedi koktélok sokaságát állíthatják elő a kétdimenziós (fejlécben legalább 4 tematikus egység /turizmus, ingavándor-forgalom, szezonális vándorlás, letelepedési vándorlás/⁵⁵; oldallécben 5 területi dimenzió /település, régió-kistérség-táj, ország, nagyrégió-integráció, globális/) mátrix minden egyes cellája (20 darab) jellegzetes követelményeinek megfelelően. Az oldalléc területi szintjeit egy további dimenzióval bontotta meg. Nevezetesen a beavatkozás jellege szerint, spontán, indirekten menedzselt és közvetlenül menedzselt esetek fordulhatnak elő (Hautzinger, 2016). Tehát ezzel a 20 cella 60 darabra bővült.

⁵⁵ A periódusidő kritériumával diszkrét kategóriákká tesszük a mobilitási formákat, melyek összekapcsolódása homogén típusú cirkulációs rendszert eredményez.

Bár ez nem tárgya ennek az alfejezetnek, mégis érdekes kísérlet lehetne a migrációs és cirkulációs politikák sikertelenségének, a kudarckok elemeinek a feltárása is, melynek alapján a jó gyakorlatok gyűjteménye mellett, a rossz gyakorlatok kompendiuma is összeállhatna. Továbbá, a szintetizálás folytatódhatna akár egyedi modellek vagy modell-rendszerek megalkotásával is. Ezzel kapcsolatban előrebecsélhető, hogy valószínűleg nem lenne szükség 60 darab cél-racionális modell kialakítására, ahol a cél kritériuma a működés sikeressége. A modellépítés folyamata és/vagy akár az előzetes eredmények nyilvánosságra hozatala is elméleti és gyakorlati diskurzusokat válthat ki az alkotók, érdeklődők, laikusok, dilettánsok, politikusok és a legszélesebb értelemben vett aktorok körében.

Vándorlási és cirkuláris vándorlási politikák lehetőségei

Újra hangsúlyozzuk, hogy nem a mátrix egészét tárgyaljuk alább. Az állandó nemzetközi vándorlókra és cirkulálókra koncentrálunk (a viszonylagos állandóságot a fogadó országban eltöltendő legalább egy éves tartózkodás kritériuma biztosítja). Kiindulópontunk a külföldiek a befelé irányuló (inward) perspektívából vizsgálata volt Magyarországon. Alább azonban – a mátrix többi celláinak kontextusában – a saját állampolgárokról is beszélünk és a kifelé mutató (outward) perspektívát is figyelembe vesszük. Megjegyezzük, hogy a transzlokális-transznacionális nexus cirkulációs értelmezési keretként való gyakorlati alkalmazhatóságára is találhatunk példákat alább.

I.1. Spontán helyi állandó vándorlás: Ha a helyi aktorok, elsősorban települések és lakóik, a munkavállalók és a helyi telephellyel rendelkező munkáltatók, valamint a helyi ingatlanulajdonosok és bérlők spontán kezdeményezései nem ütköznek akadályokba a területi középszintek és a nemzeti lépték felől, nagyjából vonzó tényezőként a fogadó országokban és kisebbrészt taszító erőként a küldő országokban.

II. 6. Indirekt helyi állandó vándorlás: Ha a helyi aktorok, elsősorban települések (városrészek, budapesti kerületek) és lakóik, a lokális telephellyel rendelkező munkavállalók és a munkáltatók, valamint a helyi ingatlanulajdonosok és bérlők saját életminőségük javításából kiinduló ésszerű kezdeményezéseit nem akadályozzák a területi középszintek és a nemzeti lépték felől.

III.11. Direkt helyi állandó vándorlás: Ha a helyi aktorok, elsősorban települések (városrészek, budapesti kerületek), a munkavállalók és a helyi telephellyel rendelkező munkáltatók, valamint a helyi ingatlanulajdonosok és bérlők belső menedzselt kezdeményezéseit a területi középszint és a nemzeti lépték felől (tehát kívülről) is elősegítik, ösztönzik és támogatják, sőt akár generálhatják a küldő és fogadó országokban egyaránt. (III.11. Direkt helyi

ideiglenes vándorlás cellánál kisebb valószínűséggel, az ismétlődő állandó vándorlások a transzlokalizmus melegágyaivá válhatnak.)

I.2. Spontán térségi állandó vándorlás: A regionális szint aktorai már települési szövetségek, munkaügyi és egyéb szervezetek, valamint a középszintű decentralizált állami szervezetek, tehát nem természetes személyek. Lényeges jellemző, hogy az aktorok spontán kezdeményezései nem ütköznek akadályokba a nemzeti lépték felől. (Kérdés, hogy csoportszinten, létezik-e bármiféle területi kötődés vagy tájhoz kötődés a pólus két oldalán?)

II.7. Indirekt térségi állandó vándorlás: A regionális szint aktorainak tudatos és célracionális kezdeményezéseit nem akadályozzák a nemzeti lépték felől, egyik vagy mindkét országban. (Kérdés, hogy csoportszinten, létezik-e bármiféle területi kötődés vagy tájhoz kötődés a pólus két oldalán?)

III.12. Direkt térségi állandó vándorlás: A regionális szint aktorainak belülről indult és menedzselt kezdeményezéseit a nemzeti lépték felől (tehát kívülről) elősegítik, ösztönzik és támogatják, sőt akár generálhatják is egyik vagy mindkét országban. (III.12. Direkt térségi ideiglenes vándorlás cellánál kisebb valószínűséggel, az ismétlődő állandó vándorlások a regionális tudat, regionális kötődés melegágyaivá válhatnak a transzlokalizmus-transznacionalizmus nexusban.)

I.3. II.8. III.13. Nemzeti, országos szinten az állam marad a fő aktor az állandó nemzetközi vándorlások kormányozása során. Mindhárom jellegű beavatkozás kapcsán az államnak adekvát módszerekkel hatalmában áll élni a bevándorlás kapcsán. Képviselőinek célszerű azonban konzultálni a letelepedési célzatú bevándorlásban érintett országos szakmai és civil szervezetekkel, illetve, ha tagja azoknak, akkor az integrációs szervezetekkel. A letelepedési szándékú kivándorlás direkt befolyásolására, demokratikus jogállami keretek között nincs módja. A kivándorlás indirekt eszközökkel történő befolyásolása, bár lehetséges, de sokszor kontraproduktív lehet. A direkt és indirekt eszközökkel operáló cirkulációs politikák tárháza az állandó jellegű nemzetközi vándorlások kapcsán is alkalmazható, a hatalom képviselői részéről (inward) az integrációs közösség (mely Magyarország esetében az Európai Unió) képviselői által támogatva. Vitathatatlan újdonság bírna ilyen politikák elemeinek a kitalálása, kidolgozása. Nem történne más csak a hármas nyereséges játszma egy másik szemszögből (outward) történő alkalmazása. Döntő érvként annyit elégséges felhoznunk, hogy még a letelepedési célzatú vándorlás sem megfordíthatatlan folyamat, mivel a szereplők módosíthatják elképzeléseiket. A Svédországban, Hollandiában és Spanyolországban lezajló kísérleti cirkulációs projektek elsősorban az ideiglenes munkaerő-vándorlásra vonatkoztak. Záros időkeretek között hasonló projekteket nem lehetne a letelepedési vándorlások kapcsán megvalósítani, már csak a minimum egy éves tartózkodás kritériuma miatt sem. De talán nem is szükséges, még gyakorlati szempontból sem. Az országimáznak, a bérszínvonalnak, az árszínvonalnak, ingatlanpiaci

viszonyoknak, az általános gazdasági, társadalmi, politikai klímának és nem utolsósorban az ország középtávú kilátásainak, továbbá a nemzetek versenyében elfoglalt pozíciónak van nagy szerepe a letelepedési célzatú mozgások rendszereinek zajlásában, illetve azok cirkulációvá fejlődésében, esetleges fejlesztésében. Kontinuumként felfogva a cirkuláris nemzetközi migráció értelmezési keretének tekintett transzlokalizmus-transznacionalizmus nexust a nemzetállam, mint aktor pozíciója, valahol középtájon lehet.

I.4. II.9. III.14. Az Európai Unióban alapszabadság a személyek szabad áramlása. Ennek megvalósítása érdekében küzdeni kell annak akadályai ellen. A mozgást gátló tényezők felszámolását egyszerre tekinthetjük indirekt és direkt beavatkozási jellegűnek és a fogalomhasználatból adódóan vonatkozhatna a turizmusra, ingázásokra, ideiglenes és állandó vándorlásokra egyaránt. Eredeti értelmében azonban a munkavállalók szabad mozgására vonatkozott csak, és nem emelte ki egyik területi mobilitási formát sem. Általában véve, az állandó nemzetközi vándorlókra vonatkozó kormányzás (beavatkozás) jellege spontán, indirekt és direkt lehet a belső dimenzióban, tehát az integráción belül. A mennyiségében jelentősebb és konfliktus-szegényebb belső vándorlásokhoz képest, jóval nagyobb figyelem irányult a külső dimenzióra, különösen a sokszor szomszédos egykori szocialista országok rendszerváltozását követően. A direkt letelepedési célzatú vándorlási politikai intézkedések folyamatosan születtek a közösség szintjén, főleg az amszterdami folyamat érvényesítése keretében. A 2008-2011-es világgazdaság válság, és az azt követő 2013-tól tömegessé váló kvázi menekült-migráns-turistaáradat azonban megakasztotta a folyamat továbbvitelét, az ideiglenes vándorlásokhoz hasonlóan. Az Unió állampolgárok állandó jellegű kivándorlásának befolyásolására nincs és nem is lehet direkt eszköz a közösség döntéshozó képviselői kezében. A cirkulációs politikák viszont ebben az irányban is működhetnek indirekt eszközként főleg az agyelszívás folyamatának ellensúlyozására, mely az EU rovására az Egyesült Államok felé tart. Igaz, a perspektíva teljesen más, mint az Unióba bevándorló magasan képzettek esetén. A harmadik országbeli gyermekek, tanulók, nyugdíjasok, munkavállalók, munkáltatók és szolgáltatást nyújtók szűrését a küldő államban, a külső határokon és a fogadó állam területén egyaránt lehetséges végezni. A befelé mutató állandó jellegű cirkulációs politikáknak is e korosztályos csoportok lehetnek/lesznek a kitüntetett alanyai.

I.5. II.10. III.15. Globális léptékben az Egyesült Nemzetek Szervezetének munkaügyi szakosított szervezete (UN ILO) és a többi egysége (például UNESCO) törekedett a gazdaságilag aktív és nem aktív személyek szabad, akár letelepedési célzatú, nemzetközi áramlásának a biztosítására. A munkavállalókon túlmutatóan, tevélegesen is küzdhetne a nemzetközi vándorlás akadályai ellen, a sérülékeny gyermekek (különösen érvényes ez a kísérő nélküli kiskorúakra), a magasan képzettek után legnagyobb fejlesztési potenciállal bíró tanulóira-hallgatóira, és a heterogén idősorúakat (nyugdíjasokat) érintő

nemzetközi ajánlások megfogalmazásának formájában. A fogadó országban egy éven túl tartózkodó, állandó jellegű nemzetközi vándorok szűrésének semmilyen jogosítványával nem rendelkeznek a nemzetközi szervezetek (IOM, OECD, NGO-k). Tevékenységük legtöbbször krízishelyzetek menedzselésére szorítkozik, következésképpen a menekültügy birodalmába tartozik. Elvek és kommunikáció szintjén a globális szervezetek lehetnének a cirkuláció leghitelesebb és legmeggyőzőbb szószólói az állandó jellegű vándorlások kapcsán is. Ugyanakkor a vendégmunkások és családtagjaik jogaival kapcsolatosan a szűrést is befolyásoló ajánlásokat már megfogalmaztak. Az állandó jellegű vándorokkal kapcsolatos közvetlen szabályozás kulcsa az integrációk, illetve főleg az egyes országok kezében van a belépés, tartózkodás és az állampolgárrá válás kritériumainak megfogalmazásával kapcsolatosan. A közvetett kormányzás (szabályozás) hatóköre kiterjedhet a külső határokon túlra, sőt, a küldő térségek területére is. Küldő térségekre vonatkozó nemzeti és integrációs kormányzás – újra hangsúlyozzuk – csakis indirektek lehetnek.

Összegzés

A területi mobilitás dimenziói a 21. század elejére kitágultak, az emberi mozgások dinamikája, karaktere jelentősen megváltozott. A folyamatok elemzése, vizsgálata a geográfiai, demográfiai, statisztikai és egyéb kutatások homlokerébe került. A területi mobilitás régi-új rendszereiként, nevezetesen cirkulációként leírható legalább három elemű összekapcsolódó mozgások a fejlett gazdaságú társadalmakban is felütötték fejüket. A cirkuláció jelenséghalmazának egyes gazdasági ágakban határozott jelentősége lett. A turizmus, mint korunk egyik legdinamikusabban növekvő gazdasági ága – lokális, országos és globális szinten is – erősen érintett a cirkulációs jellegű ismétlődő jelenségek erősödésében. Egyértelműen pozitív gazdasági hatása van a foglalkoztatáshoz köthető cirkulációs jellegű ingázásnak. A döntően magasabb – vagy egyáltalán létező – jövedelem motiválta határokon átnyúló ingázás új kihívásokkal szembesíti mind a küldő, mind a fogadó országot, mind magát az ingázót. A foglalkoztatási kínálatban, bérjövetelemben, bérfeszültségben tapasztalható jelenségek mellett, példaként a fogadó ország termelési költség csökkenése, a küldő országban többlet jövedelmet realizál. Az ismétlődő visszavándorláshoz köthető cirkuláció kapcsán nagy jelentősége van a csoport specifikus (végzettség szerinti) elkülönítésnek.

Az egyéni és kisközösségű döntéseken alapuló spontán vándorlások között a munkán kívül a lakhatásnak és a családi-baráti kapcsolatoknak van a legnagyobb szerepe az állandó jellegű vándorlások kialakulásában. Az állandó vándorlásokat másképpen letelepedési vándorlásoknak is nevezik, hiszen még a nemzetközi migrációs statisztikában is legalább egy éves tartózkodás szükséges a fogadó

területen, hogy valaki letelepedési célzatú vándor lehessen. Ez a státus azonban közel sem biztos, hogy a vándorlási életút végét jelenti az egyén migrációs életpályájában. Visszavándorolhat a küldő országba. Továbbvándorolhat egy újabb fogadó országba. Sőt megint csak visszavándorolhat a megelőző fogadó országba, amivel nem csak vándor marad, hanem cirkuláló is lett egyben a fogadó ország perspektívájából. A letelepedési célzatú vándorlások esetében a szomszédos helyek, mint alsó földrajzi lépték, már nem zárható ki a vándorlások szinterei közül, ellentétben az ideiglenes vándorlásokkal. Azonban az állandó vándorlások szinterei kétségtől nagyjából regionális, országos, nemzetközi és globális léptékűek, hasonlóan az ideiglenes vándorlásokhoz.

A spontán mellett, indirekt és direkt menedzselt (kormányzott) migrációs politikai környezetek is előfordulnak. A várt-nemvárt és kívánt-nemkívánt új telepésekkel kapcsolatos fogadó területen tapasztalható legnagyobb aggodalom, hogy beilleszkedésük milyen hosszú és milyen mértékű lesz. Integrálódhatnak egy generáción belül? Vajon letelepedésre, hazatérésre vagy továbbvándorlásra törekednek? A cirkuláció nyilván e dilemmák egyik feloldása lehet, amennyiben az érintett felek azonos cél érdekében tesznek erőfeszítéseket és hajlandók-érdekeltek lesznek elfogadni az ismétlődő vándorlásokat jelentő cirkulációt, mint mindhárom fél részére előnyökkel kecsegtető megoldást. Az ideiglenes vándorlásokhoz képest, ahol az indirekt és direkt menedzselésnek főként a nemzetek és integrációk területi szintjén van értelme, az állandó vándorlások esetén a cirkulációra oly jellemző „triple win mantra” mind az öt tárgyalt területi szinten működik.

Az ismétlődő területi mobilitási folyamatokból kiindulva, ajánlasként, javaslatként egy mátrixot konstruáltunk, mely a turizmus, az ingázás területére kiterve az ideiglenes és állandó vándorlások tükrében jeleníti meg a jövőbeli cirkulációs mobilitási politikák területi kereteit, a beavatkozás jellegét is figyelembe véve (lásd a 11. táblázat). Az egyes cellákban önállóan, kiemelten kerülhetnek bemutatásra a cirkulációs politikákra vonatkozó általános javaslatok. Az egymással határos cellák kreatív összevonásával tovább bővíthetők (egyszerűsíthetők) a gondolat kísérletek lehetőségei a területi mobilitási politikák formálói számára. Reményeink szerint a mátrix ismerete megkönnyíti a világos gondolkodást és talán az adekvát és koherens cirkulációs politikák kidolgozása során is hasznát tudják/tudjuk venni.

Felhasznált irodalmak jegyzéke

Ács V. (2010): *Temporary and Circular Migration: Empirical Evidence, Current Policy Practice and Future Options in Hungary*. Budapest: European Migration Network Hungary.

- Ács V. – Gellérné Lukács É. (2012): Kutatói mobilitás, avagy a harmadik országbeli állampolgár kutatók migrációja és magyarországi integrációja. *Demográfia*, 55 (1), pp. 69–102.
- Aubert A. – Csapó J. – Gelányi N. – Gyuricza L. – Jónás – Berki M. (2010): A tetraédermodellről a turizmusig. In: Trócsányi A. – Kovács I. P. (szerk.) *Tér – Talentum – Tanítványok*. Pécs: ID Research Kft. – Publikon Kiadó, pp. 15–25.
- Beauchemin, C. (2014): A manifest for quantitative multi-sited approaches to international migration. *International Migration Review*, 48 (4), pp. 921–938.
- Bilsborrow, R. E. – Hugo, G. – Oberai, A. S. – Zlotnik, H. (1997): *International Migration Statistics. Guidelines for Improving Data Collection Systems*. Geneva: International Labour Office.
- Bovenkerk, F. (1974): *The Sociology of Return Migration. A Bibliographical Essay*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Cassarino, J. (2008): *Patterns of Circular Migration in the Euro-Mediterranean Area: Implication for Policy-making*. CARIM AS 2008/29, San Domenico di Fiesole: European University Institute Robert Schuman Centre for Advanced Studies.
- Cassarino, J. (2013): The drive for securitized temporariness. In: Triandafyllidou, A. (Ed.) *Circular migration between Europe and its neighbourhood, Choice or necessity?* Oxford: Oxford: University Press, pp. 22–41.
- Castles, S. (2014): International migration at a crossroads. *Citizenship Studies*, 18 (2), pp. 190–207.
- Chapman, M. – Prothero, R. M. (Eds.) (1985): *Circulation in population movement: Substance and concept from Melanesian case*. London: Routledge and Kegan Paul. (Republished 2012).
- Constant, A. – Zimmermann, K. F. (2011): Circular and repeat migration: count of exits and years away from the host country. *Population Research and Policy Review*, 30–4.
- Dövényi Z. (2016): Migránsok, menekülők, szerencsét próbálók és társaik I. rész. *Közép-Európai Közlemények*, 9 (3), pp. 58–66.
- Dövényi Z. (2011): A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás területi aspektusai. In: Tarrósy I. – Glied V. – Keserű D. (szerk.) *Új népvándorlás: Migráció a 21. században Afrika és Európa között*. Pécs: Publikon Kiadó, pp. 85–95.
- Egedy T. (2017): A külföldre ingázás statisztikai, demográfiai és területi jellemzői Magyarországon. *Területi Statisztika*, 57 (4), pp. 385–405.
- Eke E. – Girasek E. – Szócska M. (2009): A migráció a magyar orvosok körében. *Statisztikai Szemle*, 87 (7-8), pp. 797–825.
- Findley, A. M. (2011): An assessment of supply and demand size theorizations of international student mobility. *International Migration*, 49–1.
- Fischer, P. A. – Malmberg, G. (2001): Settled people don't move: on life course and (im)mobility in Sweden, *International Journal of Population Geography*, 7 (5), pp. 357–371.
- Gábrity-Molnár I. (2012): A szerb-magyar határon átívelő migrációs életvitel. *Létünk*, 42 (4), pp. 56–69.

- Gábrity-Molnár I. – Takács Z. (2012): Kibocsátó terület – Vajdaságban élők véleményei. In: Kincses Á. (szerk.) *Szerb állampolgárok Magyarországon*. Budapest: Printpix, pp. 40–68.
- Gellérné Lukács É. – Tóttós Á. – Illés S. (2016): Szabad mozgás az Európai Unióban a Brexit tükrében. In: Pajtkókné Tari I. – Tóth A. (szerk.) *Magyar Földrajzi Napok 2016 – Konferenciakötet*. Eger: Eszterházy Károly Egyetem – Magyar Földrajzi Társaság – Agria Geográfia Alapítvány, pp. 333–341.
- Gellérné Lukács É. (2004): *Munkavállalás az Európai Unióban*. Budapest: KJK-KERSZÖV.
- Gödri I. (2010): *Migráció a kapcsolatok hálójában. A kapcsolati tőke és a kapcsolatháló jelenléte és szerepe az ezredvégi magyarországi bevándorlásban*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutató Intézet.
- Gödri I. – Soltész B. – Bodacz-Nagy B. (2014): *Immigration or emigration country?* Working Papers on Population, Family and Welfare, No. 19. Budapest: Hungarian Demographic Research Institute.
- Györkös M. (2007): Legális bevándorlás: lépések egy átfogó, uniós szintű politika létrehozására. *Európai Tükör*, 12 (10), pp. 154–162.
- Gyulavári T. (2011): A magyar munkavállalók munkavállalásának feltételrendszere a skandináv államokban. In: Gellérné Lukács É. (szerk.) *Magyarok munkavállalása Skandináviában*. Budapest: Tullius Kiadó.
- Hagan, J. (2008): U.S. deportation policy, family separation, and circular migration. *International Migration Review*, 42-1.
- Hall, C. M. (2005): *Tourism: rethinking the social science of mobility*. Harlow.
- Hardi T. (2008): A határtérség térszerkezeti jellemzői. *Tér és Társadalom*, 22 (3), pp. 3–25.
- Hautzinger Z. (2016): *Szemelvények a migráció szabályozásából*. Pécs: AndAnn Kft.
- Hegedűs G. – Lados G. (2015): A remigrációval kapcsolatos európai és hazai nemzeti politikák elemzése. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 12 (1), pp. 38–49.
- Henry, L. (1976): *Population, Analysis and Models*. London: Arnold.
- Hosszú Sz. (2011): Elméleti kérdések az ellenurbanizáció, a jóléti migráció és a turizmus kapcsolatrendszeréről. In: Józsa K. – Bajmócy P. (szerk.) *Geográfus doktoranduszok XI. országos konferenciája*. Szeged: SZTE TTIK Gazdaság és Társadalomföldrajzi Tanszék, pp. 1–16.
- Illés S. (2018): Gazdasági válság és cirkuláció. *Területi Statisztika*, 58 (1), pp. 103–122.
- Juhász R. (2014): Competitiveness vs. security policy. Questions of immigration policy regarding the mobility of high qualified employees. *Central European Regional Policy and Human Geography*, 4 (2), pp. 7–11.
- Karakayali, S. – Rigo, E. (2010): Mapping the European space of circulation. In: De Genova, N. (Ed.) *The deportation regime*. Durham, pp. 123–144.
- Kertesi G. (2010): *Migration and commuting: Two potential forces reducing regional inequalities in economic opportunities?* SOCO Project Paper. No. 77b, Vienna: Institute for Human Sciences.

- Kincses Á. (2012): *A Kárpát-medence ezredforduló utáni migrációs hálózatának vizsgálata*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Kincses Á. (2015): Román állampolgárok Magyarországon a 2011-es népszámlálás adatai alapján. In: Fábíán A. – Bertalan L. (szerk.) *Otthon a Kárpát-medencében. Területfejlesztési Szabadegyetem 2011-2015*. Sopron: Nyugat-Magyarországi Egyetem Kiadó, pp. 187–204.
- Kincses Á. – Rédei M. (2010): A nemzetközi migráció kistérségi hozzáadott értéke. *Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei*, 2 (2-3), pp. 153–162.
- Kincses Á. – Nagy Z. – Tóth G. (2013): The spatial structures of Europe. *Acta Geographica Slovenica*, 53 (2), pp. 43–70.
- Klinthäll, M. (2006): Retirement return migration from Sweden. *International Migration*, 44-2.
- Kocsis K. – Michalkó G. – Szabó B. – Balizs D. – Varga Gy. (2016): Az Európai Gazdasági Térségbe (EGT) irányuló nemzetközi migráció térbeli sajátosságai. In: Berhauer S. – Dnyisztranszkij, M. – Fodor Gy. – Gönczy S. – Izsák, T. – Jakab, N. – Molnár, J. – Molnár D. I. – Papp, G. – Sass, E. – Vincze, T. (szerk.) *Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, pp. 21–33.
- Kocsis K. – Tátrai P. (2015): A Kárpát-medence etnikai térszerkezetének változásai a rendszerváltozást követően. In: Fábíán A. – Bertalan L. (szerk.) *Otthon a Kárpát-medencében: Területfejlesztési Szabadegyetem 2011-2015*. Sopron: Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, pp. 75–92.
- Kovács Z. – Boros L. – Hegedűs G. – Lados G. (2013): Returning people to the homeland: tools and methods supporting remigrants in an European context. In: Lang, T. (Ed.) *Return migration in Central Europe: current trends and an analysis of policies supporting returning migrants*. Leipzig: Leibniz Institute for Regional Geography, pp. 58–94.
- Kovács A. (2014): Migrációs helyzetkép Magyarországon. In: Tarrósy I. – Glied V. – Vörös Z. (szerk.) *Migrációs tendenciák napjainkban*. Pécs: Publikon Kiadó, pp. 329–345.
- Kozma G. (2002): *Terület- és településmarketing*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó – Debreceni Egyetem TTK.
- Lampic, B. – Mrak, I. (2012): Globalization and foreign anenity migrants: the case of foreign home owners in the Pomurska region of Slovenia. *European Countryside*, 4 (1), pp. 45–56.
- Lang, T. – Nadler, R. (Eds.) (2014): *Return migration to Central and Eastern Europe: transnational migrants' perspectives and local businesses' needs*. Lepizig: Leibniz-Institut für Länderkunde.
- László M. – Pap N. (2008): A terület- és településfejlesztés társadalompolitikai megközelítései. In: László M. – Bucher E. (szerk.) *A terület- és településfejlesztés társadalomföldrajzi megközelítésben*. Pécs: Imedias Publisher, pp. 11–24.
- Lukács É. (2004): A munkavállalók szabad mozgása. In: Gyulavári T. (szerk.) *Az Európai Unió szociális dimenziója*. Budapest: AduPrint, pp. 9–73.

- Lundborg, P. (2010): *Immigration policy for circular migration*. Stockholm: Swedish Institute for European Policy Studies.
- McHugh, K. E. et al. (1995): Multiple residence and cyclical migration: a life course perspective. *Professional Geographer*, 47 (3), pp. 251–267.
- McLoughlin, S. – Münz, R. – Bunte, R. – Hultin, M. – Müller, W. – Skeldon, R. (2011): *Temporary and circular migration: opportunities and challenges*. Brussels: European Policy Centre.
- Michalkó G. (2008): Kelet-Közép-Európa átjáró háza: Magyarország a schengeni határokon innen és túl. *Valóság*, 51 (6), pp. 101–106.
- Michalkó G. – Kulcsár N. – Balizs D. – T. Nagy J. (2014): A belföldi VFR-turisták magatartásának sajátosságai Magyarországon. Különös tekintettel a szabadidős tevékenységek földrajzi vonatkozásaira. *Turizmus Bulletin*, 16 (2-4), pp. 3–14.
- Molnár J. – Gál-Szabó L. – Siskáné Szilasi B. – Mohos M. – Dudás G. – Vadnai P. (2015): Legújabb trendek a magyarországi kivándorlásban. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 12 (1), pp. 27–37.
- Nemes Nagy J. (2009): *Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Portes, A. – DeWind, J. (2004): A cross-Atlantic dialogue: the progress of research and theory in the study of international migration. *International Migration Review*, 38-4.
- Poulain, M. (Ed.) (2006): *THESIM: towards harmonised European statistics on international migration*. Louvain.
- Prothero, R. M. – Chapman, M. (Eds.) (1985): *Circulation in Third World Countries*. London: Routledge and Kegan Paul (Republished 2011).
- Rechnitzer J. – Smahó M. (2011): *Területi politika*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Rédei M. (2007): Who are governing the international migration? *Tradecraft Review*, 5. (Special Issue), pp. 83–95.
- Silvestre, J. – Reher, D. S. (2014): The internal migration of immigrants: differences between one-time and multiple movers in Spain. *Population, Space and Place*, 20-1.
- Skeldon, R. (2010): Managing migration for development: is circular migration the answer? *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*, 11 (1), pp. 21–33.
- Siskáné Szilasi B. – Kóródi T. – Vadnai P. (2016): Menni vagy maradni? Az egyetemisták kivándorlási szándékának statisztikai vizsgálata. In: Berhauer, S. – Dnyisztranszkij, M. – Fodor, Gy. – Gönczy, S. – Izsák, T. – Jakab, N. – Molnár, J. – Molnár D. I. – Papp, G. – Sass, E. – Vincze, T. (szerk.) *Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, pp. 211–217.
- Skeldon, R. (2012): Go in ground incircles: circular migration, poverty alleviation and marginality. *International Migration*, 50-1.
- Soltész B. – Erőss Á. – Karácsonyi D. (2014): Hungarian cross-border migration in a fragmented ethnic space. In: Erőss Á. – Karácsonyi D. (Eds.) *Discover in migration*

- between Visegrad countries and Eastern partners*. Budapest: Geographical Institute, pp. 72–87.
- Südas, I. – Mutluer, M. (2010): Towards a better life: Lifestyle Migration. *Aegean Geographical Journal*, 19 (1), pp. 31–47.
- Szabó P. (2015): *Régió és térszerkezet az elmélettől a területpolitikáig*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Szellő J. (szerk.) (2014): *Mobilitási hatások a foglalkoztatásra a Dunántúl déli részén*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Takács Z. – Tátrai P. – Eröss Á. (2013): A Vajdaságból Magyarországra irányuló tanulmányi célú migráció. *Tér és Társadalom*, 27 (2), pp. 77–95.
- Tannenbaum, M. (2007): Back and forth: immigrants stories of migration and return. *International Migration*, 45 (5), pp. 147–175.
- Tátrai P. – Kocsis K. – Gábrity Molnár I. – Takács Z. (2013): A Vajdaságot érintő migráció és annak történeti előzményei. *Tér és Társadalom*, 27 (2), pp. 35–54.
- Taylor, J. – Bell, M. (2012): Towards Comparative Measures of Circulation: Insights from Indigenous Australia. *Population, Space and Place*, 18 (5), pp. 567–578.
- Termote, M. (1984): Migration as a selection factor in a population. Some considerations on the relation between migration and genetics. In: Keyfitz, N. (Ed.) *Population and biology. Bridge between disciplines. Proceedings of a conference*. Liege: Ordina Editions, pp. 133–146.
- Thulemark, M. (2011): A new life in the mountains: changing lifestyles among immigrants to Wanaka, New Zealand. *Recreation and Society in Africa Asia and Latin America*, 2 (1), pp. 35–50.
- Tóttös Á. (2014): *Merre tart az Európai Unió legális migrációs politikája? (Az Európai Unió legális migrációs politikájának hangsúly eltolódása különös tekintettel a munkavállalási célú migrációra.)* Doktori értekezés, Kézirat, Pécs.
- Triandafyllidou, A. (2013): *Circular migration between Europe and its neighbourhood. Choice or necessity?* Oxford.
- Van Geenhuizen, M. – Ratti, R. (2001): *Gaining Advantage from Open Borders. An Active Space for Regional Development*. Aldershot: Ashgate.
- Vertovec, S. (2006): Is circular migration the way forward in global policy? *Around the Globe*, 3 (2), pp. 38–44.
- Vertovec, S. (2007): *Circular migration: the way forward in global policy*. Oxford: International Migration Institute, James Martin 21st Century School, University Oxford.
- Zelinsky, W. (1971): The hypothesis of the mobility transition. *The Geographical Review*, 61 (2), pp. 220–249.
- Zimmermann, K. F. (2014): Circular migration. Why restricting labor mobility can be counter productive. *IZA World of Labor*, 2014-1.

Az Európa felé irányuló nemzetközi migráció néhány földrajzi jellegzetessége

Kocsis Károly – Sansumné Molnár Judit – Bottlik Zsolt

Bevezetés

A migráció a társadalmi lét minden egyes dimenzióját áthatja. Az ENSZ DESA (United Nations Department of Economic and Social Affairs) riportja szerint 2015-ben a nemzetközi vándorlók száma világszerte elérte a 243,7 milliót (a Föld népességének 3.3%-át)⁵⁶ és növekedésének évi üteme az 1,6%-ot. 2000 és 2015 között a fejlett országok évente 4,1 millió főnyi nettó migrációs nyereségre tettek szert a fejletlen államokkal szemben. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosának (Office of the United Nations High Commissioner for Refugees) 2016. évi Global Trends riportja szerint 65,6 millió fő kényszerült helyi konfliktus vagy üldöztetés miatt lakóhelyét elhagyni az év végéig.⁵⁷ Földünk lakóinak túlnyomó rész nem nemzetközi vándorló, de a helyi közösségek és a társadalom életmódja változik a migráció miatt és mindezért korunkat a migráció korának is lehet hívni (Castles – Miller, 2009). A nemzetközi migráció tanulmányozása során számos dolgot kell tisztázni, melyek közül kettő kiemelkedő fontosságú: kik a bevándorlók (menekültek, menedékkérők, gazdasági migránsok) és mennyien vannak a bevándorlás célországban? A geográfusokat különösen a jelenség térbeli szempontjai érdeklik, a bevándorlók származási és célországainak felderítése, a migrációs folyamatok térbeli sajátosságainak elemzése.

Az európai migrációs krízis: motivációk és küldő országok

Az európai kommunista rezsimek, szövetségi államok összeomlását követő gazdasági-politikai válságokkal, háborús konfliktusokkal⁵⁸ összefüggő migrációs hullámok elcsitulása után a 2011-es “arab tavasz” eseményeivel is összefüggésben, 2015-ben elképesztő mértékű, többnyire illegális bevándorlási

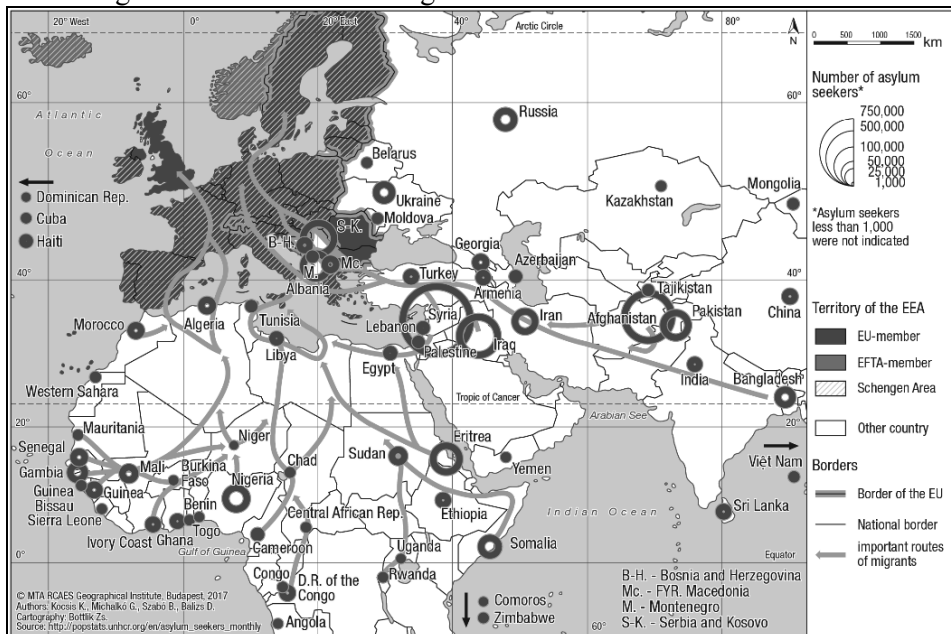
⁵⁶ http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimate_s15.shtml

⁵⁷ <http://www.unhcr.org/globaltrends2016/>

⁵⁸ pl. a horvátországi és bosznia-hercegovinai háború (1991-1995), a koszovói válság (1990-1999).

hullám, menedéket kérők tömege érte el Európát a szomszédos ázsiai és afrikai területek felől (40. ábra).

40. ábra: Az EGT-ben 2014. január 1 és 2016. augusztus 31. között menedéket kérők megoszlása származási országok szerint

Saját szerkesztés

2015-ben közel 1,3 millió⁵⁹ új menedékkérelmet nyújtottak be az EU területén, mely több mint duplája volt a korábbi 1992-es (a boszniai háború kitörését követő) menedékkérelmi csúcshoz. Felmerül a kérdés, hogy a jelenlegi migrációs krízis mennyiben más a korábbiakhoz képest?

Néhány válasz a lehetségesek közül: a 2. világháború óta ilyen sok vándorló, menekült nem érkezett az EU területére; túlnyomó részük immár tengeri úton és különösen nagy távolságról érkezik; a korábbi krízisek mind a származási, mind a célországokat tekintve területileg viszonylag koncentráltabbak voltak; a jelenlegi migráció motivációi és a migránsok nemzeti összetétele a korábbiakhoz képest sokkal összetettebbek, sokrétűbbek; a jelenlegi migránsok sokkal tudatosabban választják célországoknak a legerősebb gazdaságú, legmagasabb életszínvonalat nyújtó nyugat-európai országokat; néhány európai frontország viszonylag gyorsan, váratlanul került különösen nagy migrációs nyomás alá (pl. Olaszország, Görögország, Magyarország).⁶⁰

⁵⁹ 2016 szeptember végéig 598,826 új menedékkérelmet regisztráltak.

⁶⁰ <http://www.oecd.org/els/mig/Is-this-refugee-crisis-different.pdf>

Az Európai felé irányuló migrációnak és annak hirtelen felgyorsulásának számos globális és regionális jellegű oka van. Ezek közül kiemelkednek a társadalmi, demográfiai tényezők, alapvetően az interkontinentális demográfiai egyensúlytalanság, nevezetesen az, hogy Európa országai a demográfiai átmenet 4. és 5. fázisában találhatók, melyet a népességszám stagnálása, fogyása, alacsony születési arány, fokozódó elöregedés jellemez. Ezzel szemben az Európával szomszédos, szinte teljes egészében muszlim lakosságú afro-ázsiai régiók (Muszlim-Afrika és Délnyugat-Ázsia) a demográfiai átmenet 2. és 3. fázisában találhatók: a népességszám dinamikus növekedése, helyenként tényleges “népességrobbanás”, magas élveszületési ráta, csökkenő halálozási arányszám, a fiatal, munkaképes korú, migrációra leginkább hajlandó népesség arányának hirtelen növekedése. 1950 és 2015 között Európa népességszáma (alapvetően a Nyugat-Európába irányuló bevándorlás miatt) harmadával gyarapodott, míg ez idő alatt Muszlim-Afrika és Délnyugat-Ázsia országainak népességszáma közel ötszörösére nőtt. A jelenlegi európai bevándorlásban éllovas Szíriában ez idő alatt a népesség száma hatszorosára, Irakban 5,4-szeresére nőtt. A migráció társadalmi motivációi közé tartoznak még a vizsgált afro-ázsiai országok némelyike esetében a rendkívüli etnikai-vallási sokszínűség, mely folyamatosan potenciális konfliktushordozó volt és jelenleg is az. Ilyen szempontból különösen instabil Délnyugat-Ázsiában Afganisztán, Irán, Irak, Libanon, Pakisztán, Szíria és Törökország.

Az interkontinentális migráció forrásterületein a fentiekben vázolt demográfiai robbanással, népességnövekedéssel a helyi gazdaság, a GDP bővülése, új munkahelyek teremtése nem tudott lépést tartani. Mindez, kiegészülve egyéb gazdasági okokkal (pl. gazdasági, pénzügyi világválság) rohamosan növekvő munkanélküliséget, első lépésben fokozódó belső (falú→város) migrációt is eredményezett. Ez utóbbihoz természeti tényezők (pl. éghajlatváltozás, elszivatagosodás, vízhiány és egyéb természeti veszélyek) is hozzájárultak.

A fentiekben vázolt társadalmi, gazdasági és természeti okok mellett a globális és regionális politikai tényezők (világpolitikai játszmák, helyi hatalmi változások, háborúk) is állnak a nemzetközi migráció hátterében. Az európai jelenlegi migrációs krízis kialakulására ezek közül leginkább az ún. “arab tavasz”⁶¹ (2010-2012) forradalmi eseményei voltak legnagyobb hatással, melyeket a 2008-ban kirobbant világgazdasági válság következményei, a demográfiai és gazdasági növekedés közötti olló hirtelen kinyílása, a társadalmi egyenlőtlenség, munkanélküliség, szegénység, korrupció növekedése váltott ki. Az arab tavasz Líbiában és Szíriában polgárháborút, Tunéziában, Egyiptomban, Jemenben a kormányzat megdöntését eredményezte. Az autoriter rezsimek többségének megdöntése nem demokratizálódást, hanem az extrém iszlamista

⁶¹ <http://middleeast.about.com/od/humanrightsdemocracy/a/Definition-Of-The-Arab-Spring.htm>

erők hatalomra jutását, sok helyen általános káoszt, polgárháborút eredményezett, melynek következtében az azt követő időszakot “arab tél”⁶²-nek nevezték. A fentiekben vázolt politikai események, háborúk a helyi gazdaság túlnyomó részét is lerombolták. E tekintetben különösen jelentős a GDP mennyiségének (-64%-s) zuhanása Irakban Szaddam Husszein idején (1979–2003) és Szíriában a polgárháború kirobbanása (2011) óta.

Az Európa felé irányuló migrációt mozgató, fentiekben említett társadalmi, gazdasági, természeti és politikai faktorok rendkívüli mértékben fonódnak össze és erősítik egymást. Ezért a vizsgált afro-ázsiai régióban mindenhol egymásra rakódó, kummulatív válságról beszélhetünk, melynek “megoldására”, enyhítésére legfeljebb csak középtávon és helyenként van némi remény.

Az európai migrációs kírzis folyamán, az EGT országaiban, 2014. január 1-jétől 2015. augusztus 31-ig 1,2 millió, 2016. augusztus 31-ig 2,7 millió új menedékkérelmet nyújtottak be, melyeknek 61,7%-a Délnyugat-Ázsiából érkezett. Az itt érzékelhető, különböző motivációjú migrációs folyamatokban leginkább Szíria, Afganisztán, Irak és Pakisztán érintettek (az EGT-ben benyújtott kérelmek 27,5%, 13,3%, 8,7% és 3,7%-ával). A Földközi-tenger és a Himalája között húzódó konfliktustérségben a hazáját elhagyó, külföldön nyilvántartott, szinte teljes egészében muszlim vallású migránsok az EGT felé irányuló nemzetközi migráció tartós, jelenleg legfontosabb forrását jelentik. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosa (UNHCR) által nyilvántartottak (pl. menekültek, menedékkérők, hontalanok) száma a 2011 és 2015 közötti időszakban különösen megnőtt a szíriai polgárháború, az Iszlám Állammal (ISIS) folytatott háború miatt Szíriában (1 millióról 6,7 millióra), Irakban (1,7 millióról 4,7 millióra), Törökországban (36 ezerről 2,8 millióra), a csaknem évszázada, megszakításokkal zajló afgán háború miatt Afganisztánban (1,5 millióról 1,8 millióra) és Pakisztánban (2,8 millióról 3,4 millióra).⁶³ A 2011-ben kirobbant polgárháború miatt főként a szomszédos közel-keleti országokat lepték el a szíriaiak, akiknek száma az UNHCR 2018 februári⁶⁴ információi szerint napjainkban megközelíti az 5,6 milliót, (ebből Törökországban 3,5 milliót, Libanonban 1 milliót, Jordániában 657 ezret, Irakban pedig 247 ezret). A hazatérés és a menekülttáborok reménytelensége miatt 2011-2016 között egyre több szíriai kelt útra, Törökországon keresztül, alapvetően tengeri úton Európába és folyamodott az EGT területén menedékkérelmért: 2011-ben 8 ezren, 2015-ben 378 ezren, 2016-ban (augusztus 31-ig) 246 ezren. Az Európát elérő szíriai, afgán és iraki migránsok menedékkérelmének száma 2015 őszén tetőzött, majd 2016 kora tavaszától jelentősen csökkent az EU és Törökország között 2016. március 18-án megkötött egyezményt követően.

⁶² <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/9753123/Middle-East-review-of-2012-the-Arab-Winter.html>

⁶³ <http://popstats.unhcr.org/en/overview>

⁶⁴ <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php> (2018. február 15.)

Az EGT területére érkező bevándorlók további jelentős forrásterülete a Szubszaharai-Afrika (a 2014-2016 közötti kérelmezők 16%-ával). Az innét, főként muzulmán területekről érkezők elsősorban Eritreát, Szomáliát, Nigériát és Gambiát hagyták el. A Muszlim-Afrikát érintő elvándorlás motivációi sokszínűek: demográfiai robbanás, munkanélküliség, elszivatagosodás, természeti veszélyek, elnyomó rezsimek, polgárháborúk, etnikai-vallási összetűzések stb).

Az EGT-ben a 2014-2016 között menedéket kérők közel 11%-a (298 ezer fő) a Nyugat-Balkánról (főként Koszovóból, Albániából és Szerbiából) érkezett, akiknek többsége muzulmán albán, illetve cigány és szerb volt. Az EU-ban alapvetően gazdasági migránsként kezelt nyugat-balkániak a gazdasági problémák, általános szegénység, korrupció, a működésképtelen állami struktúrák (Bosznia, Koszovó), az EU-tagság perspektívájának hiánya miatt keltek útra tömegesen 2015 tavaszáig, a német megszorító intézkedések bevezetéséig (Kocsis, 2001). A kelet-európai menedékkérők többsége Oroszországból és Ukrajnából érkezett, az utóbbi esetben főként az országnak az orosz-ukrán polgárháború által érintett részeiből (Karácsonyi et al., 2014).

Az EGT felé irányuló nemzetközi migráció főbb útvonalai (2014–2016)

Az EGT területére szárazföldön, az észak-afrikai tengerparton, a Marokkóba ékelődő spanyol városokon (Ceuta és Melilla) át, illetve a török-görög és török-bolgár határon keresztül lehet Afrikából és Ázsiából a legrövidebb úton eljutni. A kezdeti nagy volumenű, illegális (többnyire szubszaharai) afrikai beáramlás megakadályozására Spanyolország 1993-2005 között épített, bővített határkerítéssel, fallal vette körül fenti városait, míg Görögország 2012 végén, Bulgária 2014 elejétől épített kerítést török határai mentén. Ezen szárazföldi útvonalak lezárását követően az illegális határátkelések súlypontja áthelyeződött a közép- és kelet-mediterrán útvonalakra. Az Olaszországot célba vevő, illegális afrikai bevándorlók távoltartására ideiglenes megoldást jelentett a Berlusconi (Olaszország) és Kadhafi (Líbia) között 2008-ban létrejött megállapodás, mely a líbiai polgárháború (2011) idején érvényét veszítette. A háborús káoszban a központi hatóságok nélküli, embercsempész hálózatok paradicsomának számító Líbia Európa nyitott kapujává vált és az Olaszországot (jórészt Lampedusa és Málta szigeteken át) elérő illegális határátkelések száma 2010 és 2014 között 4.500-ról 170.760-ra nőtt.⁶⁵ A több száz halálos áldozattal járó közép-mediterrán út mellett 2015-től a hangsúly áthelyeződött a kelet-mediterrán útra, ahol csupán a török partok és a közeli görög szigetek (pl. Lesbosz, Kiosz, Kosz) közötti néhány kilométernyi távolságot kellett leküzdeni. Ennek eredményeként az Olaszországba a tengeren át illegálisan érkezők száma 2015-ben 153 ezerre

⁶⁵ <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/central-mediterranean-route/>

csökkent, párhuzamosan a kelet-mediterrán útra (alapvetően Görögországra) nehezedő migrációs nyomás kirobbanó mértékű növekedésével (a tengeren át illegálisan érkezők száma 50.830-ról (2014) 885.386-ra nőtt (2015)).⁶⁶ A migrációs utak forgalmának ilyen nagy mértékű (Égei-tengerre való) átrendeződése annak is köszönhető volt, hogy 2014. január 1. és 2016. augusztus 31. között az EGT területén első alkalommal menedékkérőként regisztráltaknak immár 62%-a ázsiai volt (alapvetően a törökországi menedékhelyeiket több százezres tömegben elhagyó szíriaiaknak, afgánoknak, irakiaknak köszönhetően) és Bulgária 2014-ben megépítette a török szárazföldi határ mentén a kerítést.⁶⁷ Eredeti hazájuk földrajzi fekvése miatt a migránsok közel háromnegyede a Balkánon keresztül (illetve eleve onnét származva) érkezett az EGT területére. Az elmúlt néhány évben az illegális határátlépések száma a Balkán nyugati és déli részén meredek emelkedést mutatott, miközben irányai és trendjei jelentősen átrendeződtek. Az EU-nak a menekültté nyilvántartási gyakorlata, befogadó készsége 2015-ben már éles különbséget tett a nyugat-balkániak (pl. koszovói albánok, cigányok) és a közel-keletiek (pl. szíriaiak) között. Ennek eredményeként a szerbiai-koszovói menedékkérők száma 2015. február és szeptember között a nyolcadára zuhant, míg a szíriaiaké több mint 7-szeresére nőtt. Az évszázadok óta a Törökországból Közép-Európa felé vezető hagyományos (Isztambul–Szófia–Belgrád) főút helyett az ázsiai illegális bevándorlók fő áramlási útvonala a görög szigeteken át az Athén–Thesszaloniki–Skopje–Belgrád útvonalra helyeződött át (41. ábra).

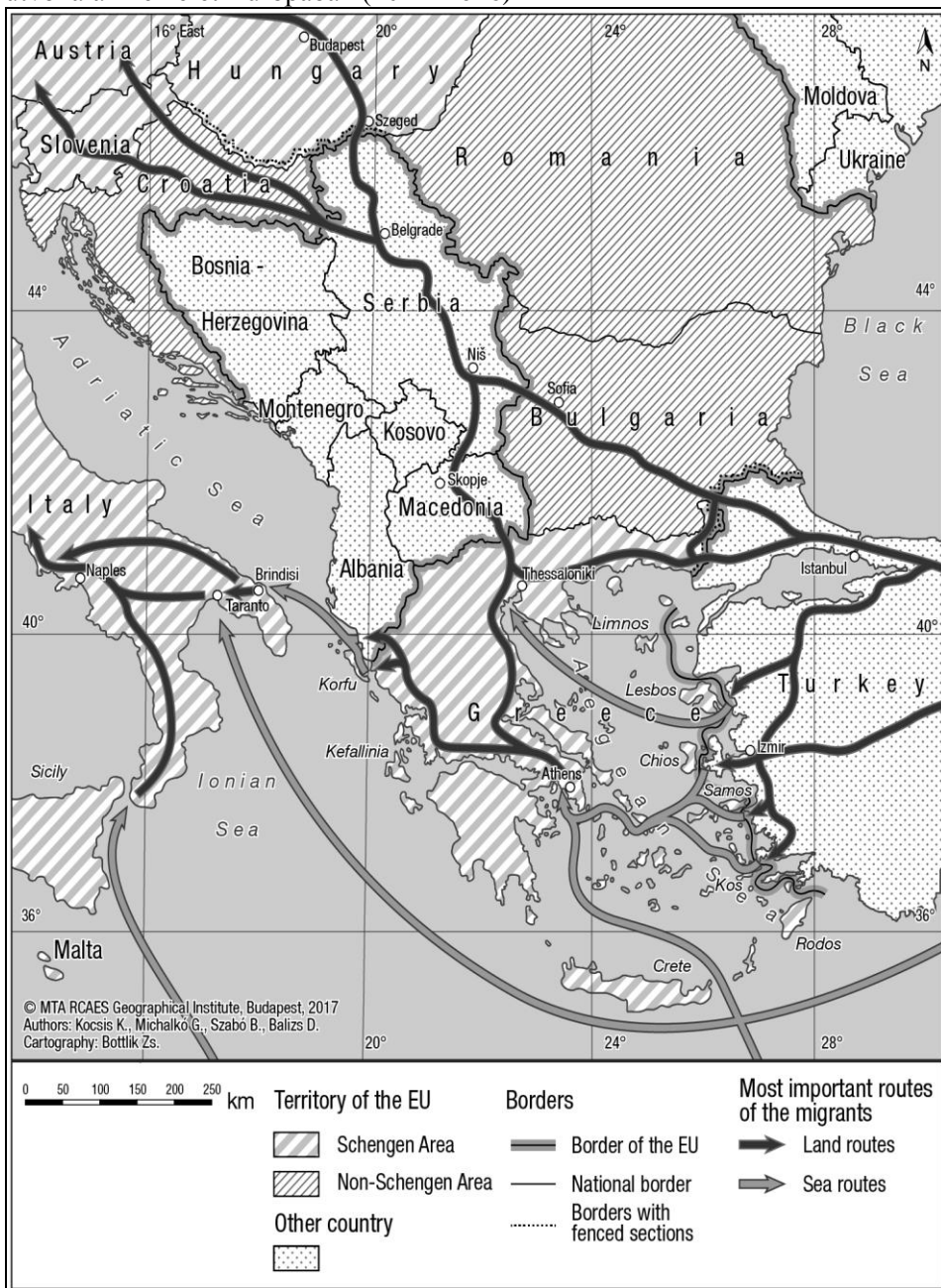
A 2015 nyarán kirobbanó mértékben növekvő, a Balkánon átvonuló migráns tömeg 2015. szeptember 15-ig a magyar-szerb határ lezárásáig és a magyar határkerítés megépítéséig Belgrádból Budapesten át folytatta útját Nyugat-Európa (főként Németország) felé. Ezt követően (az októberben a magyar-horvát határ mentén is megépült magyar kerítés miatt) a hatalmas migrációs nyomás a horvát-szerb, szlovén-horvát és osztrák-szlovén határszakaszokra nehezedett. Válaszként 2015 novemberében Ausztria és Szlovénia, sőt Macedónia is kerítés építésébe kezdett a déli határaik mentén, az egyre növekvő, illegális vándorló tömeg feltartóztatására. Részben ennek, de főként a 2016. március 20-i EU-török egyezménynek köszönhetően a Törökországból Görögországba a tengeren átkelő illegális migránsok száma 2016 március végétől a korábbi szint töredékére csökkent.⁶⁸ Ennek eredményeként az Olaszországra nehezedő migrációs nyomás ismét növekedni kezdett és a 2016-ban a december 11-ig regisztrált illegális határátlépések száma a keleti és középső-mediterrán utak között éves szinten csaknem kiegyenlítődött, októbertől az év végéig pedig mindkét viszonylatban minimális szintre csökkent.

⁶⁶ <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/eastern-mediterranean-route/>

⁶⁷ <http://bulgaria.bordermonitoring.eu/>

⁶⁸ <file:///C:/Users/Admin/Downloads/20161205-1211WeeklyReport-Europe'sRefugeeEmergency.pdf>

41. ábra: A nem európai származású illegális bevándorlók legfontosabb útvonalai Délkelet-Európában (2014–2016)

Saját szerkesztés

Az EGT-be irányuló nemzetközi migráció főbb célterületei

A 2014. január 1. és 2016. augusztus 31. között az EGT országokban 2,7 millió menedékkérelmet regisztráltak, mely számottevően meghaladhatja a ténylegesen menedéket kérő személyek számát, hiszen egy személy útja során akár több EU-tagállamban is menedékkérőként lehetett regisztrálva (pl. Görögországban, Magyarországon és Németországban is). Ennek köszönhető, hogy a kérelmek száma nem csupán a célországokban, különösen Németországban magas, hanem egyes, a migránsokat szabályszerűen regisztráló, menedékkérelmüket nyilvántartásba vevő, tranzitországokban (főként Magyarországon) is.

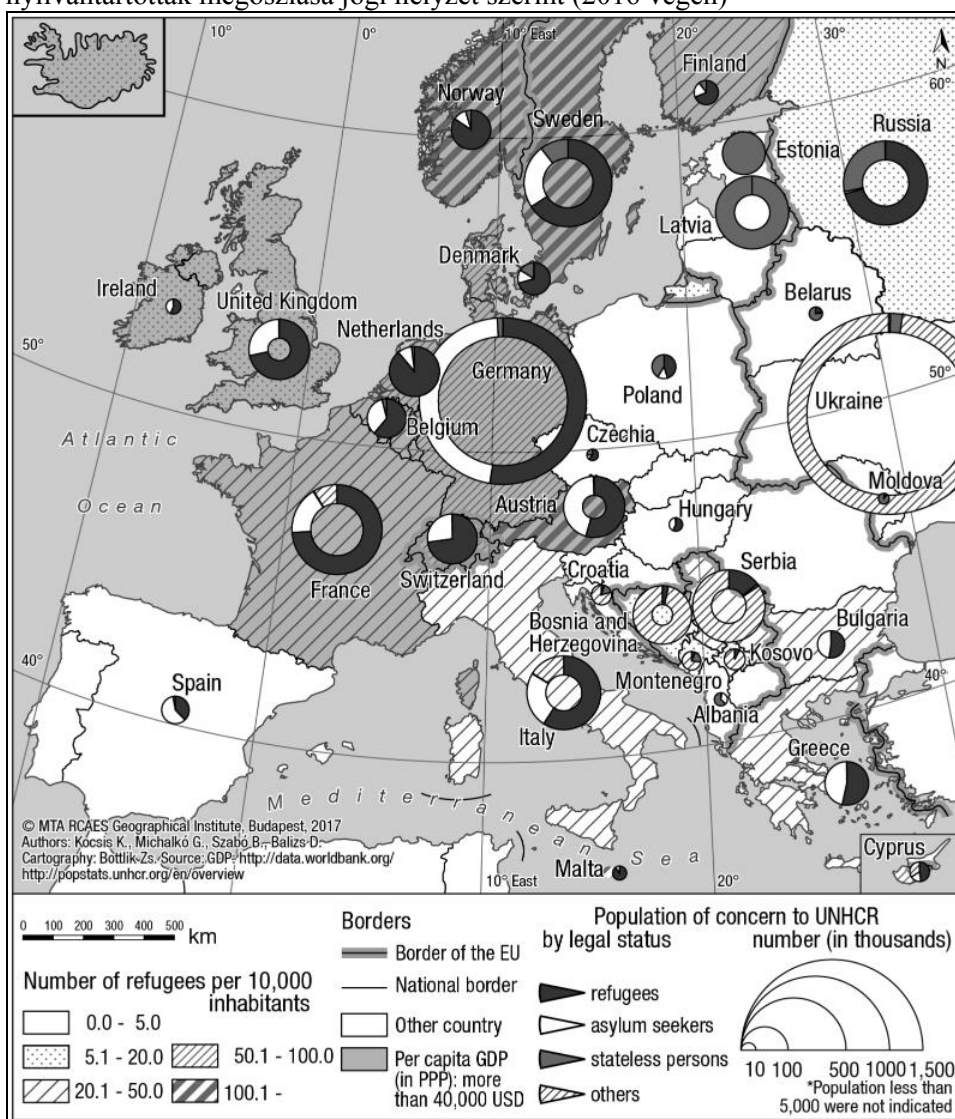
A kérelmek megoszlása az egyes származási országok, a vándorlók érkezési útvonala és céljai szerint nagy területi változatosságok mutat. A kérelmek közel 39%-át kitevő nyugat-ázsiaiakat (túlnyomórészt szíriaiakat és irakiakat) Németországban és Svédországban (ill. útközben Magyarországon és Ausztriában) regisztrálták legnagyobb számban.⁶⁹ A közel 630 ezernyi dél-ázsiai (többnyire afganisztáni, pakisztáni) kérvény harmadát a német, hatodát a magyar, a többit jórészt a svéd, osztrák, olasz hatóságok vették át. Az észak-afrikai arab menedékkérők száma legnagyobb értéket Német- és Franciaországban ért el, míg az Afrikához közeli Máltán a kérelmek többségét alkották. A Fekete-Afrika nyugati részéről érkezők közel felét Olaszországban, jóval kisebb részét német és francia területen regisztrálták. Kelet-Afrika migránsai (főként az Eritreát és a polgárháborús Szomáliát elhagyók) legnagyobb számban Német- és Svédországban, ill. Svájcban folyamodnak menekült státuszért. 2015 tavaszáig, nyaráig a Nyugat-Balkánról (főként Koszovóból, Albániából) is sok menedékkérelmet nyújtottak be az EGT területén, túlnyomórészt Németországban (és útközben Magyarországon is). A kelet-európai (főként orosz és ukrán) migránsok kérelmeinek többségét a német, lengyel és francia célterületeken regisztrálták.

Az UNHCR adatai⁷⁰ szerint 2015 végén az EGT területén jogi szempontból csaknem 3 millió migráns tartózkodott, akiknek csupán 49%-a rendelkezett hivatalos menekült (refugee) státusszal. A többiek menedékkérőnek (asylum seeker: kérelmét elutasítottak, a kérvény elbírálására várónak, 36,1%), hontalannak (stateless person) (14,2%) és egyéb jogállásúnak (0,7%) számítottak. A menekültként nyilvánítottak lélekszáma és aránya egyértelműen az EGT legmagasabb jövedelmű, legkedvezőbb életkörülményeket kínáló országokban, a migránsok elsődleges bevándorlási célterületein (Nyugat- és Észak-Európában) a legmagasabb, ahol az új hazát kereső, túlnyomórészt muzulmán vallású bevándorlók évek során kiépült saját kapcsolati hálókra is támaszkodhatnak (42. ábra).

⁶⁹ http://popstats.unhcr.org/en/asylum_seekers_monthly

⁷⁰ http://popstats.unhcr.org/en/persons_of_concern

42. ábra: Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosa (UNHCR) által Európában nyilvántartottak megoszlása jogi helyzet szerint (2016 végén)

Saját szerkesztés

Ezen országokban a 10.000 lakosra jutó menekült státuszú népesség száma 20 fölötti. Ugyanez a viszonyszám az EGT szerényebb jövedelmű, bevándorlók számára kevésbé vonzó, volt szocialista országokban és az Ibériai-félszigeten 0 – 5 közötti. A migránsok sajátos kategóriája a lakóhelyéhez ragaszkodó, de állampolgárságot nem kapó, magát menekültnek nem tartó ún. „hontalan” népesség (stateless persons), akiknek száma és aránya különösen a balti

országokban (főként Lettországból és Észtországból) különösen magas. Ezen volt szovjet tagköztársaságokban a jelenség mögött az 1945-1989 között betelepített, a mai államnyelveket meg nem tanult, ezért mai észt, lett, litván állampolgársággal nem rendelkező oroszok (kisebbségi belaruszok, ukránok) tömeges jelenléte áll.

Az elmúlt évek során az európai migrációs krízisben, az EGT felé irányuló nemzetközi migrációban leginkább érintett országok tartósan Európa legfejlettebb, migrációs szempontból legvonzóbb, nyugati és északi részein, illetve ideiglenes, tranzit jelleggel déli és délkeleti periferiáin (pl. Olaszország, Magyarország és a Nyugat-Balkán) voltak találhatóak.

Összegzés

Az interkontinentális migrációt tekintve, Európát a 16. és 20. század dereka között (részben a gyarmatosítás következményeként) kivándorlás, majd az elmúlt fél évszázadban inkább bevándorlás jellemezte. A 2. világháború utáni újjáépítés, lendületes gazdasági fejlődés, helyenként súlyos munkaerőhiány és a dekolonizáció következtében Nyugat-Európába nagyszámú bevándorló érkezett, főként a mediterrán térségből és később (1989-1990, a kommunizmus összeomlása után) a volt szocialista országokból. Az időközben főként az afrikai muzulmán területekről érkező bevándorlók fő célpontjává az EGT különösen magas életszínvonalat és liberális bevándorlási politikát folytató magterületei váltak. Ezen évtizedes migrációs folyamatok az elmúlt években felgyorsultak és tömegessé váltak. Ezen interkontinentális migrációk globális és regionális okai a kibocsátó területeken a következők: népességszaporulás, fokozódó gazdasági lemaradás, munkanélküliség, elszegényedés, klímaváltozás, elszívatosodás, kedvezőtlen ökológiai változások, világpolitikai játszmák és helyi hatalmi változások (pl. a 2011-es “arab tavasz”), növekvő politikai instabilitás, háborús pusztítások, egymásra rakódó, kumulatív válságok, általános kilátástalanság. A 2011-es “arab tavasz” eseményeivel is összefüggésben, 2015-ben elképesztő mértékű, többnyire illegális bevándorlási hullám, menekültet kérők tömege érte el Európát a szomszédos afrikai és afrikai területek felől. Ennek az európai migrációs krízisnek a korábbiakhoz képest a főbb jellemzői az alábbiak voltak: a 2. világháború óta ilyen sok migráns, menekült nem érkezett az EU területére; a bevándorlók túlnyomó része immár tengeri úton és különösen nagy távolságról érkezett; a korábbi krízisek mind a származási, mind a célországokat tekintve területileg viszonylag koncentráltabbak voltak; a jelenlegi migráció motivációi és a migránsok nemzeti összetétele a korábbiakhoz képest sokkal komplexebbek, sokrétűbbek; a jelenlegi migránsok sokkal tudatosabban választják célországoknak a legerősebb gazdaságú, legmagasabb életszínvonalat nyújtó nyugat-európai országokat; néhány európai frontország viszonylag gyorsan, váratlanul került különösen nagy migrációs nyomás alá (pl. Olaszország, Görögország, Magyarország). A migráció irányát

és intenzitását eddig hatásosan befolyásolták a hirtelen épített európai határkerítések és egyes szomszédokkal (korábban Líbiával, legutóbb Törökországgal) való migrációs megállapodások. Az Európa felé irányuló afrozásiai migrációkat kiváltó globális és regionális okok, egymásra épülő, halmozott válságok középtávon sem fognak megszűnni csakúgy, mint a feltartóztathatatlan nemzetközi migráció sem.

Felhasznált irodalmak jegyzéke

- Bade, K. J. (2003): *Migration in European History*. New Jersey: Blackwell Publishing.
- Bottlik Zs. (2009): Geographical and historical aspects of the situation of Muslim population in the Balkans. *Hungarian Geographical Bulletin*, 58 (4), pp. 257–280.
- Castles, S. – Miller, J. M. (2009): *The Age of Migration (4th ed.)*. New York: The Guilford Press.
- Fassmann, H. – Münz, R. (1994): *European Migration in the Late Twentieth Century. Historical Patterns, Actual Trends, and Social Implications*. Laxenburg: Edward Elgar IIASA Austria.
- Fischer, P. A. – Martin, R. – Straubhaar, T. (1997): Should I stay or should I go. In: Hammer, T at al. (Eds.) *International Migration, Immobility and Development: Multidisciplinary Perspective*. Oxford: Berg, pp. 49–90.
- Karácsonyi D. – Kocsis K. – Kovály K. – Póti J. (2014): East-West dichotomy and political conflict in Ukraine – Was Huntington right? *Hungarian Geographical Bulletin*, 63 (2), pp. 99–134.
- King, R. (2011): Geography and Migration Studies: Retrospect and Prospect. *Population, Space and Place*, 18. pp. 134–153.
- Kocsis K. (2001): The ethnic and political geographical background of the Albanian questions (in Hung.). *Hungarian Geographical Bulletin*, 50 (1-4), pp. 161–190.
- Kulischer, E. M. (1948): *Europe on the Move. War and Population Changes*. New York: Columbia University Press, pp. 1917–1947
- Ohliger, R. – Schönwalder, K. – Triadafilopoulos, T. (Eds.) (2003): *European Encounters. Migrants, migration and European societies since 1945*. Surrey: Ashgate.

Migrációs hajlandóság, migrációs szándék és a megvalósulás esélye

Tanulságok a migrációs potenciál mérési lehetőségei kapcsán

Gödri Irén

Bevezetés

A magyarországi elvándorlási trendben – a legtöbb kelet-közép-európai országtól eltérően – csak a kétezres évek második felében figyelhető meg változás.⁷¹ 2007 körül mind a hazai munkaerő-felmérés, mind a fogadó országok tükröstatistikái szerint növekedni kezdett a külföldön munkát vállaló, illetve elvándorló magyarok száma (Gödri et al., 2014; Hárs, 2016). Miután 2011 tavaszán Németország és Ausztria – a magyarok hagyományos célországai – is feloldották munkaerőpiaci korlátozásait, a folyamat felgyorsult. Ebben a hazai munkaerőpiac beszűkülése és a gazdasági mutatók romlása mellett nagy szerepet játszott a célországok munkaerő-kereslete, továbbá az EU-n belüli gazdasági, foglalkoztatottsági, jövedelmi egyenlőtlenségek is az elvándorlás ösztönzői voltak.

A tükröstatistikák alapján – a célországok bevándorlási adatait, illetve az Egyesült Királyság esetében az adó- és társadalombiztosítási számot igénylők nyilvántartását figyelembe véve – 2012 és 2015 között már legalább évi százezer fő távozott Magyarországról csak az európai célországokba.⁷² Az EU-n belüli elmozdulások elsődleges célja a munkavállalás (Lakatos, 2015), és a szabad munkaerő-áramlás következtében gyakoriak az ideiglenes, a hosszabb-rövidebb időszakokból álló cirkuláris, illetve ingázó elmozdulások (Galgóczi et al., 2012; Castro-Martín – Cortina, 2015; Hárs – Simon, 2015; Illés, 2018). A hazai munkaerő-felmérés – amely a külföldön dolgozó, de hazai háztartáshoz tartozó személyek számbavételével inkább az ideiglenes vagy ingázó elmozdulásokat ragadja meg, semmint a hosszú távú migrációt – 2010-ben éves átlagban 49,5 ezer, 2016-ban már 116,4 ezer külföldön dolgozó személyt regisztrált (KSH, 2017).

⁷¹ Az EU-s csatlakozást a várakozások ellenére nem követte az elvándorlás jelentős növekedése. Mind a 2004-ben belépő országok többségéből, mind a 2007-ben csatlakozó Romániából és Bulgáriából számottevően nagyobb kivándorlási hullám indult.

⁷² Természetesen Európán kívüli célországokba is távozhattak magyar állampolgárok, noha ezek „súlya” az EU-n belüli migrációs lehetőségek kiszélesedésével minden bizonnyal csökkent.

A trendváltás jelei a migrációs potenciált – azaz a migrációs szándék elterjedtségét – mérő vizsgálatok eredményeiben is tetten érhetők. Míg a kilencvenes években a külföldi munkát és/vagy kivándorlást tervezők aránya a magyarországi népesség körében végig alacsony volt (5–6%), és a 2000-es években is messze elmaradt a kelet-európai vagy balti országokhoz képest, 2012-ben minden korábbinál nagyobb (19%-os) migrációs potenciált mértek (Sik, 2012). Főként a hosszú távú (több éves) külföldi munkát tervezők aránya volt kiugróan magas (16%). A növekedés elsősorban a fiatalabb korcsoportoknál volt jelentős: a 40 év alattiak migrációs potenciálja 2012-ben elérte a 40%-ot, azaz a teljes felnőtt népesség körében mért érték kétszeresét.

Noha a migrációs potenciál nem jelzi előre pontosan a várható migráció mértékét, a külföldi munkavállalásra vagy kivándorlásra irányuló szándékok a későbbi migráció fontos indikátorai. E vizsgálatok révén az időbeli trend alakulása többé-kevésbé nyomon követhető, valamint a migrációt a kínálati oldalról meghatározó tényezők is feltárhatók. Továbbá fontos ismeretekhez juthatunk a későbbi migránsok összetételéről, motivációiról, migráció előtti helyzetéről. Ehhez azonban elengedhetetlen a migrációs szándékok, tervek minél pontosabb mérése. A migrációs potenciál mértéke – és a tervek megvalósulásával mért prediktív ereje is – nagymértékben függ a mérésére alkalmazott kérdések típusától, megfogalmazásától. Nem mindegy, hogy kérdéseinkkel csak a migrációra való hajlandóságot, vagy az általános (a bizonytalan terveket is tartalmazó) migrációs potenciált mérjük, vagy esetleg további – például az időzítésre, az előkészületekre vonatkozó – szűrőkérdésekkel a valódi, komoly migrációs szándékot is sikerül megragadni.

Az alábbiakban bemutatjuk a migrációs döntéshozás folyamatát, rávilágítva arra, hogy e folyamat különböző szakaszaiban a migrációs szándék eltérő komolyságú terveket jelent. Ezt követően a migrációs hajlandóság és a migrációs szándék elterjedtségét vizsgáljuk a magyarországi fiatalok különböző csoportjaiban, rámutatva arra, hogy az alkalmazott mutatótól, illetve mérési technikától függően a migrációs potenciál – azaz a várható kínálat mértéke – nagyon eltérő lehet. Majd kitérünk az általános és a komoly migrációs szándék létrejöttét befolyásoló főbb tényezőkre. Végül pedig egy empirikus példán keresztül azt is bemutatjuk, milyen szerepe van – számos egyéb tényezőre kontrollálva – az előzetes migrációs hajlandóságnak, illetve migrációs szándéknak a migráció megvalósulásában.

A migrációs döntés folyamata

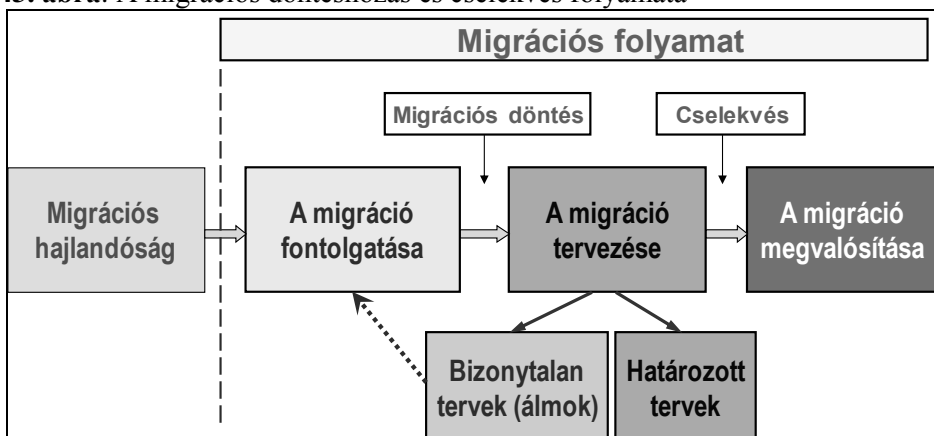
A migrációs kutatásokban nem újkeletű az a megközelítés, hogy az egyéni döntéshozás és cselekvés szempontjából a migráció egy folyamat, amely több szakaszból áll (Fawcett, 1985; Krieger, 2004; Kley – Mulder, 2010; Kley, 2011).

A folyamat a migráció lehetőségének fontolgatásával kezdődik, ezt – az egyéni preferenciák, célok és az észlelt külső lehetőségek alapján – az esetek egy részében konkrét migrációs szándék, illetve terv kialakulása követi, majd végül – részben egyéni, részben külső segítő és gátló tényezőktől függően – a tervek egy része ténylegesen meg is valósul. Tehát a migrációs folyamatnak van egy döntéshozó szakasza – amelyen belül elkülöníthető a migráció fontolgatása és a migráció tervezése –, valamint egy megvalósulási szakasza (Kley – Mulder, 2010).

A migrációs döntéshozás és cselekvés három szakaszból álló folyamatának sematikus ábrázolása a 43. ábrán látható. Az első szakasz, a migráció fontolgatása akkor kezdődik, amikor az egyén számára a migráció potenciális alternatívaként jelenik meg, és a saját céljai elérése szempontjából elkezd mérlegelni a hazai és a külföldi lehetőségeket, illetve az otthonmaradás és a migráció előnyeit és hátrányait. Ez bizonyos migrációs hajlandóság meglétét feltételezi (hiszen enélkül a migráció lehetősége nem jelent potenciális alternatívát). Amennyiben a migráció révén várható haszon még az esetleges kockázatok ellenére is nagyobb, mint a várható költségek, feltehetően megszületik a migrációs döntés, kialakul a migrációs szándék, és elkezdődik a folyamat második szakasza: a migráció tervezése.⁷³ Ennek során a célország kiválasztása mellett a migrációval kapcsolatos „mikor”, „mennyi időre”, „hogyan” kérdésekre is megfogalmazódnak a válaszok, és a migráció irányába tett lépésekre is sor kerül. Ez utóbbiak lehetnek a migráció céljából tett beruházások (például nyelvtanulás) vagy előkészületek (tájékozódás, munkakeresés, lakhatási lehetőségek nézegetése, stb.). Noha a migráció létrejöttét még ezt követően is megghiúsíthatják váratlan események vagy az erőforrások hiánya, ennek jóval kisebb a valószínűsége, mint az előző szakaszban. Végül, amennyiben a külső feltételek és az egyéni erőforrások is lehetővé teszik, megtörténik a migrációs szándék megvalósítása, azaz létrejön a migráció.

⁷³ A fontolgatás szakaszából a tervezés szakaszába való átlépéskor meghozott döntést némely szerző a „Rubicon átlépésének” nevezi (Kley – Mulder, 2010; Kley, 2011), arra utalva, hogy ezt követően a szándék feladása már „költséges”, mivel negatív érzelmekkel, illetve az önérzet sérülésével jár. Ennek ellenére a migrációs szándék létrejötte nyilván nem jelent visszafordíthatatlan döntést, sőt, napjaink migrációs mozgásainak sokfélesége azt mutatja, hogy még az elmozdulás (a migráció létrejötte) után is „visszafordítható” a folyamat.

43. ábra: A migrációs döntéshozás és cselekvés folyamata

Forrás: Gödri, 2016

Megjegyzés: A migráció döntési folyamatának ábrázolását (Kley, 2011 alapján) átdolgozva megkülönböztettük a tervezési szakaszon belül a határozott és a bizonytalan terveket, utóbbiakat a migráció fontolgatási szakaszába sorolva.

A folyamat egyes szakaszai között nem mindig élesek a határvonalak. A migrációs hajlandóság nem feltétlenül vezet a migráció fontolgatásához, a hajlandóságot mutatók jelentős része – noha bizonyos feltételek esetén szívesen költözne külföldre – nem keresi a migráció lehetőségeit. Míg a migrációs hajlandóság inkább csak egy attitűdöt, a migrációhoz való pozitív viszonyulást jelent, a migráció fontolgatása már aktív hozzáállást, mérlegelést feltételez. Noha a migrációt fontolgatók egy része nem jut el a döntéshozatalig, illetve a migráció tervezési szakaszába, a két csoport – a fontolgatóké és a tervezőké – nem különül el élesen egymástól. A migrációt tervezők körében vannak határozott, komoly tervekkel rendelkezők, és vannak bizonytalan tervezők (úgynevezett álmodozók) is. Ez utóbbiak bár saját bevallásuk szerint tervezik a migrációt, annak megvalósítását valamikor a távoli jövőben képzelik el, és maguk sem biztosak a sikerében. Őket inkább a migrációt fontolgatók közé érdemes sorolni.

A migrációs potenciál vizsgálatok alapvetően a döntéshozó szakaszra fókuszálnak, a migrációs szándékok, tervek előfordulását vizsgálják, azonban nem mindig különböztetik meg ezen belül a folyamat különböző fázisaiban levőket. A migrációt csupán fontolgatók, a bizonytalan tervekkel rendelkezők és a komolyan tervezők egyaránt igennel válaszolhatnak a migrációs szándékot tudakoló kérdésre. A nyers migrációs potenciál többnyire ezeknek az eltérő csoportoknak az együttes arányát mutatja. Tehát a folyamat elején tartó, a külső akadályokkal még nem feltétlenül szembesülő, a lehetőségeket még csak fontolgató potenciális migránsok ugyanúgy köztük vannak, mint azok, akik már előkészületeket tettek a megvalósítás irányába. Olykor előfordul, hogy a migrációs hajlandósággal rendelkezőket is figyelembe veszik a migrációs

potenciál meghatározásakor, holott a hajlandóság nem minden esetben vezet migrációs szándékhoz. De a tervezőkön belül is fontos a határozott, komoly tervekkel rendelkezők és az „álmodozók” elkülönítése a már említett szűrőkérdések alkalmazásával. Ez lehetővé teszi a tisztított migrációs potenciál – azaz a komolyan tervezők körének – meghatározását. A szűrőkérdések (mint a későbbiekben látni fogjuk) irányulhatnak a migráció időzítésére, célországára, a már megtett előkészületekre vagy bármely konkrétumra, ami alapján megítélhető a szándék komolysága.

Migrációs hajlandóság – tervek – komoly tervek

A migrációs hajlandóság – mint az előbbiekben utaltunk rá – valójában egy attitűdnek tekinthető, amely azokra is jellemző, akik ugyan nem tervezik aktívan a migrációt, de nem is zárják ki annak lehetőségét. A migráció tervezése vagy fontolgatása ezzel szemben egyfajta aktív magatartást, „információszerzési és mérlegelési gyakorlatokat” feltételez (Horváth 2003). A hajlandóság mutatója tehát egy tágabb kört fed le, amely a migrációt aktívan fontolgatók/tervezők csoportja mellett a migráció lehetőségét nem elutasítókat is magába foglalja. A migrációs hajlandóság bizonyos feltételek esetén átalakul(hat) migrációs szándékká, majd cselekvéssé.

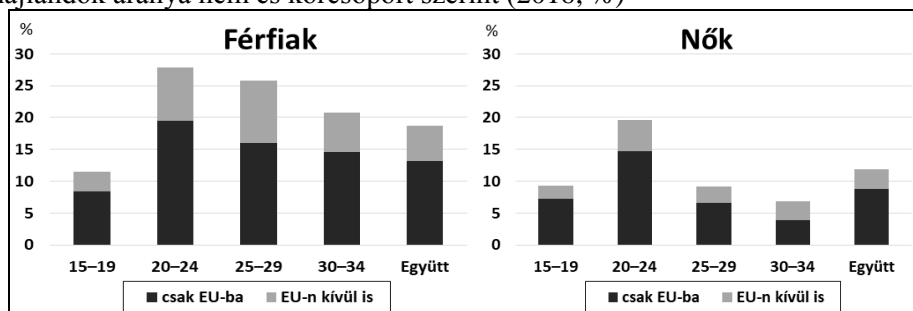
A migrációs hajlandóságot tudakoló kérdések többnyire bizonyos cél eléréséhez vagy sajátos feltételhez kötve (például: „ha a költözés által javíthatná élet- és munkakörülményeit”, „ha lehetősége adódna”, „annak érdekében, hogy munkát kapjon”) próbálják feltárni a különböző távolságú – a településen belüli elmozdulástól az országhatárt átlépő, sőt másik földrészre irányuló vándorlásig terjedő – költözési hajlandóságot. A migrációs szándék (vagy migrációs tervek) mérése általában a szokásos – a TÁRKI által 1993 óta alkalmazott – kérdezési technikával, a „Tervezi-e, hogy...” kezdetű kérdésekkel történik, amelyek azonban a migráció céljának és időtartamának megnevezését illetően nagyon sokfélék.⁷⁴ Az eredmények értelmezéséhez fontos a kérdések pontos megfogalmazását szem előtt tartani.

A munkaerő-felmérés 2016. II. negyedévi kiegészítő felvétele a 15–34 évesek körében vizsgálta, hogy a munkával nem rendelkezők hajlandók lennének-e munkaszerzés reményében elköltözni, és ha igen, akár külföldre is, illetve ezen belül csak Európai Unió országba, vagy EU-n kívüli országba is. Az eredmények azt mutatják, hogy az adott korcsoportban a migrációs hajlandóság a férfiaknál összességében nagyobb volt, mint a nőknél (18,7% szemben a 11,8%-kal), és különösen magas volt (26–28%) a huszonéves férfiak körében

⁷⁴ Általában a rövid távú (pár hetes vagy hónapos) és a hosszú távú (néhány éves) külföldi munkavállalásra, valamint a végleges kivándorlásra irányulnak a kérdések, de gyakori a tanulási célú, vagy a munkavállalási és/vagy tanulási célú migrációra irányuló kérdés is, és előfordul, hogy a migráció időtartamát nem nevezik meg.

(44. ábra). A nők esetében a 20–24 éves korcsoportban volt kiemelkedő a külföldre költözni hajlandók aránya, elérte a 20%-ot, de a 25 év felettieknél már visszaesett 10% alá. A férfiaknál a migrációs hajlandóság mintegy 70%-a, a nőknél 74%-a EU-s célországba irányult. Leginkább a huszonéves férfiak mutattak hajlandóságot arra, hogy munkaszerzés reményében akár az Európai Unión kívülre költözzenek.

44. ábra: Munkával nem rendelkező, de munka reményében külföldre költözni hajlandók aránya nem és korcsoport szerint (2016; %)

Forrás: Munkaerő-felmérés 2016. II. negyedévi kiegészítő felvétel; saját számítás.

A fenti arányok azonban meglehetősen alacsonynak tűnnek, hiszen 2013-ban a „Migrációs tervek Magyarországon a 18–40 évesek körében” című kérdőíves vizsgálat⁷⁵ eredményei szerint a 18–34 éves korcsoportban a nem dolgozók mintegy 60%-a foglalmazott meg migrációs hajlandóságot vagy szándékot. Noha 2013 és 2016 között a TÁRKI mérései szerint a magyar lakosság migrációs potenciálja valamelyest csökkent (Sik – Szeitl, 2016), ez nem indokolja a jelentős eltérést. A magyarázat inkább a munkaerő-felmérés során alkalmazott kérdezési technikában keresendő. Egyfelől a kérdés csak a munkaszerzés érdekében történő költözésre vonatkozó hajlandóságot vizsgálta, holott a fiatalabb korcsoportokban a tanulási célú migrációs hajlandóság is jelentős. Másfelől a migrációs hajlandóságot első lépésben az „elköltözne-e jelenlegi lakóhelyéről annak érdekében, hogy munkát kapjon?” kérdés tudakolta, majd az elköltözni hajlandók körében kérdezték a célterületet. Nem kizárt, hogy azok közül, akik külföldre költözésre korábban nem gondoltak, többen az első kérdést csak az országban belüli elköltözésre értelmezték.

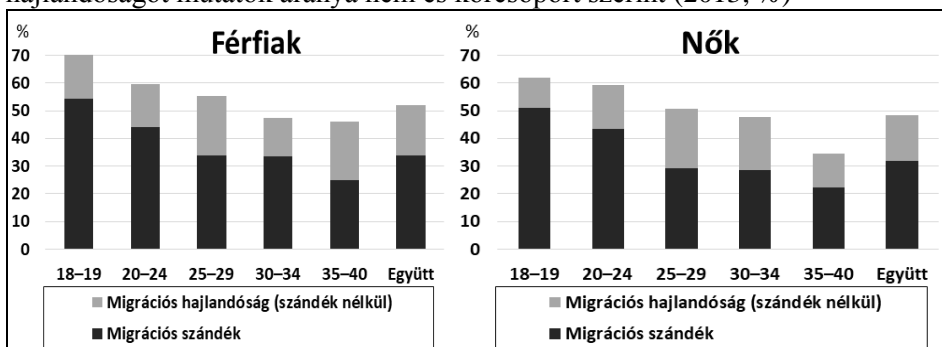
Az említett 2013-as vizsgálat a migrációs hajlandóság mérésére kétféle megközelítést alkalmazott. Az első abból indult ki, hogy a migrációs szándék hiánya nem minden esetben jelenti a migrációs hajlandóság hiányát is, ezért azok esetében, akik külföldre költözést nem terveztek, további kérdéssel próbálta feltárni, hogy ez egyúttal a migráció lehetőségének teljes elutasítását is jelenti-e, vagy sem. A migrációt nem tervezők számára feltett kérdés azt tudakolta, hogy amennyiben lehetőségük adódna, hogy külföldön dolgozzanak vagy tanuljanak,

⁷⁵ Lásd erről bővebben: Gödri, 2016.

hajlandóak lennének-e hosszabb-rövidebb időre elhagyni az országot. Az érdemben válaszolók⁷⁶ 70%-a úgy vélte, hogy csak Magyarországon tudja elképzelni az életét, 9%-uk bár elképzelhetőnek tartotta, hogy külföldre menjen, de csak három hónapnál rövidebb időre, további 9%-uk pedig legfeljebb egy évre. Mindössze 12% volt azok aránya, akik úgy vélték, hogy akár két-három évre vagy annál hosszabb időre is hajlandóak lennének elhagyni az országot. Tehát a migrációt nem tervezők nagyobb része nem mutatott migrációs hajlandóságot sem, közel egyharmaduk azonban adott feltételek esetén nem zárta ki a hosszabb-rövidebb időtartamú külföldre költözés lehetőségét.

Összességében a vizsgált csoport (18–40 évesek) egyharmada tervezett valamilyen típusú migrációt (rövid vagy hosszú távút, vagy kivándorlást), és további közel egyötöde mutatott hajlandóságot arra, hogy amennyiben lehetősége adódna, külföldre költözzön. A migrációt tervezők, illetve arra hajlandóságot mutatók arányát korcsoportos bontásban külön a férfiak és a nők esetében a 45. ábra szemlélteti.

45. ábra: Migrációt tervezők, illetve migrációt nem tervezők, de arra hajlandóságot mutatók aránya nem és korcsoport szerint (2013; %)

Forrás: Migrációs tervek Magyarországon a 18–40 évesek körében c. kutatás (2013), saját számítás.

Megállapítható, hogy a vizsgált csoportban mind a migrációs szándék, mind a migrációs hajlandóság tekintetében csekély különbség van a férfiak és a nők között (az előbbieik javára). Összességében a férfiak 34%-a tervezte a migrációt, és további 18%-a bár nem tervezte, hajlandóságot mutatott rá; a nőknél ezek az arányok: 32%, illetve 17%. Továbbá mindkét nem esetében a migrációs szándék az életkorral csökken: míg a 18–19 éveseknél meghaladta az 50%-ot, a 35–40 évesek körében 25% alatti volt. A nők esetében a 35–40 éveseknél a migrációs hajlandóság is alacsony volt, a férfiaknál viszont megközelítette a migrációs szándék arányát az adott korcsoportban.

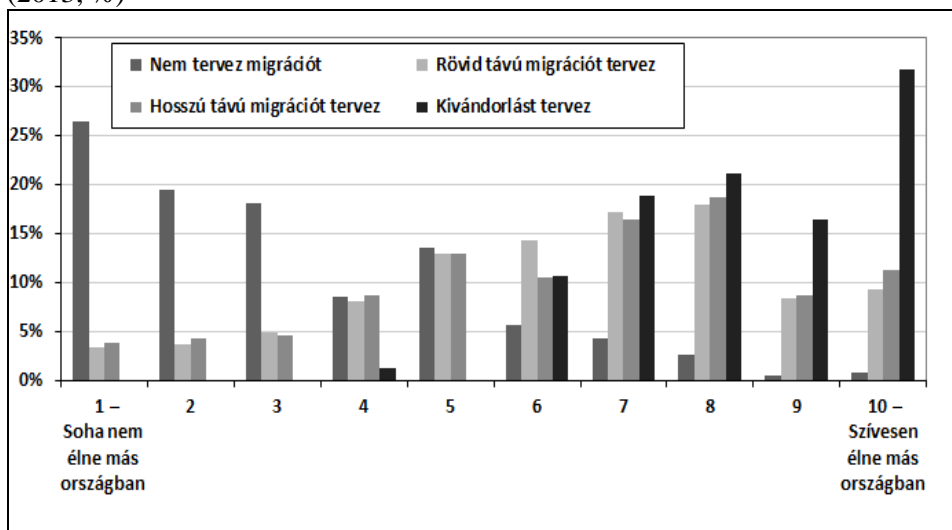
⁷⁶ A megkérdezettek 7%-a nem tudott válaszolni erre a kérdésre.

A másik megközelítés a migrációs hajlandóság mérésére az a – mindenki számára feltett – kérdés volt, hogy mennyire szívesen élne más országban (ahol a tízes skálán az 1-es a „soha nem élne más országban”, a 10-es a „szívesen élne más országban” választ jelentette). A válaszok megoszlása jól tükrözi, hogy a migrációs hajlandóság – bár gyakran dichotóm változóként értelmezzük – valójában különböző fokozatokkal leírható attitűd. Viszonylag kevesen választották a skála két végén lévő értékeket: a vizsgált 18 és 40 év közötti népesség alig egyötöde utasította el teljesen a külföldön élés lehetőségét (1-es érték), és mindössze 4%-uk választotta a legmagasabb (10-es) értéket.

Nagyon eltérő a válaszok megoszlása aszerint, hogy a kérdezettnek volt-e – és ha igen, milyen időtávú – migrációs terve (46. ábra). Megfigyelhető, hogy a migrációt nem tervezők közül nem mindenki zárta ki a külföldön élés lehetőségét (csak 26%-uk mondta, hogy soha nem élne más országban), ám zömében (64%) a skála alacsony (1-től 3-ig terjedő) értékeit választották. Ugyanakkor mintegy 14%-uk a migrációs szándék hiánya ellenére több-kevesebb hajlandóságot mutatott arra, hogy külföldön éljen (a skála 5 feletti értékeit nevezte meg). Látható, hogy a rövid és a hosszú távú migrációt tervezők közt is vannak, akik „soha nem” vagy „kevésbé szívesen” élnének más országban (egyötödük választott 5-nél alacsonyabb értéket). A kivándorlást tervezők zöme (88%-a) viszont a skála 7-es vagy annál nagyobb értékeit jelölte meg, de csak egyharmaduk a 10-est.

Mindez jól mutatja, hogy a migrációs hajlandóság a migrációt tervezők esetében is eltérő intenzitású. A hosszabb-rövidebb időtartamú külföldi munkavállalás tervezése – feltehetően anyagi, megélhetési vagy egyéb kényszerek hatására – gyakran a külföldi élet utáni vágyakozás hiányában is előfordul. Másfelől viszont maga a kivándorlás tervezése sem jelenti feltétlenül egy másik ország maximális preferenciáját, noha mindenképpen nagyobb fokú migrációs hajlandósággal jár együtt.

46. ábra: A migrációs hajlandóság a különböző időtávú migrációs tervek szerint (2013; %)

Forrás: Migrációs tervek Magyarországon a 18–40 évesek körében c. kutatás (2013), saját számítás.

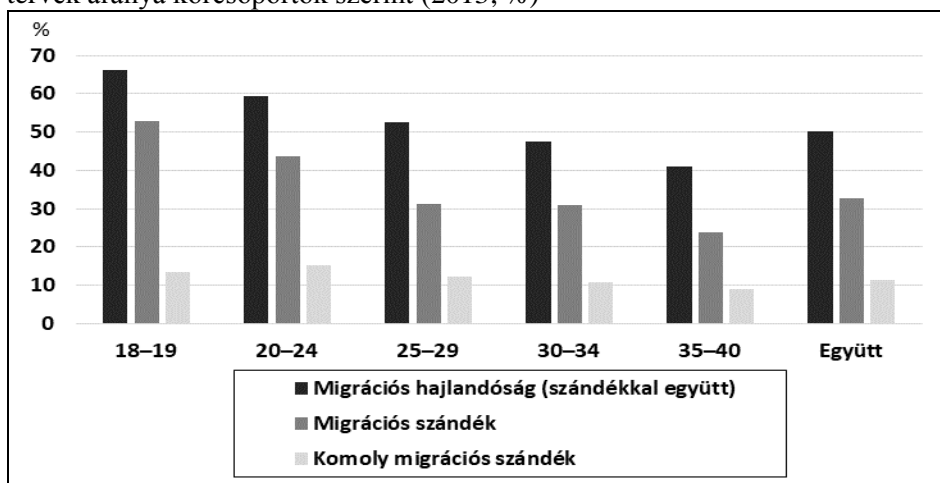
Míg a fenti skálán a megkérdezettek 45%-a jelölt meg 5-ös vagy annál magasabb értéket, az előbbi megközelítésben pedig 50%-uk mutatott hajlandóságot arra, hogy külföldre költözzön, migrációs szándékot egyharmaduk fogalmazott meg. A migrációt tervezők egyharmados aránya a 18 és 40 év közötti népesség nyers migrációs potenciálját jelenti, amely a migrációt fontolgatókat és a különböző komolyságú tervekkel rendelkezőket egyaránt magába foglalja.⁷⁷ Ahhoz, hogy ezen belül a határozott, konkrét tervekkel rendelkezők körét behatároljuk, különböző szűrőkérdéseket alkalmaztunk. A nyers migrációs potenciál „tisztítása” részben a döntés meghozatalára vonatkozó direkt kérdéssel, részben pedig a migráció tervezett időpontjára, a megvalósítás valószínűségének megítélésére, valamint a migrációra való felkészülés céljából már megtett lépésekre irányuló kérdésekkel történt. Ezek alapján határoztuk meg a migrációt komolyan tervezők körét, azaz a tisztított migrációs potenciált. Azt feltételeztük ugyanis, hogy akik saját megítélésük szerint is még csak „fontolgatják a lehetőségeket”, továbbá nincs konkrét elképzelésük a tervük megvalósításának idejéről (vagy valamikor a távoli jövőben tervezik), sőt abban sem biztosak, hogy sikerül majd megvalósítaniuk, azok a döntési folyamat elején

⁷⁷ Ez a mutató a különböző időtávú terveket együtt veszi figyelembe, tehát a migráció bármely formáját önmagában vagy valamilyen kombinációban tervezők együttes arányát mutatja. Összességében a 18–40 évesek 27%-a tervezte rövid távra, 28%-a hosszú távra, 6%-a pedig végleg elhagyni az országot.

vannak, és inkább a bizonytalan tervezők („álmodozók”) közé tartoznak, semmint a komolyan tervezők közé.

A felsorolt kérdésekre kapott válaszok is azt igazolták, hogy a migrációt tervezők valójában a döntéshozási folyamat különböző szakaszaiban voltak. A négy szűrőkérdés alapján azokat soroltuk a migrációt komolyan tervezők csoportjába, akik – bármilyen időtávra és bármilyen céllal is szándékoztak külföldre menni – saját bevallásuk szerint (1) komolyan gondolkodtak rajta, vagy már meghozták a döntést, (2) még az adott évben vagy egy-két éven belül kívántak útnak indulni, (3) már tettek lépéseket (legalább kettőt) céljuk elérése érdekében, és (4) tervük megvalósítását egészen biztosnak vagy nagyon valószínűnek vélték. Ez alapján – a négy feltétel együttes teljesülésével – a migrációt tervezők 35%-a, a teljes 18–40 éves népességnek pedig mindössze 11,5%-a bizonyult komoly tervezőnek. Ez mintegy 370 ezer főt jelent az adott korcsoportból, akikről feltételezhető, hogy migrációs terveiket jó eséllyel megvalósítják (Gödri, 2016).

47. ábra: A migrációs hajlandóság, a migrációs szándék (tervek) és a komoly tervek aránya korcsoportok szerint (2013; %)

Forrás: Migrációs tervek Magyarországon a 18–40 évesek körében c. kutatás (2013), saját számítás.

A migrációs hajlandóság mintegy 50%-os arányától eljutottunk tehát a tisztított migrációs potenciál 11,5%-os arányáig. Azaz 2013-ban, noha a 18–40 éves magyarországi népesség fele mutatott hajlandóságot arra, hogy külföldre költözzön, és minden harmadik fiatal tervezett is hosszabb-rövidebb idejű külföldi munkavállalást vagy kivándorlást, alig több mint egytizedük volt komoly tervező, akinek konkrét tervei voltak és már lépéseket is tett a megvalósítás felé.

A komolyan tervezők aránya a 20–24 éves korcsoportban volt a legnagyobb (15%), és a 35–40 éveseknél a legkisebb (9%) (47. ábra). A különbség a hajlandóság és komoly tervek aránya között a legfiatalabbaknál (18–19 évesek) elérte az 53 százalékpontot, majd az idősebb korcsoportokban folyamatosan csökkent, és a 35–40 éveseknél már csak 32 százalékpont volt. Ez is azt jelzi, hogy a legfiatalabbak számára a hosszabb-rövidebb idejű külföldi tartózkodás és tapasztalatszerzés nagyon sok esetben a jövőképük, illetve stratégiájuk része, még akkor is, ha nem rendelkeznek konkrét tervekkel. Látható, hogy a 25 év alattiak 60–66%-a nem zárkózott el a külföldre költözés lehetőségétől, miközben komoly tervező csak 13–15%-uk volt. A két nem között összességében nem mutatkozott különbség a tisztított migrációs potenciál mértékében, a 20–24 éves nők körében azonban az átlagosnál kissé nagyobb volt a komolyan tervezők aránya (17%), míg a 35–40 éveseknél átlag alatti (7%).

A migrációs szándék létrejöttét befolyásoló főbb tényezők

Amennyiben a migrációs terveken belül elkülönítjük a határozott, komoly terveket, azt feltételezve, hogy ezek pontosabb indikátorai a várható migrációnak, óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy van-e eltérés a nyers és a tisztított migrációs potenciált befolyásoló tényezőkben. Vagy: ugyanazok az egyéni jellemzők, körülmények magyarázzák a komoly tervek létrejöttét, mint általában a – tisztítás nélküli – migrációs terveket?

E kérdés megválaszolásához többváltozós elemzést alkalmaztunk, logisztikus regressziós modellekkel vizsgálva a feltételezett magyarázó tényezők hatását (lásd részletesen: Gödri, 2016). Az alapmodell változóira – az alapvető szociodemográfiai jellemzőkre és a munkaerőpiaci pozícióra – kontrollálva vizsgáltuk külön-külön az anyagi, vagyoni helyzet, az emberi és pszichikai tőke, az elégedetlenség, a roma származás, a kapcsolati tőke, a korábbi migrációs tapasztalat, valamint a migrációval kapcsolatos várakozások hatását a migrációs potenciál mindkét típusára. Ez alapján megállapítható, hogy bár a nyers és a tisztított migrációs potenciál társadalmi bázisa nagyfokú hasonlóságot mutat, a kialakulásukat befolyásoló tényezőket tekintve eltérések is kirajzolódnak.

Az alapmodellben a legfiatalabb (18–24 éves) életkor növelte az általános migrációs tervek esélyét, a komoly tervek előfordulására viszont az életkor nem volt hatással. A fiatalok körében tehát inkább az „álmodozók” vannak többségben, semmint a komolyan tervezők.

Az iskolai végzettség hatása viszont éppen a tisztított migrációs potenciál esetében volt számottevő: a magasabb iskolázottság, és főként az egyetemi diploma jelentősen növelte a komoly tervek előfordulásának esélyét. Az emberi és pszichikai tőke változók bevonásával azonban ez a hatás eltűnt, ami arra utal, hogy a képzettebbek (főként az egyetemi diplomával rendelkezők) komoly migrációs szándékát valójában a nyelvtudásuk, tájékozottságuk, optimizmusuk valószínűsíti.

A nőtlen/hajadon és különösen az elvált családi állapot hatása – noha a nyers migrációs potenciál esetében is megfigyelhető – szintén sokkal hangsúlyosabb volt a tisztított mutató esetében, mindkettő jelentősen növelte a komoly migrációs szándék előfordulási esélyét. A saját gyermek(ek) megléte viszont mind az általános, mind a komoly terveket csökkentette. A családi kötöttségek hiánya tehát számos egyéb változóra kontrollálva is növeli nemcsak az általános, de főként a komoly migrációs szándékot.

Az alapmodellben a tanuló és a munkanélküli státus is növelte a migrációs tervek esélyét, különösen a komoly terveket, de a modell bővítésével az előbbi az emberi-pszichikai tőke változók hatása, az utóbbit a szubjektív anyagi helyzet és az elégedetlenség hatása elfedte. A zömében felsőfokú tanulmányaikat folytató tanulók, valamint az egyetemi végzettségűek körében a komoly migrációs tervek előfordulásának kiugróan magas esélye a diplomások elvándorlásának nagyobb valószínűségét jelzi. Ez megerősíti azt a korábbi megállapításunkat, hogy a magas iskolázottság (a fiatal életkor és a nem házas családi állapot mellett) alapvető szelekciós tényező a magyarországi elvándorlásban (Blaskó – Gödri, 2014).

Az idegennyelv-ismeret, az optimizmus (a jövőbe vetett bizalom), valamint az elégedetlenség a migrációs szándékok nagyon erős ösztönzői, és mindhárom tényező jelentős mértékben meghatározta a tisztított migrációs potenciált is. A rossz anyagi helyzet szintén növelte a komoly migrációs szándék előfordulásnak esélyét, a jómód, a kockázatvállaló attitűd és a roma származás azonban csak a nyers migrációs potenciálra volt hatással, a komoly tervekre nem.

Az eddigiekben tárgyalt tényezők mellé az ún. teljes modellbe a kapcsolati tőke, a korábbi migrációs tapasztalat, valamint a migrációval kapcsolatos várakozások változóit is beépítettük. A modell magyarázó ereje ezzel nagymértékben megnőtt (Nagelkerke $R^2 = 0,541$ a nyers migrációs potenciál, és $0,494$ a tisztított migrációs potenciál esetén).

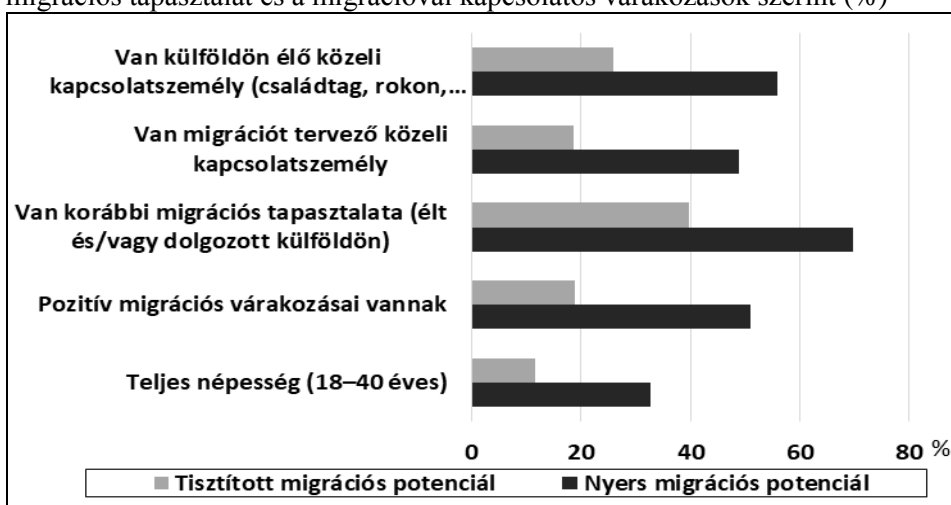
E változók kiemelkedő szerepe már a kétváltozós elemzésben is megmutatkozott. Mind a külföldön élő, mind a migrációt tervező kapcsolatszemély(ek) megléte jelentősen növelte a migrációs szándék előfordulását, különösen, ha ezek közeli – családi, rokoni, baráti – kapcsolatok voltak (6. ábra). Külföldön élő közeli kapcsolatszemély esetén a komoly tervek több mint kétszer nagyobb arányban fordultak elő (25,8%), mint a teljes népességben (11,5%). A migrációt tervező közeli kapcsolatszemélyt említők körében szintén átlag feletti volt a tisztított migrációs potenciál.⁷⁸ Noha az ilyen típusú kapcsolati tőke – külföldön élő vagy migrációt tervező személy – hiányában is voltak migrációs terveket szövögetők, komolyan tervezők alig 4% körüli arányban fordultak elő.

⁷⁸ Ez részben azzal is összefügg, hogy mind a tervezők, mind a komolyan tervezők közel fele nem egyedül, hanem más személlyel (többnyire társával, barátjával, gyermekével) együtt tervezett külföldre menni.

A korábbi migrációs tapasztalat szintén fontos ösztönzője az újabb migrációs terveknek. Akik már éltek és/vagy dolgoztak külföldön, lényegesen nagyobb arányban (70%) terveztek újabb migrációt, és 40%-uk volt komoly tervező (48. ábra).

A migrációval kapcsolatos várakozások, azaz a migráció várható hatásainak, következményeinek a megítélése ugyancsak hatással volt a migrációs szándéokra. Azok körében, akiknél a pozitív várakozások voltak túlsúlyban – azaz a remélt nyereségek, előnyök nagyobbak voltak, mint a feltételezett veszteségek, hátrányok – a nyers és a tisztított migrációs potenciál egyaránt több mint másfélszerese volt a teljes népességben mért értéknek (48. ábra).

48. ábra: A nyers és a tisztított migrációs potenciál a kapcsolati tőke, a korábbi migrációs tapasztalat és a migrációval kapcsolatos várakozások szerint (%)

Forrás: Migrációs tervek Magyarországon a 18–40 évesek körében c. kutatás (2013), saját számítás.

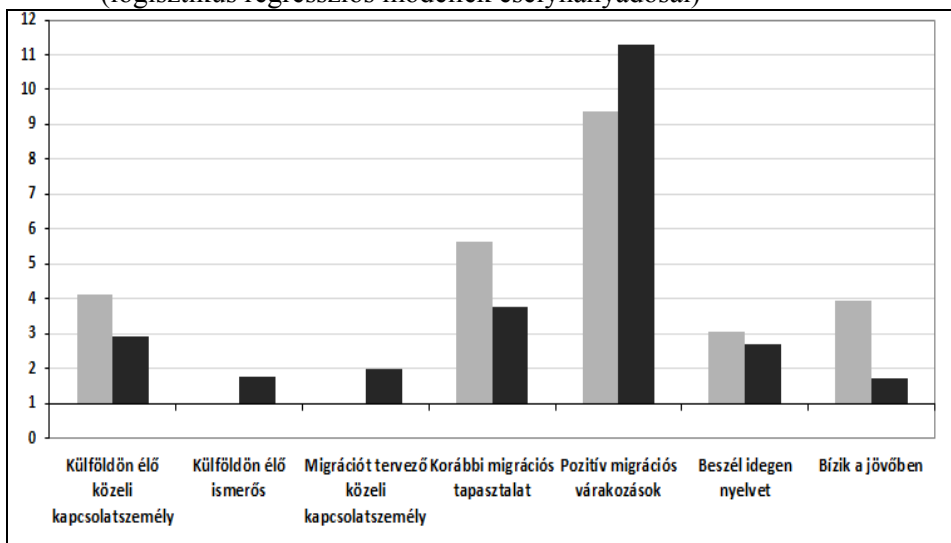
A kapcsolati tőke, a korábbi migrációs tapasztalat, valamint a migrációval kapcsolatos pozitív várakozások hatását a többváltozós elemzésünk is megerősítette (49. ábra). A kapcsolati tőke elemei közül a külföldön élő közeli kapcsolatszemély (családtag, rokon, barát) hatása volt a legerősebb: háromszorosára növelte az általános, és négyszeresére a komoly migrációs tervek előfordulásának esélyét. A külföldön élő ismerős, illetve a migrációt tervező közeli kapcsolatszemély hatása kisebb volt, és mindkettő csak a nyers migrációs potenciált növelte.

A korábbi migrációs tapasztalat hatása még a kapcsolati tőke hatásánál is jelentősebb volt: ha valaki élt és/vagy dolgozott korábban külföldön, az közel négyszer nagyobb eséllyel tervezett újabb migrációt, és közel hatszoros eséllyel volt komoly tervező. Eredményeink alátámasztják azt a korábbi megfigyelést, hogy azoknál, akik már „elmozdultak”, nagyobb eséllyel alakul ki újabb

migrációs késztetés (Fouarge – Ester, 2009). Ez annak köszönhető, hogy a korábbi migrációs tapasztalat – az általa megszerzett tudás, gyakorlat, (hely)ismeret, eligazodási készségek, külföldi kapcsolatok, stb. következtében – várhatóan csökkenti az újabb migráció anyagi és pszichikai költségeit, valamint kockázatát.

A legnagyobb hatás a migrációval kapcsolatos pozitív várakozások esetén figyelhető meg: noha ez jobban növeli a nyers migrációs potenciált, a komoly tervek előfordulási esélye is több mint kilencszeresére nő azoknál, akik pozitív változásokat remélnek a migráció révén. A pozitív várakozások a migráció pszichológiai költségeit nyilvánvalóan csökkentik, hiszen előnyöket, pozitív változásokat feltételezve könnyebb meghozni a döntést. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a várakozások mérése a migrációs tervek mérésével azonos időben történt, tehát nincs információnk arról, hogy a várakozások megelőzték-e a migrációs szándék létrejöttét. Elképzelhető, hogy bizonyos esetekben a migrációval szembeni pozitív attitűd valójában a migrációs tervek létrejöttét követően alakul ki: „felnagyítva” a migráció előnyeit és „kisebbítve” a hátrányait az ún. kognitív disszonancia csökkentése céljából. Ezért inkább csak azt az óvatos következtetést vonhatjuk le, hogy a migrációval kapcsolatos pozitív várakozások és a migrációs szándék előfordulása között szoros összefüggés figyelhető meg.

49. ábra: A nyers és a tisztított migrációs potenciált befolyásoló főbb tényezők (logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai)

Forrás: Migrációs tervek Magyarországon a 18–40 évesek körében c. kutatás (2013), saját számítás.

Megjegyzés: Kontrollálva a szocio-demográfiai jellemzőkre, munkaerőpiaci pozícióra, az anyagi, vagyoni helyzetre, elégedettségre, etnikai származásra. Csak a szignifikáns hatások szerepelnek.

A migrációs szándék megvalósulása

A migrációs szándékok vizsgálatának az a fő előnye, hogy képes a kínálati oldalt, annak összetételét, valamint a migrációt ösztönző tényezőket a későbbi – a migráció megvalósulása során létrejövő – szelekciós torzításoktól mentesen megragadni. Azonban figyelembe kell venni egyfelől a szándékok méréséből adódó pontatlanságot (gyakran összemosódnak a bizonytalan és a határozott, konkrét tervek), másfelől pedig azt is, hogy a szándék létrejötte és annak megvalósulása között számos korlátozó, akadályozó tényező léphet közbe. Így a tervek egy része nem valósul meg, ezért a migrációs szándékok, tervek alapján mért migrációs potenciál prediktív ereje korlátozott.

A migrációs szándék és a cselekvés (a tényleges migráció) közötti „rés” egyik legfontosabb oka, hogy a migrációs szándékok, tervek alapján csak a kínálati oldalt mérjük, holott a migráció – különösen a munkavállalási célú – a potenciális célországok keresletétől, valamint intézményi feltételeitől (migrációs és munkaerőpiaci szabályozásától) is függ. A lehetőségek hiánya vagy a külső akadályok gátolhatják a tervek megvalósítását. Ráadásul a migráció gyakran csak időszakos elmozdulást jelent, vagy cirkuláris mozgásokból áll, ezért sokkal nagyobb azok aránya, akik életük során valamikor részt vesznek a migrációban, mint az adott időpontban éppen külföldön élőké. Tehát a migrációs potenciál mérésekor és értékelésekor azt is figyelembe kell venni, hogy a migrációs szándékok különböző időtávú – csak részben végleges – elmozdulásokra irányulnak.

A migrációs szándékra épülő előrejelzés érvényességét az is csökkenti, hogy a szándékok, tervek idővel változhatnak. Előfordul ugyanis – különösen a döntési folyamat kezdeti szakaszában mért tervek esetében –, hogy olyan váratlan akadályok, költségek, kockázatok jelennek meg, amelyek következtében a potenciális migráns lemond a migrációs tervéről, vagy elhalasztja annak megvalósítását. Noha másik irányba módosítja a migrációs potenciált, fontos megemlíteni: az is előfordulhat – például váratlan események hatására, vagy a körülmények (illetve azok értékelésének) megváltozása esetén –, hogy az adott vizsgálati időpontban migrációt nem tervezők egy része később mégis rászánja magát a migrációra. A migrációs szándék ugyanis mindig az adott feltételek, körülmények függvényében fogalmazódik meg, és ezek megváltozása a migrációhoz való viszonyulást is módosíthatja.

További bizonytalanságot jelent a migrációs potenciál értelmezésében, hogy a migrációs tervek feltárását célzó kérdések alapján többnyire nem derül ki a migrációs szándék komolysága. A feltárt tervek nagyon különböző megvalósulási esélyeket takarnak, azonban a tervezésre vonatkozó kérdésnél általában szereplő dichotóm (igen/nem) válaszlehetőségek – és a további szűrőkérdések hiánya – nem teszik lehetővé az általános és a konkrét tervek elkülönítését, illetve a szándék erősségének a meghatározását (Fassmann – Hintermann, 1998; Manski, 1990).

A migrációs szándékok, tervek megvalósulásának esélyét a migráció során konvertálható speciális tőkék – különböző emberi, anyagi, kapcsolati, pszichológiai erőforrások – is befolyásolják, és ezek általában társadalmilag egyenlőtlenül oszlanak el (Massey – Espinosa, 1997; Gödri – Kiss, 2009). Ez szintén ahhoz vezet, hogy a migrációt tervezők közül sokan nem jutnak el a megvalósításig.

A szakirodalom viszonylag kevés empirikus példával szolgál a külföldre irányuló migrációs tervek tényleges megvalósulásáról (lévén, hogy erre csak a követéses vizsgálatok alkalmasak).⁷⁹ Ezek alapján azonban megállapítható, hogy bár a migrációt tervezők jelentős hányada nem valósítja meg a tervét, a szándék és a cselekvés között erős a korreláció, és az előzetes migrációs tervvel rendelkezők körében számottevően nagyobb a migráció esélye (Gardner et al., 1985; De Jong et al., 1985; Van Dalen – Henkens 2008, 2013).

Korábbi kutatásunkban – az erdélyi magyarok elvándorlásának szelekciós mechanizmusát vizsgálva az Életünk fordulópontjai – Erdély című 2006-ban és 2009-ben készült panelkutatás alapján – magunk is arra a következtetésre jutottunk, hogy a migrációs szándék a migráció létrejöttének statisztikailag szignifikáns előrejelzője: több mint háromszor nagyobb eséllyel mozdultak el a két hullám között a migráció valamely típusát tervezők, mint a nem tervezők (miközben a modell magyarázó ereje is jelentősen nőtt) (Gödri – Feleky, 2013). Ugyanakkor ez a vizsgálat azt is igazolta, hogy a különböző indikátorok alkalmazása a döntési folyamat különböző szakaszaiban lévők elkülönítésére azért is fontos, mert ezek a mutatók eltérő magyarázóerővel bírnak a migráció megvalósulását illetően. Látható, hogy az előzetes migrációs terv megléte – számos egyéb tényezőre kontrollálva – nagyobb mértékben növelte a migráció létrejöttének esélyét, mint a migrációs hajlandóság (12. táblázat). Azok, akik élet- és munkakörülményeik javítása céljából hajlandóságot mutattak arra, hogy külföldre költözzenek, több mint kétszer nagyobb eséllyel indultak útnak a vizsgált időszakban, mint hajlandóságot nem mutatók. Akik viszont migrációs tervvel rendelkeztek az első hullám idején, azok mintegy három és félszeres eséllyel mozdultak el. A terv típusát is figyelembe véve látható, hogy leginkább a hosszabb távú – néhány éves külföldi munkára vagy akár kivándorlásra irányuló – tervek esetén következett be nagyobb eséllyel a migráció. Mindez azt is jelzi, hogy minél pontosabb a migrációra való „elszántság” mérése, annál jobb a mutató prediktív ereje.

⁷⁹ E kutatások eredményeinek áttekintését lásd: Gödri – Feleky 2013.

12. táblázat: A migrációs hajlandóság, illetve a migrációs szándék szerepe a migráció létrejöttében (logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai)

Magyarázó változók (migrációs hajlandóság, illetve szándék 2006-ban)	Teljes modell + migrációs hajlandóság		Teljes modell + migrációs terv		Teljes modell + migrációs terv típusa	
	Szig.	Exp(B)	Szig.	Exp(B)	Szig.	Exp(B)
<i>Migrációs hajlandóság</i> (ref.: nem volt)	***	2,299				
<i>Migrációs terv</i> (ref.: nem volt)			***	3,474		
<i>Migrációs terv típusa</i> (a leghosszabb tervezett időtáv)					***	
nem volt terv (ref.)					1	1
legfeljebb rövid távú (néhány hét/ hónap)					***	3,126
legfeljebb hosszú távú (néhány év)					***	3,752
akár kivándorlás is					***	3,849
Nagelkerke R ²	0,158		0,189		0,190	

Forrása: *Életünk fordulópontjai – Erdély, saját számítás (Gödri – Felek 2013).*

Szignifikancia: ***: $p < 0,001$; **: $p < 0,01$; *: $p < 0,05$.

Felhasznált irodalmak jegyzéke

- Blaskó Zs. – Gödri I. (2014): Kivándorlás Magyarországról: szelekció és célország-választás az „új migránsok” körében. *Demográfia*, 57 (4), pp. 271–307.
- Castro-Martín, T. – Cortina, C. (2015): Demographic Issues of Intra-European Migration: Destinations, Family and Settlement. *European Journal of Population*, 31 (2), pp. 109–125.
- De Jong, G. F. – Root, B. D. – Gardner, R. W. – Fawcett, J. T. – Abad, R. G. (1985): Migration Intentions and Behavior: Decision Making in a Rural Philippine Province. *Population and Environment*, 8 (1/2), pp. 41–62.
- Fassmann, H. – Hintermann, C. (1998): Potential East-West Migration. Demographic Structure, Motives and Intentions. *Czech Sociological Review*, 6 (1), pp. 5–72.
- Fouarge, D. – Ester, P. (2009): Understanding migration decisions in Eastern and Western Europe: perceived costs and benefits of mobility. In: Fassmann, H. – Haller, M. (Eds.) *Migration and mobility: trends, patterns and control*. Edward Elgar Publishing, pp. 51–72.
- Galgóczi, B. – Leschke, J. – Watt, A. (2012): EU labour migration and labour markets in troubled times. In: Galgóczi, B. – Leschke, J. – Watt, A. (Eds.) *EU labour migration in troubled times. Skill mismatch, return and policy responses*. Aldershot: Ashgate, pp. 1–45.

- Gardner, R. W. – De Jong, G. F. – Arnold, F. – Cariño, B. V. (1985): The best-laid schemes: an analysis of discrepancies between migration intentions and behaviour. *Population and Environment*, 8 (1/2), pp. 63–77.
- Gödri I. (2016): *Elvándorlási szándékok – álmok és konkrét tervek között. A migrációs potenciál jellemzői és meghatározó tényezői a 18–40 évesek körében Magyarországon*. Kutatási Jelentések 98, Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Gödri I. – Feleký G. A. (2013): Migrációs tervek megvalósulása egy követéses vizsgálat tükrében. Az előzetes migrációs szándék, a várakozások és a külső elvárások szerepe. *Demográfia*, 56 (4), pp. 281–332.
- Gödri I. – Kiss T. (2009): Migrációs hajlandóság, tervek és attitűdök az erdélyi magyarok körében. In: Spéder Zs. (szerk.) *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. KSH NKI Kutatási Jelentések 86. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. pp. 183–215.
- Gödri, I. – Soltész, B. – Bodacz-Nagy, B. (2014): *Immigration or emigration country? Migration trends and their socio-economic background in Hungary: A longer-term historical perspective*. Working Papers on Population, Family and Welfare, No. 19, Budapest: Hungarian Demographic Research Institute.
- Hárs Á. (2016): Elvándorlás, bevándorlás és a magyar munkaerőpiac. Jelenségek, hatások, lehetőségek. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 2016*. Budapest: TÁRKI, pp. 243–262.
- Hárs Á. – Simon D. (2015): A munkaerő-migráció változása a kétezres években Magyarországon. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek*, BWP 2015/2, MTA KRTK KTI, Budapesti Corvinus Egyetem.
- Horváth I. (2003): Migrációs hajlandóság az erdélyi magyarság körében – 2003 október. *Erdélyi Társadalom*, 1 (2), pp. 39–53.
- Illés S. (2018): Gazdasági válság és cirkuláció. *Területi Statisztika*, 58 (1), pp. 103–122.
- Kley, S. (2011): Explaining the stages of migration within a life-course framework. *European Sociological Review*, 27 (4), pp. 469–486.
- Kley, S. – Mulder, C. H. (2010): Considering, planning, and realizing migration in early adulthood. The influence of life-course events and perceived opportunities on leaving the city in Germany. *Journal of Housing and the Built Environment*, 25, pp. 73–94.
- Krieger, Hubert (2004): *Migration trends in an enlarged Europe*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- KSH (2017): Munkaerőpiaci folyamatok, 2016. I–IV. negyedév, *Statisztikai Tükör*, 2017. április 12.
- Lakatos J. (2015): Külföldön dolgozó magyarok, Magyarországon dolgozó külföldiek. *Statisztikai Szemle*, 93 (2), pp. 93–112.
- Manski, C. (1990): The use of intentions data to predict behavior: a best-case analysis. *Journal of the American Statistical Association*, 85 (412), pp. 934–940.

- Massey, D. S. – Espinosa, K. E. (1997): What's Driving Mexico-U.S. Migration? A Theoretical, Empirical, and Political Analysis. *American Journal of Sociology*, 102 (4), pp. 939–999.
- Sik E. (2012): Csúcsra a migrációt tervezők aránya. *Tárkitekintő*, 2012. május.
- Sik E. – Szeidl B. (2016): Migrációs szándékok a mai Magyarországon. In: Blaskó Zs. – Fazekas K. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükrök 2015*. Budapest: MTA KRTK, pp. 54–58.
- Van Dalen, H. P. – Henkens, K. (2008): *Emigration Intentions: Mere Words or True Plans? Explaining International Migration Intentions and Behavior*. Discussion Paper No. 2008–60. Tilburg University – Center for Economic Research.
- Van Dalen, H. P. – Henkens, K. (2013): Explaining emigration intentions and behaviour in the Netherlands, 2005–10. *Population Studies*, 67 (2), pp. 225–241.

Ábrák és táblázatok jegyzéke

1. **ábra:** Az akkulturáció típusai
2. **ábra:** A kelet- és közép-európai térség régióinak kumulált emigrációs volumene (1990–2012; millió fő)
3. **ábra:** A magyarok kivándorlásának tendenciája (2006–2015; fő)
4. **ábra:** Magyarok kivándorlásának volumene (2000–2016; %)
5. **ábra:** Az 1989 óta kivándorolt Magyarországon született magyar állampolgárok száma (fő)
6. **ábra:** A magyarok kivándorlási szándéka (2017)
7. **ábra:** Magyarok kivándorlási szándékát befolyásoló objektív és szubjektív tényezők
8. **ábra:** Kivándorlási szándék indexértékeinek területi különbségei Magyarországon (2017; %)
9. **ábra:** A migrációs szándék határozottságának és a népességszám csökkenésének összefüggései és területi egyenlőtlenségei (2017; %)
10. **ábra:** A magyarok kivándorlásának nemek szerinti különböző tendenciája (1990–2015; fő)
11. **ábra:** A kivándorlási hajlandóság és az emigráns lét tapasztalatának férfi–nő közötti eltérései (%)
12. **ábra:** Különböző korcsoportok elvándorlási szándékának erőssége (%)
13. **ábra:** A kivándorolt magyarok legmagasabb iskolai végzettség (%)
14. **ábra:** A kivándorolni szándékozó magyarok célországválasztásának területi képe (%)
15. **ábra:** A fő célországokba kivándorolt magyarok korcsoportonkénti megoszlása (%)
16. **ábra:** Fő célországokban élő magyarok iskolai végzettség szerinti megoszlása (%)
17. **ábra:** Németországban élő és munkát vállaló magyar állampolgárok (ezer fő)
18. **ábra:** Külföldi munkába állás átlagos ideje (2017; %)
19. **ábra:** Előmeneteli lehetőségekkel való megelégedettség (2017; %)
20. **ábra:** Magyar állampolgárok fizetéssel való megelégedettség itthon és külföldön (2017; %)
21. **ábra:** Európai Unió országainak átlagos jövedelem-változása (2015–2017; euró) és az 1989 óta kivándorolt magyarországi magyar állampolgárok száma
22. **ábra:** A külföldön élő magyarok megelégedettsége Magyarországon és külföldön (2017; %)
23. **ábra:** Az emigráns létet megterhelő objektív és szubjektív tényezők
24. **ábra:** A külföldiek általi segítőkészség mértéke a magyarok szemszögéből (2017; %)
25. **ábra:** Emigráció hosszának tervezése (2017; %)
26. **ábra:** A külföldi munkavállalásra sarkalló taszító és vonzó tényezők
27. **ábra:** Hazautalások társadalmi fejlődést befolyásoló pozitív és negatív hatásai

- 28. ábra:** A magyar fiatalok kivándorlási szándékának határozottsága korcsoportok alapján (2017; év)
- 29. ábra:** Migrációs hajlandóság a kivándorlási szándék határozottsága és a külföldi munkavállalás tervezett időtávja szerint (2017; %)
- 30. ábra:** A magyar fiatalok kivándorlásának és migrációs szándékának fő célországai (fő)
- 31. ábra:** A magyar lakosság migrációs potenciálja (1993–2017; %)
- 32. ábra:** Az adott országban való tartózkodása előtt megfogalmazott elvárásai milyen mértékben teljesültek az adott évben az alábbi tényezőkre vonatkozóan?
- 33. ábra:** Hogyan finanszírozta a tartózkodását az adott országban az adott évben?
- 34. ábra:** Kihez érzi magát közel és milyen értékekkel és szabályokkal tud leginkább közösséget vállalni?
- 35. ábra:** Mobilitási szándék szerint képzett profilok mintaelem-számának megoszlása (%; fő)
- 36. ábra:** Jelenlegi és jövőben elképzelt településtípusok megoszlása profilok szerint (%; fő)
- 37. ábra:** Jelenlegi és jövőben elképzelt lakókörnyezet megoszlása profilok szerint (%; fő)
- 38. ábra:** Magyarországon belüli migrációs szándék jelenlegi lakókörnyezet szerint (fő)
- 39. ábra:** Magyarországon belüli migrációs szándék a jövőben elképzelt lakóhely településtípusai szerint (fő)
- 40. ábra:** Az EGT-ben 2014. január 1. és 2016. augusztus 31. között menedéket kérők megoszlása származási országok szerint
- 41. ábra:** A nem európai származású illegális bevándorlók legfontosabb útvonalai Délkelet-Európában (2014–2016)
- 42. ábra:** Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosa (UNHCR) által Európában nyilvántartottak megoszlása jogi helyzet szerint (2016 végén)
- 43. ábra:** A migrációs döntéshozás és cselekvés folyamata
- 44. ábra:** Munkával nem rendelkező, de munka reményében külföldre költözni hajlandók aránya nem és korcsoport szerint (2016; %)
- 45. ábra:** Migrációt tervezők, illetve migrációt nem tervezők, de arra hajlandóságot mutatók aránya nem és korcsoport szerint (2013; %)
- 46. ábra:** A migrációs hajlandóság a különböző időtávú migrációs tervek szerint (2013; %)
- 47. ábra:** A migrációs hajlandóság, a migrációs szándék (tervek) és a komoly tervek aránya korcsoportok szerint (2013; %)
- 48. ábra:** A nyers és a tisztított migrációs potenciál a kapcsolati tőke, a korábbi migrációs tapasztalat és a migrációval kapcsolatos várakozások szerint
- 49. ábra:** A nyers és a tisztított migrációs potenciált befolyásoló főbb tényezők
- 1. táblázat:** A kelet- és közép-európai országok migrációs jellemzői
- 2. táblázat:** Magyar régiók belső vándorlási különbözete (2007–2016; ezer fő)
- 3. táblázat:** A kivándorlási szándékot és a célországválasztást meghatározó vonzó-taszító tényezők

- 4. táblázat:** A legkedveltebb európai országokba kivándorolt magyarok fő szakterületei
- 5. táblázat:** A migrációs burok jellemzői a migráció típusai szerint (%)
- 6. táblázat:** A migrációs potenciál három típusa kialakulásának mértékét befolyásoló tényezők
- 7. táblázat:** A migrációs potenciál három típusának kialakulásának modellje
- 8. táblázat:** A nagyvilág és a kisvilág felé (is) irányuló migrációs potenciál összefüggése a migrációs
- 9. táblázat:** A halmozott migrációs potenciál létrejöttének esélyével összefüggő tényezők a migráció időtávja szerint
- 10. táblázat:** Kivel tartotta a kapcsolatot legalább hetente egyszer?
- 11. táblázat:** Homogén cirkulációs formákat befolyásoló politikák mátrixa a beavatkozás jellege és területi szintek szerint
- 12. táblázat:** A migrációs hajlandóság, illetve a migrációs szándék szerepe a migráció létrejöttében

A könyv szerzői

Dr. habil. Berényi László

Egyetemi docens

Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Vezetéstudományi Intézet

Dr. habil. Bottlik Zsolt

Egyetemi docens, tanszékegyetemi vezető

Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajz- és
Földtudományi Intézet Regionális Tudományi Tanszék

Dr. Dabasi Halász Zsuzsanna

Egyetemi docens

Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Világ- és Regionális Gazdaságtan
Intézet

Dr. Gödri Irén

Tudományos főmunkatárs

KSH Népeségtudományi Kutatóközpont

Halász Levente

Tudományos munkatárs

Miskolci Egyetem Műszaki és Földtudományi Kar Földrajz – Geoinformatika
Intézet Társadalomföldrajz Intézeti Tanszék

Dr. habil. Illés Sándor

Elnök

Aktív Társadalom Alapítvány

Kiss Julianna

Tudományos segédmunkatárs

Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Világ- és Regionális Gazdaságtan
Intézet

Prof. Dr. Kocsis Károly

Akadémikus, Intézetigazgató

MTA CSFK Földrajztudományi Intézet

Miskolci Egyetem Műszaki és Földtudományi Kar Földrajz – Geoinformatika
Intézet

Dr. Lipták Katalin

Egyetemi adjunktus, tanszékvezető

Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Világ- és Regionális Gazdaságtan
Intézet

Sansumné Dr. Molnár Judit

Research Affiliate

University of Glasgow School of Social & Political Sciences

Prof. Dr. Sik Endre

Egyetemi tanár, Professor Emeritus, Vezető kutató

Debreceni Egyetem

Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar

TÁRKI Társadalomkutatási Intézet

Siskáné Dr. Szilasi Beáta

Egyetemi docens, tanszékvezető

Miskolci Egyetem Műszaki és Földtudományi Kar Földrajz – Geoinformatika

Intézet Társadalomföldrajz Intézeti Tanszék

Vadnai Péter

Tudományos segédmunkatárs

Miskolci Egyetem Műszaki és Földtudományi Kar Földrajz – Geoinformatika

Intézet Természetföldrajz – Környezettan Intézeti Tanszék

A 2000-es évek elejétől kezdve folyamatosan, 2011-től ugrásszerűen megnőtt az ideiglenesen vagy véglegesen külföldön élő, ott tanuló és munkát vállaló magyarok száma. A kivándorlás, amely egyre fiatalabb korcsoportokat érint, alapjaiban változtatja meg az ország társadalmi és gazdasági struktúráját, befolyásolja az ellátórendszerek működését, a munkaerőpiaci folyamatok alakulását sőt, a családi kapcsolatok dinamikáját is. A szándék és a megvalósult kivándorlás mögött számos taszító és vonzó tényező áll, ezek jelentősége határozza meg, hogy a folyamatok egyirányúak vagy visszavándorlás követi őket.

Jelen kötetben olyan kérdésekre igyekszünk választ adni, mint a növekvő intenzitású kivándorlási szándék és a valós emigráció mögötti társadalmi, gazdasági, magánéleti tényezők; az elvándorlás társadalmi és demográfiai szelektivitása; a kivándorlás területi különbségei és makrogazdasági hatásai; az európai célszörszágok jellemzői; a kelet- és közép-európai kivándorlási tendenciák; a külföldön letelepedett magyarok életstratégiái; a migrációs burok jelentősége és a fiatalok mobilitása.

Siskáné Szilási Beáta (1972) a földtudományok doktora, okleveles földtudományi geográfus mérnök és földrajz-ökológia tanár, 2011 óta tanszékvezető egyetemi docens a Miskolci Egyetem Földrajz – Geoinformatika Intézet Társadalomföldrajz Intézeti Tanszékén. Főbb kutatási területei a nemzetközi migrációs tendenciák, a rendszerváltozás utáni munkaerőpiaci anomáliák, a rurális területek és a turizmus lehetőségeinek társadalom- és gazdaságföldrajzi vizsgálatai, és a geoturizmus.

Halász Levente (1987): okleveles geográfus és földrajztanár, az ELTE Földtudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje, a Miskolci Egyetem Földrajz – Geoinformatikai Intézetének tudományos munkatársa, a Városkutató Tudományos Műhely alapító tagja. Főbb kutatási területei az egykori szocialista iparvárosok posztiszocialista fejlődésének jellegzetességei, a jelenkori magyarországi migrációs folyamatok, a Balkán-félszigeti országainak társadalmi, gazdasági, politikai folyamatai és a felelősségteljes, fenntartható, tudatos turizmus.

